

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ
ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਫੈਕਲਟੀ ਅਧੀਨ ਪੀਐੱਚ.ਡੀ.
(ਮਾਨਵ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ)
ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਹਿਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ
ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ
2018

ਨਿਗਰਾਨ

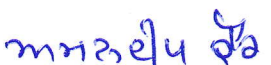

ਡਾ. ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਹਿਰਾ (ਰਿਟਾ.)

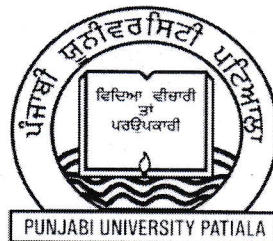
ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

ਪਟਿਆਲਾ

ਖੋਜਾਰਥਣ

ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ
ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗ
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਪ੍ਰਮਾਣ ਪੱਤਰ

ਪ੍ਰਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਖੋਜਾਰਥਣ ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ ਨੇ ਮੇਰੀ ਨਿਗਰਾਨੀ ਹੇਠ ਸੰਪੂਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੋਜਾਰਥਣ ਦੀ ਮੌਲਿਕ ਖੋਜ ਹੈ। ਸਬੰਧਤ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਡਿਗਰੀ ਜਾਂ ਡਿਪਲੋਮੇ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਫੈਕਲਟੀ ਵਿੱਚ ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲਈ ਮੁਲਾਂਕਣ ਹਿਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਮਿਤੀ: 25.01.2018

ਨਿਗਰਾਨ

ਡਾ. ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਹਿਰਾ (ਰਿਟਾ.)

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਡਿਸਟੈਂਸ ਐਜੂਕੇਸ਼ਨ ਵਿਭਾਗ

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਬੰਧ

1.1 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ: ਜਾਣ ਪਛਾਣ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਲੌਕਿਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਵਾਲੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਤਨੇਮ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇੱਕ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ', 'ਸ਼ਬਦ ਹਜਾਰੇ' ਅਤੇ ਤੀਜੀ 'ਚੋਪਈ ਸਾਹਿਬ'। 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਗੀਤਮਈ, ਲੈਅਮਈ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਭਾਵ ਵਾਲੀ ਅਲੌਕਿਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁੱਲ ਬੰਦ 199 ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ 10 ਛੰਦ ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ ਆਪਣੇ ਲੇਖ 'ਬਾਬਾ-ਏ-ਫਾਰਸੀ' (ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 2002, ਐਤਵਾਰ) ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਧਾਤੂਆਂ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾ ਕੇ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਤਜਰਬਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਹਨ- 'ਅਨੇਕੁਲ ਤਰੰਗ, ਸਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਵਾਸੀ, ਸਦੈਵਉਲ ਅਕਾਮ, ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਨਾਮੇ' ਆਦਿ।

1.1.1 ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ (ਸੰਖੇਪ)

ਜਨਮ- ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ, ਪੋਹ ਸੂਦੀ ਸਤਮੀ ਸੰਮਤ 1723, ਪੋਹ ਦੀ 23 ਤਰੀਕ (22 ਦਸੰਬਰ 1666), ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ ਏਥੇ ਰਹੇ, ਪੰਡਤ ਸ਼ਿਵ ਦੱਤ, ਰਾਜਾ ਫਤਹ ਚੰਦ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਰਾਣੀ ਏਥੋਂ ਦੇ ਵਸਨੀਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਰਸਿੱਧ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸਨ। ਅਨੰਦਪੁਰ ਅਪੜਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਾਲ ਲੱਗਾ।

2. 6 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੋਂ 17 ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਤੱਕ 12 ਸਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਰਹੇ।

(ੳ) ਦਸੰਬਰ 1675 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।

- (ਅ) ਗੁਰੂ ਬਣ ਕੇ, ਬੀਰ-ਰਸ ਦੇ ਸਾਹਿਤ ਲਈ 52 ਕਵੀ ਰੱਖੇ; ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪਾਇਆ; "ਰਣਜੀਤ" ਨਗਾਰਾ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਇਆ।
3. ਸਤੰਬਰ 1684 ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ 1687 ਤੱਕ ਰਿਆਸਤ ਨਾਹਨ ਵਿੱਚ ਰਹੇ।
- (ੳ) ਨਾਹਨ ਦੇ ਰਾਜੇ ਮੇਦਨੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਤੇ ਸਿਰੀ ਨਗਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਫਤਹ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਸੁਲਹ ਕਰਾਈ (ਰਿਆਸਤ ਸਿਰੀ ਨਗਰ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਪਾਰਲੇ ਪਾਸੇ)।
- (ਅ) ਗੁਰਦੁਆਰਾ 'ਪਾਉਂਟਾ' ਸਾਹਿਬ ਜਮਨਾ ਦੇ ਕੰਢੇ ਬਣਾਇਆ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਬੀਰ-ਰਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ, ਏਥੇ ਉਤਸ਼ਾਹ-ਜਨਕ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਦੇ "ਕਵੀ-ਦਰਬਾਰ" ਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜਾਪੁ, ਸਵਈਏ, ਅਤੇ ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ "ਬਾਣੀਆਂ" ਰਚੀਆਂ।
- (ੲ) ਸਾਢੇਰੇ (ਜੋ ਏਥੇ 15 ਕੋਹ ਦੀ ਵਿੱਥ ਤੇ ਹੈ) ਦਾ ਪੀਰ ਸੱਯਦ ਬੁਧੂ ਸ਼ਾਹ ਸੇਵਕ ਬਣਿਆ। ਇਸੇ ਪੀਰ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਤੇ 500 ਪਠਾਣ, ਜੋ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਵਿੱਚੋਂ ਮੰਕੂਫ ਹੋਏ ਸਨ ਤੇ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਫਿਰਦੇ ਸਨ, ਨੌਕਰ ਰੱਖੇ।
- (ਸ) ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਰਾਮਰਾਇ ਜੀ, ਜੋ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਮਸੰਦਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ, ਏਥੇ ਆ ਕੇ ਮਿਲੇ।
- (ਹ) 5 ਮਈ 1687 ਈਸਵੀ ਨੂੰ 'ਭੰਗਾਣੀ' ਦਾ ਜੰਗ ਹੋਇਆ। ਕਹਿਲੂਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਰਲਾ ਕੇ ਸਿਰੀ ਨਗਰ ਰਿਆਸਤ ਤੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ; ਪਰ ਹਾਰ ਖਾਧੀ। ਅਕਤੂਬਰ 1687 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਵਾਪਸ ਅਨੰਦਪੁਰ ਮੁੜੇ।
4. ਅਕਤੂਬਰ 1687 ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਦਸੰਬਰ 1704 ਈਸਵੀ ਤੱਕ 17 ਸਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਰਹੇ।
- (ੳ) 1689 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ 'ਨਦੌਣ' ਦਾ ਜੰਗ, ਜੰਮੂ ਦੇ ਨਵਾਬ ਅਲਫ ਖਾਂ ਨਾਲ। ਇਹ ਨਵਾਬ ਪਹਾੜੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ ਸੀ।
- (ਅ) 1690 ਈਸਵੀ 'ਹੁਸੈਨੀ' ਜੁੱਧ। ਰਾਜੇ ਹੁਸੈਨੀ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆਏ ਸਨ।
- (ੲ) ਪੰਜ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਨਾਰਸ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੜ੍ਹਨ ਭੇਜਿਆ- 'ਨਿਰਮਲਾ' ਸੰਪ੍ਰਦਾ ਚੱਲੀ।

- (ਸ) ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਸਿੱਖ ਬਣੇ।
- (ਹ) 13 ਅਪ੍ਰੈਲ 1699 ਵੈਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ' ਛਕਾ ਕੇ 'ਖਾਲਸਾ' ਪੰਥ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ।
- (ਕ) ਹੋਲੀਆਂ ਦੇ ਥਾਂ, ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਲਈ 'ਹੋਲਾ' ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ।
- (ਖ) ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਛੇੜਖਾਨੀ; 1700, 1701, 1702 ਅਤੇ 1703 ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਚਾਰ ਲੜਾਈਆਂ।
- (ਗ) 1704 ਈਸਵੀ ਵਿੱਚ ਰਾਜੇ, ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ, ਸਰਹੰਦ ਦਾ ਸੂਬਾ- ਇਹਨਾ ਸਾਰੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ 6 ਮਹੀਨੇ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਘੇਰਾ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ। 20-21 ਦਸੰਬਰ (6-7 ਪੇਹ) ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਛੱਡਿਆ।
5. (ੳ) 22 ਦਸੰਬਰ 1704 ਈਸਵੀ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਲੜਾਈ, ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਏਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ।
- (ਅ) ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿੱਚ 'ਗੁਰਿਆਈ' ਦਿੱਤੀ।
- (ੲ) 'ਮਾਛੀਵਾੜੇ' ਤੋਂ ਉੱਚ ਦੇ ਪੀਰ, 'ਹਰਰਾਂ' ਤੱਕ। ਏਥੇ ਜੱਟਪੁਰੇ, ਏਥੇ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਰਾਇ ਕੱਲੇ ਨੇ 'ਮਾਹੀ' ਹਰਕਾਰੇ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਭੇਜਿਆ।
- (ਸ) 27 ਦਸੰਬਰ 1704 ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸਰਹੰਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਹੀਦ।
- (ਹ) ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੱਲ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਚਿੱਠੀ 'ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ' ਦੀਨੇ ਪਿੰਡ ਲਿਖਿਆ, ਭਾ: ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ।
- (ਕ) 8 ਮਈ 1705 ਈਸਵੀ (21 ਵੈਸਾਖ 1762) 'ਮੁਕਤਸਰ' ਦਾ ਜੰਗ।
6. (ੳ) ਮਈ 1705 ਈਸਵੀ ਤੋਂ ਅਕਤੂਬਰ 1706 ਤੱਕ 'ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੋ ਕੀ' ਰਹੇ।
- (ਅ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਾਈ।
- (ੲ) ਅਕਤੂਬਰ 1706 ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ 1708 ਤੱਕ ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ, ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਤਿਆਰੀ।
- (ਸ) ਰਾਜਪੂਤਾਨੇ ਵਿੱਚ 'ਬਘੌਰ' ਦੇ ਪਾਸ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖਬਰ।
- (ਹ) ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਦਦ, ਆਗਰੇ ਵੱਲ ਮੁੜੇ; ਅਗਸਤ 1707 ਤੋਂ ਨਵੰਬਰ 1707 ਤੱਕ ਏਥੇ ਰਹੇ, ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਪਾਸ।

- (ਕ) ਬਹਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੇ ਨਾਲ ਦੱਖਣ ਨੂੰ (13 ਮਹੀਨੇ ਨਾਲ ਰਹੇ) ਅਗਸਤ 1707 ਤੋਂ ਸਤੰਬਰ 1708 ਤੱਕ।
- (ਖ) ਸਤੰਬਰ 1708 ਵਿੱਚ 'ਨੰਦੇੜ' ਅਪੜੇ, ਬੈਰਾਗੀ ਲਛਮਨ ਦਾਸ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਸਿੰਘ ਬਣਾਇਆ, ਜੋ ਬਾਬਾ 'ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ' ਬਣਿਆ।
- (ਗ) ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁਰਿਆਈ।
- (ਘ) ਕਤਕ ਸੂਚੀ 5, 1765 (ਨਵੰਬਰ 1708) ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਏ। ਸੂਬਾ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੇ ਸੁੱਤੇ ਪਿਆ ਤੇ ਕਾਇਰਤਾ ਦਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਜਨਮ	-	22 ਦਸੰਬਰ 1666 ਈਸਵੀ
ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ	-	ਨਵੰਬਰ 1708 ਈਸਵੀ
ਕੁਲ ਉਮਰ	-	42 ਸਾਲ
ਪਟਨੇ	-	5 ਸਾਲ
ਰਾਹ ਵਿੱਚ	-	1 ਸਾਲ
ਅਨੰਦਪੁਰ	-	12 ਸਾਲ
ਨਾਹਨ	-	3 ਸਾਲ
ਫਿਰ ਅਨੰਦਪੁਰ	-	17 ਸਾਲ
ਰਾਹ ਤੇ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਬੇ	-	2 ਸਾਲ
ਪੰਜਾਬੋਂ ਬਾਹਰ	-	<u>2 ਸਾਲ</u>
ਜੋੜ	-	42 ਸਾਲ

1.1.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭਾਵ

ਛੰਦ ਵਾਰ-

1. **ਛਪੈ ਛੰਦ**- ਕੋਈ ਭੀ ਲਫਜ਼ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਸਲ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਅਰੂਪ ਤੇ ਬੇ-ਮਿਸਾਲ ਹੈ।

(ਤਵ ਸਰਬ ਨਾਮੁ ਕਥੈ ਕਵਨੁ, ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ)।

2. **ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (2 ਤੋਂ 28)** - ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕੋਈ ਤਸਵੀਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਜੀਵਾਂ ਵਾਂਗ ਇਸਤ੍ਰੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ (ਅਲੇਖ, ਅਕਾਏ, ਅਜਾਏ)। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਜਾਂ ਵਰਣ-ਆਸ਼੍ਰਮ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ (ਅਕਰਮ, ਅਧਰਮ)। ਉਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਜਗਤ ਰਚਨਾ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੇ (ਪੰਜ-ਤੱਤੀ) ਪਸ਼ੂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ (ਅਭੂਤ, ਅਜੂਪ)। ਨਾ ਹੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ (ਅਥਾਪ)। ਪ੍ਰਭੂ ਪਿਆਰ-ਸਰੂਪ ਹੈ (ਤੇ 'ਪਿਆਰ' ਦੀ ਭੇਟ ਹੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ) ('ਰਾਗ')।

3. **ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (29 ਤੋਂ 43)** - ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕੋਈ ਤਸਵੀਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ (ਅਲੇਖ); ਉਸ ਦਾ ਸਹੀ ਸਰੂਪ ਲੱਭਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ (ਅੱਧੇ); ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਸਾਥੀ ਹੈ (ਰਫੀਕ); ਪਰ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮ ਉਸ ਨੂੰ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਦੀ (ਅਕਰਮ)।

4. **ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (44 ਤੋਂ 61)** - ਕੇਮਲ ਸੁੰਦਰਤਾ (ਜਮਾਲ) ਅਤੇ ਤੇਜ-ਮਈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਜਲਾਲ) ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਹੈ (ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰ, ਭਾਨ ਭਾਨ); ਉਹ ਇੱਕ ਐਸੀ ਮਹਾਨ ਸੁੰਦਰ ਹਸਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਮੋਹ ਰੱਖਿਆ ਹੈ (ਗੀਤ ਗੀਤ; ਤਾਨ ਤਾਨ; ਨ੍ਰਿੱਤ ਨ੍ਰਿੱਤ; ਨਾਦ ਨਾਦ)। ਪ੍ਰਭੂ, ਮਾਨੇ ਇੱਕ ਨਗਾਰਚੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਢੇਲ ਵਜਾ ਕੇ ਇਹ ਜਗਤ-ਰੂਪ ਮੇਲਾ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ (ਪਾਨ ਪਾਨ, ਬਾਦ ਬਾਦੀ), ਪਰ ਜਗਤ ਉੱਤੇ ਪਰਲੇ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਭੀ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਸਭ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ (ਪ੍ਰਭੰਗੀ, ਪ੍ਰਮਾਥੇ); ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਭੀ ਹੈ ਤੇ ਮਾਂ ਵਾਂਗ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਭੀ ਹੈ

(ਸਸਤ੍ਰ-ਪਾਣਿ, ਅਸਤ੍ਰ-ਮਾਨ, ਲੋਕ-ਮਾਤਾ); ਜਗਤ-ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਗਹੁ ਨਾਲ ਪਾਲਦਾ ਹੈ (ਸੁਧਰਮ),
ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਆਰ ਰੂਪ ਹੈ (ਰਾਗ-ਰੂਪ)

5. **ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (62-63)**- ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਾ ਕੋਈ ਇੱਕ ਦੇਸ ਹੈ ਤੇ ਨਾ
ਕੋਈ ਇੱਕ ਪਹਿਰਾਵਾ।

6. **ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (64 ਤੋਂ 73)** - ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਰਾਖੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ
ਮੌਤ ਰਹਿਤ ਹੈ (ਅਪਾਲ, ਅਕਾਲ)। ਪ੍ਰਭੂ ਇਤਨਾ ਅਸਗਾਹ ਪਿਆਰ ਰੂਪ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਬੇਅੰਤ ਜਗਤ-
ਖਿਲਾਰੇ ਨੂੰ ('ਪਰਮ ਤਾਨ') ਰਚ ਕੇ ਹਰੇਕ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਭੀ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਪਰ ਮਹਾਂ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਭੀ ਉਹ
ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਨਾਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। (ਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰੀਤ; ਰੋਖ ਰੋਖ, ਸੋਖ ਸੋਖ);
ਕੋਈ ਜੀਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਉੱਤੇ ਦਬਾਅ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ (ਅਖਿੱਜ)।

7. **ਚਰਪਟ ਛੰਦ (74 ਤੋਂ 78)**- ਪਰਮਾਤਮਾ ਇੱਕ ਐਸਾ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੈ (ਸਰਬੰ ਭੁਗਤਾ) ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ
ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਜੀਵ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ (ਅੰਬ੍ਰਿਤ ਧਰਮ), ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਉੱਕਾਈ
ਨਹੀਂ ਹੈ (ਅਖੱਲ ਧਰਮ); ਪਰ ਉਹ ਪਾਤਿਸ਼ਾਹ ਹੈ ਭੀ ਐਸਾ, ਜੋ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ
(ਸਰਬੰ ਗਿਆਤਾ), ਤੇ ਸਭ ਦਾ ਰਾਖਾ ਹੈ (ਸਰਬੰ ਪਾਲੇ)।

8. **ਰੂਆਲ ਛੰਦ (79 ਤੋਂ 86)** - ਪ੍ਰਭੂ ਸਭ ਰਸਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਆਪ ਰਸਾਂ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ
(ਅਵਧੂਤ ਰੂਪ ਰਸਾਲ); ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹਸਤੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਉਕਾਈ ਨਹੀਂ (ਅਸੋਖ); ਪਿਆਰ-ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ
ਹਰ ਥਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ (ਹੋਇ ਫੈਲਿਓ ਅਨੁਰਾਗ); ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਦਾ ਮੂਲ ਪ੍ਰਭੂ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਜਗਤ-ਖੇਡ ਮੁਕਾ
ਕੇ ਫਿਰ ਆਪ ਹੀ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ (ਅਖੇਲੁ ਖੇਲਨਿ, ਅੰਤ ਕੇ ਫਿਰਿ ਏਕੁ), ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ
ਕੋਈ ਜੀਵਾਤਮਾ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਵਿੱਚ ਉਹ ਆਪ ਮੌਜੂਦ ਹੈ (ਅਨਾਤਮ, ਏਕ ਪੁਰਖ), ਕਿਸੇ
ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਮੁਕੰਮਲ ਸਰੂਪ ਸਮਝ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ (ਕੋਟਿ ਸਿਮ੍ਰਿਤਿ
ਪੁਰਾਣ ਸਾਸਤ੍ਰ ਨ ਆਵਈ ਵਹੁ ਚਿਤਿ)।

9. **ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ (87 ਤੋਂ 93)**- ਜਗਤ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਸੀਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹਨ
(ਆਜਾਨ ਬਾਹ), ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਜਗਤ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੋਈ ਖਾਸ ਉਚੇਚ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ (ਆਲਿਸਯ

ਕਰਮ), ਫਿਰ ਭੀ ਜਗਤ-ਪਾਲਣ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਐਸੀ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਨਿਬਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਾਂ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਕੰਮ ਦੱਦਾ ਹੈ (ਆਦਿਸਯ ਧਰਮ)।

10. **ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (94, 95)**- ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕਰਤਾਰ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਉਹ ਖੁਦ ਆਪ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਮਨਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ, (ਮੁਕੰਦ, ਅਕਾਮ)।

11. **ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (96 ਤੋਂ 102)** - ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਕਰਤਾ, ਪਾਲਣ ਵਾਲਾ (ਭਰਤਾ) ਤੇ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ (ਹਰਤਾ) ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ।

12. **ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (99 ਤੋਂ 102)** - ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਾਂ ਵਾਂਗ ਕਰਮਾਂ ਭਰਮਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਧਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ (ਨ ਭਰਮੰ; ਨ ਕਰਮੰ, ਨ ਕਾਏ, ਅਜਾਏ); ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਤਸਵੀਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੀ (ਨ ਚਿਤ੍ਰੈ), ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦਿੱਸਦਾ ਨਹੀਂ (ਅਦ੍ਰਿਸੈ); ਕੋਈ ਉਸ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ (ਨ ਸਤ੍ਰੈ, ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ)।

13. **ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ (103 ਤੋਂ 132)** - ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸਕਦੀਆਂ (ਆਗੰਜ ਕਰਮੈ); ਕੋਈ ਵਹਿਮ ਭਰਮ ਉਸ ਨੂੰ ਡੁਲਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ (ਆਭੰਜ ਭਰਮੈ); ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹਸਤੀ ਐਸੀ ਹੈ ਜਿਸ ਉਤੇ ਮਾਇਆ ਦਾ ਮੋਹ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ (ਅਵਧੂਤ ਬਰਨ), ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਆਪ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਮੂਲ ਹੈ (ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੂਪ), ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹੈ (ਏਕੈ ਅਧੀਨ); ਕਿਤੇ ਕੋਮਲ ਸੁੰਦਰਤਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਤੇਜ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਜਮਾਲ ਤੇ ਜਲਾਲ ਦਾ ਸੋਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ (ਸਰਬਤ੍ਰ ਭਾਨੈ, ਸਰਬਤ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੈ), ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਆਪ ਹੀ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ (ਸਰਬੰ ਕਲੀਮ); ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਜਗਤ-ਰਚਨਾ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ (ਸਲੀਖਤ ਮੁਦਾਮ); ਪਰਮਾਤਮਾ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਅਕੱਥ, ਬੇ-ਦਾਗ ਤੇ ਅਛੇਹ ਸੁੰਦਰਤਾ (ਹੁਸਨਲ ਵਜ੍ਰੁ), ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਅੰਗ ਸੋਹਣੇ ਹਨ (ਸੁਭੰ ਸਰਬ ਭਾਗ); ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਸਰਬਾ ਅਨੁਰਾਗ), ਪਰ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਉਤੇ ਕੁੰਡਾ ਭੀ ਉਸੇ ਦਾ ਹੈ (ਤ੍ਰਿਬਾਧ); ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ (ਅਨ-ਉਕਤ ਸਰੂਪ)।

14. **ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ** (113 ਤੋਂ 141) - ਇਤਨੇ ਬੇਅੰਤ ਜਗਤ ਦਾ ਕਰਤਾ ਤੇ ਪਾਲਕ ਹੋ ਕੇ ਭੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕੋਈ ਚਿੰਤਾ ਤੇ ਤੌਖਲਾ ਨਹੀਂ ('ਉਦਾਸ'), ਤੇ ਕੋਈ ਮੋਹ ਭੀ ਨਹੀਂ ('ਅਭਗਤ'), ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰਕ ਪਦਾਰਥ ਉਸ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦੇ ('ਬਿਰਕਤ'); ਪ੍ਰਭੂ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਾਣ-ਰੂਪ ਹੈ (ਅਨੀਲ), ਸਦਾ ਮੌਜੂਦ ਹੈ (ਸੁਨਿੱਤ), ਪਰ ਰੋਜ਼ ਦਿਸਦੇ ਸਧਾਰਨ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਰਗਾ ਨਹੀਂ ਹੈ (ਅਨਿੱਤ)।

15. **ਚਰਪਟ ਛੰਦ** (142 ਤੋਂ 144) - ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੋ ਕੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ (ਪ੍ਰਭੂ) ਆਪ ਕਰਦਾ ਹੈ (ਸਰਬ ਕਰਮੰ, ਧਰਮੰ), ਫਿਰ ਭੀ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਰਾਲਾ ਹੈ (ਸਰਬੰ ਮੁਕਤਾ)।

16. **ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ** (145 ਤੋਂ 149) - ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਭ ਦਾ ਸਹਾਈ ਹੈ ('ਸਦਾ ਸਰਬ ਸਾਥੇ'), ਜਗਤ ਦੇ ਜੀਵਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ 'ਮੋਹ ਤੇਰ' ਜਾਂ ਅਪਣੱਤ ਨਹੀਂ ਹੈ (ਨ ਪੇਤ੍ਰੈ ਨ ਪੁਤ੍ਰੈ, ਨ ਸਤ੍ਰੈ, ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ)।

17. **ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ** (150 ਤੋਂ 160) - ਹਰੇਕ ਜੀਵ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ('ਸਮਸਤੁਲ ਜ਼ਬਾਂ'); ਉਸ ਦਾ ਕਦੇ ਭੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਲਿਬਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ (ਹਮੇਸੁਲ ਅਭੇਖ); ਹਰ ਸਮੇਂ ਹਰ ਥਾਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਭੇਤ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦਾ ('ਜ਼ਮੀਨੁਲ ਜ਼ਮਾਂ, ਅਮੀਕੁਲ ਇਮਾ'); ਹਰੇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ, ਦੁਖੀ ਸੁਖੀ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਉਹ ਆਪ ਚਾਨਣ ਹੈ ('ਅਮਿਤੇ ਪਸਾ, ਆਤਮ ਪ੍ਰਭਾ')।

18. **ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ** (161 ਤੋਂ 170) - ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਬਣਾਏ ਜੀਵ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਤੇ ਕੋਡਾ ਵੱਡਾ ਹੈ ('ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਉਦਾਰ'); ਉਹ ਆਪ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਹੈ ('ਧ੍ਰਿਤਿ ਧਰ ਧੁਰਾਸ'); ਪ੍ਰਭੂ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮੁਥਾਜ ਨਹੀਂ ਹੈ ('ਆਜਿਜ਼ ਨ ਬਾਤ'); ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਭੁੱਲ ਤੇ ਗੁੱਸੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਰੋਜ਼ੀ ਬੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਉਸ ਦੇ ਅਮੁੱਕ ਭੰਡਾਰੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪਏ ਹਨ ('ਅਨਰੰਜ ਬਾਤ, ਅਨਟੁਟ ਭੰਡਾਰ'); ਪ੍ਰਭੂ ਕਮਾਲ ਦਾ ਫਰਜ਼-ਸ਼ਿਨਾਸ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਬੜੇ ਸਾਹਸ ਭਰੇ ਹਨ ('ਆਡੀਠ ਧਰਮ, ਅਤਿ ਢੀਠ ਕਰਮ')।

19. **ਹਰਿ ਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ** (171 ਤੋਂ 184) - ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਪਰਮਾਤਮਾ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ ('ਅਜਪ, ਅਜਪ") ਨਾ ਹੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ('ਅਥਪ ਅਥਪ"); ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਮੂਰਤੀ ਘੜੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦੀ ('ਅਕ੍ਰਿਤ +

ਅਕ੍ਰਿਤਿ")। ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇ ਹੀ ਵੱਸ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਹੇ ਜਿਹਾ ਉਹ ਹੈ ਉਹੇ ਜਿਹਾ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹੈ ("ਆਤਮ ਬਸਿ, ਜਸ ਕੇ ਜਸ")।

20. **ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (185 ਤੋਂ 187)** - ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਐਸ ਨਹੀਂ, ਮਹਾਨ ਸੁੰਦਰ ਹਸਤੀ ਹੈ ("ਕਲੰਕਾਰਿ ਰੂਪ, ਅਲੰਕਾਰ ਅਲੰਕ"), ਪਰ ਘੁੱਪ ਹਨੇਰਾ ਭੀ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, (ਅੰਧਕਾਰ); ਜਮਾਲ ਤੇ ਜਲਾਲ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੋਮਾ ਹੈ ("ਸੂਰਜ ਸੂਰਜ, ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰ"); ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਕਿਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਕਿਤੇ ਹਨੇਰਾ ਕਿਤੇ ਚਾਨਣ, ਕਿਤੇ ਜੁੱਧ ਕਿਤੇ ਗਿਆਨ-ਚਰਚਾ- ਇਹ ਵਿਰੋਧੀ ਕੰਤਕ ਉਸੇ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ ('ਕਲਹ ਕਰਤਾ, ਸਾਂਤਿ ਰੂਪ'); ਇਹ ਦਿੱਸਦਾ ਜਗਤ ਭੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ ਅਤੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸੂਖਮ ਮੂਲ ਭੀ ਉਹੀ ਹੈ ("ਬ੍ਰਿੰਦ ਬ੍ਰਿੰਦ, ਬੀਜ ਬੀਜ")।

21. **ਏਕ-ਅਛਰੀ ਛੰਦ (189 ਤੋਂ 196)** - ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਖਾਸ ਪਹਿਰਾਵਾ ਨਹੀਂ ਹੈ (ਅਲੇਖ, ਅਲੇਖ); ਉਹ ਹਰ ਥਾਂ ਅਕਾਸ਼ ਵਾਂਗ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ("ਅਕਾਸ਼"), ਸੁੰਨ-ਮੁੰਨ ਹੋ ਕੇ ਵੱਖਰਾ ਨਹੀਂ ਬੈਠ ਰਿਹਾ ("ਅਮੋਨੀ"), ਪਰ ਵਿਆਪਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਕੋਈ ਕਾਮਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪੋਹ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ("ਅਕਾਮ, ਨ ਰਾਗੇ")।

22. **ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (197 ਤੋਂ 199)** - ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪਰਤਾਪ ਦੇ ਇਹ ਅਜਬ ਲੱਛਣ ਹਨ ("ਅਜਾਇਬ ਬਿਭੂਤਿ") ਕਿ ਹਰੇਕ ਜੀਵ ਦੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਹੁੰਦਿਆਂ ਭੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਮਨਾ ਨਹੀਂ ('ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸ, ਨਿਕਾਮੰ ਬਿਭੂਤਿ"); ਫਿਰ ਭੀ ਜਗਤ ਪਾਲਣ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ("ਸੁਧਰਮੰ ਬਿਭੂਤਿ")।

ਸਮੁੱਚਾ ਭਾਵ

(1) ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਸਲ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਲਫਜ਼ ਬਿਆਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਧਰਮ-ਪੁਸਤਕ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਅਸਲ ਸਰੂਪ ਦੀ ਸਮਝ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ।

(2) ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕੋਈ ਤਸਵੀਰ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸੰਸਾਰਕ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਰਗਾ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਰੀਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਮੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਬਣਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਮੂਰਤੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਕਿਸੇ ਮੰਦਰ ਵਿੱਚ ਟਿਕਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ

ਸਰੂਪ ਜਗਤ-ਰਚਨਾ ਵਾਲੇ ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੇ ਪੰਜ-ਤੱਤੀ ਪਸ਼ੂ ਦੀ 'ਕੁਰਬਾਨੀ' ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕੋਈ ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮ ਜਾਂ ਵਰਣ ਆਸ਼੍ਰਮ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਕਰਨ ਦੀ ਭੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਪਿਆਰ-ਸਰੂਪ ਹੈ ਤੇ 'ਪਿਆਰ' ਦੀ ਭੇਟ ਹੀ ਮੰਗਦਾ ਹੈ।

(3) ਜਗਤ ਰਚਨਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਸੀਲੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਜਗਤ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੋਈ ਖਾਸ ਉਚੇਚ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ; ਐਸੇ ਨਿਯਮ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬੰਨ੍ਹ ਰੱਖੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਉਕਾਈ ਨਹੀਂ, ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਭੀ ਕੋਈ ਜੀਵ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ; ਜਗਤ ਪਾਲਣ ਦੇ ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਐਸੀ ਖੂਬੀ ਨਾਲ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵਾਂ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਕੰਮ ਦੱਦਾ ਹੈ।

(4) ਪਰਮਾਤਮਾ, ਮਾਨੇ, ਇੱਕ ਨਗਾਰਚੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਢੇਲ ਵਜਾ ਕੇ ਇਹ ਜਗਤ-ਮੇਲਾ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਸੁੰਦਰ ਹਸਤੀ ਹੈ, ਪਰ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਸੁਭਾਵ ਦਿਸ ਰਹੇ ਹਨ, ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਉਹ ਉਸੇ ਦਾ 'ਜਮਾਲ' ਤੇ 'ਜਲਾਲ' ਹਨ ਪਿਆਰ-ਰੂਪ ਭੀ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹੈ ਤੇ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਭੀ ਆਪ ਹੀ।

(5) ਜਗਤ ਰਚ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾ ਤਾਂ ਨਿਰਾ ਵੱਖਰਾ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਬੈਠ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਨਿਰਾ ਆਪਣੀ ਕੁਦਰਤ ਵਿੱਚ ਘੁਲਿਆ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ; ਸਭ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਭੀ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਨਿਰਾਲਾ ਭੀ। ਸਭ ਵਿੱਚ ਆਪ ਹੀ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਭੀ ਹਰੇਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਭੀ ਆਪ ਚਾਨਣ ਹੀ ਚਾਨਣ ਹੈ, ਪਿਆਰ ਹੀ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ ਤਾਂ ਬਣਦਾ ਤੇ ਢਹਿੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਆਪ ਕਦੇ ਮਰਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

(6) ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਦਾ ਲੇਖਾ ਕਰਨ ਲੱਗੀਏ, ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਅੰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

1.1.3 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ: ਸਤੇਤ੍ਰ ਕਾਵਿ

1.1.3.1 ਸਤੇਤ੍ਰ ਕਾਵਿ: ਜਾਣ ਪਛਾਣ

ਉਸਤਤ; ਹਮਦ; ਕਿਸੇ ਦੇਵਤੇ ਦੇ ਚਿਹਨ ਚਕ੍ਰ, ਗੁਣ ਸੁਭਾਵ ਤੇ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਆਦਿ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਗਏ ਗੀਤ। ਸਤੇਤ੍ਰ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਇਸ਼ਟ ਦੇ ਸਵਰੂਪ, ਗੁਣਾਂ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦਾ ਜਸ ਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਰਤਿਤਵ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਸਿਫਤ ਮਨ੍ਹਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਸਤੇਤ੍ਰ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਸਤ੍ਰ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਇੱਕ ਅਰਥ ਜਸ ਹੈ। ਸਤੇਤ੍ਰ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵੈਦਿਕ ਮੂਲਕ ਹੈ ਅਤੇ ਰਿਗਵੇਦ ਵਿੱਚ ਉਸ਼ਾ, ਇੰਦਰ ਆਦਿ ਕਈ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਸਤੇਤ੍ਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਰੰਪਰਾ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿੱਚ ਸੁਰਜੀਤ ਰਹੀ ਅਤੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਅਵਤਾਰਾਂ, ਗੁਰ-ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੇ ਸਾਧਾਂ-ਪੀਰਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਅਦਭੁਤ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਜਸ ਗਾਇਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ।

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸਤੇਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਇਹ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਅਪਣਾਇਆ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਵਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਹੀ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿੱਚ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਹੀ ਨਾਇਕ ਤੇ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਨ ਮੰਨਿਆ, ਜੋ ਸੂਰਮਾ ਤੇ ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਮੀ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸੇ ਦੀ ਸਿਫਤ ਸਨ੍ਹਾ ਵਿੱਚ ਵਾਰਾਂ ਗਾਈਆਂ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ 'ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ' ਕਰਦੀ ਹੈ ਜੋ 'ਚੰਡੀ ਸਤੇਤ੍ਰ' ਦਾ ਹੀ ਖੁਲ੍ਹਾ ਰੂਪਾਂਤਰ ਹੈ। ਸਤੇਤ੍ਰ ਧਰਮ ਪਰਾਇਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਰਿਤ੍ਰ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਜਸ ਗਾਣਾ ਹੀ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤੇਤ੍ਰ ਸਿਦਕ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਵਾਰ ਬੀਰ-ਭਾਵਨਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਜਵਲਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਤੇਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਵੰਨਗੀ 'ਭੱਟਾਂ ਦੇ ਸਵੱਯੇ' ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਸੰਸਾਤਮਕ ਵਰਣਨ ਹੈ।

ਬਹੁਤੇ ਸਤੇਤ੍ਰ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਕ੍ਰਿਤ ਅਸਤੇਤ੍ਰ ਸ੍ਰੀ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਜੀ ਦਾ; ਕਵੀ ਟਹਿਕਨ ਦਾ 'ਸੂਰਜ ਸਤੇਤ੍ਰ'; ਮੋਤਾ ਸਿੰਘ ਸੁਨਾਮ ਕ੍ਰਿਤ 'ਸਤੇਤ੍ਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ', ਆਦਿ ਖਾਸ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਤੇਤ੍ਰਾਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਨਾਲੋਂ ਲੋਕ ਧਾਰਾਈ ਮਹੱਤਤਾ ਵਧੇਰੇ ਹੈ।

ਹਰ ਅਸਤੇਤ੍ਰ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਮਹਾਤਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸਤੇਤ੍ਰ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਮਨੋ ਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਸਰਵਣ ਨਾਲ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ।

ਭਾਵੇਂ ਸਤੇਤ੍ਰ ਛੰਦ ਬੱਧ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੁਝ ਸਤੇਤ੍ਰ ਗਦ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਸਨਿਚਰ ਸਤੇਤ੍ਰ ਵਰਨਣਯੋਗ' ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਨਿਚਰ ਗ੍ਰਹਿ ਸਬੰਧੀ ਭਰਮ ਵਹਿਮਾਂ, ਮਨੋਤਾ ਤੇ ਪੌਰਾਣਿਕ ਕਥਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਤੇਤ੍ਰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਕ੍ਰਿਤ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਵਿ ਬੰਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਤੇਤ੍ਰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਉਪਰੋਂ ਤਾਂ ਇਉਂ ਲੱਗਦਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸ਼ਖਸ ਦਾ ਜਸ ਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ; ਪਰ ਮੂਲ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ; ਅਰਥਾਤ ਜਿਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅਭਿਧਾ ਸ਼ਕਤੀ ਨਿੰਦਾ ਦਾ ਬੋਧ ਕਰਵਾਏ, ਪਰ ਜੋ ਵਾਕ ਅਰਥ ਨਿਕਲੇ, ਉਹ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦਾ ਭਾਵ ਹੋਵੇ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਸਮੇਂ ਮੁਗਲਾਂ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਸਤੇਤ੍ਰ ਇਉਂ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸੀ:

ਮੁਗਲ ਸੂਰਮੇ ਚੜ੍ਹੇ ਸ਼ਿਕਾਰ

ਮੱਖੀ ਘੇਰੀ ਵਿਚ ਬਜ਼ਾਰ

ਮਾਰੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਲੰਗੜੀ ਕੀਨੀ

ਇਹ ਵੀ ਫਤਹਿ ਖੁਦਾ ਨੇ ਦੀਨੀ।

ਸਤੇਤਰ, ਪੁ. ਉਸਤਤ, ਹਮਦ, ਤਾਰੀਫ"।'

1.1.3.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਸਤੇਤ੍ਰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਕਾਵਿਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਛੰਦ-ਬੰਧ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ ਪੱਖੋਂ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਸਤੇਤ੍ਰ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਸਤੇਤ੍ਰ ਛੰਦ-ਬੱਧ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵ ਦਾ ਸਰੂਪ ਚਿਤ੍ਰਣ, ਗੁਣ-ਕੀਰਤਨ ਜਾਂ ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਤੇਤ੍ਰ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ 'ਸਤ' ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਸੱਚ, ਉੱਤਮ, ਮਹਾਤਮਾ, ਪਰਮ ਤੱਤ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਦਿ ਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਚਾਰ ਭੇਦ ਦੱਸੇ ਗਏ ਹਨ - 'ਦ੍ਰਵ ਸਤੇਤ੍ਰ', 'ਕਰਮ ਸਤੇਤ੍ਰ', 'ਵਿਧੀ ਸਤੇਤ੍ਰ' ਅਤੇ 'ਅਭਿਜ ਸਤੇਤ੍ਰ'। ਸਤੇਤ੍ਰ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਰੂਪ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਰਚਨਾਵਾਂ 'ਸ਼ਿਵਮ ਹਿਮਨਸਤੇਤ੍ਰ', 'ਕਾਲੀ ਸੰਹੰਸਸੂਨਾਮਾ

ਸਤੇੜ੍ਹ, 'ਸਿਆਮ ਸਤੇੜ੍ਹ', 'ਦੁਰਗਾਇਨਾਮ ਸਤੇੜ੍ਹ', 'ਵਿਸ਼ਣੂ ਸਹੰਸ੍ਰਨਾਮਾ' ਆਦਿ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਨ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਸਤੇੜ੍ਹ ਨੂੰ ਹਮਦੇਸਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"²

1.1.3.2.1 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਅਕਾਲ ਸਹੰਸ੍ਰਨਾਮਾ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਰੂਪ-ਚਿਤਰਣ ਲਈ ਸਤੇੜ੍ਹ ਕਾਵਿ-ਰੂਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਤੇੜ੍ਹ ਉਹ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇਸ਼ਟ ਦੇਵ ਦਾ ਸਰੂਪ-ਚਿਤ੍ਰਣ, ਗੁਣ-ਕੀਰਤਨ ਜਾਂ ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਉਸਤਤਮਈ ਮੰਤਰਾਂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਰਿਗਵੇਦ ਵਿੱਚ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਬਾਦ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਪੌਰਾਣਿਕ ਸਾਹਿਤ ਵਿੱਚ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸੁਤੰਤਰ ਜਾਂ ਮੌਲਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਤੇੜ੍ਹ ਲਿਖੇ ਜਾਣ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਹੀ ਚਲ ਪਈ। ਇਸ ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਕਿਉਂਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਵਾਂ, ਗੁਣਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗਣਨਾ-ਸੂਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੰਖਿਆ-ਪਰਕ ਜਾਂ ਗਿਣਤੀ-ਅਧਾਰਿਤ ਵੀ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਜਿਵੇਂ 'ਵਿਸ਼ਣੂ ਸਹੰਸ੍ਰਨਾਮਾ'। ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ 'ਜਾਪੁ' ਨੂੰ ਵਿਸ਼ਣੂ ਸਹੰਸ੍ਰਨਾਮਾ ਦੇ ਤੁਲ ਮੰਨ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਅਕਾਲ ਸਹੰਸ੍ਰਨਾਮਾ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।"³

ਇੱਥੇ ਸਹੰਸ੍ਰਨਾਮਾ ਦਾ ਅਰਥ ਦੱਸਣ ਦੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:-

- ਸਹਸ੍ਰ. ੧. ਹਜ਼ਾਰ.ਦਸ.ਸੌ-੧੦੦੦
੨. ਭਾਵ-ਅਨੰਤ; ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ
- "ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਰਿ" (ਜਪੁ)
- "ਸਹਸ ਤਵ ਨੈਨ ਨਨ ਨੈਨ ਹਰਿ ਤੇਰਿ ਕਉ. (ਸੋਹਿਲਾ)

ਸਹੰਸ, ਸਹੰਸਰ. ਵ.

੧. ਹਜ਼ਾਰ, ਦਸ, ਸੌ
੨. ਅਨੰਤ

ਸਹਸ - ਹਜ਼ਾਰ

ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ

ਤਾ ਇਕ ਨਾ ਚਲੈ ਨਾਲਿ। ਜਪੁ ੧: ੮ (1)

ਹੋਰ ਰੂਪ

ਸਹੰਸਰ -

'ਸਹੰਸ ਦਾਨ ਦੇ ਇੰਦ੍ਰ ਰੋਆਇਆ' ਰਾਮ ੩,

ਸਹੰਸ

'ਸਹੰਸ ਨਾਮ ਲੈ ਲੈ ਕਰਉ ਸਲਾਮੁ।'

ਸਹਸਬਾਹੁ - ਹਜ਼ਾਰਾ ਬਾਹਾਂ ਵਾਲਾ ਅਰਜਨ

'ਸਹਸਬਾਹੁ ਮਧੁ ਕੀਟ ਮਰਖਾਸਾ'⁴

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਹੰਸ੍ਰਨਾਮਾ ਦਾ ਅਰਥ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹਜ਼ਾਰ ਨਾਵਾਂ, ਗੁਣਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਵਾਲੀ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ/ਅਨੰਤ ਨਾਵਾਂ, ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸਨੂੰ ਸਹੰਸ੍ਰਨਾਮਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਹੰਸ੍ਰਨਾਮਾ। ਹਜ਼ਾਰ ਨਾਮਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਵੀ 'ਅਕਾਲ ਸਹੰਸ੍ਰਨਾਮਾ' ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ ਵਡਿਆਈ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: ਅਸੰਭ, ਅਸਰਗ, ਅਸੂਝ, ਅਸੂਤ, ਅਸੰਖ, ਅਸੋਕ, ਅਕਰਮ, ਅਕ੍ਰਿਸ, ਅਕਾਏ, ਅਖਲ, ਅਖਿਜ, ਅਗੰਜ, ਅਗੰਭ, ਅਗੰਮ, ਅਗਾਹ, ਅਗਾਧ, ਅਚਲ, ਅਛੁਤ, ਅਛੇਦੀ, ਅਜਨਮ, ਅਜਪ, ਅਜਬ, ਅਜੰਮ, ਅਜਾਏ, ਅਜਾਹ, ਅਜਾਤ, ਅਜਾਦਿ, ਅਜਾਲ, ਅਜੀਜ, ਅਜੀਤ, ਅਜੂ, ਅਜੂਝ, ਅਜੂਪ, ਅਜੇਨਿ, ਅਝੰਝ, ਅਠਾਮ, ਅਢਾਰ, ਅਥਪਾ, ਅਦ੍ਰਿਸ, ਅਦੀਸ, ਅਦੇਸ, ਅਦੇਵ, ਅਧੰਧ, ਅਧਾਮ, ਅਧੂਤ, ਅਨੰਗੀ, ਅਨਝੰਝ, ਲੜਓਬਕਤਿ, ਅਨੰਤ, ਅਨਭਉ, ਅਨਭੇਖ, ਅਨਾਤਮ, ਅਨਾਦਿ, ਅਨਿਤ, ਅਨਾਮ, ਅਨੀਲ, ਅਨੇਕ, ਅਨੂਪ, ਅਪਾਤ, ਅਪਾਲ, ਅਪਾਰ, ਅਬੰਧ, ਅਬਾਹ, ਅਬਾਧ, ਅਭੰਗ, ਅਭੰਜ, ਅਭਿਜ, ਅਭਰਮੀ, ਅਭੂਤ, ਅਭੇਖੀ,

ਅਭੇਗੀ, ਅਮਜਬੇ, ਅਮੇਨੀ, ਅਰੰਗ, ਅਰੂਪ, ਅਲਾਮ, ਅਲਿਖ, ਅਭੰਜ, ਸੁਨਿਤ, ਸੁਮਤਿ, ਸੇਕੇ, ਸੇਖੇ, ਹੰਤਾ, ਹਰਤਾ, ਕਰਤਾ, ਕ੍ਰਿਪਾਲ, ਕਰੀਅੰ, ਕਰੁਣਾਲਯ, ਕਲੰਕਾਰ, ਕਲੀ, ਕਲੀਮ, ਕਾਲ ਹੀਨ, ਖੰਡਸ, ਖੰਡਨ, ਗੜ੍ਹਨ, ਗਿਆਤਾ, ਗੁਬਿੰਦੇ, ਘਾਇਕ, ਘਾਲਕ, ਘਾਲਯ, ਜੰਤ੍ਰੰ, ਜਲਾਸਰੇ, ਜਾਹਰ, ਜੀਤੰ, ਜੁਗਤਾ, ਜੋਗੇ, ਤਮੀਜੁਲ, ਤ੍ਰਾਣ, ਤ੍ਰਿਕਾਮੇ, ਤ੍ਰਿਬਰਗੰ, ਤ੍ਰਿਬਾਧ, ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ, ਤਾਪਨ, ਦਾਨੇ, ਦਿਆਲ, ਦਿਹਿੰਦ, ਨ੍ਰਿਸੰਗੀ, ਨ੍ਰਿਸਰੀਕ, ਨ੍ਰਿਕਰਮ, ਨ੍ਰਿਘਾਤ, ਨ੍ਰਿਤਾਪ, ਨ੍ਰਿਦੇਸ, ਨ੍ਰਿਨਾਮ, ਨ੍ਰਿਧਾਤ, ਨ੍ਰਿਨਾਥ, ਨ੍ਰਿਬਾਕ, ਨ੍ਰਿਬਾਮ, ਨ੍ਰਿਭੇਸ, ਨ੍ਰਿਲੰਭ, ਨਾਸਯ, ਨਿਚਿੰਤ, ਨਿਰਭੈ, ਨਿਰੁਕਤ, ਨੇਹਕਲੰਕੀ, ਪ੍ਰਣਾਸੀ, ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ, ਪ੍ਰਭੋਗੇ, ਪਵਿਤਰ, ਪਾਲੇ, ਪੁਨੀਤ, ਪੇਖੰ, ਫਿਕੰਨ, ਬੰਕੇ, ਬਕ੍, ਬਰ, ਬਾਂਕ, ਬਾਲਾਨ, ਭੰਜਨਹਾਰ, ਭੁਗਤਾ, ਮਹਾਨ, ਮਹੀਪ, ਮੁਕਤ, ਮੁਕੰਦ, ਰਹਿੰਦ, ਰਹੀਮ, ਰਜਾਇਕ, ਰਜਾਕ, ਰਫੀਕ, ਰਾਜਕ, ਰਿਹਾਕ, ਲਾਇਕ, ਲੋਕਮਾਤਾ, ਵਰਤੀ।

'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਸਤੋਤ੍ਰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਅਕੇਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦਸ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਗਣਿਕ ਅਤੇ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਛੰਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਜੁਗਤ ਅਧੀਨ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਵਿੱਚ ਕੁਲ 199 ਬੰਦ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਕਰਕੇ 22 ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦਸ ਛੰਦ ਹਨ: ਛਪੈ, ਭੁਜੰਗ, ਪ੍ਰਯਾਤ, ਚਾਚਰੀ, ਚਰਪਟ, ਰੂਆਲ, ਮਧੁਭਾਰ, ਭਗਵਤੀ, ਰਸਾਵਲ, ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਅਤੇ ਏਕ ਅੱਛਰੀ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਛਪੈ ਅਤੇ ਮਧੁਭਾਰ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਛੰਦ ਹਨ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਗਣਿਕ ਛੰਦ ਹਨ।

ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਇਸ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ "ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਇੰਝ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਉਤਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਸ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਤੇ ਗਤੀਮਾਨਤਾ ਇਤਨੀ ਨਿਰੰਤਰ ਅਤੇ ਅਰੁਕ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ਸੰਗਲੀ ਦੀਆਂ ਕੜੀਆਂ ਵਾਂਗ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਪਰੁਚੇ ਹੋਏ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਚਮੁਚ ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਕਰਮ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਲੰਮੀ ਮਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ ਜਿਗਿਆਸੂ ਦੀ ਸੁਰਤ ਟਿਕਦੀ ਹੈ।"⁵

ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਨਾਮਾਂ ਨੂੰ, ਅਨੇਕ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ, ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ, ਇਸ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣੇ ਮਹਾਤਮ 'ਅਕਾਲ ਸਤੋਤ੍ਰ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਾਮਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਉਸਤਤੀ ਤੇ ਨਮਸਕਾਰ

ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਪਾਠ ਨਾਲ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅਨੇਕ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਾਮ 'ਜਾਪ' ਹੈ।⁶

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਪਰੰਪਰਾਈ ਭਾਰਤੀ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਤੋਤਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਸਤੋਤਰ ਹੈ। ਪੁਰਾਤਨ ਵਿਦਵਾਨ ਕਵੀ ਆਪੇ ਆਪਣੇ ਦੇਵੀ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ ਸੁਸ਼ੋਭਤ ਕਰਕੇ ਭਗਤੀ ਰਸ ਮਾਣਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਪੁਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਸਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਦੀਆਂ ਅਪਾਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਰਤਾ ਨੇ ਕਰਤਾਰ ਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਲੱਛਣ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ 199 ਪਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਢੇ ਅੱਠ ਸੌ ਕਰੀਬ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਲੈਅ, ਸੁਰ, ਤੋਲ, ਛੰਦ ਦੀ ਕਲਾਮਈ ਜੁਗਤ ਨਾਲ ਜੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਸੌ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦ/ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅੰਤਰ ਭੂਤ ਮਹਿਮਾ ਦੇ ਸਮਾਨ ਅਰਥਕ ਹਨ।

1.1.4 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਬੰਦ ਵਿਧਾਨ

ਬੰਦ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਸਰੀਰ ਦਾ ਜੋੜ। ਕਿਸੇ ਜੁਗਤ ਜਾਂ ਤਦਬੀਰ ਨੂੰ ਵੀ ਬੰਦ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਤਿਗਿਆ, ਰੱਸੀ, ਤਈ, ਜਾਂ ਬੰਨ੍ਹਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਕੈਦ, ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਆਦਿ ਵੀ ਇਸ ਦੇ ਹੋਰ ਅਰਥ ਹਨ। ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਬੰਦ' ਸ਼ਬਦ ਬੰਨ੍ਹਣ-ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ; (ਮਿਰਤਕ ਭਏ ਦਸੈ ਬੰਦ ਛੂਟੇ-ਆਸਾ ਕਬੀਰ)। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਦੀ ਥਾਂ 'ਵੰਦ' ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਵੰਦਨਾ, ਉਸਤਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਨਾ ਆਦਿ।

ਕਾਵਿ ਵਿੱਚ ਛੰਦਾਂ ਦੇ ਉਸ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਬੰਦ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਪਦ ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦੇ ਹੋਣ।⁷

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ, "ਫਾ. ਸੰਗਯਾ-ਸਰੀਰ ਦਾ ਜੋੜ। ੨. ਛੰਦਾਂ ਦਾ ਸਮੁਦਾਯ; ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਤ ਦੇ ਪਦ ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦੇ ਹੋਣ।"⁸

ਜੇ.ਐੱਸ. ਰਿਆਲ ਅਨੁਸਾਰ, "ਬੰਦ-ਰੁਕਿਆ, ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਇਕਾਈ।"⁹

1.1.4.1 ਬੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ

ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੁਲ 10 ਕਿਸਮ ਦੇ ਛੰਦ ਹਨ, ਛਪੈ, ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ, ਚਾਚਰੀ, ਚਰਪਟ, ਰੁਆਲ, ਮਧੁਭਾਰ, ਭਗਵਤੀ, ਰਸਾਵਲ, ਹਰਬੋਲਮਨਾ, ਏਕ ਅੱਛਰੀ।

'ਛੰਦ' ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਚਾਲ ਜਾਂ ਕਿਸਮ ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ; ਸੇ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਵਿੱਚ ਦਸ ਕਿਸਮਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਹੈ। ਕਈ 'ਛੰਦ' ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਵਾਰੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ	- ੬ ਵਾਰੀ
ਚਾਚਰੀ	- ੪ ਵਾਰੀ
ਚਰਪਟ	- ੨ ਵਾਰੀ
ਮਧੁਭਾਰ	- ੨ ਵਾਰੀ
ਭਗਵਤੀ	- ੨ ਵਾਰੀ

ਬਾਕੀ ਦੇ ਪੰਜ ਛੰਦ ਇੱਕ ਇੱਕ ਵਾਰੀ। ਕੁੱਲ ਜੋੜ = ੨੨

ਛੰਦਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬੰਦਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ:-

੧. ਛਪੈ ਛੰਦ	- ੧	੧ ਬੰਦ
੨. ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ	- ੨ ਤੋਂ ੨੮	੨੭ ਬੰਦ
੩. ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ	- ੨੯ ਤੋਂ ੪੩	੧੫ ਬੰਦ
੪. ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ	- ੪੪ ਤੋਂ ੬੧	੧੮ ਬੰਦ
੫. ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ	- ੬੨ ਤੋਂ ੬੩	੨ ਬੰਦ ੧੧
੬. ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ	- ੬੪ ਤੋਂ ੭੩	੧੦ ਬੰਦ
੭. ਚਰਪਟ ਛੰਦ	- ੭੪ ਤੋਂ ੭੮	੫ ਬੰਦ
੮. ਰੁਆਲ ਛੰਦ	- ੭੯ ਤੋਂ ੮੬	੮ ਬੰਦ

੯. ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ	- ੮੭ ਤੋਂ ੯੩	੭ ਬੰਦ
੧੦. ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ	- ੯੪ ਤੋਂ ੯੫	੨ ਬੰਦ
੧੧. ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ	- ੨੬ ਤੋਂ ੯੮	੩ ਬੰਦ
੧੨. ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ	- ੯੯ ਤੋਂ ੧੦੨	੪ ਬੰਦ
੧੩. ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ	- ੧੦੩ ਤੋਂ ੧੩੨	੩੦ ਬੰਦ
੧੪. ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ	- ੧੩੩ ਤੋਂ ੧੪੧	੯ ਬੰਦ
੧੫. ਚਰਪਟ ਛੰਦ	- ੧੪੨ ਤੋਂ ੧੪੪	੩ ਬੰਦ
੧੬. ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ	- ੧੪੫ ਤੋਂ ੧੪੯	੫ ਬੰਦ
੧੭. ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ	- ੧੫੦ ਤੋਂ ੧੬੦	੧੧ ਬੰਦ
੧੮. ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ	- ੧੬੧ ਤੋਂ ੧੭੦	੧੦ ਬੰਦ
੧੯. ਹਰਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ	- ੧੭੧ ਤੋਂ ੧੮੪	੧੪ ਬੰਦ
੨੦. ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ	- ੧੮੫ ਤੋਂ ੧੮੮	੪ ਬੰਦ
੨੧. ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਛੰਦ	- ੧੮੯ ਤੋਂ ੧੯੬	੮ ਬੰਦ
੨੨. ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ	- ੧੯੭ ਤੋਂ ੧੯੯	੩ ਬੰਦ

ਕੁੱਲ ਜੋੜ ੧੯੯ ਬੰਦ

1.1.4.2 ਬੰਦਾਂ ਵਿਚਲਾ ਪਦਾਂ ਦਾ ਮੇਲ:

੧. ਛਪੇ ਛੰਦ (੧ ਬੰਦ)

ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ॥

ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਰੇਖ ਭੇਖ ਕੋਉ ਕਹਿ ਨ ਸਕਤਿ ਕਿਹ॥

ਅਚਲ ਮੂਰਤਿ ਅਨਭਉ ਪ੍ਰਕਾਸ ਅਮਿਤੋਜ ਕਹਿਜੈ॥

ਕੇਟਿ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰਾਣਿ ਸਾਹੁ ਸਾਹਣਿ ਗਣਿਜੈ॥

ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਮਹੀਪ ਸੁਰ ਨਰ ਅਸੁਰ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਬਨ ਤ੍ਰਿਣ ਕਹਤ॥

ਤ੍ਰ ਸਰਬ ਨਾਮ ਕਥੈ ਕਵਨ ਕਰਮ ਨਾਮ ਬਰਣਤ ਸੁਮਤਿ॥੧॥

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਛਪੈ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬੰਦ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਹ ਤੇ ਕਿਹ, ਅਗਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਿਜੈ ਅਤੇ ਗਣਿਜੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਹਤ ਅਤੇ ਸੁਮਤਿ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦੇ ਹਨ।

੨. ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (੨੧ ਬੰਦ)

ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥

ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਰੂਪੇ॥ ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਨੂਪੇ॥੨॥

ਇਸ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਮੇਲ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਅਕਾਲੇ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ ਵਿੱਚ 'ਏ' ਅਰੂਪੇ ਅਤੇ ਅਨੂਪੇ ਵਿੱਚ ਵੀ 'ਏ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਜੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੰਜੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਠਾਮੇ॥੪॥

ਨਮਸਤੰ ਅਕਰਮੰ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਧਰਮੰ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੰ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਧਾਮੰ॥੫॥

ਨਮਸਤੰ ਅਜੀਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੀਤੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਬਾਹੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਢਾਹੇ॥੬॥

ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਜੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੰਜੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਉਦਾਰੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਪਾਰੇ॥੮॥

ਨਮਸਤੰ ਸੁ ਏਕੈ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨੇਕੈ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਭੂਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਜੂਪੇ॥੯॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਕਰਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਭਰਮੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਦੇਸੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਭੇਸੇ॥੧੦॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਦਿਆਲੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੂਪੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੂਪੇ॥੧੯॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਗਉਨੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭਉਨੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੰਗੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੰਗੇ॥੨੨॥

ਨਮਸਤੰ ਅਨੰਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਮਹੰਤੇ॥

ਨਮਸਤਸਤੁ ਰਾਗੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਸੁਹਾਗੇ॥੨੬॥

ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੇ॥ ਨਮੋ ਭੋਗ ਭੋਗੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਦਿਆਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥੨੮॥

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਏ' ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤ 'ਏ' ਪਦ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਮੋ ਸਰਬ ਸੋਖੰ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਪੋਖੰ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਰਤਾ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਹਰਤਾ॥੨੭॥

ਉਪਰੋਕਤ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਮੇਲ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਸੋਖ + ਅੰ, ਪੋਖ + ਅੰ ਵਿੱਚ 'ਅੰ' ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਮੇਲ ਵੀ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਰ + ਤਾ, ਹਰ + ਤਾ ਵਿੱਚ 'ਤਾ'।

੩. ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਵ ਪ੍ਰਸਾਦਿ (੧੫ ਬੰਦ)

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ੧੫ ਬੰਦ ਹਨ। ਸਭ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਰੂਪ ਹੈ॥ ਅਨੂਪ ਹੈ॥ ਅਜੂ ਹੈ॥ ਅਭੂ ਹੈ॥੨੯॥

ਅਲੇਖ ਹੈ॥ ਅਭੇਖ ਹੈ॥ ਅਨਾਮ ਹੈ॥ ਅਕਾਮ ਹੈ॥੩੦॥

ਤ੍ਰਿਮਾਨ ਹੈ॥ ਨਿਧਾਨ ਹੈ॥ ਤ੍ਰਿਬਰਗ ਹੈ॥ ਅਸਰਗ ਹੈ॥੩੨॥

ਅਨੀਲ ਹੈ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈ॥ ਅਜੇ ਹੈ॥ ਅਜਾਦਿ ਹੈ॥੩੩॥

ਅਜਨਮ ਹੈ॥ ਅਬਰਨ ਹੈ॥ ਅਭੂਤ ਹੈ॥ ਅਭਰਨ ਹੈ॥੩੪॥

ਅਗੰਜ ਹੈ॥ ਅਭੰਜ ਹੈ॥ ਅਜੂਝ ਹੈ॥ ਅਝੰਝ ਹੈ॥੩੫॥
 ਅਮੀਕ ਹੈ॥ ਰਫੀਕ ਹੈ॥ ਅਧੰਧ ਹੈ॥ ਅਬੰਧ ਹੈ॥੩੬॥
 ਨ੍ਰਿਬੂਝ ਹੈ॥ ਅਸੂਝ ਹੈ॥ ਅਕਾਲ ਹੈ॥ ਅਜਾਲ ਹੈ॥੩੭॥
 ਅਲਾਹ ਹੈ॥ ਅਜਾਹ ਹੈ॥ ਅਨੰਤ ਹੈ॥ ਮਹੰਤ ਹੈ॥੩੮॥
 ਅਲੀਕ ਹੈ॥ ਨ੍ਰਿਸੀਕ ਹੈ॥ ਨ੍ਰਿਲੰਭ ਹੈ॥ ਅਸੰਭ ਹੈ॥੩੯॥
 ਅਗੰਮ ਹੈ॥ ਅਜੰਮ ਹੈ॥ ਅਭੂਤ ਹੈ॥ ਅਛੂਤ ਹੈ॥੪੦॥
 ਅਲੇਕ ਹੈ॥ ਅਸੇਕ ਹੈ॥ ਅਕਰਮ ਹੈ॥ ਅਭਰਮ ਹੈ॥੪੧॥
 ਅਜੀਤ ਹੈ॥ ਅਭੀਤ ਹੈ॥ ਅਬਾਹ ਹੈ॥ ਅਗਾਹ ਹੈ॥੪੨॥
 ਅਮਾਨ ਹੈ॥ ਨਿਧਾਨ ਹੈ॥ ਅਨੇਕ ਹੈ॥ ਫਿਰਿ ਏਕ ਹੈ॥੪੩॥

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਹੈ' ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ।

੪. ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (੧੮ ਬੰਦ)

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਚੌਥਾ) ਵਿੱਚ ੧੮ ਬੰਦ ਹਨ। ੧੦ ਬੰਦ ਦੋ-ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ੮ ਬੰਦ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਸਭ ਬੰਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਸਰਬ ਮਾਨੇ॥ ਸਮਸਤੀ ਨਿਧਾਨੇ॥
 ਨਮੋ ਦੇਵ ਦੇਵੇ॥ ਅਭੇਖੀ ਅਭੇਵੇ॥੪੪॥
 ਨਮੋ ਕਾਲ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥
 ਨਮੋ ਸਰਬ ਗਉਣੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭਉਣੇ॥੪੫॥
 ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਥੇ॥ ਨ੍ਰਿਸੰਗੀ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥
 ਨਮੋ ਭਾਨ ਭਾਨੇ॥ ਨਮੋ ਮਾਨ ਮਾਨੇ॥੪੬॥
 ਨਮੋ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ॥ ਨਮੋ ਭਾਨ ਭਾਨੇ॥
 ਨਮੋ ਗੀਤ ਗੀਤੇ॥ ਨਮੋ ਤਾਨ ਤਾਨੇ॥੪੭॥
 ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਮੇ॥ ਸਮਸਤੀ ਸਰੂਪੇ॥

ਪ੍ਰਭੰਗੀ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥ ਸਮਸਤੀ ਬਿਭੂਤੇ॥੪੮॥

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਦਾ ਮੇਲ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤ 'ਏ' ਪਦ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅਛੇਦੀ ਅਭੇਦੀ ਅਨਾਮੰ ਅਕਾਮੰ॥

ਸਮਸਤੇ ਪਰਾਜੀ ਸਮਸਤਸਤੁ ਧਾਮੰ॥੬੧॥

ਪਰੰ ਪਰਮ ਪਰਮੇਵਰੰ ਪ੍ਰੇਛ ਪਾਲੰ॥

ਸਦਾ ਸਰਬਦਾ ਸਿਧਿ ਦਾਤਾ ਦਿਆਲੰ॥੬੦॥

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ 'ਅੰ' ਪਦ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਹੈ।

੫. ਤੇਰਾ ਜੋਰੁ॥ ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ॥ (੨ ਬੰਦ)

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਪੰਜਵਾਂ) ਵਿੱਚ ੨ ਬੰਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਨਾਂ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਬੰਦ 'ਰੈਂ' ਦਾ ਮੇਲ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਜਲੇ ਹੈਂ॥ ਥਲੇ ਹੈਂ॥ ਅਭੀਤ ਹੈਂ॥ ਅਭੈ ਹੈਂ॥੬੨॥

ਪ੍ਰਭੂ ਹੈਂ॥ ਅਜੂ ਹੈਂ॥ ਅਦੇਸ ਹੈਂ॥ ਅਭੇਸ ਹੈਂ॥੬੩॥

੬. ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰਪ੍ਰਸਾਦਿ (੧੦ ਬੰਦ)

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਛੇਵਾਂ) ਵਿੱਚ ੧੦ ਬੰਦ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਬੰਦ 'ਏ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕੁਝ ਬੰਦ 'ਅੰ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

ਅਗਾਧੇ ਅਬਾਧੇ॥ ਅਨੰਦੀ ਸਰੂਪੇ॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਮਾਨੇ॥ ਸਮਸਤੀ ਨਿਧਾਨੇ॥੬੪॥

ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਨ੍ਰਿਨਾਥੇ॥ ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥

ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਗੰਜੇ॥ ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਭੰਜੇ॥੬੫॥

ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਪਾਲੇ॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਦੇਸੇ॥ ਨਮੇ ਸਰਬ ਭੇਸੇ॥੬੬॥

ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇ॥ ਨਮੋ ਸਾਜ ਸਾਜੇ॥

ਨਮੋ ਸਾਹ ਸਾਹੇ॥ ਨਮੋ ਸਾਹ ਸਾਹੇ॥੬੭॥

ਨਮੋ ਗੀਤ ਗੀਤੇ॥ ਨਮੋ ਪ੍ਰੀਤਿ ਪ੍ਰੀਤੇ॥

ਨਮੋ ਰੇਖ ਰੇਖੇ॥ ਨਮੋ ਸੋਖ ਸੋਖੇ॥੬੮॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੇਗੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੇਗੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਜੀਤੰ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੀਤੰ॥੬੯॥

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਏ' ਸਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਨਮੋ ਸਰਬ ਗਿਆਨੰ॥ ਨਮੋ ਪਰਮ ਤਾਨੰ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਮੰਤ੍ਰੰ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਜੰਤ੍ਰੰ॥੭੦॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਦ੍ਰਿਸੰ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਕ੍ਰਿਸੰ॥੭੧॥

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਅੰ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

੧. ਚਰਪਟ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰਪ੍ਰਸਾਦਿ॥ (੫ ਬੰਦ)

ਚਰਪਟ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਸੱਤਵਾਂ) ਵਿੱਚ ੫ ਬੰਦ ਹਨ। ਕੁਝ ਬੰਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਏ' ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦਾ 'ਅੰ' ਮੇਲ ਦਾ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਰਮੇ॥ ਅੰਬ੍ਰਿਤ ਧਰਮੇ॥

ਅਖਿਲ ਜੋਗੇ॥ ਅਚਲ ਭੋਗੇ॥੭੪॥

ਅਚਲ ਰਾਜੇ॥ ਅਟਲ ਸਾਜੇ॥੭੫॥

ਸਰਬੰ ਭਾਨੇ॥ ਸਰਬੰ ਮਾਨੇ॥੭੬॥

ਸਰਬੰ ਕਾਲੇ॥ ਸਰਬੰ ਪਾਲੇ॥੭੮॥

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਏ' ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ।

ਅਖਲ ਧਰਮੰ॥ ਅਲਖ ਕਰਮੰ॥੭੫॥

ਸਰਬੰ ਪ੍ਰਾਣੰ॥ ਸਰਬੰ ਤ੍ਰਾਣੰ॥੭੭॥

ਸਰਬੰ ਦੇਵੰ॥ ਸਰਬੰ ਭੇਵੰ॥੧੮॥

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਅੰ' ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ।

ਸਰਬੰ ਦਾਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਗਿਆਤਾ॥੧੯॥

ਸਰਬੰ ਭੁਗਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਜੁਗਤਾ॥੨੦॥

ਉਪਰੋਕਤ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਆ' ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ।

੮. ਰੂਆਲ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਵਪ੍ਰਸਾਦਿ॥ (੮ ਬੰਦ)

ਰੂਆਲ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਅੱਠਵਾਂ) ਵਿੱਚ ੮ ਬੰਦ ਹਨ। ਹਰ ਬੰਦ ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਦੋ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਆਦਿ ਰੂਪ ਅਨਾਦਿ ਮੂਰਤਿ ਅਜੇਨਿ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥

ਸਰਬ ਮਾਨ ਤ੍ਰਿਮਾਨ ਦੇਵ ਅਭੇਵ ਆਦਿ ਉਦਾਰ॥

ਸਰਬ ਪਾਲਕ ਸਰਬ ਘਾਲਕ ਸਰਬ ਕੇ ਪੁਨਿ ਕਾਲ॥

ਜਤ੍ਰ ਤਤ੍ਰ ਬਿਰਾਜਹੀ ਅਵਧੂਤ ਰੂਪ ਰਿਸਾਲ॥੨੧॥

ਉਪਰੋਕਤ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਅਪਾਰ ਅਤੇ ਉਦਾਰ ਵਿੱਚ 'ਆਰ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਅੰਤਿਮ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਲ ਅਤੇ ਰਿਸਾਲ ਵਿੱਚ 'ਆਲ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਆਪ ਰੂਪ ਅਮੀਕ ਅਨ ਉਸਤਤਿ ਏਕ ਪੁਰਖੁ ਅਵਧੂਤ॥

ਗਰਬ ਗੰਜਨ ਸਰਬ ਭੰਜਨ ਆਦਿ ਰੂਪ ਅਸੂਤ॥

ਅੰਗ ਹੀਨ ਅਭੰਗ ਅਨਾਤਮ ਏਕ ਪੁਰਖੁ ਅਪਾਰ॥

ਸਰਬ ਲਾਇਕ ਸਰਬ ਘਾਇਕ ਸਰਬ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ॥੨੨॥

ਉਪਰੋਕਤ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਉਤ' ਅਵਧੂਤ ਅਤੇ ਅਸੂਤ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਤਿਮ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ 'ਆਰ' ਅਪਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਹੈ।

੯. ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਵਪ੍ਰਸਾਦਿ॥ (੧ ਬੰਦ)

ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਨੈਵਾਂ) ਵਿੱਚ ੧ ਬੰਦ ਹਨ। ਹਰ ਬੰਦ ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਦੋ-ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਗੁਨ ਗਨ ਉਦਾਰ॥ ਮਹਿਮਾ ਅਪਾਰ॥੮੧॥

ਗਤਿ ਮਤਿ ਅਪਾਰ॥ ਗੁਨ ਗਨ ਉਦਾਰ॥੮੧॥

ਉਪਰੋਕਤ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਆਰ' ਦਾ ਮੇਲ ਹੈ।

ਆਸਨ ਅਭੰਗ॥ ਉਪਮਾ ਅਨੰਗ॥

ਅਨਭੂਤ ਅੰਗ॥ ਆਭਾ ਅਭੰਗ॥੮੧॥

ਉਪਰੋਕਤ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਅੰਗ' ਦਾ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ।

ਮੁਨਿ ਮਨਿ ਪ੍ਰਣਾਮ॥ ਨਿਰਭੈ ਨ੍ਰਿਕਾਮ॥੮੨॥

ਆਲਿਸਯੁ ਕਰਮ॥ ਆਦ੍ਰਿਸਯ ਧਰਮ॥੮੩॥

ਉਪਰੋਕਤ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਬੰਦ ਵਿੱਚ 'ਆਮ' ਪਦ ਦੋਨਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਬੰਦ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਮ' ਇੱਕ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ।

੧੦. ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਵਪ੍ਰਸਾਦਿ॥ (੨ ਬੰਦ)

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਦਸਵਾਂ) ਵਿੱਚ ੨ ਬੰਦ ਹਨ। ਦੋਨਾਂ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦੀ ਚਾਰ ਵਾਕ ਹਨ। ਬੰਦ (੯੪) ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਦੇ' ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਦਾ 'ਕੇ' ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਗੁਬੰਦੇ॥ ਮੁਕੰਦੇ॥ ਉਦਾਰੇ॥ ਅਪਾਰੇ॥੯੪॥

ਬੰਦ ਨੰ ੯੫ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਅੰ' ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਦਾ 'ਮੇ' ਨਾਲ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਹਰੀਅੰ॥ ਕਰੀਅੰ॥ ਨ੍ਰਿਨਾਮੇ॥ ਅਕਾਮੇ॥੯੫॥

੧੧. ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (੩ ਬੰਦ, ਭਾਗ ਗਿਆਰਵਾਂ)

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਭਾਗ ਗਿਆਰਵਾਂ ਵਿੱਚ ੩ ਬੰਦ ਹਨ। ਹਰ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਕਰਤਾ॥ ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਹਰਤਾ॥

ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਦਾਨੇ॥ ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਜਾਨੇ॥੯੬॥

ਜਿਵੇਂ ਉਪਰੋਕਤ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਤਾ' ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ 'ਨੇ' ਪਦ ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ।

੧੨. ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (੪ ਬੰਦ, ਭਾਗ ਬਾਰਵਾਂ)

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ ਭਾਗ ਬਾਰਵਾਂ ਵਿੱਚ ੪ ਬੰਦ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ-ਦੋ ਸ਼ਬਦੀ ਚਾਰ ਵਾਕ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ ਵਾਕਾਂ, ਤਿੰਨ ਵਾਕਾਂ, ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਦ ਮੇਲ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨ ਕਰਮੰ॥ ਨ ਕਾਏ॥ ਅਜਨਮੰ॥ ਅਜਾਏ॥੧੦੦॥

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਦਾ ਅੰਤਿਮ 'ਅੰ' ਪਦ ਮੇਲ ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦਾ ਅੰਤਿਮ 'ਏ' ਪਦ ਮੇਲ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਪ੍ਰਿਥੀਸੈ॥ ਅਦੀਸੈ॥ਅਦ੍ਰਿਸੈ॥ ਅਕ੍ਰਿਸੈ॥੧੦੨॥

ਉਪਰੋਕਤ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਵਾਕ 'ਐ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਮੇਲ ਦੇ ਹਨ।

੧੩. ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰਪ੍ਰਸਾਦਿ॥ (੩੦ ਬੰਦ, ਭਾਗ ਤੇਰਵਾਂ)

ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ ਭਾਗ ਤੇਰਵਾਂ ਵਿੱਚ ੩੦ ਬੰਦ ਹਨ। ੩੦ ਬੰਦਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਵਾਕ 'ਐ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਦੇ ਅਤੇ 'ਹੈ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਕਿ ਆਛਿਜ ਦੇਸੈ॥ ਕਿ ਆਭਿਜ ਭੇਸੈ॥

ਕਿ ਆਗੰਜ ਕਰਮੈ॥ ਕਿ ਆਭੰਜ ਭਰਮੈ॥੧੦੩॥

ਕਿ ਆਭਿਜ ਲੋਕੈ॥ ਕਿ ਆਦਿਤ ਸੋਕੈ॥

ਕਿ ਅਵਧੂਤ ਬਰਨੈ॥ ਕਿ ਬਿਭੂਤ ਕਰਨੈ॥੧੦੪॥

ਕਿ ਰੋਜੀ ਰਜਾਕੈ॥ ਰਹੀਮੈ ਰਿਹਾਕੈ॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਦੇਸੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਭੇਸੈ

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਰਾਜੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਸਾਕੈ॥

ਉਪਰੋਕਤ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਐ' ਇਕ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ।

ਕਿ ਰਾਜੰ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਧਰਮ ਧੁਜਾ ਹੈਂ॥੧੦੫॥

ਕਿ ਜਗਤੰ ਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਛੰਤ੍ਰੰ ਛਤ੍ਰੀ ਹੈਂ॥੧੦੬॥

ਕਿ ਆਦਿ ਅਦੇਵ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਆਪ ਅਭੇਵ ਹੈਂ॥੧੦੭॥

ਕਿ ਪਾਕ ਬਿਐਬ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਗੈਬੁਲ ਗੈਬ ਹੈਂ॥੧੦੮॥

ਉਪਰੋਕਤ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਹੈ' ਇਕ ਮੇਲ ਦਾ ਹੀ ਹੈ।

੧੪. ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (੮ ਬੰਦ, ਭਾਗ ਚੌਦਵਾਂ)

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ੮ ਬੰਦ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਹੈ' ਇੱਕ ਮੇਲ ਦਾ

ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਅਭੰਗ ਹੈਂ॥ ਅਨੰਗ ਹੈਂ॥

ਅਭੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਲੇਖ ਹੈਂ॥੧੩੩॥

ਅਭਰਮ ਹੈਂ॥ ਅਕਰਮ ਹੈਂ॥

ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥ ਜੁਗਾਦਿ ਹੈਂ॥੧੩੪॥

ਅਜੇ ਹੈਂ॥ ਅਬੈ ਹੈਂ॥

ਅਭੂਤ ਹੈਂ॥ ਅਧੂਤ ਹੈਂ॥੧੩੫॥

ਅਨਾਸ ਹੈਂ॥ ਉਦਾਸ ਹੈਂ॥

ਅਧੰਧ ਹੈਂ॥ ਅਬੰਧ ਹੈਂ॥੧੩੬॥

੧੫. ਚਰਪਟ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਵਪ੍ਰਸਾਦਿ॥ (੩ ਬੰਦ, ਭਾਗ ਪੰਦਰਵਾਂ)

ਚਰਪਟ ਛੰਦ ਭਾਗ ਪੰਦਰਵਾਂ ਵਿੱਚ ੩ ਬੰਦ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਬੰਦਾਂ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਆ' ਅਤੇ 'ਅੰ' ਇੱਕ ਮੇਲ ਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

ਸਰਬੰ ਹੰਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਗੰਤਾ॥

ਸਰਬੰ ਖਿਆਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਗਿਆਤਾ॥੧੪੨॥

ਸਰਬੰ ਹਰਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਕਰਤਾ॥੧੪੩॥

ਸਰਬੰ ਜੁਗਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਮੁਕਤਾ॥੧੪੪॥

ਉਪਰੋਕਤ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਆ' ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ।

ਸਰਬੰ ਪਾਲੰ॥ ਸਰਬੰ ਤ੍ਰਾਣੰ॥

ਸਰਬੰ ਕਰਮੰ॥ ਸਰਬੰ ਧਰਮੰ॥

ਉਪਰਲੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਅੰ' ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ।

੧੬. ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਵਪ੍ਰਸਾਦਿ॥ (੫ ਬੰਦ, ਭਾਗ ਸੋਲਵਾਂ)

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ ਭਾਗ ਸੋਲਵਾਂ ਵਿੱਚ ੫ ਬੰਦ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਏ' ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਬੰਦ ਦਾ 'ਐ' ਪਦ ਮੇਲ ਦਾ ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਬੰਦ ਦਾ 'ਰੈ' ਪਦ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਨਰਕ ਨਾਸੇ॥ ਸਦੈਵੰ ਪ੍ਰਕਾਸੇ॥

ਅਨੰਗੰ ਸਰੂਪੇ॥ ਅਭੰਗੰ ਬਿਭੂਤੇ॥੧੪੫॥

ਪ੍ਰਮਾਥੰ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥ ਸਦਾ ਸਰਬ ਸਾਥੇ॥

ਅਗਾਧ ਸਰੂਪੇ॥ ਨ੍ਰਿਬਾਧ ਬਿਭੂਤੇ॥੧੪੬॥

ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਮੇ॥ ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਤ੍ਰਿਕਾਮੇ॥

ਨ੍ਰਿਭੰਗੀ ਸਰੂਪੇ॥ ਸਰਬੰਗੀ ਅਨੂਪੇ॥੧੪੭॥

ਉਪਰੋਕਤ ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਏ' ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਨਾਸੇ, ਪ੍ਰਕਾਸੇ, ਸਰੂਪੇ, ਬਿਭੂਤੇ, ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਏ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਵੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਮਾਥੇ, ਸਾਥੇ, ਸਰੂਪੇ, ਬਿਭੂਤੇ, ਅਨਾਮੇ, ਤ੍ਰਿਕਾਮੇ, ਸਰੂਪੇ, ਅਨੂਪੇ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੰਤਿਮ 'ਏ' ਪਦ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ ਦਾ ਚੌਥਾ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਐ' ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨ ਪ੍ਰਤ੍ਰੈ ਨ ਪੁਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਸਤ੍ਰੈ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥

ਨ ਤਾਤ੍ਰੈ ਨ ਮਾਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਜਾਤ੍ਰੈ ਨ ਪਾਤ੍ਰੈ॥੧੪੮॥

ਪੰਜਵਾਂ ਬੰਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਹੈਂ' ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨ੍ਰਿਸਾਕੰ ਸਰੀਕ ਹੈਂ॥ ਅਮਿਤੇ ਅਕੀਮ ਹੈਂ॥

ਸਦੈਵੰ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈਂ॥ ਅਜੈ ਹੈਂ ਅਜਾ ਹੈਂ॥੧੪੯॥

੧੭. ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰ੍ਰਪ੍ਰਸਾਦਿ॥ (੧੧ ਬੰਦ, ਭਾਗ ਸਤਾਰਵਾਂ)

ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ੧੧ ਬੰਦ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਹੈਂ' ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਕਿ ਜਾਹਿਰ ਜਹੂਰ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਹਾਜਿਰ ਹਜੂਰ ਹੈਂ॥

ਹਮੇਸੁਲ ਸਲਾਮ ਹੈਂ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਕਲਾਮ ਹੈਂ॥੧੫੦॥

ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਦਿਮਾਗ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਹੁਸਨੁਲ ਚਰਾਗ ਹੈਂ॥

ਕਿ ਕਾਮਲ ਕਰੀਮ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਰਾਜਕ ਰਹੀਮ ਹੈਂ॥੧੫੧॥

੧੮. ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰ੍ਰਪ੍ਰਸਾਦਿ॥ (੧੦ ਬੰਦ, ਭਾਗ ਅਠਾਰਵਾਂ)

ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ ਭਾਗ ਅਠਾਰਵਾਂ ਵਿੱਚ ੧੦ ਬੰਦ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਕੁਝ ਬੰਦ 'ਮ' ਅੰਤਿਮ, 'ਡ' ਅੰਤਿਮ ਕੁਝ 'ਸ' ਅੰਤਿਮ ਕੁਝ 'ਛ' ਅੰਤਿਮ, ਕੁਝ 'ਆਰ' ਕੁਝ 'ਅੰਤ' ਅੰਤਿਮ ਕੁਝ 'ਉ' ਅੰਤਿਮ ਕੁਝ 'ਜ' ਅੰਤਿਮ ਕੁਝ 'ਤ' ਅੰਤਿਮ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

'ਮ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦੇ:

ਮੁਨਿ ਮਨਿ ਪ੍ਰਨਾਮ॥ ਮੁਨਿ ਗਨ ਮੁਦਾਮ॥੧੬੧॥

ਅਨ ਗਨ ਪ੍ਰਨਾਮ॥ ਮੁਨਿ ਮਨਿ ਸਲਾਮ॥੧੬੨॥

ਗੁਨਿ ਗਨਿ ਪ੍ਰਨਾਮ॥ ਜਲ ਥਲ ਮੁਦਾਮ॥੧੬੩॥

ਘਰਿ ਘਰਿ ਪ੍ਰਨਾਮ॥ ਚਿਤ ਚਰਨ ਨਾਮ॥੧੬੮॥

'ਡ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦੇ:

ਹਰ ਨਰ ਅਖੰਡ॥ ਬਰ ਨਰ ਅਮੰਡ॥੧੬੨॥

ਜਲ ਥਲ ਅਮੰਡ॥ ਦਿਸ ਵਿਸ ਅਭੰਡ॥੧੬੫॥

'ਸ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦੇ:

ਅਨਭਵ ਅਨਾਸ॥ ਮੁਨਿ ਮਨਿ ਪ੍ਰਕਾਸ॥੧੬੩॥

ਅਨਭਵ ਅਨਾਸ॥ ਧ੍ਰਿਤ ਧਰ ਧੁਰਾਸ॥੧੬੬॥

'ਜ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਮੇਲ ਦੇ:

ਅਰਿ ਬਰਿ ਅਗੰਜ॥ ਹਰਿ ਨਰ ਪ੍ਰਭੰਜ॥੧੬੧॥

'ਤ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਮੇਲ ਦੇ:

ਅਨਛਿਜ ਗਾਤ॥ ਆਜਿਜ ਨ ਬਾਤ॥

ਅਨਝੰਝ ਗਾਤ॥ ਅਨਭੰਜ ਬਾਤ॥

'ਅੰਤ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਮੇਲ ਦੇ:

ਜਲ ਥਲ ਮਹੰਤ॥ ਦਿਸ ਵਿਸ ਬੇਅੰਤ॥

ਅਣਬ੍ਰਣ ਅਨੰਤ॥ ਦਾਤਾ ਮਹੰਤ॥

'ਆਰ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਮੇਲ ਦੇ:

ਉਪਮਾ ਅਪਾਰ॥ ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਉਦਾਰ॥

ਅਨਟੁਟ ਭੰਡਾਰ॥ ਅਨਠਟ ਅਪਾਰ॥

'ਉ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਮੇਲ ਦੇ:

ਆਜਾਨ ਬਾਹੁ॥ ਏਕੈ ਸਦਾਹੁ॥

੧੯. ਹਰਿਬੋਲ ਮਨਾ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਵਪ੍ਰਸਾਦਿ (੧੪ ਬੰਦ, ਭਾਗ ਉਨੀਵਾਂ)

ਹਰਿਬੋਲ ਮਨਾ ਛੰਦ ਭਾਗ ਉਨੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ੧੪ ਬੰਦ ਹਨ। ਹਰ ਬੰਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਹੈਂ' ਇੱਕ ਹੀ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਕਰੁਣਾਲਯ ਹੈਂ॥ ਅਰਿ ਘਾਲਯ ਹੈਂ॥
ਖਲ ਖੰਡਨ ਹੈਂ॥ ਮਹਿ ਮੰਡਨ ਹੈਂ॥੧੭੧॥
ਜਗਤੇਸ੍ਵਰ ਹੈਂ॥ ਪਰਮੇਸ੍ਵਰ ਹੈਂ॥
ਕਲਿ ਕਾਰਣ ਹੈਂ॥ ਸਰਬ ਉਬਾਰਣ ਹੈਂ॥੧੭੨॥
ਸਰਬੰ ਭਰ ਹੈਂ॥ ਸਰਬੰ ਕਰ ਹੈਂ॥
ਸਰਬ ਪਾਸਿਯ॥ ਸਰਬ ਨਾਸਿਯ॥੧੭੩॥
ਕਰੁਣਾਕਾਰ ਹੈਂ॥ ਬਿਸੰਭਰ ਹੈਂ॥
ਸਰਬੇਸ੍ਵਰ ਹੈਂ॥ ਜਗਤੇਸ੍ਵਰ ਹੈਂ॥੧੭੪॥
ਬ੍ਰਹਮੰਡਸ ਹੈਂ॥ ਖਲ ਖੰਡਸ ਹੈਂ॥
ਪਰ ਤੇ ਪਰ ਹੈਂ॥ ਕਰੁਣਾਕਾਰ ਹੈਂ॥੧੭੬॥

੨੦. ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (੪ ਬੰਦ, ਭਾਗ ਵੀਹਵਾਂ)

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਭਾਗ ਵੀਹਵਾਂ ਵਿੱਚ ੪ ਬੰਦ ਹਨ। ਚਾਰਾਂ ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਏ' ਇੱਕ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੇ ਸੂਰਜ ਸੂਰਜੇ ਨਮੇ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ॥
ਨਮੇ ਰਾਜ ਰਾਜੇ ਨਮੇ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰੇ॥੧੮੫॥
ਨਮੇ ਰਾਜਸੰ ਤਾਮਸੰ ਸਾਂਤਿ ਰੂਪੇ॥
ਨਮੇ ਪਰਮ ਤਤੰ ਅਤਤੰ ਸਰੂਪੇ॥੧੮੬॥
ਨਮੇ ਜੁਧ ਜੁਧੇ ਨਮੇ ਗਿਆਨ ਗਿਆਨੇ॥
ਨਮੇ ਭੋਜ ਭੋਜੇ ਨਮੇ ਪਾਨ ਪਾਨੇ॥੧੮੭॥

ਕਲੰਕਾਰ ਰੂਪੇ॥ ਅਲੰਕਾਰ ਅਲੰਕੇ॥

ਨਮੇ ਆਸ ਆਸੇ॥ ਨਮੇ ਬਾਕ ਬੰਕੇ॥੧੮੮॥

੨੧. ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਛੰਦ (੮ ਬੰਦ, ਭਾਗ ਇੱਕੀਵਾਂ)

ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਛੰਦ ਭਾਗ ਇੱਕੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ੮ ਬੰਦ ਹਨ। ਬੰਦਾਂ ਵਿਚਲੇ ਕੁਝ ਵਾਕ 'ਐ' ਅੰਤਿਮ ਕੁਝ 'ਓ' ਅੰਤਿਮ, ਕੁਝ 'ਆਸ', ਕੁਝ 'ਅੰਜ', ਕੁਝ 'ਅਖ', ਕੁਝ 'ਆਲ' ਅਤੇ ਕੁਝ 'ਏ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਮੇਲ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

'ਐ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਮੇਲ ਦਾ:

ਅਜੈ॥ ਅਲੈ॥ ਅਭੈ॥ ਅਬੈ॥੧੮੯॥

'ਊ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਮੇਲ ਦਾ:

ਅਭੂ॥ ਅਜੂ॥੧੯੦॥

'ਆਸ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਮੇਲ ਦਾ:

ਅਨਾਸ॥ ਅਕਾਸ॥੧੯੦॥

'ਅੰਜ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਮੇਲ ਦਾ:

ਅਗੰਜ॥ ਅਭੰਜ॥੧੯੧॥

'ਅਖ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਮੇਲ ਦਾ:

ਅਲਖ॥ ਅਭਖ॥੧੯੧॥

'ਆਲ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਮੇਲ ਦਾ:

ਅਕਾਲ॥ ਦਿਆਲ॥੧੯੨॥

'ਏ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਮੇਲ ਦਾ:

ਨ ਰਾਗੇ॥ ਨ ਰੰਗੇ॥ ਨ ਰੂਪੇ॥ ਨ ਰੇਖੇ॥੧੯੫॥

ਅਨਾਥੇ॥ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥੧੯੪॥

ਅਗੰਜੇ॥ ਅਲੇਖੇ॥੧੯੬॥

'ਅੰ' ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਮੇਲ ਦਾ:

ਅਕਰਮੰ॥ ਅਭਰਮੰ॥੧੯੬॥

੨੨. ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (੩ ਬੰਦ, ਭਾਗ ਬਾਈਵਾਂ)

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਭਾਗ ਬਾਈਵਾਂ ਵਿੱਚ ੩ ਬੰਦ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ 'ਏ' ਇੱਕ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਨਾਮੇ ਸਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਸੇ॥

ਅਗੰਜੁਲ ਅਨਾਮੇ ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੇ॥

ਨਿਰਕਾਮੰ ਬਿਭੂਤੇ ਸਮਸਤੁਲ ਸਰੂਪੇ॥

ਕੁਕਰਮੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ ਸੁਧਰਮੰ ਬਿਭੂਤੇ॥੧੯੭॥

ਸਦਾ ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਸਤ੍ਰੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ॥

ਕਰੀਮੁਲ ਕੁਨਿੰਦਾ ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੀ॥

ਅਜਾਇਬ ਬਿਭੂਤੇ ਗਜਾਇਬ ਗਨੀਮੇ॥

ਹਰੀਅੰ ਕਰੀਅੰ ਕਰੀਮੁਲ ਰਹੀਮੇ॥੧੯੮॥

ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਵਰਤੀ ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਭੁਗਤੇ॥

ਸੁਯੰਭਵ ਸੁਭੰ ਸਰਬਦਾ ਸਰਬ ਜੁਗਤੇ॥

ਦੁਕਾਲੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ ਦਿਆਲੰ ਸਰੂਪੇ॥

ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗੇ ਅਭੰਗੇ ਬਿਭੂਤੇ॥੧੯੯॥

ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੰਦ ਦੀ ਪਰਪੱਕਤਾ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਇਆ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ੧੯੯ ਬੰਦ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਇੱਕ ਮੇਲ ਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਮੇਲ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਨਹੀਂ।

1.1.5 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਣਾਵਟ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਦੀ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਲਈ ਸਮੁੱਚੇ ਪਾਠ ਦੀ ਬਣਾਵਟ (texture) ਤੋਂ ਵਾਕਿਫ ਹੋਣਾ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਰਚਨਾ ਪਾਠ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੇ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ: ਇੱਕ ਸੰਰਚਨਾ (ਬਣਾਵਟ) ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਬਣਤਰ ਤੇ। ਸੰਰਚਨਾ ਜਾਂ ਬਣਾਵਟ ਰਚਨਾ ਪਾਠ ਦਾ ਸਤਹੀ ਰੂਪ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਵਾਕਾਂ, ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ। ਬਣਾਵਟ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਰਚਨਾ ਦੀ ਬਣਤਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੈਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਕੇਵਲ ਅਨੁਸ਼ਾਸਿਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਕਿਉਂਕਿ ਇਕ ਛੰਦ-ਬੰਧ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ 'ਬੰਦ' ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ/ਬਣਾਵਟ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਹੈ। ਸਤਹੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਰੂਪਾਕਾਰ ਜਾਂ ਵਿਧਾ ਆਪਣੀ ਸੰਰਚਨਾ/ਬਣਾਵਟ ਤੋਂ ਹੀ ਪਹਿਚਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ/ਬਣਾਵਟ ਅਤੇ ਇਸ ਸੰਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਵਿਚਲੇ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਬੰਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੇ ਪਾਠ (199 ਬੰਦਾਂ) ਵਿੱਚ ਦਸ ਦੇ-ਦੇ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ ਹਨ; ਇੱਕ (ਪਹਿਲਾ) ਛੇ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲਾ ਬੰਦ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ (188 ਬੰਦ) ਚਾਰ-ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਛੰਦਾਂ ਅਤੇ ਬੰਦਾਂ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਇਕਾਈ (ਸ਼ਬਦ, ਵਾਕੰਸ਼, ਵਾਕ ਆਦਿ) ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੇ ਬੰਦਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

1.1.5.1 ਇੱਕ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕ ਵਾਲੇ ਬੰਦ:

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰਿਪੁਸਾਦਿ (ਭਾਗ ਦਸਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕ ਵਾਲੇ ਦੇ (94-95) ਬੰਦ ਹਨ। ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ॥ (ਭਾਗ ਬਾਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ (102) ਬੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

(i) ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਵਾਕ ਹਨ। ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ

(ੳ) ਗੁਬਿੰਦੇ॥ ਮੁਕੰਦੇ॥ ਉਦਾਰੇ॥ ਅਪਾਰੇ॥੯੪॥

(ਅ) ਪ੍ਰਿਥੀਸੈ॥ ਅਦੀਸੈ॥ ਅਦ੍ਰਿਸੈ॥ ਅਕ੍ਰਿਸੈ॥੧੦੨॥

ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਹਾਂ ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਚਾਰੇ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ (ੳ) ਬੰਦ ਵਿੱਚ (ਗੁਬਿੰਦ + ਏ, ਮੁਕੰਦ + ਏ, ਉਦਾਰ + ਏ, ਅਪਾਰ + ਏ) ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ 'ਏ' ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਦੂਜੀ ਉਦਾਹਰਣ (ਅ) ਵਿੱਚ (ਪ੍ਰਿਥੀਸ + ਐ, ਅਦੀਸ + ਹੈ, ਅਦ੍ਰਿਸ + ਐ; ਅਕ੍ਰਿਸ + ਐ) 'ਐ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

(ii) ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪੈਟਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ-ਦੋ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦਾ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ

ਹਰੀਅੰ॥ ਕਰੀਅੰ॥ ਨ੍ਰਿਨਾਮੇ॥ ਅਕਾਮੇ॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਹਰੀਅੰ = ਹਰ + ਈਅੰ, ਕਰੀਅੰ = ਕਰ + ਈਅੰ, 'ਈਅੰ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ (ਨ੍ਰਿਨਾਮੇ = ਨ੍ਰਿਨਾਮ + ਏ, ਅਕਾਮ + ਏ) 'ਏ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਏਕ ਅਛਰੀ ਛੰਦ:

ਏਕ ਅਛਰੀ ਛੰਦ॥ (ਭਾਗ ਇੱਕੀਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ 7 (189-194, 196) ਬੰਦ ਹਨ। ਇਸ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਹਨ।

(i) ਪਹਿਲੇ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਲੇ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ

ਅਜੈ॥ ਅਲੈ॥ ਅਭੈ॥ ਅਬੈ॥੧੮੯॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਅਜੈ = ਅਜ + ਐ, ਅਲ + ਐ, ਅਭ + ਐ, ਅਬ + ਐ) 'ਐ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

(ii) ਦੂਸਰੇ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ-ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ

ਅਨਾਥੇ॥ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥ ਅਜੇਨੀ॥ ਅਮੇਨੀ॥੧੯੪॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਅਨਾਥੇ = ਅਨਾਥ + ਏ, ਪ੍ਰਮਾਥ + ਏ) 'ਏ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ (ਅਜੇਨੀ = ਅਜੇਨ + ਈ, ਅਮੇਨ + ਈ) 'ਈ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ।

1.1.5.2 ਇੱਕ/ਦੋ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ:

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ ਵਿੱਚ (ਭਾਗ ਬਾਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਦੋ ਬੰਦ (100, 101) ਇੱਕ ਅਤੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦੀ ਚਾਰ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਨ ਕਰਮੰ॥ ਨ ਕਾਏ॥

ਅਜਨਮੰ॥ ਅਜਾਏ॥੧੦੦॥

ਇਸ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਵਾਕ ਦੋ-ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪਿਛਲੇ ਦੋਨੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ, ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਕਰਮੰ = ਕਰਮ + ਅੰ, ਅਜਨਮੰ = ਅਜਨਮ + ਅੰ) 'ਅੰ' (ਕਾਏ = ਕ + ਆਏ, ਅਜ + ਆਏ) 'ਆਏ' ਸਮਾਨ ਹਨ।

ਨ ਚਿਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥

ਪਰੇ ਹੈ॥ ਪਵਿਤ੍ਰੈ॥੧੦੧॥

ਇਸ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਵਾਕ ਦੋ-ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਵਾਕ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਚਿਤ੍ਰ + ਐ, ਮਿਤ੍ਰ + ਐ, ਹ . ਐ, ਪਵਿਤ੍ਰ + ਐ) 'ਐ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

1.1.5.3 ਦੇ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ:

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ:

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ) ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ (2-8, 10-18, 21, 25 - 26) ਬੰਦ ਹਨ ਅਤੇ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਚੌਥਾ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ (49) ਅਤੇ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰਿਪ੍ਰਸਾਦਿ (ਭਾਗ ਛੇਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ (65) ਬੰਦ ਹੈ।

ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਅਧੀਨ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

(i) ਪਹਿਲੇ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਵਾਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰੇਕ ਵਾਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮਸਤ੍ਵੰ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹਨ, ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ:

ੳ. ਨਮਸਤ੍ਵੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤਸਤੁ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥

ਨਮਸਤ੍ਵੰ ਅਰੂਪੇ॥ ਨਮਸਤ੍ਵੰ ਅਨੂਪੇ॥੨॥

ਅ. ਨਮਸਤ੍ਵੰ ਅਭੇਖੇ॥ ਨਮਸਤ੍ਵੰ ਅਲੇਖੇ॥

ਨਮਸਤ੍ਵੰ ਅਕਾਏ॥ ਨਮਸਤ੍ਵੰ ਅਜਾਏ॥੩॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ (ੳ) ਅਤੇ (ਅ) ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮਸਤ੍ਵੰ' ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਲੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। (ੳ) ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਅਕਾਲੇ = ਅਕਾਲ + ਏ, ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ = ਕ੍ਰਿਪਾਲ + ਏ) ਵਿੱਚ 'ਏ' ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ (ਅਰੂਪੇ = ਅਰੂਪ + ਏ, ਅਨੂਪੇ = ਅਨੂਪ + ਏ) ਵਿੱਚ 'ਏ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ (ਅ) ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਲੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ (ਅਭੇਖੇ = ਅਭੇਖ + ਏ, ਅਲੇਖੇ = ਅਲੇਖ + ਏ) ਅਤੇ (ਅਕਾਏ = ਅ + ਕਾਏ, ਅਜਾਏ = ਅ + ਜਾਏ) 'ਏ' ਸਮਾਨ ਉਚਾਰਖੰਡ ਹੈ।

(ii) ਦੂਜੇ ਪੈਟਰਨ ਵਾਲੇ ਇਸ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਵਾਕ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨ ਹੈ ਚੌਥੇ ਦਾ ਅਲੱਗ ਹੈ। ਪਰ ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ

- ੳ. ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਰੰਮੇ॥
ਨਮਸਤੰ ਜਲਾਸਰੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨਿਰਾਸਰੇ॥੧੬॥
- ਅ. ਨਮਸਤੰ ਅਜਾਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਪਾਤੇ॥
ਨਮਸਤੰ ਅਮਜਬੇ॥ ਨਮਸਤਸਤੁ ਅਜਬੇ॥੧੭॥

ਉਪਰੋਕਤ (ੳ) ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ, ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮਸਤੰ' ਸਮਾਨ ਹੈ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਵੱਖਰਾ 'ਨਮਸਤਸਤੁ' ਹੈ। ਪਰ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ (ਅਗੰਮੇ = ਅਗੰਮ + ਏ, ਰੰਮੇ = ਰੰਮ + ਏ) (ਜਲਾਸਰੇ = ਜਲ + ਆਸਰੇ, ਨਿਰਾਸਰੇ = ਨਿਰ + ਆਸਰੇ) ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ (ਅ) ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮਸਤੰ' ਸਮਾਨ ਹੈ ਪਰ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮਸਤਸਤੁ' ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਪਰ ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ: (ਅਜਾਤੇ = ਅਜਾਤ + ਏ, ਅਪਾਤੇ = ਅਪਾਤ + ਏ, ਅਮਜਬੇ = ਅਮਜਬ + ਏ, ਅਜਬੇ = ਅਜਬ + ਏ) ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ 'ਏ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ।

- ੲ. ਅਦੇਸੰ ਅਦੇਸੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੇਸੇ॥
ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਧਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੁ ਨ੍ਰਿਬਾਮੇ॥੧੮॥

ਉਦਾਹਰਨ (ੲ) ਵਿੱਚ ਵੀ ਦੂਜਾ, ਤੀਜਾ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨ ਹੈ ਪਰ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ (ਅਕੇਸੰ) ਵੱਖਰਾ ਹੈ, ਪਰ ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ (ਅਦੇਸੇ = ਅਦੇਸ + ਏ, ਅਭੇਸੇ = ਅਭੇਸ + ਏ, ਨ੍ਰਿਧਾਮੇ = ਨ੍ਰਿਧਾਮ + ਏ, ਨ੍ਰਿਬਾਮੇ = ਨ੍ਰਿਬਾਮ + ਏ) ਵਿੱਚ 'ਏ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ।

(iii) ਇਸ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਦੇ-ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਵਾਕ ਤਾਂ ਹਨ ਪਰ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਕੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ

ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਮੇ॥ ਸਮਸਤੀ ਸਰੂਪੇ॥

ਪ੍ਰਭੰਗੀ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥ ਸਮਸਤੀ ਬਿਭੂਤੇ॥੪੨॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਦੋਨੋ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸਮਸਤੀ' ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ (ਅਨੰਗੀ = ਅਨੰਗ + ਈ, ਪ੍ਰਭੰਗੀ = ਪ੍ਰਭੰਗ + ਈ) ਵਿੱਚ 'ਈ' ਉਚਾਰਕੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਤੀਜਾ) ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ 14 (29-42) ਬੰਦ ਹਨ ਅਤੇ ਤੇਰਾ ਜੋਗ॥ ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ॥ (ਭਾਗ ਪੰਜਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਦੋ (62-63) ਬੰਦ ਹਨ। ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਬਾਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ 3 (99-101) ਬੰਦ ਅਤੇ ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਚੌਦਵਾਂ) ਵਿੱਚ 9 (133-141) ਬੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

(i) ਪਹਿਲੇ ਵਰਗ ਦੇ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਵਾਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਰੇਕ ਵਾਕ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ 'ਹੈ' ਹੈ। ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਕੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ੳ. ਅਲੇਖ ਹੈ॥ ਅਭੇਖ ਹੈ॥

ਅਨਾਮ ਹੈ॥ ਅਕਾਮ ਹੈ॥੩੦॥

ਅ. ਨਿਚਿੰਤ ਹੈ॥ ਸੁਨਿੰਤ ਹੈ॥

ਅਲਿਖ ਹੈ॥ ਅਦਿਖ ਹੈ॥੧੩੮॥

ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਆਖਰੀ ਉਚਾਰਕੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਉਦਾਹਰਨ (ੳ) ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਅਲੇਖ = ਅਲ + ਏਖ, ਅਭੇਖ = ਅਭ + ਏਖ) ਵਿੱਚ ਸਮਾਨ ਉਚਾਰਕੰਡ

'ਏਖ' ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਅਨਾਮ = ਅਨ + ਆਮ, ਅਕਾਮ = ਅਕ + ਆਮ) ਵਿੱਚ ਆਖਰੀ ਉਚਾਰਖੰਡ 'ਆਮ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੂਜੀ ਉਦਾਹਰਣ (ਅ) ਵਿੱਚ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਨਿਚਿੰਤ = ਨਿਚ + ਇਤ, ਸੁਨਿੰਤ = ਸਨ + ਇਤ) 'ਇਤ' ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਦੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਅਲਿਖ = ਅਲ + ਇਖ, ਅਦਿਖ = ਅਦ + ਇਖ) ਵਿੱਚ 'ਇਖ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ।

(ii) ਇਸ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਦੋ-ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਵਾਕ ਹਨ। ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦ 'ਹੈਂ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਉਦਾਹਰਨ

ੳ. ਅਨੀਲ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥

ਅਜੇ ਹੈਂ॥ ਅਜਾਦਿ ਹੈਂ॥੩੩॥

ਅ. ਅਜਨਮ ਹੈਂ॥ ਅਬਰਨ ਹੈਂ॥

ਅਭੂਤ ਹੈਂ॥ ਅਭਰਨ ਹੈਂ॥੩੪॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ (ੳ) ਅਤੇ (ਅ) ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ ਅੱਖਰ 'ਹੈਂ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। (ਅਨਾਦਿ = ਅਨ + ਆਦਿ, ਅਜਾਦਿ = ਅਜ + ਆਦਿ) ਵਿੱਚ 'ਆਦਿ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ (ਅ) ਵਾਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। (ਅਬਰਨ = ਅ + ਬਰ + ਅਨ, ਅਭਰਨ = ਅ + ਭਰ + ਅਨ) ਵਿੱਚ 'ਅਨ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਇਸ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪੈਟਰਨ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਵੱਖਰਾ ਹੈ, ਉਦਾਹਰਨ

ੳ. ਅਸੰਭ ਹੈਂ॥ ਅਗੰਭ ਹੈਂ॥

ਅਨੀਲ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥੧੪੦॥

ਅ. ਅਨਿਤ ਹੈ॥ ਸੁਨਿਤ ਹੈ॥

ਅਜਾਤ ਹੈ॥ ਅਜਾਦਿ ਹੈ॥੧੪੧॥

ਉਪਰੋਕਤ (ੳ) ਅਤੇ (ਅ) ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਅਸੰਭ
= ਅ + ਸੰਭ, ਅਗੰਭ = ਅ + ਗੰਭ) ਵਿੱਚ ਅੰਤਿਮ 'ਅੰਭ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਅਤੇ (ਅ) ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ
(ਅਨਿਤ = ਅਨ + ਇਤ, ਸੁਨ + ਇਤ) ਵਿੱਚ 'ਇਤ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ।

(iii) ਤੀਜੇ ਪੈਟਰਨ ਅਧੀਨ ਦੋ-ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਵਾਕ ਹਨ। ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨ'
ਸਮਾਨ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ ਪਰ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਦਾ ਅੰਤਿਮ
ਉਚਾਰਖੰਡ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ

ੳ. ਨ ਸਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥

ਨ ਭਰਮੰ॥ ਨ ਭਿਤ੍ਰੈ॥੯੯॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ
ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਸ਼ਬਦ (ਸਤ੍ਰੈ = ਸਤ੍ਰ + ਐ, ਮਿਤ੍ਰੈ = ਮਿਤ੍ਰ + ਐ, ਭਿਤ੍ਰੈ = ਭਿਤ੍ਰ + ਐ) ਵਿੱਚ
'ਐ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ ਪਰ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ ਦਾ (ਭਰਮੰ = ਭਰਮ + ਅੰ) ਦਾ
ਉਚਾਰਖੰਡ ਵੱਖਰਾ ਹੈ।

ਚਰਪਟ ਛੰਦ

ਚਰਪਟ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰੁਪ੍ਰਸਾਦਿ (ਭਾਗ ਸੱਤਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ 5 (74-78) ਬੰਦ
ਹਨ ਅਤੇ ਚਰਪਟ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰੁਪ੍ਰਸਾਦਿ (ਭਾਗ ਪੰਦਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ 142-144 ਬੰਦ ਹਨ।

ਇਸ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਚਰਪਟ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਹਨ

(i) ਇਸ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਵਾਕ ਹਨ ਅਤੇ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ
'ਸਰਬੰ' ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ
ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ

ੳ. ਸਰਬੰ ਦਾਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਗਿਆਤਾ॥

ਸਰਬੰ ਭਾਨੇ॥ ਸਰਬੰ ਮਾਨੇ॥੧੬॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸਰਬੰ' ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸ਼ਬਦ (ਦਾਤਾ = ਦਾਤ + ਆ, ਗਿਆਤਾ = ਗਿਆਤ + ਆ) ਵਿੱਚ 'ਆ' ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ (ਭਾਨੇ = ਭਾਨ + ਏ, ਮਾਨੇ = ਮਾਨ + ਏ) ਵਿੱਚ 'ਏ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹਨ।

(ii) ਦੋ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਇਸ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ, ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ।
ਉਦਾਹਰਨ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਰਮੇ॥ ਅੰਬ੍ਰਿਤ ਧਰਮੇ॥

ਅਖਲ ਜੇਗੇ॥ ਅਚਲ ਭੇਗੇ॥੧੪॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦਾ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ = ਅੰਮ੍ਰ + ਇਤ, ਅੰਬ੍ਰਿਤ = ਅੰਬ੍ਰ + ਇਤ), (ਕਰਮੇ = ਕਰਮ + ਏ, ਧਰਮੇ = ਧਰਮ + ਏ) ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ 'ਇਤ' ਅਤੇ ਅੰਤਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ 'ਏ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ (ਅਖਲ = ਅਖ + ਅਲ, ਅਚਲ = ਅਚ + ਅਲ) 'ਅਲ' ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ (ਜੇਗੇ = ਜੇਗ + ਏ, ਭੇਗੇ = ਭੇਗ + ਏ) 'ਏ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ

ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰ੍ਯੁਸਾਦਿ (ਭਾਗ ਨੈਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ 89,90, 93) ਅਤੇ ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ॥
ਤ੍ਰ੍ਯੁਸਾਦਿ (ਭਾਗ ਅਠਾਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ (169) ਬੰਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਹਨ:

(i) ਪਹਿਲੇ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅਖੀਰਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਵੱਖਰਾ ਹੈ।

ਇੰਦ੍ਰਾਨ ਇੰਦ੍ਰ॥ ਬਾਲਾਨ ਬਾਲ॥

ਰੰਕਾਨ ਰੰਕ॥ ਕਾਲਾਨ ਕਾਲ॥੯੦॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਇੰਦ੍ਰਾਨ = ਇੰਦ੍ਰ + ਆਨ, ਬਾਲਾਨ = ਬਾਲ + ਆਨ, ਰੰਕਾਨ = ਰੰਕ + ਆਨ ਅਤੇ ਕਾਲਾਨ = ਕਾਲ + ਆਨ) 'ਆਨ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਵੀ ਸਮਾਨ ਹਨ (ਬਾਲ = ਬ + ਆ + ਲ, ਕਾਲ = ਕ + ਆ + ਲ) ਵਿੱਚ 'ਲ' ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਖੰਡ ਵੱਖਰੇ ਹਨ।

(ii) ਦੋ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ

ਰਾਜਾਨ ਰਾਜ॥ ਭਾਨਾਨ ਭਾਨ॥

ਦੇਵਾਨ ਦੇਵ॥ ਉਪਮਾ ਮਹਾਨ॥੯੧॥

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਰਾਜਾਨ = ਰਾਜ + ਆਨ, ਭਾਨਾਨ = ਭਾਨ + ਆਨ, ਦੇਵਾਨ = ਦੇਵ + ਆਨ, ਮਹਾਨ = ਮਹ + ਆਨ) 'ਆਨ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

(iii) ਦੋ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਇਸ ਤੀਜੇ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਵੀ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ

ਅਨਝੰਝ ਗਾਤ॥ ਅਨਰੰਜ ਬਾਤ॥

ਅਨਟੁਟ ਭੰਡਾਰ॥ ਅਨਠਟ ਅਪਾਰ॥੧੬੯॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਅਨਝੰਝ = ਅਨ + ਝੰਝ, ਅਨਰੰਜ = ਅਨ + ਰੰਜ, ਅਨਟੁਟ = ਅਨ + ਟੁਟ, ਅਨਠਟ = ਅਨ + ਠਟ) 'ਅਨ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦਾ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਗਾਤ = ਗ + ਆ + ਤ, ਬਾਤ = ਬ + ਆ + ਤ) 'ਤਾ' (ਭੰਡਾਰ = ਭੰਡ + ਆਰ, ਅਪਾਰ = ਅਪ + ਆਰ) 'ਆਰ' ਸਮਾਨ ਹਨ।

ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ

ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰਪ੍ਰਸਾਦਿ (ਭਾਗ ਤੇਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦੀ ਚਾਰ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਦੋ (122-123) ਹਨ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਹਨ:

(i) ਪਹਿਲੇ ਪੈਟਰਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ

ਗਨੀਮੁਲ ਸਿਕਸਤੈ॥ ਗਰੀਬੁਲ ਪਰਸਤੈ॥

ਬਿਲੰਦੁਲ ਮਕਾਨੈ॥ ਜਮੀਨਲ ਜਮਾਨੈ॥੧੨੨॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਗਨੀਮੁਲ = ਗਨੀਮ + ਉਲ, ਗਰੀਬੁਲ = ਗਰੀਬ + ਉਲ, ਬਿਲੰਦੁਲ = ਬਿਲੰਦ + ਉਲ) 'ਉਲ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ (ਜਮੀਨਲ = ਜਮੀਨ + ਅਲ) ਉਚਾਰਖੰਡ 'ਅਲ' ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਸਿਕਸਤੈ = ਸਿਕਸਤ + ਐ, ਪਰਸਤੈ = ਪਰਸਤ + ਐ, ਮਕਾਨੈ = ਮਕਾਨ + ਐ, ਜਮਾਨੈ = ਜਮਾਨ + ਐ) 'ਐ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

(ii) ਦੂਸਰੇ ਪੈਟਰਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਵੱਖਰੇ। ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ

ਤਮੀਜੁਲ ਤਮਾਮੈ॥ ਰਜੂਅਲ ਨਿਧਾਨੈ॥

ਹਰੀਫੁਲ ਅਜੀਮੈ॥ ਰਜਾਇਕ ਯਕੀਨੈ॥੧੨੩॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਤਮੀਜੁਲ = ਤਮੀਜ + ਉਲ, ਹਰੀਫੁਲ = ਹਰੀਫ + ਉਲ) 'ਉਲ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਤਮਾਮੈ = ਤਮਾਮ + ਐ, ਨਿਧਾਨੈ = ਨਿਧਾਨ + ਐ, ਅਜੀਮੈ = ਅਜੀਮ + ਐ, ਯਕੀਨੈ = ਯਕੀਨ + ਐ) 'ਐ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰਪ੍ਰਸਾਦਿ॥ (ਭਾਗ ਸੋਲਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ (147) ਬੰਦ ਦੇ ਸ਼ਬਦੀ ਚਾਰ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਇਸ ਛੰਦ ਅਧੀਨ ਇੱਕ ਹੀ ਪੈਟਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਮੈ॥ ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਤ੍ਰਿਕਾਮੈ॥

ਨ੍ਰਿਭੰਗੀ ਸਰੂਪੇ॥ ਸਰਬੰਗੀ ਅਨੂਪੇ॥੧੪੭॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ (ਅਨੰਗੀ = ਅਨੰਗ + ਈ, ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ = ਤ੍ਰਿਭੰਗ + ਈ, ਨ੍ਰਿਭੰਗੀ = ਨ੍ਰਿਭੰਗ + ਈ, ਸਰਬੰਗੀ = ਸਰਬੰਗ + ਈ) 'ਈ' ਅਤੇ (ਅਨਾਮੈ = ਅਨਾਮ + ਏ, ਤ੍ਰਿਕਾਮੈ = ਤ੍ਰਿਕਾਮ + ਏ, ਸਰੂਪੇ = ਸਰੂਪ + ਏ, ਅਨੂਪੇ = ਅਨੂਪ + ਏ) ਵਿੱਚ 'ਏ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ

ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰਯੁਸਾਦਿ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵੇਲੇ 2 (175, 179) ਬੰਦ ਹਨ।

ਇਸ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਹਨ।

- (i) ਪਹਿਲੇ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਵੀ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਕਰੁਣਾਕਰ ਹੈ॥ ਬਿਸੰਭਰ ਹੈ॥

ਸਰਬੇਸ਼੍ਵਰ ਹੈ॥ ਜਗਤੇਸ਼੍ਵਰ ਹੈ॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ 'ਰੈਂ' ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਕਰੁਣਾਕਰ = ਕਰੁਣਾ + ਕਅਰ, ਬਿਸੰਭਰ = ਬਿਸੰ + ਭਅਰ, ਸਰਬੇਸ਼੍ਵਰ = ਸਰਬ + ਏ + ਸਵਰ, ਜਗਤੇਸ਼੍ਵਰ = ਜਗਤ + ਏ + ਈਸਵਰ) 'ਅਰ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

- (ii) ਦੂਸਰੇ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ 'ਰੈਂ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ:

ਅਮਿਤੇਸ਼੍ਵਰ ਹੈ॥ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ ਹੈ॥

ਅਕ੍ਰਿਤਾਕ੍ਰਿਤ ਹੈ॥ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਮ੍ਰਿਤ ਹੈ॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਅਮਿਤੇਸ਼੍ਵਰ = ਅਮਿਤ + ਏ + ਈਸ਼੍ਵਰ, ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰ = ਪਰਮ + ਏ + ਈਸ਼੍ਵਰ) 'ਈਸ਼੍ਵਰ' ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਅਕ੍ਰਿਤਾਕ੍ਰਿਤ = ਅਕ੍ਰਿਤਾ + ਕ੍ਰਿਤ, ਅਮ੍ਰਿਤਾ + ਮ੍ਰਿਤ) 'ਇਤ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ 'ਰੈਂ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਏਕ ਅਛਰੀ ਛੰਦ

ਏਕ ਅਛਰੀ ਛੰਦ॥ (ਭਾਗ ਇੱਕੀਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲਾ ਇੱਕ (195) ਬੰਦ ਹੈ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨ' ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਵੀ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ

ਨ ਰਾਗੇ॥ ਨ ਰੰਗੇ॥੧੯੫॥

1.1.5.4 ਦੋ/ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ:

1. **ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ** (ਭਾਗ ਦੂਜਾ) ਵਿੱਚ ਦੋ/ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਦੋ (23-24) ਬੰਦ ਹਨ।
ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਭਾਗ ਚੌਥਾ ਵਿੱਚ ਦੋ (44, 46) ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰਿਪੁਸਾਦਿ (ਭਾਗ ਛੇਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਚਾਰ (64, 66, 71 - 72) ਬੰਦ ਹਨ।
2. **ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ**॥ ਤ੍ਰਿਪੁਸਾਦਿ (ਭਾਗ ਤੀਜਾ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ (43) ਬੰਦ ਹੈ
3. **ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ**॥ ਤ੍ਰਿਪੁਸਾਦਿ (ਭਾਗ ਨੌਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਚਾਰ (87-88, 91-92) ਬੰਦ ਹਨ ਅਤੇ ਮਧੁਭਾਰ ਤ੍ਰਿਪੁਸਾਦਿ॥ (ਭਾਗ ਅਠਾਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਛੇ (163-164, 166-168, 170)
4. **ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ**॥ ਤ੍ਰਿਪੁਸਾਦਿ॥ (ਭਾਗ ਤੇਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ (118, 121, 126, 128-129) ਪੰਜ ਬੰਦ ਹਨ।
5. **ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ**॥ ਤ੍ਰਿਪੁਸਾਦਿ (ਭਾਗ ਸੋਲਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਦੋ (145-146) ਬੰਦ ਹਨ।
6. **ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ**॥ ਤ੍ਰਿਪੁਸਾਦਿ॥ (ਭਾਗ ਉਨੀਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਨੌਂ (171-172, 176-178, 180-184) ਬੰਦ ਹਨ।

ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਦੋ ਪੈਟਰਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

- (i) ਇਸ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਦੋ/ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਵਾਕ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਦੇ ਸਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਜਾਂ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਜਾਂ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਜਾਂ ਦੋ-ਦੋ ਵਾਕਾਂ (ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਦੋ) ਦੇ ਆਖਰੀ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹਨ।
ਉਦਾਹਰਨ

ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਥੇ॥ ਨ੍ਰਿਸੰਗੀ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥

ਨਮੋ ਭਾਨ ਭਾਨੇ॥ ਨਮੋ ਮਾਨ ਮਾਨੇ॥੪੬॥

ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਅਨਾਥੇ = ਅਨਾਥ + ਏ, ਪ੍ਰਮਾਥ + ਏ, ਭਾਨ + ਏ, ਮਾਨ + ਏ) 'ਏ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮੋ' ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ (ਅਨੰਗੀ = ਅਨੰਗ + ਈ, ਨ੍ਰਿਸੰਗੀ + ਈ) ਦਾ ਆਖਰੀ ਉਚਾਰਖੰਡ 'ਈ' ਵੀ ਸਮਾਨ ਹੈ।

(ii) ਦੂਜੇ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਦੋ ਵਾਕ ਦੇ-ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦੋ ਵਾਕ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ ਅਤੇ ਕਈ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤਿੰਨ ਵਾਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਇੱਕ ਵਾਕ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕਈ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਾਕ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ

ੳ. ਨਮੋ ਸਰਬ ਦ੍ਰਿਸੰ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਕ੍ਰਿਸੰ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੰਗੇ॥ ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਅਨੰਗੇ॥੧੧॥

ਇਸ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਵਾਕ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ ਪਰ ਚੌਥਾ ਵਾਕ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮੋ', 'ਸਰਬ' ਸਮਾਨ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਦ੍ਰਿਸੰ = ਦ੍ਰਿਸ + ਅੰ, ਕ੍ਰਿਸੰ = ਕ੍ਰਿਸ + ਅੰ) ਵਿੱਚ 'ਅੰ' ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ (ਰੰਗੇ = ਰੰਗ + ਏ, ਅਨੰਗੇ = ਅਨੰਗ + ਏ) 'ਏ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਅ. ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਪਾਲੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਦੇਸੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੇਸੇ॥੬੬॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਵਾਕ ਦੇ-ਦੇ ਸ਼ਬਦੀ ਹਨ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਵਾਕ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮਸਤ੍ਰੰ' ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮੋ' ਸਮਾਨ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ

ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਅਕਾਲੇ = ਅਕਾਲ + ਏ, ਅਪਾਲ + ਏ, ਦੇਸ + ਏ, ਭੇਸ + ਏ)
'ਏ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

ੲ. ਨਮੋ ਕਾਲ ਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤਸਤੁ ਦਿਆਲੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਬਰਨੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਮਰਨੇ॥੨੩॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਵਾਕ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਵਾਕ ਦੇ-ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ (ਕਾਲੇ = ਕਾਲ + ਏ, ਦਿਆਲ + ਏ, ਅਬਰਨ + ਏ, ਅਮਰਨ + ਏ) 'ਏ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਨ ਰਾਗੇ॥ ਨ ਰੰਗੇ॥

ਨ ਰੂਪੇ॥ ਨ ਰੇਖੇ॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨ' ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਰਾਗੇ = ਰਾਗ + ਏ, ਰੰਗੇ = ਰੰਗ + ਏ, ਰੂਪੇ = ਰੂਪ + ਏ, ਰੇਖੇ = ਰੇਖ + ਏ) 'ਏ' ਵੀ ਸਮਾਨ ਹੈ।

1.1.5.5 ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ) ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਪੰਜ (19, 20, 22, 27, 28) ਬੰਦ ਹਨ। ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥ (ਭਾਗ ਚੌਥਾ) ਵਿੱਚ ਚਾਰ (45, 47, 48, 52) ਬੰਦ ਹਨ ਅਤੇ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰਿਪ੍ਰਸਾਦਿ (ਭਾਗ ਛੇਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਚਾਰ (67, 68, 69, 70) ਬੰਦ ਹਨ। ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥ (ਭਾਗ ਗਿਆਰਾਂ) ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ 96, 97, 98) ਬੰਦ ਹਨ।

ਇਸ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਚਾਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

(i) ਪਹਿਲੇ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਵਾਕ ਹਨ। ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ, ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ

ੳ. ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਦਿਆਲੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੂਪੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੂਪੇ॥੧੯॥

ਅ. ਨਮੋ ਸਰਬ ਗਉਨੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭਉਨੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੰਗੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੰਗੇ॥੨੨॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨਾਂ (ੳ) ਅਤੇ (ਅ) ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮੋ' ਅਤੇ 'ਸਰਬ' ਸਮਾਨ ਹਨ ਅਤੇ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਕਾਲੇ = ਕਾਲ + ਏ, ਦਿਆਲੇ = ਦਿਆਲ + ਏ, ਰੂਪੇ = ਰੂਪ + ਏ, ਭੂਪੇ = ਭੂਪ + ਏ) 'ਏ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਅ) ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ (ਗਉਨੇ = ਗਉਨ + ਏ, ਭਉਨੇ = ਭਉਨ + ਏ, ਰੰਗੇ = ਰੰਗ + ਏ, ਭੰਗੇ = ਭੰਗ + ਏ) 'ਏ' ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ।

(ii) ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਅਧੀਨ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਲੇ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੂਜਾ ਅਤੇ ਤੀਜਾ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦਾ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ।
ਉਦਾਹਰਨ

ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇ॥ ਨਮੋ ਸਾਜ ਸਾਜੇ॥

ਨਮੋ ਮਾਹ ਮਾਹੇ॥ ਨਮੋ ਸਾਹ ਸਾਹੇ॥੬੧॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮੋ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਤੀਜਾ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸਾਹ' ਵੀ ਅਤੇ 'ਸਾਹੇ' ਵੀ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ ਵੱਖਰੇ ਹਨ ਪਰ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਰਾਜ = ਰ + ਆ + ਜ, ਸਾਜ = ਸ + ਆ + ਜ) 'ਜ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਰਾਜੇ = ਰਾਜ + ਏ, ਸਾਜ + ਏ, ਸਾਹ + ਏ, ਮਾਹ + ਏ) 'ਏ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

(iii) ਇਸ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਲੇ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨ ਹਨ ਪਰ ਤੀਜਾ ਸ਼ਬਦ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦਾ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ

ਚੜ੍ਹ ਚਕ੍ਰ ਵਰਤੀ॥ ਚੜ੍ਹ ਚਕ੍ਰ ਭਰਤੀ॥

ਚੜ੍ਹ ਚਕ੍ਰ ਪਾਲੇ॥ ਚੜ੍ਹ ਚਕ੍ਰ ਕਾਲੇ॥੯੭॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ 'ਚੜ੍ਹ' ਅਤੇ 'ਚਕ੍ਰ' ਸਮਾਨ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਵਰਤੀ = ਵਰਤ + ਈ, ਭਰਤੀ = ਭਰਤ + ਈ) 'ਈ' ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਪਾਲੇ = ਪਾਲ + ਏ, ਕਾਲੇ = ਕਾਲ + ਏ) 'ਏ' ਸਮਾਨ ਹਨ।

ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ

ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰਯੁਸਾਦਿ (ਭਾਗ ਤੇਰਵਾਂ) ਚੌਦਾਂ (103, 104, 111, 117, 119-120, 125, 131-132) ਬੰਦ ਹਨ ਅਤੇ ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰਯੁਸਾਦਿ (ਭਾਗ ਸਤਾਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ (153-154, 158) ਬੰਦ ਹਨ।

ਇਸ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਹਨ:

(i) ਪਹਿਲੇ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਲੇ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ ਵੱਖਰੇ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰੁ ਦੇਸੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰੁ ਭੇਸੈ॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰੁ ਰਾਜੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰੁ ਸਾਜੈ॥੧੧੨॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚਲੇ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸ਼ਬਦ 'ਕਿ' ਅਤੇ 'ਸਰਬਤ੍ਰੁ' ਸਮਾਨ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਵੱਖਰੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਦੇਸੈ = ਦੇਸ + ਐ, ਭੇਸ + ਐ, ਰਾਜ + ਐ, ਸਾਜ + ਐ) 'ਐ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

(ii) ਇਸ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਲੇ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਉਚਾਰਖੰਡ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨ ਹੈ।
ਉਦਾਹਰਨ

ਨਿਰੁਕਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈ॥ ਤ੍ਰਿਮੁਕਤਿ ਬਿਭੁਤਿ ਹੈ॥

ਪ੍ਰਭੁਗਤਿ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈ॥ ਸੁਜੁਗਤਿ ਸੁਧਾ ਹੈ॥੧੨੫॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ (ਨਿਰੁਕਤਿ = ਨਿਰੁਕਤ + ਏ, ਤ੍ਰਿਮੁਕਤ + ਏ, ਬਿਭੁਤ + ਏ, ਪ੍ਰਭੁਗਤ + ਏ, ਸੁਜੁਗਤ + ਏ) 'ਏ' ਸਮਾਨ ਉਚਾਰਖੰਡ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਪ੍ਰਭਾ = ਪ੍ਰਭ + ਆ, ਸੁਧਾ = ਸੁਧ + ਆ) 'ਆ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਚਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ

ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰ੍ਵਪ੍ਰਸਾਦਿ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ (161-162, 165) ਬੰਦ ਹਨ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ।

ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੈਟਰਨ ਹੈ

(i) ਇਸ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ, ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ

ਜਲ ਥਲ ਅਮੰਡ॥ ਦਿਸ ਵਿਸ ਅਭੰਡ॥

ਜਲ ਥਲ ਮਹੰਤ॥ ਦਿਸ ਵਿਸ ਬੇਅੰਤ॥੧੬੫॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਜਲ' 'ਥਲ' ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਦਿਸ' 'ਵਿਸ' ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ

ਦੂਜੇ ਵਾਕ, ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਅਮੰਡ = ਅਮ + ਅੰਡ, ਅਭੰਡ = ਅਭ + ਅੰਡ) 'ਅੰਡ' (ਮਹੰਡ = ਮਹ + ਅੰਡ, ਬੇਅ + ਅੰਡ) ਵਿੱਚ 'ਅੰਡ' ਸਮਾਨ ਹਨ।

(ii) ਇਸ ਵਰਗ ਅਧੀਨ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਖੰਡ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ

ਮੁਨਿ ਮਨਿ ਪ੍ਰਨਾਮ॥ ਗੁਨਿ ਗਨਿ ਮੁਦਾਮ॥

ਅਰਿ ਬਰ ਅਗੰਜ॥ ਹਰਿ ਨਰ ਪ੍ਰਭੰਜ॥੧੬੧॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਮੁਨਿ = ਮੁਨ + ਇ, ਗੁਨ + ਇ, ਅਰ + ਇ, ਹਰ + ਇ) ਵਿੱਚ 'ਇ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ, ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਪ੍ਰਨਾਮ = ਪ੍ਰ + ਨ + ਆ + ਮ, ਮੁਦਾਮ = ਮ + ਉ + ਦ + ਆ + ਮ) 'ਆਮ' ਅਤੇ (ਅਗੰਜ = ਅਗ + ਅੰਜ, ਪ੍ਰਭ + ਅੰਜ) ਵਿੱਚ 'ਅੰਜ' ਸਮਾਨ ਹਨ। ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਬਰ = ਬ + ਅ + ਰ, ਨਰ = ਨ + ਅ + ਰ) ਵਿੱਚ 'ਅਰ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ

ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰਪ੍ਰਸਾਦਿ॥ (ਭਾਗ ਉਨੀਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਇੱਕ (174) ਬੰਦ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਸਰਬੰ ਭਰ ਹੈ॥ ਸਰਬੰ ਕਰ ਹੈ॥

ਸਰਬ ਪਾਸਿਯ ਹੈ॥ ਸਰਬ ਨਾਸਿਯ ਹੈ॥੧੭੪॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦ 'ਹੈ' ਸਮਾਨ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸਰਬੰ' ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਦਾ 'ਸਰਬ' ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਭਰ = ਭਅ + ਰ, ਕਰ = ਕਅ + ਰ)

'ਰ' ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ (ਪਾਸਿਯ = ਪਾਸ + ਇਯ, ਨਾਸ + ਇਯ) 'ਇਯ' ਸਮਾਨ ਹਨ।

1.5.6 ਚਾਰ/ਪੰਜ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥ (ਭਾਗ ਚੌਥਾ) ਵਿੱਚ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਦਸ (50-51, 53-61) ਬੰਦ ਹਨ ਅਤੇ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰ੍ਰਪ੍ਰਸਾਦਿ ਵਿੱਚ ਇੱਕ (73) ਬੰਦ ਹੈ।

ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਦੋ ਪੈਟਰਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

(i) ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਜਾਂ ਪੰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਦੋ ਵਾਕ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਲ ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਸਮਾਨ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਮਾਨ ਹਨ।
ਉਦਾਹਰਨ

ੳ. ਨਮੋ ਨਿਤ ਨਰਾਇਣੇ ਕੂਰ ਕਰਮੇ॥

ਨਮੋ ਪ੍ਰੇਤ ਅਪ੍ਰੇਤ ਦੇਵੇ ਸੁਧਰਮੇ॥੫੪॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਦੋ ਵਾਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮੋ' ਸਮਾਨ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਕਰਮੇ = ਕਰਮ + ਏ, ਸੁਧਰਮੇ = ਸੁਧਰਮ + ਏ) ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਉਚਾਰਖੰਡ 'ਏ' ਵੀ ਸਮਾਨ ਹੈ।

ਅ. ਸਦਾ ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਸਰਬੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ॥

ਅਨੁਪੇ ਅਰੁਪੇ ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੀ॥੫੮॥

ਇੱਥੇ ਦੋਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਪਹਿਲਾ-ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਅਸਮਾਨ ਹੈ। ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਪ੍ਰਣਾਸੀ = ਪ੍ਰਣਾਸ + ਈ, ਨਿਵਾਸੀ = ਨਿਵਾਸ + ਈ) ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਖੰਡ 'ਈ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

(ii) ਇਸ ਵਰਗ ਦੇ ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਲੇ ਦੋ ਵਾਕ ਹਨ। ਕੁਝ ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਦੋਵਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਜਾਂ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ ਸਮਾਨ ਹੈ; ਜਦੋਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿਚਲੇ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹਨ।

ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੇਵੇਸ਼੍ਵਰੰ ਪਰਮ ਸਿਧੇ॥

ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇਸ਼੍ਵਰੰ ਪਰਮ ਬ੍ਰਿਧੇ॥੫੧॥

ਇੱਥੇ ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚਲਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਨਮੋ' ਅਤੇ ਚੌਥਾ ਸ਼ਬਦ 'ਪਰਮ' ਦੋਵੇਂ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਸਿਧੇ = ਸਿਧ + ਏ, ਬ੍ਰਿਧੇ = ਬ੍ਰਿਧ + ਏ) ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਕੰਡ 'ਏ' ਵੀ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੀਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤ 'ਅੰ' ਵੀ ਸਮਾਨ ਹੈ।

1.1.5.7 ਵਾਕੰਸ਼ੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ:

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਵ ਵੀਹਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਚਾਰ (185-188) ਬੰਦ ਹਨ। ਵਾਕੰਸ਼ੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਬਾਈਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ (197-199) ਬੰਦ ਹਨ।

2. ਰੂਆਲ ਛੰਦ॥ ਤ੍ਰਪ੍ਰਸਾਦਿ (ਭਾਗ ਅੱਠਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਅੱਠ (79-86) ਬੰਦ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ

1.1.5.7.1 ਦੋ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਵਾਕ:

- (i) ਨਮੋ ਸੂਰਜ ਸੂਰਜੇ ਨਮੋ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ॥
ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇ ਨਮੋ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰੇ॥
ਨਮੋ ਅੰਧਕਾਰੇ ਨਮੋ ਤੇਜ ਤੇਜੇ॥
ਨਮੋ ਬ੍ਰਿੰਦ ਬ੍ਰਿੰਦੇ ਨਮੋ ਬੀਜ ਬੀਜੇ॥੧੮੫॥
- (ii) ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਮੇ ਸਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਮੇ॥
ਅਗੰਜੁਲ ਅਨਾਮੇ ਨਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੇ॥
ਨਿਰਕਾਮੰ ਬਿਭੂਤੇ ਸਮਸਤੁਲ ਸਰੂਪੇ॥
ਕੁਕਰਮੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ ਸੁਧਰਮੰ ਬਿਭੂਤੇ॥੧੮੭॥

ਉਪਰੋਕਤ ਦੋਹਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਵਿੱਚ (i) ਅਤੇ (ii) ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਚਾਰ ਵਾਕ ਹਨ

(i) ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਨਮੋ ਸੂਰਜ ਸੂਰਜੇ' ਅਤੇ 'ਨਮੋ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ' ਦੋ ਵਾਕੰਸ਼ ਹਨ। ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜ' ਤੇ 'ਨਮੋ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰੇ' ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਨਮੋ ਅੰਧਕਾਰੇ' ਤੇ 'ਨਮੋ ਬੀਜ ਬੀਜੇ' ਦੋ-ਦੋ

ਵਾਕੰਸ਼ ਹਨ। ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਪ੍ਰਦਾਸ + ਏ, ਨਿਵਾਸ + ਏ, ਸਰੂਪ + ਏ, ਬਿਭੂਤ + ਏ) ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਉਚਾਰਖੰਡ 'ਏ' ਸਮਾਨ ਹਨ।

1.1.5.7.2 ਤਿੰਨ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਵਾਕ:

(i) ਸਰਬ ਗੰਤਾ ਸਰਬ ਹੰਤਾ ਸਰਬ ਤੇ ਅਨਭੇਖ॥

ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਨ ਜਾਨਹੀ ਜਿਹ ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਰੇਖ॥

ਪਰਮ ਬੇਦ ਪੁਰਾਣ ਜਾਕਹਿ ਨੇਤਿ ਭਾਖਤ ਨਿਤ॥

ਕੇਇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ ਪੁਰਾਨ ਸਾਸਤ੍ਰ ਨ ਆਵਈ ਵਹੁ ਚਿਤਿ॥੮੬॥

ਉਪਰੋਕਤ ਉਦਾਹਰਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰੇ ਵਾਕ ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਹਰੇਕ ਵਾਕੰਸ਼ ਦੇ, ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਸਰਬ ਗੰਤਾ', 'ਸਰਬ ਹੰਤਾ', 'ਸਰਬ ਤੇ ਅਨਭੇਖ' ਤਿੰਨ ਵਾਕੰਸ਼ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ', 'ਨ ਜਾਨਹੀ', 'ਜਿਹ ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਰੇਖ', ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਪਰਮ ਬੇਦ', 'ਪੁਰਾਣ ਜਾਕਹਿ', 'ਨੇਤਿ ਭਾਖਤ ਨਿਤ' ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਕੇਇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ', 'ਪੁਰਾਣ ਸਾਸਤ੍ਰ', 'ਨ ਆਵਈ ਵਹੁ ਚਿਤਿ' ਆਦਿ ਵਾਕੰਸ਼ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦੋਵਾਂ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕੰਸ਼ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸਰਬ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

1.1.5.7.3 ਚਾਰ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਵਾਕ:

ਆਦਿ ਰੂਪ ਅਨਾਦਿ ਮੂਰਤਿ ਅਜੇਨਿ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥

ਸਰਬ ਮਾਨ ਤ੍ਰਿਮਾਨ ਦੇਵ ਅਭੇਵ ਆਦਿ ਉਦਾਰ॥

ਸਰਬ ਪਾਲਕ ਸਰਬ ਘਾਲਕ ਸਰਬ ਕੇ ਪੁਨਿ ਕਾਲ॥

ਜਤ੍ਰ ਤਤ੍ਰ ਬਿਰਾਜਹੀ ਅਵਧੂਤ ਰੂਪ ਰਿਸਾਲ॥੯੯॥

ਇੱਥੇ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਆਦਿ ਰੂਪ', 'ਉਦਾਰ ਮੂਰਤਿ', 'ਅਜੋਨਿ', 'ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ' ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਸਰਬ ਮਾਨ', 'ਤ੍ਰਿਮਾਨ ਦੇਵ', 'ਅਭੇਵ', 'ਆਦਿ ਉਦਾਰ' ਤੀਜੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਸਰਬ ਪਾਲਕ', 'ਸਰਬ ਘਾਲਕ', 'ਸਰਬ ਕੇ', 'ਪੁਨਿ ਕਾਲ' ਅਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ 'ਜਤ੍ਰ ਤਤ੍ਰ', 'ਬਿਰਾਜਹੀ', 'ਅਵਧੂਤ' ਤੇ 'ਰੂਪ ਰਿਸਾਲ' ਆਦਿ ਚਾਰ-ਚਾਰ ਵਾਕਾਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਾਰਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਦੂਜੀ ਤੇ ਤੀਜੀ ਤੁਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਸ਼ਬਦ 'ਸਰਬ' ਸਮਾਨ ਹੈ; ਜਦੋਂ ਕਿ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਅਪਾਰ = ਅਪ + ਆਰ, ਉਦਾਰ = ਉਦ + ਆਰ) ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਉਚਾਰਖੰਡ 'ਆਰ' ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਤੇ ਚੌਥੇ ਵਾਕ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਵਾਕਾਂ ਵਿਚਲੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਕਾਲ = ਕ + ਆਲ, ਰਿਸਾਲ = ਰਿਸ + ਆਲ) ਦਾ ਅੰਤਲਾ ਉਚਾਰਖੰਡ 'ਆਲ' ਸਮਾਨ ਹੈ।

1.1.5.8 ਛੇ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ:

ਇਸ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਇੱਕ ਬੰਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਰਚਨਾ-ਪਾਠ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਆਰੰਭਲਾ ਬੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਬੰਦ ਦੀ ਬੁਣਤੀ ਬਾਕੀ ਬੰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫੀ ਭਿੰਨ ਹੈ। ਇੱਕ ਤਾਂ ਇਸ ਬੰਦ ਦੇ ਕੁਲ ਛੇ ਵਾਕ ਹਨ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸਾਰੇ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ ਵਾਕਾਂ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਆਖਰੀ ਉਚਾਰਖੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ:

ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ॥

ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਰੇਖ ਭੇਖ ਕੇਉ ਕਹਿ ਨ ਸਕਤਿ ਕਿਹ॥

ਅਚਲ ਮੂਰਤਿ ਅਨਭਉ ਪ੍ਰਕਾਸ ਅਮਿਤੋਜ ਕਹਿਜੈ॥

ਕੇਟਿ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰਾਣਿ ਸਾਹੁ ਸਾਹਾਣਿ ਗਣਿਜੈ॥

ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਮਹੀਪ ਸੁਰ ਨਰ ਅਸੁਰ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਬਨ ਤ੍ਰਿਣ ਕਹਤ॥

ਤ੍ਰੁ ਸਰਬ ਨਾਮ ਕਥੈ ਕਵਨ ਕਰਮ ਨਾਮ ਬਰਣਤ ਸੁਮਤਿ॥੧॥

ਉਪਰੋਕਤ ਬੰਦ ਦੇ ਕੁਲ ਛੇ ਵਾਕ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧ ਘੱਟ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਨੇ, ਦੂਜੇ ਵਿੱਚ ਦਸ, ਤੀਜੇ ਤੇ ਚੌਥੇ ਵਿੱਚ ਛੇ-ਛੇ, ਪੰਜਵੇਂ ਵਿੱਚ ਦੱਸ ਅਤੇ ਛੇਵੇਂ ਵਿੱਚ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇੱਥੇ ਪਹਿਲੇ-ਦੂਜੇ, ਤੀਜੇ-ਚੌਥੇ ਅਤੇ ਪੰਜਵੇਂ-ਛੇਵੇਂ ਵਾਕ ਦੇ ਆਖਰੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਉਚਾਰਕੰਡ ਸਮਾਨ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਇਹ', 'ਇਜੈ', 'ਅਤ'।

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ 199 ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਪਾਠ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਬੁਣਤੀ ਦੇ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦੀ, ਦੋ ਸ਼ਬਦੀ, ਦੋ ਜਾਂ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ, ਤਿੰਨ ਜਾਂ ਚਾਰ ਸ਼ਬਦੀ, ਪੰਜ ਸ਼ਬਦੀ, ਅਤੇ ਵਾਕੰਸ਼ੀ, ਦੋ, ਚਾਰ ਜਾਂ ਛੇ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦਾਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਰਚਨਾ ਪਾਠ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

1.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕੁੱਝ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਲੱਛਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤ ਰਚਨਾ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨਾਲ ਜਿੱਥੇ ਬੇਲਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਸਾਹਿਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਰਚਨਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦਾ ਵੀ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਜਿਹੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੈ ਜਿੱਥੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਸਾਹਿਤ ਆਲੋਚਨਾ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਜਾਂ ਅਸਿੱਧੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਖਾਸ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਧੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕ ਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਲੱਛਣਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਲਈ ਉਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾਈ ਪੱਖ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਰਚਿਤ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਸੱਚਮੁੱਚ ਹੀ ਵਿਲੱਖਣ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕਵੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੈਦ ਉਪਨਿਸ਼ਦ ਤੇ ਪੁਰਾਣ ਆਦਿ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਜ਼ੁਬਾਨ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਬੰਧਨਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਇਸ ਸਿਰਮੌਰ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਬੜੀ ਉਦਾਰਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਾਂ ਇਉਂ ਕਹਿ ਲਉ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਬੋਲੀਆਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਹਥਿਆਰ ਬਣ ਗਏ।

1.2.1 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਹੈ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਹ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਬ੍ਰਿਜ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਮਿਲਭੇਗਾ ਹੈ ਪਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਬ੍ਰਿਜ, ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਥੋੜੀ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕੇ, ਕੇ ਕਾਰਕੀ ਪਰਸਰਗਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਕਰਮ ਕਾਰਕ	ਕੇ
ਸਬੰਧ ਕਾਰਕ	ਕੇ

ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ 199 ਬੰਦ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿਰਫ ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਤੇਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ 103, 10੮, 1੦੯, 110, 120, 121, 122, 123, 12੪, 127, 130, (ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ ਸਤਾਰਵਾਂ)

੧੫੧, ੧੫੨, ੧੫੩, ੧੫੪, ੧੫੫, ੧੫੬, ੧੫੭, ੧੫੮, ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਬਾਈਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਨੰ. ੧੯੭, ੧੯੮, ੧੯੯, ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ) ਵਿੱਚ ੨੫ ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਤੀਜਾ) ਵਿੱਚ ੩੯, ਪਹਿਲੇ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਸਾਹੁ ਸਾਹਾਣਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਈ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤੇ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਬਦ ਕੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕਿ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਹੈ ਕਿਹੜਾ ਕਿਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅੰਤਿਕਾ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਹਿਲੇ ਛੰਦ ਤੋਂ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ॥

ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਰੇਖ ਭੇਖ ਕਉ ਕਹਿ ਨ ਸਕਤਿ ਕਿਹ॥

ਅਚਲ ਮੂਰਤਿ ਅਨਭਉ ਪ੍ਰਕਾਸ ਅਮਿਤੋਜ ਕਹਿਜੈ॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ) ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵਰਤੋਂ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ:

ਨਮਸਤੁੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤੁੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥

ਨਮਸਤੁੰ ਅਰੂਪੇ॥ ਨਮਸਤੁੰ ਅਨੂਪੇ॥੨॥

ਨਮਸਤੰ ਅਭੇਖੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਲੇਖੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਏ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਜਾਏ॥੩॥

ਨਮਸਤੰ ਸੁ ਏਕੈ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨੇਕੈ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਭੂਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਜੂਪੇ॥੯॥

ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ ਆਪਣੇ ਲੇਖ 'ਬਾਬਾ-ਏ-ਫ਼ਾਰਸੀ' ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ (ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 2002, ਐਤਵਾਰ) ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਧਾਤੂਆਂ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਲੱਖਣ ਤਜਰਬਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾਈ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਰੁਜੂਅਲ ਨਿਧਾਨੈ, ਅਜੀਜਲ ਨਿਵਾਜ, ਅਨੇਕੁਲ ਤਰੰਗ, ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਸੀ, ਸਦੈਵਉਲ ਕਾਲਮ, ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਨਾਮੇ, ਸਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਸੇ, ਅਗੰਜੁਲ ਅਨਾਮੇ, ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੈ, ਅਦੇਸੁਲ ਅਲੇਖ ਹੈ, ਹਮੇਸੁਲ ਅਭੇਖ ਹੈ, ਕਰੀਮੁਲ ਕਮਾਲ ਹੈ, ਕਿ ਹੁਸਨਲ ਜਮਾਲ ਹੈ ਆਦਿ।

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਨਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਕਾਮੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਧਾਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਘਾਤੇ॥੧੧॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਧੂਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੂਤੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਲੇਕੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਸੈਕੇ॥੧੨॥

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਤੀਜਾ) ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵਰਤੋਂ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਅਰੂਪ ਹੈ॥ ਅਨੂਪ ਹੈ॥ ਅਜੂ ਹੈ॥ ਅਭੂ ਹੈ॥੨੯॥

ਅਲੇਖ ਹੈ॥ ਅਭੇਖ ਹੈ॥ ਅਨਾਮ ਹੈ॥ ਅਕਾਮ ਹੈ॥੩੦॥

ਅਧੇ ਹੈ॥ ਅਭੇ ਹੈ॥ ਅਜੀਤ ਹੈ॥ ਅਭੀਤ ਹੈ॥੩੧॥

ਨ੍ਰਿਬੂਝ ਹੈ॥ ਅਸੂਠ ਹੈ॥ ਅਕਾਲ ਹੈ॥ ਅਜਾਲ ਹੈ॥੩੨॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਤ (ਭਾਗ ਚੌਥਾ) ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵਰਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਸਰਬ ਮਾਨੇ। ਸਮਸਤੀ ਨਿਧਾਨੇ॥੪੪॥

ਨਮੋ ਕਾਲ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥੪੫॥

ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਥੇ॥ ਨ੍ਰਿਸੰਗੀ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥੪੬॥

ਨਮੋ ਨ੍ਰਿਤ ਨ੍ਰਿਤੈ॥ ਨਮੋ ਨਾਦ ਨਾਦੇ॥੪੮॥

ਨਮੋ ਦਾਨ ਦਾਨੇ॥ ਨਮੋ ਮਾਨ ਮਾਨੇ॥੫੬॥

ਨਮੋ ਮੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰੰ॥ ਨਮੋ ਜੰਤ੍ਰ ਜੰਤ੍ਰੰ॥੫੭॥

ਸਦਾ ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਸਰਬੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ॥੫੮॥ ਆਦਿ

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਪਹਿਲਾ) ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵਰਤੋਂ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਜਲੇ ਹੈਂ॥ ਥਲੇ ਹੈਂ॥ ਅਭੀਤ ਹੈਂ॥ ਅਭੈ ਹੈਂ॥੬੨॥

ਪ੍ਰਭੂ ਹੈਂ॥ ਅਜੂ ਹੈਂ॥ ਅਦੇਸ ਹੈਂ॥ ਅਭੇਸ ਹੈਂ॥੬੩॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਛੇਵਾਂ) ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਗਾਧੇ ਅਬਾਧੇ॥ ਅਨੰਦੀ ਸਰੂਪੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਮਾਨੇ॥ ਸਮਸਤੀ ਨਿਧਾਨੇ॥੬੪॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੋਗੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੋਗੇ॥੬੯॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਗਿਆਨੰ॥ ਨਮੋ ਪਰਮ ਤਾਨੰ॥੭੦॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਦ੍ਰਿਸੰ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਕ੍ਰਿਸੰ॥੭੧॥

ਨਮੋ ਜੀਵ ਜੀਵੇ॥ ਨਮੋ ਬੀਜ ਬੀਜੇ॥੧੨॥

ਕ੍ਰਿਪਾਲੰ ਸਰੂਪੇ ਕੁਕਰਮੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ॥੧੩॥

ਚਰਪਟ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਸੱਤਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਬੰਦ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਸਭ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ,

ਜਿਵੇਂ:

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਰਮੇ॥ ਅੰਬ੍ਰਿਤ ਧਰਮੇ॥੧੪॥

ਅਚਲ ਰਾਜੇ॥ ਅਚਲ ਸਾਜੇ॥

ਸਰਬੰ ਪਾਲੰ॥ ਸਰਬੰ ਤ੍ਰਾਣੰ॥੧੧॥

ਸਰਬੰ ਦਾਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਗਿਆਤਾ॥੧੬॥

ਸਰਬੰ ਦੇਵੰ॥ ਸਰਬੰ ਭੇਵੰ॥੧੮॥

ਰੂਆਲ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਅੱਠਵਾਂ) ਅੱਠ ਬੰਦ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਸਭ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਆਦਿ ਰੂਪ ਅਨਾਦ ਮੂਰਤਿ ਅਜੋਨਿ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥੧੯॥

ਨਾਮ ਠਾਮ ਨ ਜਾਤ ਜਾਕਰ ਰੂਪ ਰੰਗ ਨ ਰੇਖ॥੨੦॥

ਨਾਮ ਕਾਮ ਬਿਹੀਨ ਪੇਖਤ ਧਾਮ ਹੂੰ ਨਹਿ ਜਾਹਿ॥੨੧॥

ਦੇਵ ਭੇਵ ਨ ਜਾਨਹੀ ਜਿਹ ਬੇਦ ਅਉਰ ਕਤੇਬ॥

ਲੋਕ ਚਉਦਹ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜਗ ਜਾਪਹੀ ਜਿਹ ਜਾਪ॥੨੩॥

ਕਾਲਹੀਨ ਕਲਾ ਸੰਜੁਗਤਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਦੇਸ॥੨੪॥ ਆਦਿ

ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਨੌਵਾਂ) ਸੱਤ ਬੰਦ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਬੰਦ ਨੰ ੮੮ ਵਿੱਚ ਦੋ

ਸ਼ਬਦ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਹਨ ਸਾਹਾਨੁ/ਸਾਹੁ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਗੁਨ ਗਨ ਉਦਾਰ॥ ਮਹਿਮਾ ਅਪਾਰ॥੮੭॥

ਅਨਭਉ ਪ੍ਰਕਾਸ॥ ਨਿਸ ਦਿਨ ਅਨਾਸ॥੮੮॥

ਰਾਜਾਨ ਰਾਜ॥ ਭਾਨਾਨ ਭਾਨ॥੮੯॥

ਇੰਦ੍ਰਾਨ ਇੰਦ੍ਰ॥ ਬਾਲਾਨ ਬਾਲ॥੯੦॥

ਅਨਭੂਤ ਅੰਗ॥ ਆਭਾ ਅਭੰਗ॥੯੧॥ ਆਦਿ

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਦੱਸਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਦੋ ਬੰਦ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੋਨੋ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ,

ਜਿਵੇਂ:

ਗੁਬਿੰਦੇ॥ ਮੁਕੰਦੇ॥ ਉਦਾਰੇ॥ ਅਪਾਰੇ॥੯੪॥

ਹਰੀਅੰ॥ ਕਰੀਅੰ॥ ਨ੍ਰਿਨਾਮੇ॥ ਅਕਾਮੇ॥੯੫॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਗਿਆਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਬੰਦ ਹਨ, ਤਿੰਨਾਂ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ

ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵਰਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਕਰਤਾ॥ ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਹਰਤਾ॥੯੬॥

ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਵਰਤੀ॥ ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਭਰਤੀ॥੯੭॥

ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਮਾਨਯੈ॥ ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਦਾਨਯੈ॥੯੮॥

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਬਾਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਬੰਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ

ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨ ਸਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਭਰਮੰ॥ ਨ ਭਿਤ੍ਰੈ॥੯੯॥

ਨ ਕਰਮੰ॥ ਨ ਕਾਏ॥ ਅਜਨਮੰ॥ ਅਜਾਏ॥੧੦੦॥

ਨ ਚਿਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥ ਪਰੇ ਹੈਂ॥ ਪਵਿਤ੍ਰੈ॥੧੦੧॥

ਪ੍ਰਿਥੀਸੈ॥ ਅਦੀਸੈ॥ ਅਦ੍ਰਿਸੈ॥ ਅਕ੍ਰਿਸੈ॥੧੦੨॥

ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਤੇਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਤੀਹ ਬੰਦ ਹਨ ੧੦੩-੧੩੨ ਤੱਕ। ਪਹਿਲੇ ਪੰਜ ਬੰਦ

(੧੦੩-੧੦੭) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਕਿ ਆਛਿਜ ਦੇਸੈ॥ ਕਿ ਆਭਿਜ ਭੇਸੈ॥੧੦੩॥

ਕਿ ਆਭਿਜ ਲੇਕੈ॥ ਕਿ ਆਦਿਤ ਸੇਕੈ॥੧੦੪॥

ਕਿ ਰਾਜੰ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈ॥ ਕਿ ਧਰਮ ਧੁਜਾ ਹੈ॥੧੦੫॥

ਕਿ ਜਗਤੰ ਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ॥ ਕਿ ਛਤ੍ਰੰ ਛਤ੍ਰੀ ਹੈ॥੧੦੬॥

ਕਿ ਆਦਿ ਅਦੇਵ ਹੈ॥ ਕਿ ਆਪਿ ਅਭੇਵ ਹੈ॥੧੦੭॥

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤਿੰਨ ਬੰਦ (੧੦੮-੧੧੦) ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਕਿ ਰੇਜੀ ਰਜਾਕੈ॥ ਰਹੀਮੈ ਰਿਹਾਕੈ॥

ਕਿ ਪਾਕ ਬਿਐਬ ਹੈ॥ ਕਿ ਗੈਬੁਲ ਗੈਬ ਹੈ॥੧੦੮॥

ਕਿ ਅਫਵੁਲ ਗੁਨਾਹ ਹੈ॥ ਕਿ ਸਾਹਾਨ ਸਾਹ ਹੈ॥੧੦੯॥

ਕਿ ਰਾਜਕ ਰਹੀਮ ਹੈ॥ ਕਿ ਕਰਮੰ ਕਰੀਮ ਹੈ॥੧੧੦॥

ਫਿਰ ਬੰਦ (੧੧੧-੧੨੦) ਤੱਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮਾਨਿਯੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਦਾਨਿਯੈ॥੧੧੧॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਦੇਸੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਭੇਸੈ॥੧੧੨॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਹੰਤਾ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਗੰਤਾ॥੧੧੫॥

ਬੰਦ ਨੰ. (੧੨੧-੧੨੪) ਤੱਕ ਫ਼ਾਰਸੀ/ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਕਿ ਹੁਸਨਲ ਵਜੂ ਹੈ॥ ਤਮਾਮੁਲ ਰੁਜੂ ਹੈ॥੧੨੧॥

ਗਨੀਮੁਲ ਸਿਕਸਤੈ॥ ਗਰੀਬੁਲ ਪਰਸਤੈ॥

ਬਿਲੰਦੁਲ ਮਕਾਨੈ॥ ਜਮੀਨਲ ਜਮਾਨੈ॥੧੨੨॥

ਬੰਦ ਨੰ. (੧੨੫-੧੩੨) ਤੱਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੱਖ ਵਰਤੋਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੈ,

ਜਿਵੇਂ:

ਨਿਰੁਕਤ ਸਰੂਪ ਹੈ॥ ਤ੍ਰਿਮੁਕਤਿ ਬਿਭੂਤਿ ਹੈ॥੧੨੫॥

ਸਦੈਵਲ ਸਰੂਪ ਹੈ॥ ਅਭੇਦੀ ਅਨੂਪ ਹੈ॥੧੨੬॥

ਤ੍ਰਿਬਰਗੰ ਤ੍ਰਿਬਾਧੇ॥ ਅਗੰਜੇ ਅਗਾਧੇ॥ਆਦ॥

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਚੌਦਵਾਂ) ਵਿੱਚ (੧੩੩-੧੪੧) ਨੌ ਬੰਦ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਸਭ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਭੰਗ ਹੈ॥ ਅਗੰਜ ਹੈ॥੧੩੩॥

ਅਭਰਮ ਹੈ॥ ਅਕਰਮ ਹੈ॥੧੩੪॥

ਅਜੈ ਹੈ॥ ਅਬੈ ਹੈ॥੧੩੫॥

ਅਨਾਸ ਹੈ॥ ਉਦਾਸ ਹੈ॥੧੩੬॥

ਅਭਗਤ ਹੈ॥ ਬਿਰਕਤ ਹੈ॥੧੩੭॥

ਨਿਚਿੰਤ ਹੈ॥ ਸੁਨਿੰਤ ਹੈ॥੧੩੮॥

ਚਰਪਟ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਪੰਦਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਬੰਦ (੧੪੨-੧੪੪) ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸਰਬੰ ਹੰਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਗੰਤਾ॥੧੪੨॥

ਸਰਬੰ ਹਰਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਕਰਤਾ॥੧੪੩॥

ਸਰਬੰ ਕਰਮੰ॥ ਸਰਬੰ ਧਰਮੰ॥੧੪੪॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਸੌਲਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਬੰਦ ਹਨ (੧੪੫-੧੪੯) ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਸ਼ਬਦ ਫ਼ਾਰਸੀ ਹਨ, (ਨਿਸਾਕੰ, ਸਰੀਕ) ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੇ ਨਰਕ ਨਾਸੇ॥ ਸਦੈਵੰ ਪ੍ਰਕਾਸੇ॥੧੪੫॥

ਪ੍ਰਮਾਥੰ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥ ਸਦਾ ਸਰਬ ਸਾਥੇ॥੧੪੬॥

ਨ ਪੇਤ੍ਰੈ ਨ ਪੁਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਸਤ੍ਰੈ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥੧੪੭॥

ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਮੈ॥ ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਤ੍ਰਿਕਾਮੈ॥੧੪੮॥

ਨਿਸਾਕੰ ਸਰੀਕ ਹੈ॥ ਅਮਿਤੇ ਅਮੀਕ ਹੈ॥੧੪੯॥

ਨਿਸਾਕੰ ਅਤੇ ਸਰੀਕ ਦੋਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਸਤਾਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਨੰ. (੧੫੦-੧੬੦) ਤੱਕ ਦਸ ਬੰਦ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ

ਵਿੱਚੋਂ ਪਹਿਲੇ ਚਾਰ ਬੰਦ (੧੫੦-੧੫੩) ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਗਲੀਮੁਲ ਖਿਰਾਜ ਹੈ॥ ਗਰੀਬੁਲ ਨਿਵਾਜ ਹੈ॥੧੫੩॥

ਕਰੀਮੁਲ ਕਮਾਲ ਹੈ॥ ਕਿ ਹੁਸਨੁਲ ਜਮਾਲ ਹੈ॥੧੫੨॥

ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਦਿਮਾਗ ਹੈ॥ ਕਿ ਹੁਸਨੁਲ ਚਰਾਗ ਹੈ॥੧੫੧॥

ਬੰਦ ਨੰ. (੧੫੪-੧੫੯) ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ/ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਮਿਲਭੇਗਾ

ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਕਲੰਕ ਪ੍ਰਣਾਸ ਹੈ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸ ਹੈ॥੧੫੪॥

ਸਮਸਤੁਲ ਜੁਬਾ ਹੈ॥ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਕਿਰਾਂ ਹੈ॥੧੫੫॥

ਕਿ ਸਰਬੁਲ ਗਵੰਨ ਹੈ॥ ਹਮੇਸੁਲ ਰਵੰਨ ਹੈ॥੧੫੬॥

ਅਦੇਸੁਲ ਅਲੇਖ ਹੈ॥ ਹਮੇਸੁਲ ਅਭੇਖ ਹੈ॥੧੫੭॥

ਕਿ ਅਜਬ ਸਰੂਪ ਹੈ॥ ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਬਿਭੂਤਿ ਹੈ॥੧੫੮॥

ਬੰਦ ਨੰ. ੧੬੦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਪਸਾ ਹੈ॥ ਕਿ ਆਤਮ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈ॥

ਕਿ ਅਚਲੰ ਅਨੰਗ ਹੈ॥ ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਅਭੰਗ ਹੈ॥੧੬੦॥

ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਦਸ ਬੰਦ (੧੬੧-੧੭੦) ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਸ਼ਬਦ

'ਸਲਾਮ' ਅਤੇ 'ਆਜਿਜ' ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਹਨ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਰਿ ਬਰ ਅਗੰਜ॥ ਹਰ ਨਰ ਪ੍ਰਭੰਜ॥੧੬੧॥

ਅਨਭਵ ਅਨਾਸ॥ ਮੁਨਿ ਮਨ ਪ੍ਰਕਾਸ॥੧੬੩॥

ਅਨ ਗਨ ਪ੍ਰਨਾਮ॥ ਮੁਨਿ ਮਨਿ ਸਲਾਮ॥੧੬੨॥

ਅਨਛਿਜ ਅੰਗ॥ ਆਸਨ ਅਭੰਗ॥੧੬੪॥

ਅਨਛਿਜ ਗਾਤ॥ ਆਜਿਜ ਨ ਬਾਤ॥੧੬੮॥ਆਦਿ

ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਉਨੀਵਾਂ) ਵਿੱਚ (੧੭੧-੧੮੪) ਚੌਦਾਂ ਬੰਦ ਹਨ, ਸਭ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਜਗਤੇਸ੍ਵਰ ਹੈਂ॥ ਪਰਮੇਸ੍ਵਰ ਹੈਂ॥੧੭੧॥

ਧ੍ਰਿਤ ਕੇ ਧਰਣ ਹੈਂ॥ ਜਗ ਕੇ ਕਰਣ ਹੈਂ॥੧੭੩॥

ਕਰੁਣਾਕਾਰ ਹੈਂ॥ ਬਿਸ੍ਰੰਭਰ ਹੈਂ॥੧੭੫॥

ਬ੍ਰਹਮੰਡਸ ਹੈਂ॥ ਖਲ ਖੰਡਸ ਹੈਂ॥੧੭੬॥

ਅਜਪਾ ਜਪ ਹੈਂ॥ ਅਥਪਾ ਥਪ ਹੈਂ॥੧੭੭॥ ਆਦਿ

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਵੀਹਵਾਂ) ਵਿੱਚ (੧੮੫-੧੮੮) ਚਾਰ ਬੰਦ, ਜਿਹਨਾ ਸਭ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਜੁਧ ਜੁਧੇ ਨਮੋ ਗਿਆਨ ਗਿਆਨੇ॥੧੮੭॥

ਕਲੰਕਾਰ ਰੂਪੇ॥ ਅਲੰਕਾਰ ਅਲੰਕੇ॥

ਨਮੋ ਆਸ ਆਸੇ॥ ਨਮੋ ਬਾਕ ਬੰਕੇ॥੧੮੮॥

ਏਕ ਅਛਰੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਇਕੀਵਾਂ) ਵਿੱਚ (੧੮੯-੧੯੬) ਅੱਠ ਬੰਦ ਹਨ, ਸਭ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਜੈ॥ ਅਲੈ॥ ਅਭੈ॥ ਅਬੈ॥੧੮੯॥

ਅਨਾਮ॥ ਅਕਾਮ॥ ਅਗਾਹ॥ ਅਛਾਹ॥੧੯੬॥

ਅਨਾਥੇ॥ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥ ਅਜੇਨੀ॥ ਅਮੇਨੀ॥੧੯੪॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਬਾਈਵਾਂ) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਰਬੀ/ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਮਿਲਭੇਗਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਨਾਮੇ ਸਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਸੇ॥੧੯੭॥

ਸਦਾ ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਸਤ੍ਰੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ॥

ਕਰੀਮੁਲ ਕੁਨਿੰਦਾ ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੀ॥੧੯੮॥

ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਵਰਤੀ ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਭੁਗਤੇ॥੧੯੯॥

1.2.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ ਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ

1.2.2.1 ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ

'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਤੇ ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਹਨ। ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 84 ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ 54 ਅਰਬੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਅਤੇ 30 ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦ		ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ
ਆਕਲ (ਵਿ)	ਖਿਆਲ (ਨਾਂ)	ਅਜਾਹ (ਵ)
ਅਲਾਮੈ (ਵਿ)	ਖਿਰਾਜ (ਨਾਂ)	ਸਾਹ (ਵ)
ਅਫਵੁਲ (ਵਿ)	ਗਜਾਇਬ (ਵਿ)	ਸਾਹਾਨ (ਵ)
ਅਜੀਜ਼ (ਵਿ)	ਗੈਬੁਲ (ਵਿ)	ਸਾਜ (ਵ)
ਅਜਬੇ (ਵਿ)	ਗਨੀਮ (ਵਿ)	ਸੇਖੰ (ਵ)
ਅਮਜਬੇ (ਵਿ)	ਗਨੀਮੇ	ਸਿਕਸਤੈ (ਵ)
ਅਗਾਹੇ (ਵਿ)	ਗਰੀਬੁਲ (ਵਿ)	ਸਿਕੰਨ (ਵ)
ਅਜਾਇਬ (ਵਿ)	ਘਾਇਕ (ਵਿ)	ਹਿਰਾਸੁਲ (ਨਾਂ)
ਆਜਿਜ਼ (ਵਿ)	ਜਾਹਰ (ਵਿ)	ਕੁਨਿੰਦ (ਵ)
ਅਜਬ (ਵਿ)	ਜ਼ਹੂਰ (ਨਾਂ)	ਗੁਨਾਹ (ਨਾਂ)
ਅਮੀਕ (ਵਿ)	ਜਮਾਨੈ (ਨਾਂ)	ਚਰਾਗ (ਨਾਂ)
ਅਜੀਮੈ (ਵਿ)	ਜਮਾਲ (ਨਾਂ)	ਜਾਹੇ (ਨਾਂ)
ਇਮਾਂ (ਨਾਂ)	ਜਮਾਂ (ਨਾਂ)	ਜਮੀਨੁਲ (ਨਾਂ)
ਸਾਹਿਬ (ਨਾਂ)	ਜਮਾਨ (ਨਾਂ)	ਜੁਬਾਂ (ਨਾਂ)
ਸਲਾਮ (ਨਾਂ)	ਜਰਾਰੰ (ਵਿ)	ਦਿਹੰਦ (ਵ)

ਸਲਾਮੈ (ਵਿ)	ਤਮਾਮੁਲ (ਵਿ)	ਦਾਨੇ (ਵ)
ਸਲੀਖਤ (ਨਾਂ)	ਤਮੀਜ਼ (ਨਾਂ)	ਨਿਵਾਜ਼ (ਵ)
ਹੁਸਨੁਲ (ਵਿ)	ਦਿਮਾਗ (ਨਾਂ)	ਪਰਸਤੈ (ਵ)
ਹਾਜ਼ਰ (ਵਿ)	ਫਰੀਮੈ (ਵਿ)	ਪਾਕ (ਵ)
ਹਜ਼ੂਰ (ਵਿ)	ਮੁਦਾਮੈ (ਕਿ ਵਿ)	ਪਾਨ (ਨਾਂ)
ਹਰੀਫੁਲ (ਵਿ)	ਯਕੀਨੈ (ਨਾਂ)	ਫਿਕੰਨ (ਵ)
ਹਮੇਸੁਲ (ਕਿ. ਵਿ)	ਰੁਜੂ (ਵਿ)	ਬਿਲੰਦੁਲ (ਵ)
ਕੁਨਿੰਦਾ (ਵਿ)	ਰਜ਼ਾਕੈ (ਵਿ)	ਬਹਿਸਤੁਲ
ਕਰੀਮ (ਵਿ)	ਰਾਜ਼ਕ (ਵਿ)	ਬਿਅੈਬ (ਵ)
ਕਲੀਮੈ (ਵਿ)	ਰਜ਼ਾਇਕ (ਵਿ)	ਬਾਦ (ਨਾਂ)
ਕਲਾਮ (ਨਾਂ)	ਰਫੀਕ (ਵਿ)	ਬਾਕੇ (ਨਾਂ)
ਕਾਮਲ (ਵਿ)	ਰਹੀਮੈ (ਵਿ)	ਬਾਲਾਨ (ਵ)
ਕਮਾਲ (ਵਿ)	ਲਾਇਕ (ਵਿ)	ਮਾਹ (ਨਾਂ)
ਕਿਰਾਂ (ਨਾਂ)	ਵਜੂ (ਨਾਂ)	ਰੋਜ਼ੀ (ਨਾਂ)
ਰਿਹਾਕੈ (ਵਿ)		

1.2.2.2 ਅਰਬੀ ਅਲਫ ਲਾਮ 'ਉਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਅਰਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿੱਚ 'ਦਾ, ਦੇ, ਦੀ' ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ 'ਅਲਫ ਲਾਮ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਸਬੈਬੁਲ ਅਸਬਾਬ'। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵਰਤੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਲਵਾਂਗੇ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ। ਸਬੱਬ+ਉਲ ਅਸਬਾਬ-ਅਸਬਾਬ ਦਾ ਸਬੱਬ, ਸਬੱਬਾਂ ਦਾ ਸਬੱਬ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਤਜ਼ਕਗਤੁਲ ਐਲੀਆ' ਐਲੀਆਵਾਂ ਦੇ ਤਜ਼ਕਰੇ, ਵਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ।

ਇਹ 'ਅਲਫ ਲਾਮ' ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸਿਰਫ 'ਦਾ, ਦੇ, ਦੀ' ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸਦੇ ਅਗਲੇ ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ

ਦੀ ਉਹ ਤਰਤੀਬ ਹੀ ਰੱਖੀ ਹੈ, ਜੋ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਅਰਬੀ ਦੀ ਇਹ 'ਅਲਫ ਲਾਮ' ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰਫ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਵਰਤੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਵਰਤੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਜਾਂ ਅਰਬੀ ਦੇ ਮਿਲਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਵਰਤੀ ਹੈ।

ਅਰਬੀ 'ਅਲਫ ਲਾਮ' ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ੪੯ ਵਾਰੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ੨੦ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ- ੫੮, ੧੦੮, ੧੦੯, ੧੨੧, ੧੨੨, ੧੨੩, ੧੨੪, ੧੨੭, ੧੩੦, ੧੫੦, ੧੫੧, ੧੫੨, ੧੫੩, ੧੫੪, ੧੫੫, ੧੫੬, ੧੫੭, ੧੫੮, ੧੯੭, ੧੯੮।

ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਉਂ ਹੈ:

1. ਨਿਰੋਲ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ - ੨੬ ਵਾਰੀ
2. ਨਿਰੋਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ - ੧੪ ਵਾਰੀ
3. ਮਿਲਵੇ ਅਰਬੀ ਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ - ੯ ਵਾਰੀ।

1.2.2.2.1 ਨਿਰੋਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ:

ਬੰਦ ਨੰ. ੫੮ - ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੀ॥

੧੨੪ -	ਅਨੇਕੁਲ ਤਰੰਗ ਹੈ॥
੧੨੭ -	ਸਦੈਵੁਲ ਅਕਾਮ ਹੈ॥
੧੩੦ -	ਪ੍ਰਿਥੀਉਲ ਪ੍ਰਵਾਸਿ ਹੈ॥
੧੫੪ -	ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸ ਹੈ॥
੧੫੬ -	ਕਿ ਸਰਬੁਲ ਗਵੰਨ ਹੈ॥
੧੫੭ -	ਸਮਸਤੁਲ ਅਦੀਸ ਹੈ॥
	ਅਦੇਸੁਲ ਅਲੇਖ ਹੈ॥
੧੫੨ -	ਕਿ ਹੁਸਨਲ ਜਮਾਲ ਹੈ॥
੧੫੩ -	ਗਨੀਮੁਲ ਖਿਰਾਜ ਹੈ॥

- ਗਰੀਬੁਲ ਖਿਰਾਜ ਹੈਂ॥
 ਹਰੀਫੁਲ ਸਿਕੰਨ ਹੈਂ॥
 ਹਿਰਾਸੁਲ ਫਿਕੰਨ ਹੈਂ॥
 ੧੫੬ - ਤਮਾਮੁਲ ਤਮੀਜ ਹੈਂ॥
 ੧੫੮ - ਜਮੀਨੁਲ ਜਮਾਂ ਹੈਂ॥
 ਅਮੀਕੁਲ ਇਮਾਂ ਹੈਂ॥
 ਕਰੀਮੁਲ ਕਮਾਲ ਹੈਂ॥
 ੧੬੮ - ਕਰੀਮੁਲ ਕੁਨਿੰਦਾ॥
 ੧੨੭ - ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਮੇ॥
 ਸਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਸੇ॥
 ਅਗੰਜੁਲ ਅਨਾਮੇ॥
 ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੇ॥
 ਸਮਸਤੁਲ ਸਰੂਪੇ॥
 ੧੬੮ - ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੀ॥

1.2.2.2.2 ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮਿਲਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ -

- ੧੨੩ - ਰੁਜ਼ੂਉਲ ਨਿਧਾਨੈ॥
 ੧੨੭ - ਸਮਸਤੁਲ ਸਲਾਮ ਹੈਂ॥
 ੧੫੦ - ਸਮਸਤੁਲ ਕਲਾਮ ਹੈਂ॥
 ੧੫੪ - ਅਗੰਜੁਲ ਗਨੀਮ ਹੈਂ॥
 ੧੫੫ - ਸਮਸਤੁਲ ਜੁਬਾਂ ਹੈਂ॥
 ਬਹਿਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸ ਹੈਂ॥
 ੧੫੬ - ਹਮੇਸੁਲ ਰਵੰਨ ਹੈਂ॥

ਸਮਸਤੁਲ ਅਜੀਜ਼ ਹੈਂ॥

੧੫੭ - ਹਮੇਸੁਲ ਅਭੇਖ ਹੈਂ॥

1.2.2.2.3 ਨਿਰੋਲ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ -

੧੦੮ - ਕਿ ਗੈਬੁਲ ਗੈਬ ਹੈਂ॥

੧੦੯ - ਕਿ ਅਫਵੁਲ ਗੁਨਾਹ ਹੈਂ॥

੧੨੧ - ਕਿ ਹੁਸਨਲ ਵਜੂ ਹੈਂ॥

ਤਮਾਮੁਲ ਰੁਜੂ ਹੈਂ॥

ਹਮੇਸੁਲ ਸਲਾਮੈ॥

੧੨੨ - ਗਨੀਮੁਲ ਸਿਕਸਤੈ॥

ਗਰੀਬੁਲ ਪਰਸਤੈ॥

ਬਿਲੰਦੁਲ ਮਕਾਨੈ॥

ਜਮੀਨੁਲ ਜਮਾਨੈ॥

੧੨੩ - ਤਮੀਜੁਲ ਤਮਾਮੈ॥

ਹਰੀਫੁਲ ਅਜੀਮੈ॥

੧੨੪ - ਅਜੀਜੁਲ ਨਿਵਾਜ ਹੈਂ॥

ਗਨੀਮੁਲ ਖਿਰਾਜ ਹੈਂ॥

੧੫੧ - ਕਿ ਹੁਸਨਲ ਚਰਾਗ ਹੈਂ॥

1.2.2.3 ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਆਕਰਨ ਅੰਸ਼ 'ਅਲ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ:

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਆਕਰਨ ਅਨੁਸਾਰ 'ਅਲ' ਵਿਆਕਰਨਕ ਅੰਸ਼ (definite article) ਹੈ ਜਿਵੇਂ - ਅਲਕਾਇਦਾ, ਅਲਕਿਤਾਬ ਆਦਿ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ 'ਅਲ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਅਰਬੀ 'ਉਲ' ਵਾਂਗ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਮਾਨ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ

ਹੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਪਰੋਕਤ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਅਰਬੀ 'ਅਲਫ ਲਾਮਾ' (ਉਲ) ਬਾਈ ਵਿੱਚ ੪੯ ਵਾਰੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਆਕਰਨ ਅੰਸ਼ 'ਅਲ' ੩ ਵਾਰੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

੧੨੨ - ਬਿਲੰਦੁਲ ਮਕਾਨੈ॥ ਜਮੀਨਲ ਜਮਾਨੈ॥

੧੨੩ - ਤਮੀਜੁਲ ਤਮਾਮੈ॥ ਰੁਜੂਅਲ ਨਿਧਾਨੈ॥

੧੨੧ - ਕਿ ਹੁਸਨਲ ਵਜੂ ਹੈ॥ ਤਮਾਮੁਲ ਰੁਜੂ ਹੈ॥

1.2.2.4 'ਉਲ' ਅਤੇ 'ਅਲ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ:

ਅਰਬੀ ਅਲਫ ਲਾਮ (ਉਲ) ਅਤੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਆਕਰਨ ਅੰਸ਼ (ਅਲ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਬੰਧਕੀ, ਸੰਬੰਧਬੋਧਕੀ ਅਤੇ ਯੋਜਕੀ ਅਰਥਾਂ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

(i) ਸੰਬੰਧਕੀ:

ਤੋਂ : ਸਦੈਵੁਲ - ਅਕਾਮ (ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਕਾਮਨਾ ਮੁਕਤ ਹੈ)

ਲਈ: ਸਮਸਤੁਲ - ਅਦੀਬ (ਸਭ ਲਈ ਅਦਿੱਸ ਹੈ)

ਨੂੰ: ਸਮਸਤੁਲ - ਪ੍ਰਣਾਮੈ (ਸਭ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ)

ਵਿਚ: ਸਰਬੁਲ - ਗਵੰਨ (ਸਭ ਵਿੱਚ ਗਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ)

ਸਮਸਤੁਲ - ਨਿਵਾਸ (ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਸਦਾ ਹੈ)

ਸਮਸਤੁਲ - ਨਿਵਾਸੀ (ਸਭ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ)

ਉੱਤੇ: ਪ੍ਰਿਥੀਉਲ - ਪ੍ਰਣਾਸ (ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਉੱਤੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)

ਸੰਬੰਧਬੋਧਕੀ:

ਦਾ: ਸਮਸਤੁਲ - ਸਰੂਪ (ਸਭ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ)

ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਮੈ (ਸਭ ਦੁਆਰਾ ਨਮਸਕਾਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ)

ਦੀਆਂ : ਅਨੇਕੁਲ - ਤਰੰਗ (ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਵਾਲਾ)

ਦਾ : ਸਮਸਤੁਲ - ਅਜੀਜ (ਸਭ ਦਾ ਪਿਆਰਾ)

ਦੀ : ਸਮਸਤੁਲ - ਜੁਬਾ (ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਹੈ)

ਦਾ : ਗਰੀਬੁਲ - ਪਰਸਤੈ (ਗਰੀਬਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣਹਾਰ ਹੈ)ੋ
ਹਰੀਫੁਲ - ਸਿਕੰਨ (ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸਕ)

ਯੋਜਕੀ:

ਅਤੇ: ਜਮੀਨੁਲ - ਜਮਾ (ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਤ)
ਜਮੀਨਲ - ਜਮਾਨੈ (ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ)
ਅਦੇਸੁਲ - ਅਲੇਖ (ਦੇਸ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਲੇਖੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ)
ਅਗੰਜੁਲ - ਅਨਾਮੇ (ਨਾਸ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਨਾਮ ਰਹਿਤ ਹੈ)

1.2.3 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ : ਗੁਰਮੁਖੀ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਮੱਧਕਾਲ ਦੀ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕਿਰਤ ਹੈ, ਜਿਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਤਹੀ ਅਵਲੋਕਣ ਗੁਰਮੁਖੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਇਸ ਰਚਨਾ ਨੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ ਦੁਆਰਾ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਤਹੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਅਤੇ ਗਹਿਨ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਆਕਰਨਕ ਨੇਮ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਤਹੀ ਅਤੇ ਤੈਹੀ (ਗਹਿਨ) ਵਰਤਾਰੇ ਦਿੱਖ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਦਿੱਖ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ/ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬੇਸ਼ਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਰਬੀ/ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਗੱਲ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਦਿੱਖ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਜੋਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ (ਗੁਰਮੁਖੀ) ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹਿਲੂ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ-ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਬ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਮਹਾਨ ਕਿਰਤ ਹੈ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਪਰ ਇਸਦਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਰੂਪ ਦਿਖਾਵਟ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੋਂ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਜਾਂ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਵਰਤੀ ਹੈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰ ਇਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਦਿੱਖ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੀ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਪੰਜਾਬੀ ਹੈ, ਪਰ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਹੀ ਇਹ ਮਹਾਨ ਕਿਰਤ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਬਾਣੀ ਬਣ ਗਈ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਮਰਿਆਦਾ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ, ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਸਬੂਤ ਹੈ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮਹਾਨ ਕਿਰਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹਰ ਸਿੱਖ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪਾਠ ਕਰੇ।

1.2.4 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਸ਼ੈਲੀ

ਕਿਸੇ ਕਵੀ ਜਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰਚਨਾ ਢੰਗ ਜੋ ਉਸਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਤੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਸ਼ੈਲੀ ਕਹਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈਲੀ ਕਵੀ ਜਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਉਸਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ, ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ੈਲੀ ਜਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਸ਼ੈਲੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕਿਸੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਜਾਂ ਅਭਿਵਿਅੰਜਨਾਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਰਚਨਾਕਾਰ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਰਚਨਾਤਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਦੂਸਰੇ ਰਚਨਾਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦੀ ਛਾਪ ਅੰਕਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਲੇਖਣ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਵਿਭਿੰਨ ਰਚਨਾਤਮਕ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਸਬੰਧਤ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸ਼ੈਲੀ ਵੀ ਅਦਭੁਤ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਬਾਣੀ ਰਚੀ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਪਰਮਸਤਿ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਉਪਯੋਗ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ਼ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ, ਨਿਸ਼ੇਧਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ, ਦੁਹਰਾਓ ਮੂਲਕ ਸ਼ੈਲੀ, ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ, ਨਮਸਕਾਰਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਆਦਿ।

1.2.4.1 ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ਼ ਸ਼ੈਲੀ:

ਵਿਰਧਾਭਾਸ਼ ਸ਼ੈਲੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ ਕਥਨਾਂ ਜਾਂ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਅਨੇਕ ਹੈਂ॥ ਫਿਰਿ ਏਕ ਹੈਂ॥

ਨਮੋ ਕਲਹ ਕਰਤਾ ਨਮੋ ਸ਼ਾਂਤ ਰੂਪੇ॥

ਨਮੋ ਅੰਧਕਾਰੇ ਨਮੋ ਤੇਜ ਤੇਜੇ॥

ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਕਾਲੈ॥ ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਪਾਲੈ॥

ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਸੇਖੈ॥ ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਪੇਖੈ॥

1.2.4.2 ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ:

ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮਸਤਿ ਨੂੰ ਸਭ ਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨ ਰਾਗੇ॥ ਨ ਰੰਗੇ॥

ਨ ਰੂਪੇ॥ ਨ ਰੇਖੇ॥

ਨ ਪੇੜੈ॥ ਨ ਪੁੜੈ॥

ਨ ਸੱੜੈ॥ ਨ ਮਿੜੈ॥

ਨ ਤਾਤੈ ਨ ਮਾਤੈ॥

ਨ ਜਾਤੈ ਨ ਪਾਤੈ॥

1.2.4.3 ਨਖੇਧਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ:

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਪਰਮਸਤਿ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਚਿਤਰਣ ਦਾ ਸਫਲ ਯਤਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਪਰਮਸਤਿ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ 'ਅ' ਉਪਸਰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਾਂ/ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਸੀਮਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਅਰੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥

ਅਜੂ ਹੈਂ॥ ਅਭੂ ਹੈਂ॥

ਅਲੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਭੇਖ ਹੈਂ॥

ਅਨਾਮ ਹੈਂ॥ ਅਕਾਮ ਹੈਂ॥ ਆਦਿ

1.2.4.4 ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ:

ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਦੁਆਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਪਰਮਸਤਿ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ/ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜਿਆਂ, ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ, ਸ਼ਾਹਾਂ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਦਰਸਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇਸ਼੍ਵਰੰ ਪਰਮ ਬ੍ਰਿਧੇ॥

ਨਮੋ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹੇ ਨਮੋ ਭੂਪ ਭੂਪੇ॥

ਨਮੋ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ॥ ਨਮੋ ਭਾਨ ਭਾਨੇ॥

ਰਾਜਾਨ ਰਾਜ॥ ਭਾਨਾਨ ਭਾਨ॥

ਇੰਦ੍ਰਾਨ ਇੰਦ੍ਰੇ॥ ਬਾਲਾਨ ਬਾਲ॥

1.2.4.5 ਨਮਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ:

ਸਤਿਕਾਰ ਪਾਤਰ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਤੇ ਮਹਾਨ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਕੇ ਸ਼ਰਧਾ ਦਰਸਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਪਰਮਸਤਿ ਨੂੰ ਸਰਵੋਤਮ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਮੰਨਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ

ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕਈ ਛੰਦਾਂ ਦੇ ਛੰਦ ਨਮੋ ਨਮੋ ਤੇ ਨਮਸਤੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਰੰਗੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇਖੋ:

ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਰੂਪੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨੂਪੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਦਿਆਲੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੂਪੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੂਪੇ॥

1.2.4.6 ਦੁਹਰਾਓਮੂਲਕ ਸ਼ੈਲੀ :

ਦੁਹਰਾਓ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਲੋੜ, ਤੇ ਆਪਣੀ ਰੁਚੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਓ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਕਾਵਿ-ਕ੍ਰਿਤ ਵਿੱਚ ਸੁਹਜ ਤੇ ਲੈਅ ਉਪਜਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਕੁਝ ਖਾਸ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਨਾ ਕੇਵਲ ਲੈਅ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਏਕਤਾ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਮਸਕਾਰਾਤਮਕ ਬਾਣੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਸ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਭਾਗ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਵਿਚ ਹਰ ਪੰਕਤੀ ਵਿੱਚ 'ਨਮਸਤੰ, ਨਮਸਤੰ, ਨਮੋ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਦੁਹਰਾ ਅਨੇਕਾ ਸੰਗੀਤਕ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਸਰੂਪੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨੂਪੇ॥੨॥

ਨਮਸਤੰ ਅਭੇਖੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਲੇਖੇ॥੩॥

ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਜੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੰਜੇ॥੪॥

ਨਮਸਤੰ ਅਕਰਮੰ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਧਰਮੰ॥੫॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੂਪੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੂਪੇ॥੧੯॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਖਾਪੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਥਾਪੇ॥੨੦॥

ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੇ॥ ਨਮੋ ਭੋਗ ਭੋਗੇ॥੨੮॥

ਤੀਜੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ 'ਰੈ' ਦਾ ਤੁਕਾਂਤੀ ਮੇਲ ਦੁਹਰਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਕਰੁਣਾਕਾਰ ਹੈ॥ ਬਿਸੰਭਰ ਹੈ॥੧੭੫॥

ਬ੍ਰਹਮੰਡਸ ਹੈ॥ ਖਲ ਖੰਡਸ ਹੈ॥੧੭੬॥

ਅਜਪਾ ਜਪ ਹੈ॥ ਅਥਪਾ ਥਪ ਹੈ॥੧੭੭॥

ਅਜਬਾਕ੍ਰਿਤ ਹੈ॥ ਅਮ੍ਰਿਤਾਮ੍ਰਿਤ ਹੈ॥੧੮੦॥

ਭਾਗ ਇੱਕੀ ਵਿੱਚ 'ਅ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਸੰਗੀਤਕ ਲੈਅ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਜੈ॥ ਅਲੈ॥ ਅਭੈ॥ ਅਬੈ॥੧੮੯॥

ਅਜੂ॥ ਅਭੂ॥ ਅਨਾਸ॥ ਅਕਾਸ॥੧੯੦॥

ਅਗੰਜ॥ ਅਭੰਜ॥ ਅਲਖ॥ ਅਭਖ॥੧੯੧॥

ਅਕਾਲ॥ ਦਿਆਲ॥ ਅਲੇਖ॥ ਅਭੇਖ॥੧੯੨॥

ਅਨਾਮ॥ ਅਕਾਮ॥ ਅਗਾਹ॥ ਅਢਾਹ॥੧੯੩॥

ਅਨਾਥੇ॥ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥ ਅਜੇਨੀ॥ ਅਮੇਨੀ॥੧੯੪॥

ਅਕਰਮੰ॥ ਅਭਰਮੰ॥ ਅਗੰਜੇ॥ ਅਲੇਖੇ॥੧੯੬॥

1.2.4.7 ਪੁਨਰੁਕਤੀਮੂਲਕ ਸ਼ੈਲੀ:-

ਜਾਪੁ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ੈਲੀ ਵੀ ਉਲੇਖਨੀਯ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪੰਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਧੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਬਿਨਾ ਜਾਪੁ ਦਾ ਸੁਧ ਪਾਠ ਅਸੰਭਵ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਪਹਿਲੇ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਦੇ ਬੰਦ ੪ ਵਿੱਚ, ਆਈ ਪੰਕਤੀ

ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਜੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੰਜੇ॥੪॥

ਬੰਦ ੮ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਇਹੀ ਪੰਕਤੀ ਫਿਰ ਆਈ ਹੈ

ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਜੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੰਜੇ॥੮॥

ਚਰਪਟ ਛੰਦ ਦੇ ਬੰਦ ੧੭ ਵਿੱਚ ਆਈ ਪੰਕਤੀ

ਸਰਬੰ ਭੁਗਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਜੁਗਤਾ॥੧੭॥

ਏਹੀ ਪੰਕਤੀ ਬੰਦ ੧੪੪ ਵਿੱਚ ਫਿਰ ਆਈ ਹੈ

ਸਰਬੰ ਜੁਗਤਾ॥

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ ਦੇ ਬੰਦ ੧੩੬ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਪੰਕਤੀ

ਅਨਾਸ ਹੈ॥ ਉਦਾਸ ਹੈ॥

ਏਹੀ ਪੰਕਤੀ ੧੩੭ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਹੈ

ਅਨਾਸ ਹੈ॥

ਅਰੂਪ ਹੈ॥ ਅਨੂਪ ਹੈ॥

ਅਜੂ ਹੈ॥ਅਭੂ ਹੈ॥੨੯॥

ਅਲੇਖ ਹੈ॥ ਅਭੇਖ ਹੈ॥੩੦॥

ਅਧੇ ਹੈ॥ ਅਭੇ ਹੈ॥੩੧॥

ਤ੍ਰਿਮਾਨ ਹੈ॥ ਨਿਯਾਨ ਹੈ॥੩੨॥

ਅਨੀਲ ਹੈ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈ॥੩੩॥

ਅਗੰਜ ਹੈ॥ ਅਭੰਜ ਹੈ॥੩੪॥

ਅਮੀਕ ਹੈ॥ ਰਫੀਕ ਹੈ ੩੬॥

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗਿਆਰਵੇਂ ਭਾਗ ਵਿੱਚ 'ਚੜ੍ਹ ਚਕ੍ਰ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਸੰਗੀਤ

ਉਪਜਾਉਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਚੜ੍ਹ ਚਕ੍ਰ ਕਰਤਾ॥

ਚੜ੍ਹ ਚਕ੍ਰ ਹਰਤਾ॥੯੬॥

ਚੜ੍ਹ ਚਕ੍ਰ ਵਰਤੀ॥

ਚੜ੍ਹ ਚਕ੍ਰ ਭਰਤੀ॥੯੭॥

ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਪਾਸੇ॥

ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਵਾਸੇ॥੯੮॥

'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦੇ ਬਾਰਵੇਂ ਭਾਗ ਵਿੱਚ 'ਨ' ਅਗੇਤਰ ਤੇਰਵੇਂ ਭਾਗ ਵਿੱਚ 'ਕਿ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ੧੧੧, ੧੧੨, ੧੧੩, ੧੧੪, ੧੧੫, ੧੧੬, ੧੧੭, ੧੧੮, ੧੧੯ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ 'ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਹੈ। ੧੪੨, ੧੪੩, ੧੪੪, ਵਿੱਚ 'ਸਰਬੰ' ਸ਼ਬਦ ਦੁਹਰਾਓ-ਮੂਲਕ ਹੈ। ਭਾਗ ਉਨੀਵਾਂ ਵਿੱਚ 'ਰੈ' ਦਾ ਤੁਕਾਂਤੀ ਤੇਲ ਦੁਹਰਾਓ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਬੰਦ ਨੰ. ੧੭੧, ੧੭੨, ੧੭੨, ੧੭੩, ੧੭੪, ੧੭੫, ੧੭੬, ੧੭੭, ੧੭੮, ੧੭੯, ੧੮੦, ੧੮੧, ੧੮੨, ੧੮੩, ੧੮੪ ਵਿੱਚ 'ਰੈ' ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਕਰੁਣਾਲਯ ਹੈ॥ ਅਰਿ ਘਾਲਯ ਹੈ॥੧੭੧॥

ਜਗਤੇਸ੍ਰ ਹੈ॥ ਪਰਮੇਸ੍ਰ ਹੈ॥੧੭੨॥

ਕਲਿ ਕਾਰਣ ਹੈ॥ ਸਰਬ ਉਬਾਰਣ ਹੈ॥੧੭੨॥

ਸਰਬੰ ਭਰ ਹੈ॥ ਸਰਬੰ ਕਰ ਹੈ॥

ਸਰਬ ਪਾਸਿਯ ਹੈ॥ ਸਰਬ ਨਾਸਿਯ ਹੈ॥੧੭੪॥

ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ ਦੇ ਬੰਦ ੧੭੭ ਤੋਂ ੧੮੦ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕੋ ਪੰਕਤੀ, "ਅਕ੍ਰਿਤਾ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ॥ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਮਿਤ ਹੈ" ਨੂੰ ੭ ਵਾਰ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਕੇ 'ਸ਼ਬਦਾ ਅਲੰਕਾਰ, ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰ' ਨੂੰ ਕਿਤਨੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ :

ਅਕ੍ਰਿਤਾ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ॥ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਮ੍ਰਿਤ ਹੈ॥੧੭੭॥

ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਮ੍ਰਿਤ ਹੈ॥ ਕਰੁਣਾ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ॥

ਅਕ੍ਰਿਤਾ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ॥ ਧਰਣੀ ਧ੍ਰਿਤ ਹੈ॥੧੭੮॥

ਅਕ੍ਰਿਤਾ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ॥ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਮ੍ਰਿਤ ਹੈ॥੧੭੯॥

ਅਜਬਾ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ॥ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਮ੍ਰਿਤ ਹੈ॥੧੮੦॥

1.2.4.8 ਸਮਾਨੰਤਰਤਾਮੂਲਕ ਸ਼ੈਲੀ:-

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨੰਤਰਤਾ ਹਰ ਪੱਧਰ ਤੇ ਪਛਾਣੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਧੁਨੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ, ਰੂਪੀਮ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ, ਵਾਕ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ, ਵਿਰੋਧੀ ਵਾਕ ਰਚਨਾ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ।

1.2.4.8.1 ਧੁਨੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ:

ਧੁਨੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਸਿਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਧੁਨੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ

ਅਰੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਜੂ ਹੈਂ॥ ਅਭੂ ਹੈਂ॥੨੯॥

ਅਲੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਭੈਖ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਮ ਹੈਂ॥ ਅਕਾਮ ਹੈਂ॥੩੦॥

ਅਨੀਲ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥ ਅਜੇ ਹੈਂ॥ ਅਜਾਦਿ ਹੈਂ॥੩੩॥

ਸਦਾ ਸਰਬਦਾ ਸਿੱਧਿ ਦਾਤਾ ਦਿਆਲੰ॥੪੧॥

1.2.4.8.2 ਰੂਪੀਮ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ:-

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਰੂਪੀਮ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਮਾਨੰਤਰਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:-

ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥

ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਰੂਪੇ॥ ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਨੂਪੇ॥੨॥

ਨਮਸਤੰ ਅਭੇਖੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਲੇਖੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਏ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਜਾਏ॥੩॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੇ ਸਰਬ ਦਿਆਲੇ॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਰੂਪੇ॥ ਨਮੇ ਸਰਬ ਭੂਪੇ॥੧੯॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਖਾਪੇ॥ ਨਮੇ ਸਰਬ ਥਾਪੇ॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੇ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥੨੦॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਗਉਨੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭਉਨੇ॥
 ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੰਗੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੰਗੇ॥੨੨॥
 ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇਸ੍ਵਰੰ ਪਰ ਰੂਪੇ॥
 ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੇਸ੍ਵਰੰ ਪਰ ਸਿੱਧੇ॥੪੯॥
 ਨਮੋ ਸਸਤ੍ਰਪਾਣੇ॥ ਨਮੋ ਅਸਤ੍ਰਮਾਣੇ॥
 ਨਮੋ ਪਰਮ ਗਿਆਤਾ॥ ਨਮੋ ਲੋਕ ਮਾਤਾ॥੫੧॥
 ਨ ਸਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿੱਤ੍ਰੈ॥
 ਨ ਭਰਮੰ॥ ਨ ਭਿੱਤ੍ਰੈ॥੯੫॥
 ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਗਉਨੇ॥ ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਭਉਨੇ॥
 ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਦੇਸੈ॥ ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਭੇਸੇ॥
 ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਰਾਜੈ॥ ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਸਾਜੈ॥੧੦੮॥
 ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਦੀਨੇ॥ ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਲੀਨੇ॥
 ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਜਾਹੇ॥ ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਭਾਹੇ॥੧੦੯॥

1.2.4.8.3 ਵਾਕ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ:

ਵਾਕ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸਮਾਨੰਤਰਤਾ-ਮੂਲਕ ਰੂਪ ਵਿਧੀ ਵਿੱਚ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸਮਾਨਤਾ ਤੇ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਤੱਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਵਾਕ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਿਆਂ ਇੱਕ ਗੱਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਦੇ ਵਾਕ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸਮਤੁੱਲਤਾ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਬੱਝੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਾਂ ਪਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਕਾਰਨ ਇਕਮੁੱਠ ਹਨ।

ਵਿਰੋਧੀ ਵਾਕ ਰਚਨਾ:

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਕ-ਜੁੱਟ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ ਪ੍ਰਸਪਰ ਵਿਰੋਧ ਸਥਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੰ ਸੁ ਏਕੈ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨੇਕੈ॥੯॥

ਨਮਸਤੰ ਜਲਾਸਰੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨਿਰਾਸਰੇ॥੧੬॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਦਿਆਲੇ॥੧੯॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਖਾਪੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਥਾਪੇ॥੨੦॥

ਨਮੋ ਕਾਲ ਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤਸਤੁ ਦਿਆਲੇ॥੨੩॥ਆਦਿ

ਸਮਾਨ ਵਾਕ ਰਚਨਾ:

ਨਮੋ ਸਾਹ ਸਾਹੰ॥ ਨਮੋ ਭੂਪ ਭੂਪੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਜਾਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਪਾਤੇ॥੧੭॥

ਨਮਸਤੰ ਰਹੀਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਕਰੀਮੇ॥੨੪॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਦਿਆਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥੨੮॥

ਨ੍ਰਿਬੁਝ ਹੈ॥ ਅਸੂਝ ਹੈ॥੩੭॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਗਉਣੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭਉਣੇ॥੪੫॥ ਆਦਿ

1.2.5 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ

1.2.5.1 ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ : ਜਾਣ ਪਛਾਣ

ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਜੂਦਾਤਮਕ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਦੇ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਤੇ ਵਿਆਕਰਨ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਭਾਗ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਾਈ ਉਚਾਰਨ ਜਾਂ ਲਿਖਤ ਵਿੱਚ ਅਰਥਪੂਰਣ ਇਕਾਈਆਂ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਉਹ ਨੇਮ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਵਜੋਂ ਵਿਚਰਦੇ ਅਤੇ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, "ਧੁਨੀਆਂ, ਅੱਖਰ, ਧਾਤੂਆਂ, ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ, ਵਿਭਕਤੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਆਪਣੀ-

ਆਪਣੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਅੱਡੇ-ਅੱਡੀ ਵਿਆਕਰਨਕ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਅਰਥਗਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"¹⁰

ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਉਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨਕ ਨਿਯਮ ਸੀਮਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨਕ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਸਿੱਖ ਸਕਦੇ। ਇਸਦਾ ਕਾਰਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਵਿਆਕਰਨਕ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿੱਚ ਘਾਟਾ-ਵਾਧਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪੁਰਾਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਅਸਥਾਈ ਅੰਗ ਹੈ।

1.2.5.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ :ਦੁਹਰਾਓ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ:

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਦੋ ਸੌ ਚੌਤੀ (2234) ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਾਰ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ: ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ) ਵਿੱਚ 'ਨਮਸਤੰ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸਤੱਤਰ (77) ਵਾਰ ਵਰਤੋਂ, 'ਨਮੋ' ਦੀ ਤੇਈ (23) ਬਾਰ, ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਦੀ ਚਾਰ (4) ਬਾਰ, ਨਮਸਤਸਤੁ ਦੀ ਪੰਜ (5) ਬਾਰ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, 'ਸਰਬ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਠਾਰਾਂ (18) ਵਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਚੌਥਾ ਭਾਗ) ਵਿੱਚ 'ਨਮੋ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਤੀਹ (30) ਵਾਰ 'ਸਰਬ' ਸ਼ਬਦ ਤਿੰਨ (3) ਵਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਛੇਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਨਮੋ ਸ਼ਬਦ ਚੌਵੀ (24) ਬਾਰ, 'ਨਮਸਤ੍ਰੰ' ਸ਼ਬਦ ਛੇ (6) ਵਾਰ, 'ਸਰਬ' ਸ਼ਬਦ ਤੇਰਾਂ (13) ਵਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਵੀਹਵਾਂ) ਵਿੱਚ 'ਨਮੋ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ (13) ਵਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਚਰਪਟ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਸੱਤਵਾਂ) ਵਿੱਚ 'ਸਰਬੰ' ਸ਼ਬਦ (12) ਬਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਰੂਆਲ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਅੱਠਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਗਿਆਰਾਂ ਵਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਸਰਬ' ਸ਼ਬਦ ਚਰਪਟ ਛੰਦ (ਪੰਦਰਵਾਂ ਭਾਗ) ਵਿੱਚ

(12) ਬਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਗਿਆਰਵਾਂ ਭਾਗ) ਵਿੱਚ 'ਚੜ੍ਹ' ਅਤੇ 'ਚਕ੍ਰ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ (12) ਬਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਤੇਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ 'ਸਰਬਤ੍ਰ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪੈਂਤੀ (35) ਵਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਕਿ' ਯੋਜਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ (95) ਵਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਨ' ਨਿਪਾਤ ਨੂੰ (16) ਬਾਰ ਅਨੂਪ ਸ਼ਬਦ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ (8) ਵਾਰ ਆਇਆ ਹੈ, ਅਨੂਪ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ) ਰੂਪ ਅਤੇ ਅਨੂਪ ਸੰਬੋਧਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ।

ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਨੂਪੇ॥੨॥

ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥੨੯॥

ਕਿ ਅਨਭਉ ਅਨੂਪੇ॥੧੦੩॥

ਅਭੇਦੀ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥੧੨੬॥

ਪ੍ਰਜੁਗਤਿ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥੧੨੭॥

ਪ੍ਰਜੁਗਤਿ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥੧੩੧॥

ਪ੍ਰਜੁਗਤਿ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥੧੩੨॥

ਸਰਬੰਗੀ ਅਨੂਪੇ॥੧੪੭॥

ਅਭੰਜ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜ (5) ਬਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਤੇ ਸੰਬੋਧਨੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੰ ਅਭੰਜੇ॥੪॥

ਅਭੰਜ ਹੈਂ॥੩੫॥

ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਭੰਜੇ॥੬੫॥

ਕਿ ਅਭੰਜ ਭਰਮੈ॥੧੦੩॥

ਅਗੰਜ॥ ਅਭੰਜ॥੧੯੧॥

ਅਬਾਹ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਬਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਤੇ ਸੰਬੋਧਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਬਾਹ ਹੈ॥ ਅਗਾਹ ਹੈ॥੪੨॥

ਨਮਸਤੰ ਅਬਾਹੇ॥੧੪॥

ਨਮਸਤੰ ਅਬਾਹੇ॥੬॥

ਅਢਾਹ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਬਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਤੇ ਸੰਬੋਧਨੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੰ ਅਢਾਹੇ॥੬॥

ਅਢਾਹ ਹੈ॥੧੩੯॥

ਅਗਾਹ ਹੈ॥ ਅਢਾਹ ਹੈ॥੧੯੩॥

ਅਨੀਲ ਸ਼ਬਦ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਸੰਬੋਧਨੀ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਨੀਲ ਹੈ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈ॥੧੪੦॥

ਨਮਸਤੰ ਅਨੀਲੇ॥੭॥

ਅਨੀਲ ਹੈ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈ॥੩੩॥

ਅਲੇਖ ਸ਼ਬਦ ਛੇ ਬਾਰੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਅਤੇ ਸੰਬੋਧਨੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਲੇਖ ਹੈ॥ ਅਭੇਖ ਹੈ॥੩੦॥

ਅਭੇਖ ਹੈ॥ ਅਲੇਖ ਹੈ॥੧੩੩॥

ਅਲੇਖ ਹੈ॥ ਅਭੇਖ ਹੈ॥੧੩੯॥

ਅਦੇਸੁਲ ਅਲੇਖ ਹੈ॥੧੫੭॥

ਅਲੇਖ॥ ਅਭੇਖ॥੧੯੨॥

ਅਗੰਜੇ॥ ਅਲੇਖੇ॥੧੯੬॥

ਅਜੀਤ ਸ਼ਬਦ ਤਿੰਨ ਬਾਰੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ/ਸੰਬੋਧਨੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੰ ਅਜੀਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੀਤੇ॥੬॥

ਅਜੀਤ ਹੈ॥ ਅਭੀਤ ਹੈ॥੩੧॥

ਅਜੀਤ ਹੈ॥ ਅਭੀਤ ਹੈ॥੪੨॥

ਅਭੀਤ ਸ਼ਬਦ ਚਾਰ ਬਾਰੀ ਸੰਬੰਧਨੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਭੀਤ ਹੈ॥ ਅਭੈ ਹੈ॥੬੨॥

ਨਮਸਤੰ ਅਜੀਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੀਤੇ॥੬॥

ਅਜੀਤ ਹੈ॥ ਅਭੀਤ ਹੈ॥੩੧॥

ਅਜੀਤ ਹੈ॥ ਅਭੀਤ ਹੈ॥੪੨॥

ਅਗਾਹ ਸ਼ਬਦ ਚਾਰ ਬਾਰੀ ਸੰਬੰਧਨੀ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਬਾਹ ਹੈ॥ ਅਗਾਹ ਹੈ॥੪੨॥

ਨਮਸਤੰ ਅਗਾਹੇ॥੧੪॥

ਅਢਾਹ ਹੈ॥ ਅਗਾਹ ਹੈ॥੧੩੯॥

ਅਗਾਹ॥ ਅਢਾਹ॥੧੯੩॥

ਅਮਿਤੇ ਸ਼ਬਦ ਪੰਜ ਬਾਰ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਸੁਬਾਸ ਹੈ॥

ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਬਿਭੂਤਿ ਹੈ॥੧੫੯॥

ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਪਸਾ ਹੈ॥

ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਅਭੰਗ ਹੈ॥੧੬੦॥

ਅਮਿਤੇ ਅਮੀਨ ਹੈ॥੧੪੯॥

ਅਭੰਗ ਸ਼ਬਦ ਅੱਠ ਬਾਰੀ ਤਿੰਨ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ 'ਅਭੰਗ', 'ਅਭੰਗੀ', 'ਅਭੰਗੰ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅੰਗਹੀਨ ਅਭੰਗ ਅਨਾਤਮ ਏਕ ਪੁਰਖੁ ਅਪਾਰ॥੮੫॥

ਆਸਨ ਅਭੰਗ॥ ਉਪਮਾ ਅਨੰਗ॥੮੭॥

ਆਭਾ ਅਭੰਗ॥ ੯੧॥

ਅਭੇਦ ਹੈ॥ ਅਭੰਗ ਹੈ॥੧੨੪॥

ਅਭੰਗ ਹੈ॥ ਅਨੰਗ ਹੈ॥੧੩੩॥

ਅਭੰਗੰ ਬਿਭੁਤੇ॥੧੪੫॥

ਆਸਨ ਅਭੰਗ॥੧੬੪॥

ਅਭੰਗੀ ਸਰੂਪੇ॥੧੮੮॥

ਅਛਿੱਜ ਸ਼ਬਦ: ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਬਾਰੀ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਅਛਿੱਜ/ਅਨਛਿੱਜ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਕਿ ਆਛਿਜ ਦੇਸੈ॥੧੦੩॥

ਅਛਿਜ ਹੈ॥ ਅਛੂਤ ਹੈ॥੧੩੦॥

ਅਨਛਿਜ ਅੰਗ॥੧੬੪॥

ਅਨਛਿਜ ਗਾਤ॥੧੬੮॥

ਅਨਾਦਿ ਸ਼ਬਦ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ, 'ਅਨਾਦਿ', 'ਅਨਾਦੇ', 'ਅਨਾਦੰ'। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅੱਠ (8) ਬਾਰੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੰ ਅਨੀਲੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਦੇ॥੭॥

ਅਨੀਲ ਹੈ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈ॥੩੩॥

ਆਦਿ ਰੂਪ ਅਨਾਦਿ ਮੂਰਤਿ ਅਜੇਨਿ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥੭੯॥

ਆਦਿ ਦੇਵ ਅਨਾਦਿ ਮੂਰਤਿ ਥਾਪਿਓ ਸਬੈ ਜਿਹ ਥਾਪੁ॥੮੩॥

ਅਨਾਦਿ ਸਰੂਪੇ॥੧੨੮॥

ਅਨੀਲ ਹੈ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈ॥੧੪੦॥

ਕਥਨੀ ਅਨਾਦਿ॥੧੬੭॥

ਨਮੇ ਇੰਦ੍ਰੁ ਇੰਦ੍ਰੇ॥ ਅਨਾਦੰ ਬਿਭੁਤੇ॥੧੮੭॥

ਅਗਾਧ ਸ਼ਬਦ: ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਬਾਰੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਗਾਧ ਹੈ॥ ਅਨੂਪ ਹੈ॥੧੨੭॥

ਅਗਾਧ ਸਰੂਪੇ॥੧੪੬॥

ਅਗੰਜੇ ਅਗਾਏ॥੧੨੯॥

ਅਗਾਏ ਅਬਾਏ॥੬੪॥

ਨਮਸਤੰ ਅਗਾਏ॥੭॥

ਅਪਾਰ ਸ਼ਬਦ: ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਵਾਰੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੰ ਅਪਾਰੇ॥੮॥

ਪਰਮ ਰੂਪ ਪੁਨੀਤ ਮੂਰਤਿ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖੁ ਅਪਾਰ॥੮੩॥

ਅੰਗ ਹੀਨ ਅਭੰਗ ਅਨਾਤਮ ਏਕ ਪੁਰਖੁ ਅਪਾਰ॥੮੫॥

ਮਹਿਮਾ ਅਪਾਰ॥੮੭॥

ਗਤਿ ਮਤਿ ਅਪਾਰ॥੯੧॥

ਅਨਾਮ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ/ਸੰਬੋਧਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨੌਂ ਬਾਰੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੇ॥੪॥

ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੰ॥੫॥

ਅਨਾਮ ਹੈਂ॥੩੦॥

ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਮੇ॥੪੨॥

ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਮੇ॥੧੨੮॥

ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਮੇ॥੧੮੮॥

ਅਨਾਮ॥ ਅਕਾਮ॥੧੯੩॥

ਅਗੰਜੁਲ ਅਨਾਮੇ ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੇ॥੧੯੭॥

ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਮੇ॥੧੪੭॥

ਅਗੰਜ ਸ਼ਬਦ: ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣੀ ਅਤੇ ਸੰਬੋਧਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅਰਬੀ (ਉਲ) ਅਲਫ ਲਾਮ ਨਾਲ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ

ਦੱਸ (10) ਬਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:-

ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਜੇ॥੪॥

ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਜੇ॥੮॥

ਅਗੰਜ ਹੈ॥੩੫॥

ਕਿ ਆਗੰਜ ਕਰਮੈ॥੧੦੩॥

ਅਗੰਜੇ ਅਗਾਧੇ॥੧੨੯॥

ਅਗੰਜੁਲ ਗਨੀਮ ਹੈ॥੧੫੪॥

ਅਰਿ ਬਰਿ ਅਗੰਜ॥੧੬੧॥

ਅਗੰਜ॥ ਅਭੰਜ॥੧੯੧॥

ਅਗੰਜੇ॥ ਅਲੇਖੇ॥੧੯੬॥

ਅਗੰਜੁਲ ਅਨਾਮੇ ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੇ॥੧੯੭॥

ਅਭੂਤ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਦੇ ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, 'ਅਭੂਤ' ਅਤੇ 'ਅਨਭੂਤ'। ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਛੇ (6)

ਬਾਰੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਭੂਤ ਹੈ॥੩੪॥

ਨਮਸਤੰ ਅਭੂਤੇ॥੧੨॥

ਅਭੂਤ ਹੈ॥੪੦॥

ਧਰਮ ਧਾਮ ਸੁ ਭਰਮ ਰਹਤ ਅਭੂਤ ਅਲਖ ਅਭੇਸ॥੮੪॥

ਅਨਭੂਤ ਅੰਗ॥੯੧

ਅਭੂਤ ਹੈ॥੧੩੫॥

ਅਕਾਲ ਸ਼ਬਦ: ਪੰਜ (5) ਬਾਰੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥੨॥

ਅਕਾਲ ਹੈ॥ ਅਜਾਲ ਹੈ॥੩੭॥

ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਪਾਲੇ॥੬੬॥

ਕਾਲਹੀਨ ਕਲਾ ਸੰਜੁਗਤਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਦੇਸ॥੮੪॥

ਅਕਾਲ॥ ਦਿਆਲ॥ ਅਲੇਖ॥ ਅਭੇਖ॥੧੯੨॥

ਉਪਰੋਕਤ ਦੁਹਰਾਓ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਮਨਫੀ ਕਰਨ ਮਗਰੋਂ ਕੇਵਲ ਅੱਠ ਸੌ ਪੰਜਾਹ (850) ਕੁ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਬਚਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਕਿਰਿਆ, ਸੰਬੰਧਕ, ਯੋਜਕ ਅਤੇ ਨਾਂਹ-ਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ 291 ਨਾਂਵ, 21 ਪੜਨਾਂਵ, 471 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, 38 ਕਿਰਿਆਵਾਂ, 10 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, 12 ਸੰਬੰਧਕ, 3 ਯੋਜਕ ਅਤੇ 3 ਨਾਂਹ ਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਨਾਂਵੀ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਹੜੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਧੇਰਤਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਦੁਆਰਾ ਰੂਪਾਂਤਰਣ, ਵਿਉਂਤਪਤੀ, ਸੰਧੀ, ਅਤੇ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ।

1.2.5.3 ਵਿਆਕਰਨਕ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ

"ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਪੱਖ ਤੋਂ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ (parts of speech) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ - ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਕਿਰਿਆ, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਸੰਬੰਧਕ, ਯੋਜਕ, ਨਿਪਾਤ।"

'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

1.2.5.3.1 ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਾਂਵ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਹੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 291 ਹੈ।

ਰਾਗ, ਅਨਰਾਗ, ਕ੍ਰਿਤ (ਡਰ) ਆਭਾ, ਜਮਾਲ, ਪ੍ਰਭਾ, ਦੁਤਿ, ਭਾਹ, ਚਰਾਗ, ਸੁਧਰਮ, ਕਲਹ, ਕਰੂਰ, ਕਲਿ, ਕੁਕਰਮ, ਭਾਵ ਵਾਚਕ ਨਾਂਵ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ।

ਗੀਤ, ਗੀਤੇ, ਤਾਨ, ਤਾਨੇ, ਨ੍ਰਿਤ, ਨ੍ਰਿਤੇ, ਨਾਦ, ਨਾਦੇ, ਗੀਤ, ਗੀਤੇ, ਬਾਦ, ਬਾਦੇ, ਪ੍ਰੀਤ, ਪ੍ਰੀਤੇ, ਕੋਮਲ ਕਲਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ।

ਬਨ, ਚੰਦ੍ਰ, ਚੰਦ੍ਰੇ, ਭਾਨ, ਭਾਨੇ, ਜਲ, ਧਲ, ਬੀਜ, ਬੀਜੰ, ਨਿਸ, ਦਿਨ, ਮਾਧੇ (ਪਤਾਲ) ਉਰਧ (ਅਕਾਸ਼) ਜਗਤੰ, ਤਰੰਗ, ਸੂਰਜ, ਸੂਰਜੇ, ਅੰਧਕਾਰੇ, ਧਰਣੀ, ਪ੍ਰਿਤ, ਮਹਿ, ਮਾਹ (ਚੰਦ੍ਰਮਾ), ਬਿਸ੍ਰ, ਪਾਣ (ਪਾਣੀ), ਆਦਿਤ (ਸੂਰਜ), ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ।

ਘਰਿ, ਨਾਇਕ (ਮਾਲਕ) ਮਿਤ੍ਰ, ਸਤ੍ਰ, ਰੋਗ, ਰੋਗੇ, ਧੰਧੇ, ਲੋਕ ਮਾਤਾ, ਸਨਾਨੇ, ਤਾਤ, ਮਾਤ, ਜਾਤ, ਜਨਮ, ਮਰਨ, ਬਾਲ, ਬਾਲਾਨ, ਬਰਨ, ਰੰਕ, ਪਾਤਿ, ਪੇਤ੍ਰੇ, ਪੁਤ੍ਰੇ, ਕਾਏ, ਕਰਮੰ, ਕਾਮ, ਕਾਜ, ਖਿਰਾਜ, ਭਉਨ (ਭਵਨ), ਭੇਜ (ਭੋਜਨ), ਧੁਜਾ (ਝੰਡਾ), ਧਾਮੰ (ਘਰ), ਠਾਮ (ਥਾਂ), ਤ੍ਰਾਣ (ਆਸਰਾ), ਪ੍ਰਾਣ (ਜਿੰਦ), ਖੇਲ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ।

ਹਜੂਰ, ਜੁਰਅਤ, ਤਮੀਜ, ਕਤੇਬ, ਗੁਨਾਹ, ਕਲਾਮ (ਬੋਲੀ) ਵਜੂ (ਵਜੂਦ) ਸਲੀਖਤ (ਸੰਤਾਨ) ਮਕਾਨੇ, ਰਫੀਕ, ਸਲਾਮ, ਸਰੀਕ, ਸਾਹਿਬ, ਦਿਮਾਗ, ਚਰਾਗ, ਖਿਰਾਜ, ਗਨੀਮ, ਜੁਬਾਂ, ਮਸਲਿਖ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ।

ਅਦੇਸੰ, ਜੇਗ, ਜੇਗੇ, ਗਿਆਨ, ਗਿਆਨੇ, ਰਿੱਧਿ, ਸਿੱਧ, ਸਿਧਿ, ਸਿੰਮ੍ਰਿਤ, ਜੇਗ ਮਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ।

ਰੇਖ, ਭੇਖ (ਲਿਬਾਸ), ਅੰਗ, ਮਨਿ (ਮਨ), ਚਕ੍ਰ, ਚਿਹਨ, ਚਰਨ, ਗਾਤ (ਸਰੀਰ), ਚਿਤ (ਮਨ), ਚਿਤ੍ਰ (ਤਸਵੀਰ), ਪਾਨ (ਹੱਥ), ਅਲੰਕਾਰ ਰੂਪ, ਰੰਗ, ਬਾਹੁ (ਬਾਹਾਂ) ਜੀਵੰ (ਆਤਮਾ), ਜੀਵ (ਪ੍ਰਾਣੀ), ਨਰ (ਮਨੁੱਖ) ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਹੋਰ ਨਾਂਵੀ ਸ਼ਬਦ, ਜਿਵੇਂ ਕਲੰਕੰ, ਚਕ੍ਰ, ਗੁਨ (ਗੁਣ), ਗਨ (ਸਮੂਹ), ਮਹਿਮਾ, ਆਸਨ, ਗਤਿ, ਮਿਤਿ (ਸੀਮਾ), ਦਿਸ, ਵਿਸ, ਧੁਰਾਸ (ਆਸਨ), ਨਾਇਕ, ਰਿਪੁ (ਵੈਰੀ), ਅਰਿ (ਵੈਰੀ), ਜਸ (ਵਡਿਆਈ), ਆਸ, ਸਿਕਸਤ (ਹਾਰ), ਸਾਥੇ (ਸਾਥੀ), ਖੰਡ (ਨਾਸ), ਖਲ (ਦੁਸ਼ਟ, ਮੂਰਖ), ਨ੍ਰਿਪ (ਰਾਜਾ), ਜੁਗਤ (ਢੰਗ, ਤਰੀਕਾ), ਮੁਕਤ (ਆਜ਼ਾਦ), ਯਕੀਨ, ਵਿਸਾ (ਕੋਨਾ)।

1.2.5.3.2 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦ:- ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸਤੋਤਰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁਣਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗਿਣਤੀਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵੀ ਹਨ ਪਰ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਥੋੜ੍ਹੇ ਹਨ। ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 471 ਹੈ।

1.2.5.3.2.1 ਗੁਣਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼:- ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੁਣਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 'ਅ' ਅਗੇਤਰ ਲਾ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਣਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਅਕਾਲੇ, ਅਰੂਪੇ, ਅਨੂਪੇ, ਅਭੇਖੇ, ਅਲੇਖੇ, ਅਕਾਏ, ਅਜਾਏ, ਅਗੰਜੇ, ਅਭੰਜੇ, ਅਨਾਮੇ, ਅਠਾਮੇ, ਅਕਰਮੰ, ਅਧਰਮੰ, ਅਨਾਮੰ, ਅਧਾਮੰ, ਅਜੀਤੇ, ਅਭੀਤੇ, ਅਬਾਰੇ, ਅਢਾਰੇ, ਅਨੀਲੇ, ਅਨਾਦੇ, ਅਛੇਦੇ, ਅਗਾਏ, ਅਪਾਰੇ, ਅਨੇਕੇ, ਅਭੂਤੇ, ਅਜੂਪੇ, ਅਭੂਤੇ, ਅਲੇਕੇ, ਅਸੇਕੇ, ਅਥਾਪੇ, ਅਗਾਰੇ, ਅਬਾਰੇ, ਅਸਰਗੀ, ਅਰੰਗੀ, ਅਭੰਗੀ, ਅਗੰਮੇ, ਅਜਾਤੇ, ਅਪਾਤੇ, ਅਮਜਬੇ, ਅਜਬੇ, ਅਦੇਸੇ, ਅਭੇਸੇ, ਅਭੇਵੇ, ਅਜਮਨੇ, ਅਬਰਨੇ, ਅਮਰਨੇ, ਅਬੰਧੇ, ਅਨੰਤੇ, ਅਰੂਪ, ਅਨੂਪ, ਅਜੂ, ਅਭੂ, ਅਕਾਮ, ਅਨਾਮ, ਅਧੇ, ਅਭੇ, ਅਜੀਤ, ਅਭੀਤ, ਅਨੀਲ, ਅਨਾਦਿ, ਅਜੇ, ਅਜਾਦਿ, ਅਭੂਤ, ਅਬੰਧ, ਅਸੂਝ, ਅਜਾਲ, ਅਲਾਹ, ਅਜਾਹ, ਅਨੰਤ, ਅਲੀਕ, ਅਸੰਭ, ਅਜੰਮ, ਅਛੂਤ, ਅਲੇਕ, ਅਭਰਮ, ਅਮਾਨ, ਅਭੇਖੀ, ਅਭੇਵੈ, ਅਨੰਗੀ, ਅਨਾਥੇ, ਅਭੇਗੀ, ਅਭਰਮੀ, ਅਛੇਦੀ, ਅਭੇਦੀ, ਅਕਾਲੇ, ਅਪਾਲੇ, ਅਖਿਲ, ਅਚਲ, ਅਨੰਗ, ਅਧੂਤ, ਅਨਾਸ, ਅਭਗਤ, ਅਲਿਖ, ਅਦਿਖ, ਅਜਾਤ, ਅਨਿਤ, ਅਚਲੰ, ਅਜਬ, ਅਮਿਤੇ, ਅਨਾਥੇ, ਅਜੇਨੀ, ਅਮੇਨੀ।

'ਅਨ' ਅਗੇਤਰ ਲਾ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼:- ਅਨਝੰਝ, ਅਨਟੁਟ, ਅਨਡੰਡ, ਅਨੰਤ, ਅਨਬ੍ਰਣ, ਅਨਭਉ, ਅਨਭੂਤ, ਅਨਭੇਖ, ਅਨਰੰਗ, ਅਨਾਤਮ।

'ਆ' ਅਗੇਤਰ ਲਾ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼:- ਆਸੇਕ, ਆਗੰਜ, ਆਛਿਜ, ਆਡੀਠ, ਆਭੰਜ, ਆਭਿਜ।

'ਨ੍ਰਿ' ਅਗੇਤਰ ਲਾ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼:- ਨ੍ਰਿਸੰਗੀ, ਨ੍ਰਿਸਰੀਕ, ਨ੍ਰਿਸਾਕ, ਨ੍ਰਿਕਰਮ, ਨ੍ਰਿਘਾਤ, ਨ੍ਰਿਤਾਪ, ਨ੍ਰਿਦੇਸ, ਨ੍ਰਿਘਾਤ, ਨ੍ਰਿਨਾਥ, ਨ੍ਰਿਬਾਕ, ਨ੍ਰਿਬਾਮ, ਨ੍ਰਿਬੁਝ, ਨ੍ਰਿਭੇਸ, ਨ੍ਰਿਲੰਭ, ਨਿਚਿੰਤ, ਨਿਰਭੈ।

‘ਤ੍ਰਿ’ ਅਗੇਤਰ ਲਾ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ:- ਤ੍ਰਿਕਾਮੇ, ਤ੍ਰਿਬਰਹੰ, ਤ੍ਰਿਬਾਧ, ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ, ਤ੍ਰਿਭਵਣ, ਤ੍ਰਿਭੁਗਤ, ਤ੍ਰਿਮਾਨ, ਤ੍ਰਿਮੁਕਤਿ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਉਦਾਰ, ਸੋਖੰ, ਹੰਤਾ, ਹਰਤਾ, ਕਰਤਾ, ਕ੍ਰਿਤੀ, ਕ੍ਰਿਪਾਲ, ਕਰੁਣਾਕਾਰ, ਕਰੁਣਾਲਯ, ਕਲੰਕਾਰ, ਕਲੀਮ, ਕੁਨਿੰਦ, ਖੰਡਸ, ਖੰਡਨ, ਖਾਪੇ, ਖਿਆਤਾ, ਗਿਆਤਾ, ਗੁਬਿੰਦੇ, ਘਾਇਕ, ਘਾਲਕ, ਘਾਲਯ, ਪ੍ਰਣਾਸੀ, ਪ੍ਰਮਾਥੇ, ਪ੍ਰਭੇਗੇ, ਪਰਸਤੈ, ਜੁਗਤਾ, ਥਾਪੇ, ਦਲੀ, ਦਾਨੇ, ਦਿਆਲ, ਦਿਹਿੰਦ, ਦੇਵੈ, ਪਵਿੰਤਰ, ਪ੍ਰੇਛ, ਪਾਇਕ, ਪੁਨੀਤ, ਪੇਖੰ, ਬਕ੍ਰ, ਬੁਧਿਦਾ, ਭੰਗੇ, ਭੰਜਨਹਾਰ, ਭਰਣਾਢਯ, ਭਰਤੀ, ਭੀਤੰ, ਭੁਗਤਾ, ਰਹੀਮ, ਰਹਿੰਦ, ਰੰਮ, ਰਿਹਾਕ।

1.2.5.3.2.2 ਸੰਖਿਆਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸੰਖਿਆਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਦੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਨ:

1. ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੰਖਿਆਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
2. ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੰਖਿਆਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੰਖਿਆਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਚਤ੍ਰ (ਚਾਰ), ਤੀਨ, ਤ੍ਰਿ (ਤਿੰਨ), ਚਉਦਹ (ਚੌਦਾਂ), ਏਕ (ਇੱਕ)

ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸੰਖਿਆਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਨੇਕ, ਕੋਟਿ (ਕਰੋੜ), ਅਤਿ (ਬਹੁਤ)

1.2.5.3.2.3 ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ: ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਸਾਰੇ ਪੜਨਾਂਵ ਪੰਜ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਨਾਂਵੀ (ਪੁਰਖਵਾਚਕ, ਨਿੱਜਵਾਚਕ, ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ, ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ ਅਤੇ ਅਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ) ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ।

ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ 21 ਹਨ।

ਪੁਰਖਵਾਚਕ - ਤ੍ਰ੍ਹ, ਸੁ, ਵਹੁ

ਨਿੱਜਵਾਚਕ - ਆਪ, ਆਪ

ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ - ਜਾ, ਜਾਹਿ, ਜਾਕਰ, ਜਿਹ, ਜੇਬ

ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ - ਕਿਹ, ਕਵਨ

ਅਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ - ਸਰਬ, ਸਰਬੰ, ਸਬੈ, ਸਰਬਾ, ਸਮਸਤੀ, ਸਰਬਤ੍ਰ, ਸਮਸਤੰ, ਸਰਬਦਾ।

1.2.5.3.2.4 ਕਿਰਿਆ ਸ਼ਬਦ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 38 ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:- ਸਾਜ, ਕਰ, ਸਨਤਿ, ਕਹਿ, ਸਾਜੇ, ਕਥੈ, ਫਿਰੈ, ਖਾਪਿਓ, ਰਚਿਓ, ਜਾਪਿਯੈ, ਮਾਨਿਯੈ, ਕਹਿਜੈ, ਮਾਨਯੈ, ਲੀਨੈ, ਉਬਾਰਣ,

ਕਹਤ, ਪੇਖਤ, ਜਾਨਈ, ਜਾਪਹੀ, ਆਵਈ, ਕੀਨ, ਮਾਨਤ, ਜੇਗੇ, ਜਾਨਹੀ, ਦੀਨੈ, ਲੀਨੈ, ਮਾਨਹੀ, ਮਾਨਯ, ਵਾਸੇ, ਹੋਇ, ਗਣਿਜੈ, ਫੈਲਿਓ ਹੈ।

1.2.5.3.2.5 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 11 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

1.2.5.3.2.5.1 ਕਾਲ ਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਸਦਾ, ਫਿਰਿ, ਸਦੈਵ, ਸਾਦਹੁ, ਸਦੈਵੰ, ਨਿਤ

1.2.5.3.2.5.2 ਸਥਾਨਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਜਤ੍ਰ, ਤਤ੍ਰ, ਪਰੇ, ਪਾਸੇ, ਪਾਸਯ (ਨੇੜੇ)

1.2.5.3.6 ਸੰਬੰਧਕ ਸ਼ਬਦ:

ਸਰਬ ਪਾਲਕ ਸਰਬ ਘਾਲਕ ਸਰਬ ਕੇ ਪੁਨਿ ਕਾਲ॥੭੯॥

ਸਰਬ ਲਾਇਕ ਸਰਬ ਘਾਇਕ ਸਰਬ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ॥੮੫॥

ਸਰਬ ਗੰਤਾ ਸਰਬ ਹੰਤਾ ਸਰਬ ਤੇ ਅਨਭੇਖ॥੮੬॥

1.2.5.3.7 ਯੋਜਕ:

ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰਿ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ॥੧॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਰਾਜੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਭੇਸੈ॥

1.2.5.3.8 ਨਾਂਹ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ:

ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ॥੧॥

ਨ ਤਾਤੈ॥ ਨ ਮਾਤੈ॥ ਨ ਜਾਤੈ ਨ ਪਾਤੈ॥੧੪੮॥

ਤਤਸਮ ਅਤੇ ਤਦਭਵ ਸ਼ਬਦ:

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੁਲ 2234 ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਆਪ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਤੇ ਤਤਸਮ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ ਉਥੇ ਆਪ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਤਤਸਮ ਸ਼ਬਦ ਜਿਵੇਂ:- ਚਕ੍ਰ ਰੇਖ, ਮੂਰਤਿ, ਕੋਟਿ, ਇੰਦ੍ਰ, ਅਸੁਰ, ਸੁਰ, ਤ੍ਰਿਭਵਣ, ਨਮਸਤੰ, ਅਕਰਮੰ, ਅਧਰਮੰ, ਅਭੂਤੇ, ਨ੍ਰਿਕਰਮੇ, ਨ੍ਰਿਨਾਮੰ, ਨ੍ਰਿਕਾਮੇ, ਨ੍ਰਿਘਾਤੇ, ਨ੍ਰਿਧੂਤੇ, ਨ੍ਰਿਤਾਪੇ, ਤ੍ਰਿਮਾਨੇ, ਅਗਾਰੇ, ਅਦੇਸੰ, ਰੂਪੇ, ਨ੍ਰਿਧਾਮੇ, ਨਮਸਤਸਤ, ਅਨੰਤੇ, ਅਜੁ, ਅਭੂ, ਅਨੂਪ, ਅਨਾਦਿ, ਅਕਾਲ, ਨ੍ਰਿਲੰਭ,

ਅਗੰਮ, ਚੰਦ੍ਰ, ਨ੍ਰਿਤ, ਤਾਨ, ਕਲੰਕੀ, ਰਾਜੇਸ਼੍ਵਰੰ, ਜੇਗੇਸ਼੍ਵਰੰ, ਸਸਤ੍ਰਪਾਣੇ, ਅਸਤ੍ਰਮਾਣੇ, ਗਿਆਤਾ, ਨਾਰਾਇਣੇ, ਪ੍ਰੇਤ, ਅਪ੍ਰੇਤ, ਸੁਧਰਮੇ, ਦੇਵ, ਮੰਤ੍ਰ, ਪ੍ਰਣਾਸੀ, ਅਘੰ, ਕਰਤਾ, ਹਰਤਾ, ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰੰ, ਧਾਮੰ, ਪ੍ਰਭੂ, ਪ੍ਰੀਤ, ਗਿਆਨੰ, ਦ੍ਰਿਸ਼ੰ, ਸਮਸਤੰ, ਕ੍ਰਿਪਾਲੰ, ਕੁਕਰਮੰ, ਰਿਧਿ, ਸਿਧਿ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਪ੍ਰਾਣੰ, ਤ੍ਰਾਣੰ, ਅਜੇਨਿ, ਜੱਤ੍ਰ, ਤੱਤ੍ਰ, ਅਵਧੂਤ, ਅਨੁਰਾਗ, ਚੱਤ੍ਰ, ਹਰੀਅੰ, ਕਰੀਅੰ, ਮਿੱਤ੍ਰੈ, ਚਿੱਤ੍ਰੈ, ਰਾਜੰ, ਧਰਮੰ, ਜਗਤੰ, ਬ੍ਰਹਮੰ, ਨਿਰੁਕਤਿ, ਸਦੈਵੰ, ਅਨਉਕਤਿ, ਅਭੰਗ, ਅਨੰਗ, ਅਬੰਧ, ਹੰਤਾ, ਖਿਆਤਾ, ਅਮਿਤ, ਮੁਨਿ, ਕਰੁਣਾਲਯ, ਘਾਲਯ, ਖੰਡਨ, ਮੰਡਨ, ਜਗਤੇਸ਼੍ਵਰੰ, ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰੰ, ਨਰ-ਨਾਇਕ, ਪਰਮਾਤਮ, ਰਾਜਸੰ, ਤਾਮਸੰ, ਤਤੰ, ਕਹਲ, ਅਲੰਕਾਰ, ਤ੍ਰਿਕਾਲੇ, ਅਜੈ, ਅਭੈ, ਸਯੰਭਵ, ਦੁਕਾਲੰ, ਦਿਆਲੰ, ਬਿਭੂਤੇ, ਸੁਧਰਮੰ, ਆਦਿ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਹੀ ਅਨੇਕਾਂ ਅਜਿਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪ ਨੇ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ: ਬਰਨ, ਜੇਗ, ਪ੍ਰਕਾਸ, ਨੇਤ, ਬਨ, ਬਰਨਤ, ਨ੍ਰਿਭੇਸੇ, ਅਸੋਕੇ, ਨਿਰਾਸਰੇ, ਜਲਾਸਰੇ, ਅਦੇਸੇ, ਅਭੇਸੇ, ਸਰਬ, ਦ੍ਰਿਸ਼ੰ, ਕ੍ਰਿਸ਼ੰ, ਅਜੇਨਿ, ਅੰਬ੍ਰਿਤ, ਪੁਰਖ, ਪੁਨਿ, ਬਿਰਾਜਹੀ, ਦਿਸਾ, ਬਿਹੀਨ, ਪੇਖਤ, ਸਰਬੱਤ੍ਰ, ਬੰਦ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਪ੍ਰਨਾਮ, ਬਾਦ, ਬਾਦੇ, ਢੀਠ, ਸਰੂਪ, ਬ੍ਰਿਧੇ, ਸਚਦਾ ਨੰਦ, ਪ੍ਰੇਛ ਪਾਲੰ, ਸਰਬਦਾ, ਜਲੇ, ਥਲੇ, ਨਮੇ, ਸੂਰਜ, ਸੂਰਜੇ, ਜੁਧ, ਆਦਿ।

1.2.5.5 ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ:

ਜਿਸ ਪ੍ਰਵੀਨਤਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ ਉਸੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਆਪ ਨੇ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅਮੀਕ, ਰਫੀਕ, ਅਲਾਹ, ਰੋਜ਼ੀ, ਰਹੀਮੈ, ਰਜ਼ਾਕੇ, ਰਿਹਾਕੈ, ਪਾਕ, ਗੈਬੁਲ, ਗੈਬ, ਅਫਵੁਲ, ਗੁਨਾਹ, ਕਾਰਨ, ਕੁਨਿੰਦ, ਰਾਜਕ, ਰਹੀਮ, ਕਰੀਮ, ਫਹੀਮੈ, ਆਕਲ, ਅਲਾਮੈ, ਰਹੀਮੈ, ਕਰੀਮੈ, ਸਾਹਿਬ, ਕਲਾਮੈ, ਹੁਸਨਲ, ਚਰਾਗ, ਵਜੂ, ਤਮਾਤੁਲ, ਰਜੂ, ਹਮੇਸੁਲ, ਸਲਾਮੈ, ਮੁਦਾਮੈ, ਗਨੀਮੁਲ, ਸ਼ਿਕਸਤੈ, ਗਰੀਬੁਲ, ਪਰਸਤੈ, ਬਿਲੰਦੁਲ, ਮਕਾਨੈ, ਜ਼ਮੀਨੁਲ, ਜਮਾਨੈ, ਤਮੀਜੁਲ ਤਮਾਮੈ, ਬਹਿਸਤੁਲ, ਤਮੀਜ, ਅਜੀਜ, ਜਮਾਂ, ਅਮੀਕੁਲ, ਇਮਾ, ਕਰੀਮੁਲ, ਕਮਾਲ, ਆਜਿਜ, ਅਰਰੰਜ, ਅਜਾਇਬ, ਗਜਾਇਬ, ਜੇਬ, ਜਾਹਰ, ਜਹੂਰ, ਹਾਜ਼ਰ, ਹਜੂਰ, ਗਰੀਬੁਲ, ਨਿਵਾਜ, ਗਨੀਮੁਲ, ਖਿਰਾਜ, ਅਜੀਜੁਲ ਆਦਿ।

ਆਪ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾਈ ਕਮਾਲ ਕੇਵਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਆਪ ਨੇ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਿਆਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮੂਲ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਲਾ ਕੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਉਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦਿਖਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ: ਨ੍ਰਿਸਰੀਕ, ਨ੍ਰਿਬਾਮੇ, ਨ੍ਰਿਬਾਕੇ, ਅਮਜਬੇ, ਅਲੀਕ, ਆਦਿ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੰ ਰਹੀਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਕਰੀਮੇ॥੨੫॥

ਨਮਸਤਸਤੁ ਅਜਬੇ॥੧੭॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਬਾਮੇ॥੧੮॥

ਕਿ ਪਰਮੰ ਫ਼ਹੀਮੈ॥੧੨੦॥

ਨ੍ਰਿਸਾਕੰ ਸਰੀਕ ਹੈਂ॥

ਅਮਿਤੋ ਅਮੀਕ ਹੈ॥੧੪੯॥

ਮੁਨਿ ਮਨਿ ਸਲਾਮ॥੧੬੧॥

ਅਜਬਾ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈਂ॥

ਆਪ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਬਹੁਵਚਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਧੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਆਜਾਨ ਬਾਹੁ॥ ਸਾਹਾਨ ਸਾਹੁ॥੮੮॥

ਰਾਜਾਨ ਰਾਜ॥ ਭਾਨਾਨ ਭਾਨ॥

ਦੇਵਾਨ ਦੇਵ॥੮੯॥

ਇੰਦ੍ਰਾਨ ਇੰਦ੍ਰ॥ ਬਾਲਾਨ ਬਾਲ॥

ਰੰਕਾਨ ਰੰਕ॥ ਕਾਲਾਨ ਕਾਲ॥੯੦॥

ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਿੱਚ ਜੇ ਕਮਾਲ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਰਬੀ ਪਰਸਰਗ (ਉਲ) ਜਾਂ (ਅਲ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਿਸਾਲ ਆਪ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੇਵਲ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਮਾਸ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸਗੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੀ॥੪੮॥

ਅਨੇਕੁਲ ਤਰੰਗ ਹੈ॥੧੨੪॥

ਸਦੈਵੁਲ ਅਕਾਮ ਹੈ॥੧੨੭॥

ਪ੍ਰਿਥੀਉਲ ਪ੍ਰਣਾਸ ਹੈ॥੧੩੦॥

ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸ ਹੈ॥

ਅਗੰਜੁਲ ਗਨੀਮ ਹੈ॥੧੫੪॥

ਕਿ ਸਰਬੁਲ ਗਵੰਨ ਹੈ॥੧੫੬॥

ਸਮਸਤੁਲ ਅਜੀਜ ਹੈ॥੧੫੬॥

ਸਮਸਤੁਲ ਅਦੀਸ ਹੈ॥

ਅਦੇਸੁਲ ਅਲੇਖ ਹੈ॥੧੫੭॥

ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਸੇ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਸੇ॥

ਅਗੰਜੁਲ ਅਨਾਮੇ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੇ॥

ਨ੍ਰਿਕਾਮੰ ਬਿਭੂਤੇ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਸਰੂਪੇ॥੧੯੭॥

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸਮਾਸ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਉਲ ਇਜਾਫਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ: ਗੈਬੁਲ-ਗੈਬ, ਅਫਵੁਲ ਗੁਨਾਹ, ਹੁਸਨੁਲ ਵਜੂ, ਤਮਾਮੁਲ ਰਜੂ, ਗਨੀਮੁਲ ਸ਼ਿਕਸਤੈ, ਗਰੀਬੁਲ ਪਰਸਤੈ, ਬਿਲੰਦੁਲ ਮਕਾਨੈ, ਜਮੀਨੁਲ ਜਮਾਨੈ, ਤਮੀਜੁਲ ਤਮਾਮੈ, ਰੁਜੁਅਲ ਨਿਧਾਨੈ, ਹਰੀਫੁਲ ਅਜੀਮੈ, ਰਜਾਇਕ ਨਿਧਾਨੈ, ਹਰੀਫੁਲ ਸਿਕੰਨ, ਹਿਰਾਸੁਲ ਫਿਕੰਨ, ਬਹਿਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸ, ਤਮਾਮੁਲ ਤਮੀਜ, ਜ਼ਿਮੀਨੁਲ ਜਮਾ, ਅਮੀਕੁਲ ਇਮਾ, ਕਰੀਮੁਲ ਕਮਾਲ ਆਦਿ।

1.2.5.6 ਅਗੇਤਰਾਂ ਤੇ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ:

ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਵਾਚਕ ਬਨਾਉਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਕਵੀ ਨੇ ਅਗੇਤਰਾਂ ਤੇ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਅਗੇਤਰ 'ਅ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ: ਅਕਾਲੇ, ਅਰੂਪੇ, ਅਭੇਖੇ, ਅਲੇਖੇ, ਅਕਾਏ, ਅਜਾਏ, ਅਗੰਜੇ, ਅਭੰਜੇ, ਅਨਾਮੇ, ਅਠਾਮੇ, ਅਕਰਮੰ, ਅਧਰਮੰ, ਅਨਾਮੇ, ਅਧਮੰ, ਅਜੀਤੇ, ਅਭੀਤੇ, ਅਬਾਰੇ, ਅਢਾਰੇ, ਅਨੀਲੇ, ਅਛੇਦੇ, ਅਗਾਧੇ, ਅਪਾਰੇ, ਅਭੂਤੇ, ਐਲੇ, ਅਸੈਕੇ, ਅਗਾਰੇ, ਅਸਰਗੇ, ਅਰੰਗੇ, ਅਗੰਮੇ, ਅਜਾਤੇ, ਅਪਾਤੇ, ਅਮਜਬੇ, ਅਭੇਸੇ, ਅਭੇਵੇ, ਅਬਰਨੇ, ਅਮਰਨੇ, ਅਰੂਪ, ਅਜੂ, ਅਭੁ, ਅਲੇਖ, ਅਭੇਖ, ਅਕਾਮ, ਅਭੈ, ਅਜੀਤ, ਅਭੀਤ, ਅਸਰਗ, ਅਜਨਮ, ਅਭਰਨ, ਅਭੂਤ, ਅਝੰਝ, ਅਧੰਧ, ਅਕਾਲ, ਅਜਾਲ, ਅਲੀਕ, ਅਸੰਭ, ਅਗੰਜ, ਅਬਾਹ, ਅਮਾਨ, ਅਨਾਥੇ, ਅਭਰਮੀ, ਅਭੇਗੀ, ਅਭੁਗਤੇ, ਅਛੇਦੀ, ਅਭੇ ਦੀ, ਅਭੀਤ, ਅਦੇਸ, ਅਖੱਲ, ਅਚੱਲ, ਅਟੱਲ, ਅਲੱਖ, ਅਜੇਨਿ, ਅਢਾਹ, ਅਜਾਤ, ਅਜਾਦ, ਅਚਲੰ, ਅਮੰਡ, ਅਭੰਡ, ਅਮ੍ਰਿਤਾ, ਅਕ੍ਰਿਤਾ, ਅਕਾਮ, ਅਜੇਨੀ, ਅਮੇਨੀ, ਅਕਰਮੰ, ਅਭਰਮੰ, ਅਗੰਜੇ, ਅਲੇਖੇ, ਆਦਿ।

'ਆ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ: ਆਜਾਨ, ਆਲਿਸਯ, ਆਦ੍ਰਿਸਯ, ਆਛਿੱਜ, ਆਭਿੱਜ, ਆਗੰਜ, ਆਭੰਜ, ਆਭਿੱਜ, ਆਦਿਤ, ਆਸੇਕ, ਆਡੀਠ ਆਦਿ।

'ਅਨ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ: ਅਨੂਪੇ, ਅਨਾਮੇ, ਅਨੰਤਾ, ਅਨਾਦਿ, ਅਨੇਕ, ਅਨੰਗੀ, ਅਨੰਦੀ, ਅਨੰਗ, ਅਨਭਓ, ਅਨਭੂਤ, ਅਨਡੰਡ, ਅਨਉਕਤਿ, ਅਨਛਿੱਜ, ਅਨਟੁਟ, ਅਨਠਣ, ਅਨਾਦੰ, ਆਦਿ।

'ਪ੍ਰ' ਅਗੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ: ਪ੍ਰਜਗਤਿ, ਪ੍ਰਣਾਸ, ਪ੍ਰਭੁਗਤਿ।

'ਨ੍ਰਿ' ਅਗੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ: ਨ੍ਰਿਕਰਮੇ, ਨ੍ਰਿਭਰਮੇ, ਨ੍ਰਿਦੇਸੇ, ਨ੍ਰਿਭੇਸੇ, ਨ੍ਰਿਨਾਮੇ, ਨ੍ਰਿਕਾਮੇ, ਨ੍ਰਿਧਾਤੇ, ਨ੍ਰਿਘਾਤੇ, ਨ੍ਰਿਧੂਤੇ, ਨ੍ਰਿਤਾਪੇ, ਨ੍ਰਿਧਾਮੇ, ਨ੍ਰਿਸਾਕੇ, ਨ੍ਰਿਬਾਕੇ, ਨ੍ਰਿਬੁਝ, ਨ੍ਰਿਸੀਕ, ਨ੍ਰਿਲੰਭ, ਨਿਰੁਕਤ, ਨ੍ਰਿਬਾਧ, ਨ੍ਰਿਸਾਕੰ, ਨ੍ਰਿਕਾਮੰ, ਆਦਿ।

'ਨ' ਅਗੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ: ਨ ਸਤ੍ਰੈ, ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ, ਨ ਭਰਮੰ, ਨ ਭਿਤ੍ਰੈ, ਨ ਕਰਮੰ, ਨ ਕਾਏ, ਨ ਚਿੱਤ੍ਰੈ, ਨ ਪੇਤ੍ਰੈ, ਨ ਪੁਤ੍ਰੰ, ਨ ਤਾਤੇ, ਨ ਮਾਤੇ, ਨ ਜਾਤੇ, ਨ ਪਾਤੇ।

'ਬਿ' ਅਗੇਤਰ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ: ਬਿਐਬ, ਬਿਭੁਗਤਿ

ਉਪਰੋਕਤ ਲਿਖੇ ਅਗੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਨਾਂਹ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ

ਪਿਛੇਤਰ ਲਾ ਕੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

‘ਹੀਨ’ ਪਿਛੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ: ਕਾਲਹੀਨ, ਅੰਗਹੀਨ।

‘ਬਿਹੀਨ’ ਪਿਛੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ: ਨਾਮ ਕਾਮ ਬਿਹੀਨ, ਜਨਮ ਮਰਨ ਬਿਹੀਨ।

‘ਬਿਨ’ ਪਿਛੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ: ਕਲੰਕੰਬਿਨ

‘ਰਹਿਤ’ ਪਿਛੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ: ਭਰਮ ਰਹਿਤ ਆਦਿ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ‘ਤ੍ਰਿ’ ਦੀ ਵੀ ਅਗੇਤਰ ਵਜੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ: ਤ੍ਰਿਭਵਣ, ਤ੍ਰਿਬਰਗੇ, ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ, ਤ੍ਰਿਕਾਮੇ, ਤ੍ਰਿਬਰਗੰ, ਤ੍ਰਿਬਾਧੇ, ਤ੍ਰਿਭੁਗਤੇ, ਤ੍ਰਿਕਾਮੇ, ਤ੍ਰਿਮੁਕਤਿ ਆਦਿ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ‘ਸੁ’ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵੀ ਅਗੇਤਰ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ: ਸੁਨਿੱਤ, ਸੁਸਰਬਾ, ਸੁਨਿੱਤ, ਸੁਜੁਗਤਿ।

1.2.5.7 ਸੰਜੁਗਤ ਸ਼ਬਦ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਸੰਜੁਗਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵੀ ਉਪਲਬਧ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ: ਚੱਕ੍ਰ, ਤ੍ਰਿਣ, ਤ੍ਰਿਬਰਗੇ, ਨ੍ਰਿਸਾਕੇ, ਨਮਸਤ੍ਰੰ, ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ, ਨ੍ਰਿਕਰਮੇ, ਨ੍ਰਿਭਰਮੇ, ਨ੍ਰਿਦੇਸੇ, ਨ੍ਰਿਭੇਸੇ, ਨ੍ਰਿਨਾਮੇ, ਨ੍ਰਿਧਾਤੇ, ਨ੍ਰਿਘਾਤੇ, ਨ੍ਰਿਧੂਤੇ, ਨ੍ਰਿਤਾਪੇ, ਪ੍ਰਭੇਗੇ, ਨ੍ਰਿਧਾਮੇ, ਨ੍ਰਿਘਾਤੇ, ਨ੍ਰਿਧੂਤੇ, ਨ੍ਰਿਤਾਪੇ, ਪ੍ਰਭੇਗੇ, ਨ੍ਰਿਧਾਮੇ, ਨ੍ਰਿਬਾਮੇ, ਤ੍ਰਿਮਾਨ, ਨ੍ਰਿਸ੍ਰੀਕ, ਨ੍ਰਿਲੰਭ, ਨ੍ਰਿਬੁਝ, ਨ੍ਰਿੱਤ, ਨ੍ਰਿੱਤੇ, ਪ੍ਰਭੰਗੀ, ਪ੍ਰਮਾਥੇ, ਰਾਜੇਸ੍ਰੰ, ਜੇਗੇਸ੍ਰੰ, ਬ੍ਰਿਧੇ, ਸਸਤ੍ਰਪਾਣੇ, ਅਸਤ੍ਰਮਾਣੇ, ਪ੍ਰੀਤ, ਅਪ੍ਰੀਤ, ਮੰਤ੍ਰ, ਮੰਤ੍ਰੰ, ਜੰਤ੍ਰ, ਜੰਤ੍ਰੰ। ਤੰਤ੍ਰ ਤੰਤ੍ਰੰ, ਪ੍ਰਣਾਸੀ, ਪਰਮੇਸ੍ਰੰ, ਪ੍ਰੇਛਪਾਲੰ, ਪ੍ਰਭੂ, ਪ੍ਰਮਾਥੇ, ਦ੍ਰਿਸੰ, ਕ੍ਰਿਸੰ, ਨ੍ਰਿਭੰਗੀ, ਕ੍ਰਿਪਾਲੰ, ਪ੍ਰਣਾਸੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ, ਅੰਬ੍ਰਿਤ, ਜੱਤ੍ਰ, ਤੱਤ੍ਰ, ਸਰਬੱਤ੍ਰ, ਬੱਕ੍ਰ, ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ, ਸਾਸਤ੍ਰ, ਇੰਦ੍ਰਾਨ, ਇੰਦ੍ਰ, ਪ੍ਰਚੰਡ, ਆਦ੍ਰਿਸਯ, ਚੱਤ੍ਰ, ਮਿੱਤ੍ਰੈ, ਸੱਤ੍ਰੈ, ਪਵਿੱਤ੍ਰੈ, ਪ੍ਰਥੀਸੈ, ਅਦ੍ਰਿਸੈ, ਅਕ੍ਰਿਸੈ, ਕ੍ਰਿਤੀ, ਬ੍ਰਹਮੰ, ਚਿੱਤ੍ਰ, ਪ੍ਰਧਾਨਿਯੈ, ਚੰਦ੍ਰੈ, ਤ੍ਰਿਮੁਕਤਿ, ਤ੍ਰਿਬਰਗੰ, ਤ੍ਰਿਬਾਧੇ, ਨ੍ਰਿਸਾਕੰ, ਅਕਲੰਕ੍ਰਿਤ, ਕਰੁਣਾਕ੍ਰਿਤ, ਨ੍ਰਿਭੰਗੀ, ਨ੍ਰਿਕਾਲੇ, ਪ੍ਰਣਾਸੇ, ਨ੍ਰਿਕਾਮੰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਾਮ੍ਰਿਤ, ਅਜਬਾਕ੍ਰਿਤ।

1.2.5.8 ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਸ਼ਬਦ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੂਖਮ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਕਵੀ ਨੇ ਅਨੇਕਾ ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ: ਲੋਕ ਮਾਤਾ, ਨਾਰਾਇਣ, ਸੱਚਦਾਨੰਦ, ਏਕ ਪੁਰਖ, ਗੁਬਿੰਦੇ, ਮੁਕੰਦੇ, ਇੰਦ੍ਰੈ, ਰਾਜਸੀ, ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਮਹੀਪ, ਸਾਹੁ, ਸਾਹਾਣਿ, ਭੂਪਭੂਪੇ, ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹੇ, ਰਾਜਾਨ ਰਾਜ, ਸ਼ਾਹਾਨ ਸ਼ਾਹ, ਰਾਜੰ, ਰਾਜੇਸ੍ਰੰ।

1.2.5.9 **ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ:** ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹੇ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ: ਮਾਤਾ, ਪੋਤ੍ਰੈ, ਤਾਤੇ, ਮਾਤੈ, ਨ੍ਰਿਸਾਕੰ, ਸਰੀਕ।

1.2.5.10 **ਯੁਧ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ:** ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਬਦ ਯੋਧੇ ਦਾ ਚਿੱਤਰ ਖਿਚਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ: ਸਸਤ੍ਰੁਪਾਣੇ, ਅਸਤ੍ਰੁਮਾਣੇ, ਗਨੀਮੁਲ, ਸ਼ਿਕਸਤੇ, ਖਿਰਾਜ, ਨਰ ਨਾਇਕ, ਖਲ ਘਾਇਕ, ਅਰਿ ਗੰਜਨ, ਜੁੱਧ ਜੁਧੇ, ਕਲਹ ਕਰਤਾ, ਅਜੈ, ਅਭੈ, ਸੱਤ੍ਰੁ, ਪ੍ਰਦਾਸੀ, ਦੁਸ਼ਟ ਭੰਜਨ।

1.2.5.11 **ਕੋਮਲ ਕਲਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦ:** ਗੀਤ ਗੀਤੇ, ਤਾਨੰ, ਤਾਨ ਤਾਨੇ, ਨਾਦ ਨਾਦੇ, ਪਾਨ ਪਾਨੇ, ਬਾਦ ਬਾਦੇ, ਨ੍ਰਿਤ ਨ੍ਰਿਤੇ।

1.2.5.12 **ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ:** ਏਕ/ਅਨੇਕੈ, ਜਲਾਸਰੇ/ਨਿਰਾਸਰੇ, ਖਾਪੇ/ਥਾਪੇ, ਕਾਲੇ/ਪਾਲੇ, ਸੇਖੰ/ਪੇਖੰ, ਕਰਤਾ/ਹਰਤਾ, ਜੋਗ ਜੋਗੇ/ਭੋਗ ਭੋਗੇ, ਰਾਜ ਰਾਜੇਸ੍ਵਰੰ/ਜੋਗ ਜੋਗੇਸ੍ਵਰੰ, ਪ੍ਰੇਤ/ਅਪ੍ਰੇਤ, ਜਲੈ/ਥਲੈ, ਪਾਲਕ/ਘਾਲਕ, ਅਵਧੂਤ/ਰੂਪ ਰਸਾਲ, ਖੇਲ/ਅਖੇਲ, ਨਾਇਕ/ਘਾਇਕ, ਸੱਤ੍ਰੈ/ਮਿੱਤ੍ਰੈ, ਕੀਨੈ/ਲੀਨੈ, ਕਰੁਣਾਲਯ/ਅਰਿਘਾਲਯ, ਬ੍ਰਹਮੰਡਸ/ਖਲ ਖੰਡਸ, ਅਕ੍ਰਿਤਾ/ਕ੍ਰਿਤ, ਕਲਾ ਕਰਤਾ/ਸਾਂਤ ਰੂਪੇ, ਤੱਤ/ਅਤੱਤੰ, ਆਦਿ।

ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਯੋਗਾਤਮਕਤਾ ਦੀ ਝਲਕ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ: ਨਹਿਨ, ਅਮਿਤੇਜਿ, ਸਸਤ੍ਰੁਪਾਣੇ, ਅਸਤ੍ਰੁਮਾਣੇ, ਸਚਦਾਨੰਦ, ਅਨਾਦਿ, ਅਨਾਤਮ, ਨਿਰੁਕਤਿ, ਅਨਉਕਤਿ, ਜੁਗਾਦਿ, ਕਰੁਣਾਲਯ, ਜਗਤੇਸ੍ਵਰ, ਪਰਮਾਤਮ, ਸਰਬਾਤਮ, ਅਨੂਪੇ।

1.2.6 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਛੰਦ ਵਿਧਾਨ

ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਛੰਦਾ-ਬੰਦੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਇੱਕ ਅਦੁੱਤੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਕਾਵਿ-ਕ੍ਰਿਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਲਾ ਕੇਸ਼ਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਇਹ ਮਹਾਨ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਕੁਲ ਦਸ ਛੰਦਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਭੁਜੇਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਘੱਟ ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ ਦੀ, ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਚਰਪਟ, ਮਧੁਭਾਰ ਤੇ ਭਗਵਤੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਛੰਦ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਵਾਰ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਕੁੱਲ ਗਿਣਤੀ 22 ਹੈ ਤੇ ਕੁਲ ਬੰਦ 199 ਹਨ।

ਛੰਦ	ਵਰਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਗਿਣਤੀ	ਬੰਦ ਦਾ ਜੋੜ
ਛਪੈ	1	1
ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ	6	65
ਚਾਚਰੀ	5	32
ਚਰਪਟ	2	8
ਰੂਆਲ ਛੰਦ	1	8
ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ	2	17
ਭਗਵਤੀ	2	41
ਰਸਾਵਲ	1	5
ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ	1	14
ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਛੰਦ	18	
	22	199

ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਲੱਖਣਤਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਛੰਦ ਬੰਦੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਇੱਕ ਅਦੁੱਤੀ ਸਾਹਿਤਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਵਿ ਕ੍ਰਿਤ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਕਲਾ ਕੈਸਲ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਕਾਵਿਕ ਰੂਪ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਛੰਦ ਬੱਧ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ ਪੱਖੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਸਤੇਤ੍ਰ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਚਿ੍ਤਣ, ਗੁਣ ਕੀਰਤਨ ਜਾਂ ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਸਤੇਤ੍ਰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਅਕੇਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੱਸ ਅਲੱਗ ਅਲੱਗ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਅਤੇ ਗਣਿਕ ਛੰਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਜੁਗਤ ਅਧੀਨ ਵਾਰ ਵਾਰ ਬਦਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੁੱਲ 199 ਬੰਦ ਹਨ। ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਅਦਲਾ ਬਦਲੀ ਕਰਕੇ 22 ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਦਸ ਛੰਦ ਛਪੈ, ਭੁਜੰਗ, ਪ੍ਰਯਾਤ, ਚਾਚਰੀ, ਚਰਪਟ, ਰੂਆਲ, ਮਧੁਭਾਰ, ਭਗਵਤੀ, ਰਸਾਵਲ, ਹਰਬੋਲਮਨਾ ਅਤੇ ਏਕ ਅੱਛਰੀ, ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਛਪੈ ਅਤੇ ਮਧੁਭਾਰ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਛੰਦ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਗਣਿਕ ਛੰਦ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਛੰਦ-ਬਧ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਮੇਲ ਜਾਂ ਦੁਹਰਾਓ ਹੀ ਕਾਫੀਆ/ਤੁਕਾਂਤ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ। ਜਦ

ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਇੱਕ ਖਾਸ ਵਿਉਂਤ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲੈਆਤਮਿਕਤਾ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਮਕਤਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਬੜੇ ਸੋਹਣੇ ਅਤੇ ਦਿਲਕਸ਼ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੁੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤੁੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥

ਨਮਸਤੁੰ ਅਰੂਪੇ॥ ਨਮਸਤੁੰ ਅਨੂਪੇ॥

ਉਪਰੋਕਤ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਤਰਤੀਬ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ।

ਅਕਾਲੇ - ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ - 'ਆਏ + ਆਏ'

ਅਰੂਪੇ - ਅਨੂਪੇ - 'ਉਏ + ਉਏ'

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਛੰਦ ਵਿਧਾਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਨਿਰੰਤਰ ਦੁਹਰਾਓ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਅਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਦੁਹਰਾਓ ਪਾਠਕ/ਸਾਧਕ ਨੂੰ 'ਨਾਦੀ' ਤੋਂ 'ਅਨਾਦੀ' ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਝਲਕ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹੈ।

1.2.6.1 ਛੰਦ: ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ 'ਛੰਦ' ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਲ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। 'ਛੰਦ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਧਾਤੂ ਛਦ੍ਰ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਅਰਥ ਹਨ: ਢਕਣਾ, ਲੁਕਾਣਾ, ਪਰਦਾ ਕਰਨਾ ਆਦਿ। ਛੰਦ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਵਿਧੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਕਿਸੇ ਕਾਵਿ ਸਤਰ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸਮੱਗਰੀ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਰੂਪ ਨੂੰ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚ ਰੱਖਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਤਾਲ ਅੰਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਲੈਅ ਉਪਜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।¹¹

ਛੰਦ ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਜਾਣ-ਪਛਾਣ ਪਹਿਲੇ ਇਸੇ ਛੰਦ (ਸਰੀਰ) ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਤਨਾ ਇਸਦਾ ਸਰੀਰ ਤੇ ਚਿਹਰਾ-ਮੁਹਰਾ ਵੱਧ ਜਾਣਿਆ ਪਛਾਣਿਆ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਤਨੀ ਹੀ ਕੋਈ ਕਵਿਤਾ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੋਵੇਗੀ।¹²

ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਮਾਤਰਾ ਜਾਂ ਵਰਣਾਂ ਨੂੰ ਖਾਸ ਵਿਉਂਤ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਵਜਨ, ਤੇਲ, ਸੁਰ, ਬਿਸਰਾਮ, ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਤੁਕਾਂਤ ਦੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਲੈਅ ਪੈਦਾ ਕਰਨੀ ਹੀ ਛੰਦ ਹੈ।"¹³

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਛੰਦ ਅਤੇ ਛੰਦ-ਸ਼ਾਸਤਰ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਿਭਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਉਹ ਕਾਵਯ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮਾਤਰਾ, ਅੱਖਰ, ਗੁਣ ਆਦਿ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਹੋਵੇ ਜਿਵੇਂ ਨਜ਼ਮ, ਜਾਂ ਉਹ ਵਿਦਯਾ ਜਿਸ ਤੋਂ ਛੰਦਾਂ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦਾ ਗਯਾਨ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਪਿੰਗਲ ਸ਼ਾਸਤਰ।"¹⁴

ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਛੰਦ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹੀ ਪਦ ਰਚਨਾ (ਕਾਵਿ) ਤੋਂ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਬਣਤਰ ਪੱਖੋਂ ਵਰਣ, ਮਾਤਰਾ, ਗਣ, ਬਿਸਰਾਮ ਜਾਂ ਤੇਲ-ਤੁਕਾਂਤ ਦੀ ਪਾਬੰਦੀ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਸੰਗੀਤਕ ਲੈਅ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

1.2.6.2 ਛੰਦ ਦੀ ਬਣਤਰ:

ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਜਿਸ ਪਦ ਵਿੱਚ ਵਰਣ, ਮਾਤ੍ਰਾ, ਗਣ, ਵਿਸਰਾਮ, ਤੁਕਾਂਤ ਆਦਿ ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਛੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੰਦ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਵਰਣ, ਮਾਤ੍ਰਾ, ਗਣ, ਵਿਸਰਾਮ, ਤੁਕਾਂਗ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਂਤੀ ਦੇ ਹਰ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਵਰਣ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਅੱਖਰ ਨਾਲ ਕੋਈ 'ਲਗ' ਨਾ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ। ਉਸਨੂੰ ਮੁਕਤਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੈਂਤੀ ਦਾ ਹਰ ਅੱਖਰ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੁਕਤਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਅੱਖਰ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਿੱਚ ਜੇ ਸਮਾਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਉਸਨੂੰ 'ਮਾਤ੍ਰਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਾਤਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੀ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਦੇ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ 'ਲਘੂ' ਅਤੇ 'ਗੁਰੂ' ਹਨ। ਛੰਦ-ਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਛੋਟੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਲੇ ਵਰਣ ਨੂੰ ਲਘੂ ਅਤੇ ਲੰਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਾਲੇ ਵਰਣ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਛੰਦ ਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਲਘੂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਜਾਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਲਘੂ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਓ ਲਈ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੇ ਪੂਰਣ ਬਿਸਰਾਮ 'ਡੰਡੀ' ਵਰਗਾ (।) ਚਿੰਨ੍ਹ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਅੰਗਰੇਜੀ ਦੇ ਅੱਖਰ (s) ਵਾਂਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਲਘੂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸ੍ਰਵ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ (ਅ, ਇ, ਉ) ਰ੍ਹਸਵ ਸ੍ਰਵਾਂ ਨੂੰ ਲਘੂ ਸ੍ਰਵ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ (ਆ, ਐ, ਓ, ਈ, ਊ, ਓ, ਏ) ਦੀਰਘ ਸ੍ਰਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਲਘੂ' ਅੱਖਰ ਦੀ ਇੱਕ ਮਾਤਰਾ ਤੇ 'ਗੁਰੂ' ਦੀਆਂ ਦੋ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਗਿਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਛੰਦ-ਵਿਧਾਨ ਜਾਂ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਟਿੱਪੀ (ਿੰ) ਅਤੇ ਅੱਧਕ (ਿੱ) ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵੱਖਰੀ ਗਿਣੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਟਿੱਪੀ ਸਬੰਧੀ ਇਹ ਨਿਯਮ ਵੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਰਣ ਦੀਆਂ ਟਿੱਪੀ ਸਹਿਤ ਦੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਾਤਰਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਵਰਣ ਉਪਰ ਆਈ ਟਿੱਪੀ ਨਹੀਂ ਗਿਣੀ ਜਾਵੇਗੀ, ਬਲਕਿ ਜਦੋਂ ਇਹ ਲਘੂ ਵਰਣ ਨਾਲ ਆਵੇਗੀ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਹੀ ਵੱਖਰੀ ਮਾਤਰਾ ਵਜੋਂ ਗਿਣਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੋਵੇਗੀ।

ਗਣ ਛੰਦ ਵਿਧਾਨ ਜਾਂ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਅੰਗ ਹੈ। ਛੰਦ ਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਅੱਖਰਾਂ ਜਾਂ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦੇ ਜੋੜ ਨੂੰ ਗਣ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ: ਵਰਣਿਕ ਅਤੇ ਮਾਤ੍ਰਿਕ। ਛੰਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਵਰਣਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੀ ਗਣ ਹੈ।¹⁵

1.2.6.3 ਛੰਦ: ਵਰਗੀਕਰਨ

ਛੰਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਵਿੱਚ ਛੰਦਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਤਿੰਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਹਨ: ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ, ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਛੰਦ, ਗਣਿਕ ਛੰਦ।

1. **ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ:** ਉਹ ਛੰਦ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਵਰਣਾਂ ਜਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਜਾਂ ਹਿਸਾਬ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ।

2. **ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਛੰਦ:** ਉਹ ਛੰਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਣਾਂ ਜਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਕਿਤਾਬ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਬਲਕਿ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉੱਪਰ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਛੰਦ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

3. **ਗਣਿਕ ਛੰਦ:** ਗਣਿਕ ਛੰਦ ਉਹ ਛੰਦ ਰੂਪ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੰਦ ਚਾਲ ਗਣਾਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗਣ ਵਰਣਿਕ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਵੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਗਣ ਹੀ ਹਰੇਕ ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ।

1.2.6.4 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁਲ 199 ਬੰਦਾਂ ਲਈ ਕੁਲ ਦਸ ਛੰਦ ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ: ਛਪੈ ਛੰਦ (ਇੱਕ ਵਾਰ), ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ (ਛੇ ਵਾਰ), ਚਾਚਰੀ (ਪੰਜ ਵਾਰ), ਚਰਪਟ (ਦੋ ਵਾਰ), ਭਗਵਤੀ (ਦੋ ਵਾਰ), ਮਧੁਭਾਰ (ਦੋ ਵਾਰ), ਰੂਆਲ, ਰਸਾਵਲ, ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਤੇ ਇੱਕ ਅੱਛਰੀ ਛੰਦ-ਰੂਪ (ਇੱਕ-ਇੱਕ

ਵਾਰ) ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ 22 ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਛੰਦ-ਬੱਧ ਦੁਆਰਾ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰੇਕ ਭਾਗ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਕੜੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ।

1.2.6.4.1 ਛਪੈ ਛੰਦ: ਛਪੈ ਛੰਦ - ਸ਼ਾਸਤਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਛੰਦ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਛੰਦ-ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਉੱਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਛੰਦ ਦੀਆਂ ਕੁਲ ਛੇ ਤੁਕਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਛੇ ਤੁਕਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਨਾਮ ਛਪਯ ਤੇ ਖਟਪਟ ਹੈ। ਇਸ ਛੰਦ ਵਿਚਲੀ ਭਿੰਨਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਭਿੰਨਤਾ ਕੇਵਲ ਪਿਛਲੀਆਂ ਦੋਵਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਛਪੈ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਨ:

1. **ਛੇ ਤੁਕਾਂ:** ਪਹਿਲੀਆਂ ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਰੋਲੇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤਿਚਰਣ 24 ਮਾਤਰਾ, ਬਿਸਰਾਮ 11-13 ਉੱਤੇ, ਅੰਤਿਮ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਉਲਾਲ ਛੰਦ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ 28 ਮਾਤਰਾ, ਪਹਿਲਾ ਬਿਸਰਾਮ 15 ਤੇ ਦੂਜਾ 13 ਮਾਤਰਾ ਉੱਤੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵੰਨਗੀ ਦੀਆਂ ਕੁੱਲ (52) ਮਾਤਰਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

2. **ਛੇ ਚਰਣ:** ਪਹਿਲੀਆਂ ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਰੋਲੇ ਦੀਆਂ, ਅੰਤ ਦੇ ਤੁਕਾ ਦੋਹੇ (13 + 11) ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਕੁਲ 144 ਮਾਤਰਾ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

3. ਪਹਿਲੀਆਂ ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਤਾਂ ਰੋਲੇ ਦੀਆਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਅੰਤ ਦੇ ਤੁਕਾਂ ਅਰਥਾਤ ਉਲਾਲ ਛੰਦ ਦਾ ਰੂਪ 28 ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਥਾਂ 26 ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਕੁਲ ਗਿਣਤੀ 148 ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਛਪੈ ਛੰਦ 152 ਮਾਤਰਾ ਵਾਲੇ ਰੂਪ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਨੇੜੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਆਰੰਭਲੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਜ਼ਰੂਰ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

1. ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ॥ 10 + 13 = 23

IS III II III SI II SI III II

ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਰੇਖ ਭੇਖ ਕਉ ਕਹਿ ਨ ਸਕਤਿ ਕਿਹ॥ 11 + 14 = 25

SI SI II SI SI II II I III II

ਅਚਲ ਮੂਰਤਿ ਅਨਭਉ ਪ੍ਰਕਾਸ ਅਮਿਤੋਜ਼ ਕਹਿਜੈ॥ 11 + 13 = 24

ਕੋਇ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰਾਣਿ ਸਾਹ ਸਾਹਾਣੁ ਗਣਿਜੈ॥

$11 + 13 = 24$

SI SS SSI SI SSI IIS

ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਮਹੀਪ ਸੁਰ ਨਰ ਅਸੁਰ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਬਨ ਤ੍ਰਿਣ ਕਰਤ

$15 + 13 = 28$

IIII ISI II II III SI SI II II III

ਤ੍ਰ ਸਰਬ ਨਾਮ ਕਥੈ ਕਵਨ ਕਰਮ ਨਾਮ ਬਰਣਤ ਸੁਮਤਿ॥15 + 13 = 28

S III SI IS III III SI IIII III

ਇੱਥੇ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੇ ਤੁਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮਾਤਰਾ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਭਾਵੇਂ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ

ਤੇ 152 ਮਾਤਰਾ ਦਾ ਨਿਯਮ ਇਸ ਛੰਦ-ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੇ-ਦੇ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਤੁਕਾਂਤ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ।

1.2.6.4.2 ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ: ਇਹ ਇੱਕ ਗਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਅੱਖਰਾਂ ਜਾਂ ਗਣਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਗਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਇੱਕ ਨਗਣ (IIII) ਅਤੇ ਇੱਕ ਯਗਣ (ISS) ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਛੰਦ ਦੇ ਚਾਰ ਉਪ-ਭੇਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ: ਅਸਤਰ, ਅਰਧ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ, ਕੀੜਾਚਕ੍ਰ ਤੇ ਮਹਾਂ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ।¹⁶

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ 'ਅਰਧ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ' ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਇਸ ਛੰਦ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਇਹੀ ਹੈ

ਕਿ ਕੁਲ ਚਾਰ ਚਰਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਦੋ ਯਗਣ (ISS,ISS) ਹੁੰਦੇ ਹਨ - ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇ॥ ਨਮੋ ਸਾਜ ਸਾਜੇ॥

IS SI SS IS SI SS

ਨਮੋ ਸਾਹ ਸਾਹੇ॥ ਨਮੋ ਮਾਹ ਮਾਹੇ॥੬੭॥

IS SI SS IS SI SS

1.2.6.4.3 ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ: ਚਾਚਰੀ ਇੱਕ ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹਨ:

- (1) ਪਹਿਲੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਚਰਣ, ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਜਗਣ ਤੇ ਗੁਰੂ (ISI, S) ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
- (2) ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਚਾਰ ਚਰਣ, ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਇੱਕ ਯਗਣ (ISS) ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ ਦੇ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਰੂਪ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

ਅਲੇਖ ਹੈ॥ ਅਭੇਖ ਹੈ॥ ਅਨਾਮ ਹੈ॥ ਅਕਾਮ ਹੈ॥੩੦॥

ISI S ISI S ISI S ISI S

ਗੁਬਿੰਦੇ॥ ਮੁਕੰਦੇ॥ ਉਦਾਰੇ॥ ਅਪਾਰੇ॥੯੪॥

ISS ISS ISS ISS

1.2.6.4.4 ਚਰਪਟ ਛੰਦ: ਚਰਪਟ ਇੱਕ ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਸਦੇ ਦੋ ਸਰੂਪ ਮਿਲਦੇ

ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਰੂਪ ਚਾਰ ਚਰਣ, ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਇੱਕ ਭਗਣ ਤੇ ਦੋ ਗੁਰੂ (SII, S, S)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਰਮੇ॥ ਅੰਬ੍ਰਿਤ ਧਰਮੇ॥੧੪॥

SII SS SII SS

ਚਰਪਟ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਹੈ : ਚਾਰ ਚਰਣ, ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਸਗਣ, ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ।

ਸਰਬੰ ਦੇਵੰ॥ ਸਰਬੰ ਭੇਵੰ॥

ISS SS ISS SS

ਸਰਬੰ ਕਾਲੇ॥ ਸਰਬੰ ਪਾਲੇ॥੧੮॥

IIS SS IIS SS

1.2.6.4.5 ਰੂਆਲ ਛੰਦ: ਇਹ ਇੱਕ ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਕੁਲ ਚਾਰ ਚਰਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿ

ਚਰਣ ਰਗਣ, ਸਗਣ, ਜਗਣ, ਜਗਣ, ਭਗਣ, ਗੁਰੂ ਤੇ ਲਘੂ (SIS, IIS, ISI, ISI, SII, S, I) ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ

ਵਰਣਿਕ ਜਾਂ ਗਣਿਕ ਬਣਤਰ ਦੁਆਰਾ ਪਹਿਲਾ ਬਿਸਰਾਮ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਦਸ ਅੱਖਰਾਂ/ਵਰਣਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜਾ

ਬਿਸਰਾਮ ਸੱਤ ਵਰਣਾਂ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।¹⁷ ਜਿਵੇਂ:

ਦੇਵ ਭੇਵ ਨ ਜਾਨਹੀ ਜਿਹ ਬੇਦ ਔਰ ਕਤੇਬਾ॥

SI SI I SISS II SI SI ISI

ਰੂਪ ਰੰਗ ਨ ਜਾਤਿ ਪਾਤਿ ਸੁ ਜਾਨਹੀ ਜਿਹ ਜੇਬਾ॥

SI SI I SI SI I SIS II SI

ਤਾਤ ਮਾਤ ਨ ਜਾਤ ਜਾਕਰ ਜਨਮ ਮਰਨ ਬਿਹੀਨ॥

SI SI I SI SII SI SI ISI

ਚਕ੍ਰ ਬਕ੍ਰ ਫਿਰੈ ਚਕ੍ਰ ਚਕਿ ਮਾਨਹੀ ਪੁਰ ਤੀਨ॥੮੨॥

॥ ॥ IS ॥ ॥ SIS ॥ SI

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਇਸ ਛੰਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਤੁਕਾਂ ਪਹਿਲੀ, ਦੂਜੇ ਤੇ ਚੌਥੀ ਤਾਂ ਵਰਣਿਕ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਭਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰੰਤੂ ਤੀਜੀ ਤੁਕ ਦੇ ਆਖਰੀ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਵਰਣਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੁਝ ਕੁ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਰੁਆਲ ਅਧੀਨ ਵਰਤੇ ਗਏ ਕੁਝ ਛੰਦ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਛੰਦ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਕੁ ਥਾਵਾਂ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਭਾਵ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਲਈ ਵਰਣਿਕ ਖੁੱਲ ਵੀ ਲਈ ਗਈ ਹੈ।

1.2.6.4.6 ਮਧੁਭਾਰ: 'ਮਧੁਭਾਰ' ਇੱਕ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਛੰਦ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਕੁਲ ਚਾਰ ਚਰਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਅੱਠ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਚਾਰ ਮਾਤਰਾ ਪਿੱਛੋਂ ਜਗਣ (ISI) ਇਸਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਛੰਦ ਦਾ ਨਿਭਾਉ ਪੂਰੀ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਅਧੀਨ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਸਹਿਤ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਗੁਨ ਗਨ ਊਦਾਰ॥ ਮਹਿਮਾ ਅਪਾਰ॥੮,੮॥

॥ ॥ ISI IIS ISI

ਆਸਨ ਅਭੰਗ॥ ਉਪਮਾ ਅਨੰਗ॥੮,੮॥

SII ISI IIS ISI

1.2.6.4.7 ਰਸਾਵਲ: ਰਸਾਵਲ ਇੱਕ ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਚਾਰ ਚਰਣ, ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਦੇ ਯਗਣ (ISS, ISS) ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਨਮੋ ਨਰਕ ਨਾਸੇ॥ ਸਦੈਵੰ ਪ੍ਰਕਾਸੇ॥

IS SII SS ISS ISS

ਅਨੰਗੰ ਸਰੂਪੇ॥ ਅਭੰਗੰ ਬਿਭੂਤੇ॥੧੪੫॥

ISS ISS ISS ISS

1.2.6.4.8 ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ: ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਵੀ ਇੱਕ ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਕੁਲ ਚਾਰ ਚਰਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਦੇ ਸਗਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦਾ ਸਰੂਪ (IIS, IIS) ਹੈ।¹⁸

ਕਰੁਣਾਲਯ ਹੈ॥ ਅਰਿ ਘਾਲਯ ਹੈ॥

॥S॥ S ॥ S॥ S

ਖਲ ਖੰਡਨ ਹੈ॥ ਮਹਿ ਮੰਡਨ ਹੈ॥੧੭੧॥

॥ S॥ S ॥ S॥ S

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਦੀ ਵਰਣਿਕ ਚਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ

ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਰਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਤੁਕਾਂਤ ਮੇਲ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ।

1.2.6.4.9 ਭਗਵਤੀ/ਭਗਉਤੀ: ਭਗਵਤੀ ਇੱਕ ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਬਣਤਰ ਚਾਰ ਚਰਣ, ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਜਗਣ, ਸਗਣ, ਲਘੂ ਤੇ ਗੁਰੂ (ISI, IIS, IS)¹⁹

ਕਿ ਜਾਹਿਰ ਜਹੂਰ ਹੈ॥ ਕਿ ਹਾਜਿਰ ਹਜੂਰ ਹੈ॥

I S॥ ISI S I S॥ ISI S

ਹਮੇਸੁਲ ਸਲਾਮ ਹੈ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਕਲਾਮ ਹੈ॥੧੫੦॥

IS॥ ISI S IS॥ ISI S

1.2.6.4.10 ਏਕ ਅੱਛਰੀ: ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਇੱਕ ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਕਈ ਉਪਭੇਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

(i) ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਰੂਪ ਚਾਰ ਚਰਣ, ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਇੱਕ ਇੱਕ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਇਸ ਰੂਪ ਨੂੰ 'ਸ੍ਰੀ' ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

(ii) ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਭੇਦ 'ਮਾਹੀ' ਛੰਦ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮਾਹੀ ਛੰਦ ਦੇ ਚਾਰਾਂ ਚਰਣਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਅੱਖਰ/ਵਰਣ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਇੱਕ ਲਘੂ ਇੱਕ ਗੁਰੂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਰੂਪ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ²⁰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰੂਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ:

ਅਜੈ॥ ਅਲੈ॥ ਅਭੈ॥ ਅਬੈ॥੧੮੯॥

IS IS IS IS

(iii) ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਦਾ ਤੀਜਾ ਰੂਪ ਮ੍ਰਿਗੋਦਰ ਛੰਦ ਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਮ੍ਰਿਗੋਦਰ ਛੰਦ ਦੇ ਚਾਰਾਂ ਚਰਣ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਅੱਖਰ ਜਾਂ ਵਰਣ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਇੱਕ ਜਗਣ (ISI) ਵਰਤਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਰੂਪ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਦਾ ਮ੍ਰਿਗੋਦਰ ਛੰਦ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

ਅਨਾਮ॥ ਅਕਾਮ॥ ਅਗਾਹ॥ ਅਢਾਹ॥੧੯੩॥

ISI ISI ISI ISI

(iv) ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਦਾ ਚੌਥਾ ਰੂਪ ਸਸੀ ਛੰਦ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਚਰਣਾਂ ਦੇ ਆਦਿ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਅੱਖਰ ਲਾਉਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਇਕ ਯਗਣ (ISS) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਲ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰੂਪ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇੰਝ ਹੋਈ ਮਿਲਦੀ ਹੈ:

ਨ ਰਾਗੇ॥ ਨ ਰੰਗੇ॥ ਨ ਰੂਪੇ॥ ਨ ਰੇਖੇ॥

I SS I SS I SS I SS

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਮਾਹੀ ਛੰਦ ਵਾਲਾ, ਮਿਗੋਂਦਰ ਛੰਦ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਸੀ ਛੰਦ ਵਾਲਾ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿਭਾਉ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਦੇ ਨੇਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਸਹਿਤ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚਲੇ ਛੰਦ-ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ 'ਏਕ ਅੱਛਰੀ' ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਛੰਦ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕੇਵਲ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਛੰਦ-ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਕੁਲ ਦਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਛੰਦ-ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਮਾਤ੍ਰਿਕ (ਛਪੇ ਤੇ ਮਧੁਭਾਰ), ਸੱਤ ਵਰਣਿਕ (ਚਾਚਰੀ, ਚਰਪਟ, ਰੂਆਲ, ਰਸਾਵਲ, ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ, ਭਗਵਤੀ ਅਤੇ ਏਕ ਅੱਛਰੀ) ਅਤੇ ਇੱਕ ਗਣਿਕ (ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ) ਛੰਦ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਛੰਦ-ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅੱਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੋਰਨਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਸਫਲਤਾ ਪੂਰਵਕ ਨਿਭਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਦਾ ਛੰਦ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਈ ਵਾਰ ਸੱਪ ਦੀ ਚਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਯੁੱਧ ਦੀ ਤੇਜ ਤੇ ਤੀਬਰ ਗਤੀ ਨਾਲ ਪੈਂਤੜਾ ਬਦਲ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੀ ਧੀਮੀ ਚਾਲ ਵਜੋਂ ਚਲਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੂਲ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀ ਲਈ ਬੇਸ਼ਕ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਕੁਝ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਗਿਣਤੀ, ਵਰਣਿਕ ਹਿਸਾਬ ਅਤੇ ਗਣਿਕ ਚਾਲ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਜਾਪਦੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਸ

ਰਚਨਾ ਦਾ ਛੰਦ-ਵਿਧਾਨ ਵਧੇਰੇ ਸਫਲ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਦੇ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਪ੍ਰਬੰਧਿਤਾ ਸਹਿਤ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ।

1.2.7 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ: ਅਲੰਕਾਰ ਵਿਧਾਨ:

ਕਾਵਿ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਧਾਰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਦੇ ਸਰੂਪ ਸਬੰਧੀ ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰੀ ਅਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਕਥਨ ਵਿਚਾਰਨਯੋਗ ਹਨ:

ਅਚਾਰੀਆ ਮੰਮਟ ਅਨੁਸਾਰ, "ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦਾ ਉਹ ਸੰਜੁਗਤ ਰੂਪ ਜਿਹੜਾ ਦੋਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਗੁਣਾਂ ਤੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਸਹਿਤ ਹੋਵੇ ਕਾਵਿ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"²¹

ਅਚਾਰੀਆ ਕੁੰਤਕ ਅਨੁਸਾਰ, "ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਅਰਥ ਕਾਵਿ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵਕ੍ਰਤਾ (ਟੇਢਾਪਣ) ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਜਿਹੜਾ ਰਸੀਏ ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਮਾਦਕ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।"²²

ਅਚਾਰੀਆ ਵਿਸ਼ਵਨਾਥ ਅਨੁਸਾਰ, "ਵਾਕਯੰ ਰਸਾਤਮਕ ਕਾਵਯੰ।"²³

ਕਾਵਿ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਸਬੰਧੀ ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ ਅਚਾਰੀਆ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਣਿਤ ਕਥਨ ਕਾਵਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਥਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਵਿ ਭਾਸ਼ਾ ਅਲੰਕਾਰਕ, ਰਸਯੁਕਤ ਅਤੇ ਵਕਰਤਾ ਸਹਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਲੰਕਾਰ ਅਤੇ ਵਕਰਤਾ ਅਜਿਹੇ ਗੁਣ ਹਨ ਜੋ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਾਵਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਤੀਕਮਈ, ਲਾਕਸ਼ਣਿਕ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਕਾਵਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪੱਧਰ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਦਾ ਮੂਲ ਸਰੂਪ ਤਿਆਗਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਧਾਰਨ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤਕ ਨਾ ਹੋ ਕੇ ਸੰਦਰਭਮੂਲਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸ਼ਬਦ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਵਧੇਰੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ਼ ਅਲੰਕਾਰ ਦੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

1.2.7.1 ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ:

ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦਾਲੰਕਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅੱਖਰਾਂ ਜਾਂ ਪਦਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਦੇ ਪੰਜ ਭੇਦ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਛੇਕ, ਵਿੱਤਿ, ਸ੍ਰੁਤਿ, ਲਾਟ ਅਤੇ ਸਰਵਾਤਯ।

1.2.7.1.1 ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ: ਜੇ ਇੱਕੋ ਅੱਖਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਅਤੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਵਾਰ ਆਵੇ ਤਾਂ ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਅਲੰਕਾਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਨੇਕ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ:

1. ਪਰੰ ਪਰਮ ਪਰਮੇਸ੍ਵਰੰ ਪ੍ਰੇਛ ਪਾਲੰ॥
2. ਅਜੈ॥ ਅਲੈ॥ ਅਭੈ॥ ਅਬੈ॥
3. ਕਿ ਰੇਜੀ ਰਜ਼ਾਕੈ॥ ਰਹੀਮੈ ਰਿਹਾਕੈ॥
4. ਅਭੇਖੀ, ਅਭਰਮੀ, ਅਭੇਗੀ, ਅਭੁਗਤੇ॥
5. ਸਦਾ ਸਰਬਦਾ ਸਿੱਧ ਦਾਤਾ ਦਿਆਲੰ॥
ਅਛੇਦੀ ਅਭੇਦੀ ਅਨਾਸੇ ਅਕਾਮੇ॥
6. ਸਦਾ ਸਰਬ ਸਾਜ ਹੈਂ॥
7. ਧ੍ਰਿਤ ਧਰ ਧੁਰਾਸ॥

1.2.7.1.2 ਵਿੱਤਿਨੁਪ੍ਰਾਸ: ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਅੱਖਰ ਅਨੇਕ ਪਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

1. ਨਾਮ ਕਾਮ ਬਿਹੀਨ ਪੇਖਤ ਧਾਮ ਹੂ ਨਹਿ ਜਾਹ॥
2. ਖੇਲ ਖੇਲ ਅਖੇਲ ਖੇਲਨ ਅੰਤ ਕੇ ਫਿਰ ਏਕ॥
3. ਸਦਾ ਸਿਧਦਾ ਬੁਧਦਾ ਬ੍ਰਿਧ ਕਰਤਾ॥
4. ਅਧੇ ਉਰਧ ਅਰਧੰ ਅਘੰ ਓਘ ਹਰਤਾ॥

1.2.7.1.3 **ਸਰਵਾਤਯਨੁਪ੍ਰਾਸ:** ਸ੍ਰੀ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਤੇ ਲਾਟ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ ਪਰ ਸਰਵਾਤਯਨੁਪ੍ਰਾਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਹੈ। ਛੰਦ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਅੱਖਰ ਨੂੰ ਤੁਕਾਂਤ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ਸਰਵਾਤਯਨੁਪ੍ਰਾਸ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਾਰੇ ਚਰਣਾਂ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਪਦ ਨ ਕੇਵਲ ਇੱਕੋ ਵਜਨ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਅੰਤਮ ਅੱਖਰ ਵੀ ਇੱਕੋ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

1. ਅਰੂਪ ਹੈ॥
ਅਨੂਪ ਹੈ॥
ਅਜੂ ਹੈ॥
ਅਭੂ ਹੈ॥
2. ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਮਾਨਿਯੇ॥
ਸਦੈਵੰ ਪ੍ਰਯਾਨਿਯੇ॥
ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਜਾਪਿਯੇ॥
ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਥਾਪਿਯੇ॥
3. ਕਿ ਸਰਬੰ ਕਲੀਮੈ॥
ਕਿ ਪਰਮੰ ਫਹੀਮੈ॥
ਕਿ ਆਕਲ ਅਲਾਮੈ॥
ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਕਲਾਮੈ॥

1.2.7.2 ਵਿਰੇਧਾਭਾਸ਼ ਅਲੰਕਾਰ:

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵਿਰੇਧਾਭਾਸ਼ ਅਲੰਕਾਰ ਦੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਅਲੰਕਾਰ ਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਉਘਾੜਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਸਾਂਤ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਲਹ ਕਰਤਾ, ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਪਾਲਕ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸੰਘਾਰਕ, ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਅਲੂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਮੁੱਚ, ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਅੰਧਕਾਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੇਜ, ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲੈਣ ਵਾਲਾ।

ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਰਤਾ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਹਰਤਾ॥੨੧॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਖਾਪੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਥਾਪੇ॥੨੦॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਸੋਖੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਪੋਖੈ॥੧੧੬॥

ਨਮੋ ਅੰਧਕਾਰੇ ਨਮੋ ਤੇਜ ਤੇਜੇ॥

ਨਮੋ ਬ੍ਰਿੰਦ ਬ੍ਰਿੰਦੇ ਨਮੋ ਬੀਜ ਬੀਜੇ॥੧੮੫॥

ਨਮਸਤੰ ਸੁ ਏਕੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨੇਕੈ॥੪੩॥

ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੇ॥ ਨਮੋ ਭੋਗ ਭੋਗੇ॥੨੮॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਦੀਨੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਲੀਨੈ॥੧੧੩॥

ਸਰਬੰ ਜੁਗਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਮੁਕਤਾ॥੧੪੪॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੰਗੇ॥੨੨॥

ਨਮਸਤੰ ਅਰੰਗੇ॥੧੫॥

ਨ ਰੰਗੇ॥੧੯੫॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਧੰਧੇ॥੨੪॥

ਅਧੰਧ ਹੈਂ॥੩੬॥

ਸਮਸਤੀ ਸਰੂਪੇ॥੪੯॥

ਅਰੂਪ ਹੈਂ॥੨੯॥

ਨ ਰੂਪੇ॥੧੯੫॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਦੇਸੈ॥੬੬॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਦੇਸੈ॥੧੨॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿੰਦੇਸੈ॥੧੦॥

ਅਦੇਸੰ ਅਦੇਸੈ॥੧੮॥

1.2.8 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਿੰਬ ਵਿਧਾਨ:

ਬਿੰਬ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜ ਅੰਗ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਵਿ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸਾਧਨ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਕਵੀ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਕਲਾਤਮਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਨਿਖਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਾਨਣਯੋਗ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕਵਿਤਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਿੰਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬਿੰਬ ਵਿਧਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਿੰਬ ਕਵੀ ਦੇ ਭਾਵਾਂ, ਅਨੁਭਵਾਂ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਦਾ ਮਾਧਿਅਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਕਾਵਿ ਕਲਾ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵੀ ਬਿੰਬ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬਿੰਬ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਅੰਗ ਹੈ ਜੋ ਭਾਵ ਜਾਂ ਵਿਚਾਰ ਦਾ ਇੰਦ੍ਰਿਆਣ/ਅਨੁਭਵ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਅਮੂਰਤ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮੂਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਬਿੰਬ ਭਾਵ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਬਿੰਬਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਮਾਨਣਯੋਗ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਹਿਤ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਗੁੜ੍ਹ ਤੇ ਰਹੱਸਾਤਮਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਤੇ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸਫਲ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਜਿੰਨਾਂ ਬਿੰਬਾਂ ਰਾਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸਾਧਨ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਧਿਆਤਮਕ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਸਹਿਜ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਗ੍ਰਹਿਣ-ਯੋਗ ਬਨਾਉਣ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬ ਬਹੁਤ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰੱਬ ਨਾਲ ਅਭੇਦ ਹੋ ਚੁੱਕੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਆਪਣੇ ਅਲੌਕਿਕ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਬਿੰਬਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਲੌਕਿਕ ਰੂਪ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿੱਚ 'ਜਾਪੁ' ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਬਿੰਬ ਹੈ ਜੋ ਪਾਰਲੌਕਿਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਲੌਕਿਕ ਬਣਾ ਕੇ ਪ੍ਰਸਤੁਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਮਹਾਨ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਕਵੀ ਹੀ ਮਹਾਨ ਬਿੰਬ ਵਿਧਾਨ ਦਾ ਸਿਰਜਨਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਿੰਬ ਵਿਧਾਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

1.2.8.1 ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਬਿੰਬ:- 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜੋ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਕੇਵਲ ਗਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਂਦੀ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਅਨੁਭਵ ਵੀ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਅਨੁਭਵ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਬਿੰਬ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜਾਂ ਰੂਪ ਬਿੰਬ, ਨਾਦ ਬਿੰਬ, ਗੰਧ ਬਿੰਬ, ਸਵਾਦ ਬਿੰਬ, ਸਪਰਸ਼ ਬਿੰਬ।

1.2.8.1.1 ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜਾਂ ਰੂਪ ਬਿੰਬ: ਬਿੰਬ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਹੱਤਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦ੍ਰਿਸ਼ ਬਿੰਬ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਚਿਤਰ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਨੇਕਾਂ ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਬ ਹਨ ਜੋ ਨਿਰੰਕਾਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

1. ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੂਪੇ॥
2. ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੰਗੇ॥
3. ਕਲੰਕੰ ਬਿਨਾ ਨੇਹ ਕਲੰਕੀ ਸਰੂਪੇ॥
4. ਨਮੋ ਸਰਬ ਦੇਸੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੇਸੇ॥
5. ਨਮੋ ਸਰਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ੰ॥
6. ਜੱਤ੍ਰ ਤੱਤ੍ਰ ਬਿਰਾਜ ਹੀ ਅਵਯੂਤ ਰੂਪ ਰਸਾਲ॥
7. ਜੱਤ੍ਰ ਤੱਤ੍ਰ ਦਿਸਾ ਵਿਸਾ ਹੁਇ ਫੈਲਿਓ ਅਨੁਰਾਗ॥
8. ਪਰਮ ਰੂਪ ਪੁਨੀਤ ਮੂਰਤਿ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥
9. ਏਕ ਮੂਰਤਿ ਅਨੇਕ ਦਰਸਨ, ਕੀਨ ਰੂਪ ਅਨੇਕ॥
ਖੇਲ ਖੇਲ ਅਖੇਲ ਖੇਲਨ ਅੰਤ ਕੇ ਫਿਰ ਏਕ॥
10. ਅਨਭਉ ਪ੍ਰਕਾਸ॥ ਨਿਸ ਦਿਨ ਅਨਾਸ॥
11. ਕਿ ਪਾਕ ਬਿਐਬ ਹੈ॥
12. ਅਲੰਕਾਰ ਅਲੰਕੇ॥
13. ਨਮੋ ਨਰਕ ਨਾਸੇ॥ ਸਦੈਵ ਪ੍ਰਕਾਸੇ॥
14. ਘਰਿ ਘਰਿ ਪ੍ਰਨਾਮ॥ ਚਿਤਿ ਚਰਨ ਨਾਮ॥

1.2.8.1.2 ਨਾਦ ਬਿੰਬ: ਜਿਸ ਬਿੰਬ ਦਾ ਬੋਧ ਸ੍ਰਵਣ ਇੰਦਰੀ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਦ ਬਿੰਬ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਗੀਤ ਕਲਾ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਅਨੇਕਾਂ ਬਿੰਬ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੰਗੀਤ ਕਲਾ ਨਾਲ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

1. ਨਮੋ ਗੀਤ ਗੀਤੇ॥ ਨਮੋ ਤਾਨ ਤਾਨੇ॥
2. ਨਮੋ ਨ੍ਰਿਤ ਨ੍ਰਿਤੇ॥ ਨਮੋ ਨਾਦ ਨਾਦੇ॥
3. ਨਮੋ ਪਾਨ ਪਾਨੇ॥ ਨਮੋ ਬਾਦ ਬਾਦੇ॥
4. ਨਮੋ ਗੀਤ ਗੀਤੇ॥ ਨਮੋ ਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰੀਤੇ॥
5. ਕਲੰਕਾਰ ਰੂਪੇ॥

1.2.8.1.3 ਗੰਧ ਬਿੰਬ: ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਬਾਂ ਦਾ ਬੋਧ ਨੱਕ ਰਾਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਸੁਬਾਸ ਹੈਂ॥

1.2.8.1.4 ਸਵਾਦ ਬਿੰਬ: ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਬ ਜੀਭ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਬਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਨ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜੋ ਸਵਾਦ ਕਲਪਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

1. ਅਭੇਗੀ ਅਭੁਗਤੇ॥
2. ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੇਗੇ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੇਗੇ॥
3. ਅਨਟੁਟ ਭੰਡਾਰ॥
4. ਨਮੋ ਭੇਜ ਭੇਜੇ॥ ਨਮੋ ਪਾਨ ਪਾਨੇ॥

1.2.8.1.5 ਸਪਰਸ਼ ਬਿੰਬ: ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਬਿੰਬਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸਪਰਸ਼ ਜਾਂ ਛੁਹ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਸਪਰਸ਼ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

ਅਛੂਤ ਹੈ॥

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਬੰਧੀ ਸੂਖਮ ਤੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਢੁਕਵੇਂ ਬਿੰਬਾਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਚਿੱਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬੜੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਪਰਮ ਸੱਤਾ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਰੂਪ ਸੁਭਾ ਤੇ ਸਖਸ਼ੀਅਤ ਨੂੰ ਹੀ ਮੂਰਤੀਮਾਨ ਕਰਨ ਨਈਂ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਘੜੇ ਗਏ ਹਨ,

ਗੁਰੂ ਕਵੀ ਦੁਆਰਾ ਦਰਸਾਏ ਬਿੰਬ ਉਹਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਅਰਥ ਮਨੋਰਥ ਤੇ ਭਾਵ ਦੀ ਚਿਤਰਮਈ ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਿੰਬ ਉਹ ਦਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਕਵੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ (ਸਤਿ) ਦੀ ਅੰਤਰ ਝਾਕਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਤਿ ਦੀ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਪਰਮਸੱਤਾ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਬੇਅੰਤਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਆਪ ਨੇ ਨਾਂਹ ਸੂਚਕ ਅਗੋਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਸਧਾਰਣ ਸ਼ਬਦ ਬਿੰਬਾਂ ਨੂੰ ਅਸਾਧਾਰਣ ਅਰਥ ਦਿੱਤੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ: ਅਕਾਲੇ, ਅਰੂਪੇ, ਅਭੇਖੇ, ਅਲੇਖੇ, ਅਧੰਧ, ਅਬੰਧ, ਅਸੰਭ, ਅਲੀਕ, ਅਜੰਮ, ਅਨੰਗੀ, ਅਮਾਨ, ਅਨਾਥੇ, ਅਦ੍ਰਿਸਯ ਆਦਿ।

1.2.8.2 ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬ: ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਨੁਕੂਲ ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਵੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਉਘਾੜਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

1. ਨਮਸਤੰ ਅਰੂਪੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨੂਭੇ॥
2. ਨਮਸਤੰ ਅਭੇਖੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਲੇਖੇ॥
3. ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਏ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਜਾਏ॥
4. ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਜੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੰਜੇ॥
5. ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਠਾਮੇ॥
6. ਨਮਸਤੰ ਅਕਰਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭਰਮੰ॥
7. ਨਮਸਤੰ ਅਜੀਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੀਤੇ॥
8. ਨਮਸਤੰ ਅਬਾਹੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਢਾਹੇ॥
9. ਨਮਸਤੰ ਅਨੀਲੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਦੇ॥
10. ਨਮਸਤੰ ਅਛੇਦੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਗਾਏ॥
11. ਨਮਸਤੰ ਅਪਾਰੇ॥
12. ਨਮਸਤੰ ਅਭੂਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਜੂਪੇ॥

13. ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਕਰਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਭਰਮੇ॥

14. ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਦੇਸ਼ੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਭੇਸ਼ੇ॥

15. ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਨਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਕਾਮੇ॥

1.2.8.3 ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬ:

ਗੁਰੂ ਕਵੀ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਨਿਰਾਕਾਰ ਤੇ ਨਿਰਉਕਤ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਉਥੇ ਉਹੀ ਹੋਂਦ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਵੀ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਅਨੇਕਾਂ ਬਿੰਬ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੂਪੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੂਪੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਖਾਪੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਖਾਪੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੰਗੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੰਗੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਧੰਧੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਪੇਖੰ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਦਿਆਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥

ਨਮੋ ਪਰਮ ਗਿਆਤਾ॥ ਨਮੋ ਲੋਕ ਮਾਤਾ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਦ੍ਰਿਸੰ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੰਗੇ॥

ਪ੍ਰਿਥੀਸੈ॥

ਅਨੇਕੁਲ ਤਰੰਗ ਹੈ॥

ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਦੇਸੈ॥ ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਭੇਸੈ॥

ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਰਾਜੈ॥ ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਸਾਜੈ॥

ਅਨੇਕੁਲ ਤਰੰਗ ਹੈ॥

ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਦੇਸੈ॥ ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਭੇਸੈ॥

ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਰਾਜੈ॥ ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਸਾਜੈ॥

ਅਨੇਕੁਲ ਤਰੰਗ ਹੈ॥

ਕਿ ਜਾਹਿਰ ਜ਼ਹੂਰ ਹੈ॥ ਕਿ ਹਾਜਿਰ ਹਜ਼ੂਰ ਹੈ॥

ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਦਿਮਾਗ ਹੈ॥ ਕਿ ਹੁਸਨੁਲ ਚਿਰਾਗ ਹੈ॥

ਕਰੀਮੁਲ ਕੁਨਿੰਦਾ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੀ॥

1.2.8.4 ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਕ ਬਿੰਬ: ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਬੇਅੰਤਤਾ ਤੇ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਣ

ਲਈ ਗੁਰੂ ਕਵੀ ਨੇ ਰੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪਸਾਰੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਬਿੰਬ ਚੋਣ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੇ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ॥ ਨਮੇ ਭਾਨ ਭਾਨੇ॥

ਜਲੇ ਹੈਂ॥ ਥਲੇ ਹੈਂ॥

ਨਮੇ ਜੀਵ ਜੀਵੰ॥ ਨਮੇ ਬੀਜ ਬੀਜੰ॥

ਅਨਭਉ ਪ੍ਰਕਾਸ॥ ਨਿਸਦਿਨ ਅਨਾਸ॥

ਪ੍ਰਿਥੀਸੈ॥ ਅਦੀਸੈ॥ ਅਦ੍ਰਿਸੈ॥

ਕਿ ਜਗਤੰ ਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ॥

ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੈ॥

ਅਨੇਕੁਲ ਤਰੰਗ ਹੈ॥

ਪ੍ਰਿਥੀਉਲ ਪ੍ਰਣਾਸ ਹੈ॥

ਜਮੀਨੁਲ ਜਮਾਂ ਹੈ॥

ਜਲ ਥਲ ਮੁਦਾਮ॥

ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਪਸਾ ਹੈ॥

ਜਗਤੇਸ਼ੁਰ ਹੈ॥

ਬ੍ਰਹਮੰਡਸ ਹੈ॥

ਨਮੋ ਸੂਰਜ ਸੂਰਜੇ, ਨਮੋ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ॥

ਨਮੋ ਅੰਧਕਾਰੇ॥ ਨਮੋ ਤੇਜ ਤੇਜੇ॥

1.2.8.5 ਅਮੂਰਤ ਬਿੰਬ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਬ ਵੀ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ ਜੋ ਮੂਰਤ ਨਾ ਹੋ ਕੇ

ਅਮੂਰਤ ਹਨ ਪਰ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

1. ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਰਤਾ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਹਰਤਾ॥
2. ਨਮੋ ਸਰਬ ਦਿਆਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥
3. ਕਰੁਣਾਲਯ ਹੈ॥ ਅਰਿ ਘਾਲਯ ਹੈ॥
4. ਖਲ ਖੰਡਨ ਹੈ॥ ਮਹਿ ਮੰਡਨ ਹੈ॥
5. ਸੁਭੰ ਸਰਬ ਭਾਗੇ॥ ਸੁਰ ਸਰਬ ਨ ਰਾਗੇ॥
6. ਦੁਕਾਲੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ॥ ਦਿਆਲੰ ਸਰੂਪੇ॥

1.2.8.6 ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬ: ਗੁਰੂ ਕਵੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕਾਂ ਬਿੰਬ

ਅਜਿਹੇ ਚੁਣੇ ਹਨ ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

1. ਨਮੋ ਸਰਬ ਧੰਧੇ॥
2. ਨਮੋ ਲੋਕ ਮਾਤਾ॥
3. ਨਮੋ ਰੋਗ ਹਰਤਾ॥
4. ਨਮੋ ਰੋਗ ਰੋਗੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਸਨਾਨੰ॥

5. ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੋਗੋ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੋਗੋ॥
6. ਤਾਤ ਮਾਤ ਨ ਜਾਤ ਜਾ ਕਰ, ਜਨਮ ਮਰਨ ਬਿਹੀਨ॥
7. ਰੰਕਾਨ ਰੰਕ॥
8. ਕਿ ਰੋਜੀ ਦਿਹਿੰਦ ਹੈ॥
9. ਕਿ ਹੁਸਨੂਲ ਜਮਾਲ ਹੈ॥
10. ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਦਿਮਾਗ ਹੈ॥
11. ਨਰ ਨਾਇਕ ਹੈ॥ ਖਲ ਘਾਇਕ ਹੈ॥
12. ਤਮਾਮੁਲ ਤਮੀਜ਼ ਹੈ॥
13. ਨਮੋ ਆਸ ਆਸੇ॥ ਨਮੋ ਬਾਕ ਬੰਕੇ॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪਰਾਸਰੀਰਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਕੁਝ ਬਿੰਬ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜੋ

ਮਨੁੱਖੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਹਨ ਤੇ ਨਾਂਹਵਾਚੀ ਅਗੋਤਰ ਲਾ ਕੇ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

1. ਨ ਪੇਤ੍ਰੈ ਨ ਪੁਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਸਤ੍ਰੈ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥
2. ਨ ਤਾਤੇ ਨ ਮਾਤੈ॥ ਨ ਜਾਤੈ ਨ ਪਾਤੈ॥
3. ਨ ਸਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਭਰਮੰ॥ ਨ ਭਿੱਤ੍ਰੈ॥
4. ਨ ਕਰਮੰ॥ ਨ ਕਾਏ॥ ਅਜਨਮੰ॥ ਅਜਾਏ॥
5. ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਸਾਕੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਬਾਕੇ॥
6. ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਏ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਜਾਏ॥
7. ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੰ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਧਾਮੰ॥
8. ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਦੇਸੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਭੇਸੇ॥
9. ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਮੇ॥

10. ਅਧੰਧ ਹੈ॥
11. ਅਨੰਗੰ ਸਰੂਪੇ॥
12. ਅੰਗ ਰਾਗ ਨ ਰਾਗ ਜਾ ਕਹਿ ਜਾਤਿ ਪਾਤਿ ਨ ਨਾਮ॥

1.2.8.7 ਰਾਜਸੀ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬ: ਅਰੂਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਲਈ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਰਾਜਸੀ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਬਿੰਬ ਚੁਣੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

1. ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇਸ੍ਵਰੰ॥ ਪਰਮ ਰੂਪੇ॥
2. ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇਸ੍ਵਰੰ॥ ਧਰਮ ਬ੍ਰਿਧੇ॥
3. ਨਮੋ ਸਸਤ੍ਰੁਪਾਣੇ॥ ਨਮੋ ਅਸਤ੍ਰੁਪਾਣੇ॥
4. ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇ॥
5. ਨਮੋ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹੇ॥
6. ਨਮੋ ਸਰਬ ਜੀਤੰ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੀਤੰ॥
7. ਰਾਜਾਨ ਰਾਜ॥
8. ਸਾਹਾਨ ਸ਼ਾਹ॥
9. ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਰਾਜੇ॥
10. ਕਿ ਰਾਜੰ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈ॥
11. ਨ੍ਰਿਪ ਨਾਇਕ ਹੈ॥
12. ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇ॥
13. ਗਨੀਮੁਲ ਖਿਰਾਜ ਹੈ॥ ਗਰੀਬੁਲ ਨਿਵਾਜ ਹੈ॥
14. ਗਨੀਮੁਲ ਸ਼ਿਕਸਤੇ॥ ਗਰੀਬੁਲ ਪਰਸਤੇ॥

1.2.8.8 ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਵੀ ਬਿੰਬ ਚੁਣੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ, ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਤੇ ਜੋਗ ਮੱਤ।

1.2.8.8.1 ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬ

ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਮਹੀਪ ਸੁਰ ਨਰ ਅਸੁਰ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਬਨ ਤ੍ਰਿਣ ਕਹਤ॥

ਕੋਟਿ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰਾਣਿ ਸਾਹੁ ਸਾਹਾਣਿ ਗਣਿਜੈ॥

ਨਮੋ ਨਿੱਤ ਨਾਰਾਇਣੇ ਰੂਰ ਕਰਮੇ॥

ਦੇਵਾਨ ਦੇਵ॥ ਉਪਮਾ ਮਹਾਨ॥

ਇੰਦ੍ਰਾਨ ਇੰਦ੍ਰ॥ ਬਾਲਾਨ ਬਾਲ॥

ਗੁਬਿੰਦੇ॥ ਮੁਕੰਦੇ॥

ਕਿ ਧਰਮੰ ਯੁਜਾ ਹੈ॥

ਕਿ ਛਤ੍ਰੰ ਛਤ੍ਰੀ ਹੈ॥

ਕਿ ਬ੍ਰਹਮੰ ਸਰੂਪੇ॥

ਕਿ ਸਰਬੱਤ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰੈ॥

ਓਅੰ ਆਦਿ ਰੂਪੇ॥

ਤ੍ਰਿਬਰਗੰ ਤ੍ਰਿਬਾਧੇ॥

ਉਅੰਕਾਰ ਆਦਿ॥ ਕਥਨੀ ਅਨਾਦਿ॥

ਜਗਤੇਸ੍ਵਰ ਹੈ॥ ਪਰਮੇਸ੍ਵਰ ਹੈ॥

ਬਿਸ੍ਰੰਭਰ ਹੈ॥

ਬ੍ਰਹਮੰਡਸ ਹੈ॥

ਨਮੋ ਮੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰੇ॥ ਨਮੋ ਧਿਆਨ ਧਿਆਨੇ॥

1.2.8.8.3 ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬ

ਕਿ ਰੋਜ਼ੀ ਰਜ਼ਾਕੈ॥ ਰਹੀਮੈ ਰਹਾਕੈ॥

ਕਿ ਪਾਕ ਬਿਐਬ ਹੈ॥ ਕਿ ਗੈਬੁਲ ਗੈਬ ਹੈ॥

ਕਿ ਅਫਅਲ ਗੁਨਾਹ ਹੈ॥ ਕਿ ਸ਼ਾਹਾਨ ਸ਼ਾਹ ਹੈ॥

ਕਿ ਕਾਰਨ ਕੁਨਿੰਦ ਹੈ॥ ਕਿ ਰੋਜ਼ੀ ਦਿਹਿੰਦ ਹੈ॥

ਕਿ ਰਾਜ਼ਕ ਰਹੀਮ ਹੈ॥ ਕਿ ਕਰਮੰ ਕਰੀਮ ਹੈ॥

ਕਿ ਆਕਲ ਅਲਾਮੈ॥ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਕਲਾਮੈ॥

ਹਮੇਸੁਲ ਸਲਾਮੈ॥ ਸਲੀਖਤ ਮੁਦਾਮੈ॥

ਗਨੀਮੁਲ ਸ਼ਿਕਸਤੈ॥ ਗਰੀਬੁਲ ਪਰਸਤੈ॥

ਬਿਲੰਦੁਲ ਮਕਾਨੈ॥ ਜ਼ਮੀਨੁਲ ਜ਼ਮਾਨੈ॥

ਤਮੀਜੁਲ ਤਮਾਮੈ॥ ਰੁਜੂਅਲ ਨਿਧਾਨੈ॥

1.2.8.8.3 ਜੋਗ ਮੱਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬ

ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੇ॥ ਨਮੋ ਗਿਆਨ ਗਿਆਨੇ॥

ਕਿ ਅਵਧੂਤ ਬਰਨੈ॥

ਅਖੱਲ ਜੋਗੇ॥

ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੇਸ਼੍ਵਰੰ ਪਰਮ ਜੁਗਤੇ॥

ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੇਸ਼੍ਵਰੰ ਧਰਮ ਸਿਧੈ॥

ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੇ॥ ਨਮੋ ਭੋਗ ਭੋਗੇ॥

ਸਦਾ ਸਰਬਦਾ ਸਿਧਿ ਦਾਤਾ ਦਿਆਲੰ॥

ਸਦਾ ਸਰਬਦਾ ਰਿੱਧਿ ਸਿੱਧ ਨਿਵਾਸੀ॥

ਜੱਤ੍ਰ ਤੱਤ੍ਰ ਬਿਰਾਜਹੀ, ਅਵਧੂਤ ਰੂਪ ਰਿਸਾਲ॥

1.2.8.9 ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਬਿੰਬ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਅਜਿਹੇ ਬਿੰਬ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਿਥਿਹਾਸ ਨਾਲ ਵੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

1. ਨਮੋ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰੇ॥
2. ਦੇਵਾਨ ਦੇਵ॥ ਉਪਮਾ ਮਹਾਨ॥
3. ਸਰਬ ਮਾਨ ਤ੍ਰਿਮਾਨ ਦੇਵ॥ ਅਭੇਵ ਆਦਿ ਉਦਾਰ॥
4. ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਮਹੀਪ ਸੁਰ ਨਰ ਅਸੁਰ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਬਨ ਤ੍ਰਿਣ ਕਹਤ॥
5. ਸਰਬ ਮਾਨ ਤ੍ਰਿਮਾਨ ਦੇਵ॥ ਅਭੇਵ ਆਦਿ ਉਦਾਰ॥
6. ਕੇਟਿ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰਾਣ ਸਾਹੁ ਸਾਹਾਣਿ ਗਣਿਜੈ॥

1.2.9 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰੁਕਤੀ

ਪੁਨਰੁਕਤੀ ਤੋਂ ਭਾਵ (ਪੁਨਰ + ਉਕਤੀ) ਸ਼ਬਦਾਂ, ਪੰਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਦੁਹਰਾਉਣਾ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਵਿਧੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੇ ਪੰਕਤੀਆਂ/ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਮੁੜ ਕੇ ਦੁਹਰਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਧੀ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਮਨ ਦੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਬਿਨਾ ਜਾਪੁ ਦਾ ਸੁਧ ਪਾਠ ਅਸੰਭਵ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰੁਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਵਰਤੀਆਂ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ/ਪੰਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ) ਦੇ ਬੰਦ ੪ ਵਿੱਚ ਆਈ ਪੰਕਤੀ

ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਜੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੰਜੇ॥੪॥

ਬੰਦ ੮ ਵਿੱਚ ਮੁੜ ਇਹੀ ਪੰਕਤੀ ਫਿਰ ਆਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਜੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੰਜੇ॥੮॥

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ) ਵਿੱਚ ਨਮਸਤੰ/ਨਮਸਤੰ/ਨਮੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਹੈ। ਜਿਹੜਾ ਪਾਠਕਾਂ ਜਾਂ ਸਰੋਤੇ ਨੂੰ ਨਾਦੀ ਤੋਂ ਅਨਾਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਜੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੰਜੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਠਾਮੇ॥੪॥

ਨਮਸਤੰ ਅਕਰਮੰ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਧਰਮੰ॥੫॥

ਨਮਸਤੰ ਅਜੀਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੀਤੇ॥੬॥

ਨਮਸਤੰ ਅਨੀਲੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਦੇ॥੭॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੇ ਸਰਬ ਦਿਆਲੇ॥੧੯॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਖਾਪੇ॥ ਨਮੇ ਸਰਬ ਥਾਪੇ॥੨੦॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਗਉਨੇ॥ ਨਮੇ ਸਰਬ ਭਉਨੇ॥੨੨॥

ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਰੂਪੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨੂਪੇ॥੨॥

'ਆ' ਅਗੇਤਰ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਕੇ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੰ ਅਗਾਹੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਬਾਹੇ॥੧੪॥

ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਮੇ॥ ਨਮਸਤਸਤੁ ਰੰਮੇ॥੧੬॥

ਨਮਸਤੰ ਅਜਾਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਪਾਤੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਮਜਬੇ॥ ਨਮਸਤਸਤੁ ਅਜਬੇ॥੧੭॥

ਅਦੇਸੰ ਅਦੇਸੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੇਸੇ॥੧੮॥

ਅਰੂਪ ਹੈ॥ ਅਨੂਪ ਹੈ॥ ਅਜੂ ਹੈ॥ ਅਭੂ ਹੈ॥੨੯॥

ਅਲੇਖ ਹੈ॥ ਅਭੇਖ ਹੈ॥ ਅਨਾਮ ਹੈ॥ ਅਕਾਮ ਹੈ॥੩੦॥

ਅਲਾਹ ਹੈ॥ ਅਜਾਹ ਹੈ॥ ਅਨੰਤ ਹੈ॥ ਮਹੰਤ ਹੈ॥੩੮॥

ਅਗੰਮ ਹੈ॥ ਅਜੰਮ ਹੈ॥ ਅਭੂਤ ਹੈ॥ ਅਛੂਤ ਹੈ॥੪੦॥

ਅਲੋਕ ਹੈ॥ ਅਸੋਕ ਹੈ॥ ਅਭਰਮ ਹੈ॥੪੧॥

ਅਜੀਤ ਹੈ॥ ਅਭੀਤ ਹੈ॥ ਅਬਾਹ ਹੈ॥ ਅਗਾਹ ਹੈ॥੪੨॥

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 'ਨਮੋ ਸਰਬ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਵੀ ਦੁਬਾਰਾ - ਦੁਬਾਰਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ

ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਸਰਬ ਮਾਨੇ॥੬੪॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਦੇਸੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੇਸੇ॥੬੬

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੇਗੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੇਗੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਜੀਤੰ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੀਤੰ॥੬੯॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਗਿਆਨੰ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਮੰਤ੍ਰੰ॥੭੦॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ੰ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਕ੍ਰਿਸ਼ੰ॥੧੧॥

'ਸਰਬੰ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸਰਬੰ ਦਾਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਗਿਆਤਾ॥

ਸਰਬੰ ਭਾਨੇ॥ ਸਰਬੰ ਮਾਨੇ॥੧੬॥

ਸਰਬੰ ਪਾਲੇ॥ ਸਰਬੰ ਤ੍ਰਾਣੰ॥੧੭॥

ਸਰਬੰ ਦੇਵੰ॥ ਸਰਬੰ ਭੇਵੰ॥

ਸਰਬੰ ਕਾਲੇ॥ ਸਰਬੰ ਪਾਲੇ॥੧੮॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਗਿਆਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ 'ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ' ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ

ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਕਰਤਾ॥ ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਹਰਤਾ॥

ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਦਾਨੇ॥ ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਜਾਨੇ॥੯੬॥

ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਵਰਤੀ॥ ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਭਰਤੀ॥

ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਪਾਲੇ॥ ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਕਾਲੇ॥੯੭॥

ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਪਾਸੇ॥ ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਵਾਸੇ॥

ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਮਾਨਯੈ॥ ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਦਾਨਯੈ॥੯੮॥

ਚਰਪਟ ਛੰਦ (ਪੰਦਰਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਪੰਕਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਚਰਪਟ ਛੰਦ (ਸੱਤ) ਵਿੱਚ

ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸਰਬੰ ਪ੍ਰਾਣੰ॥ ਸਰਬੰ ਤ੍ਰਾਣੰ॥੧੪੩॥

ਚਰਪਟ ਛੰਦ (ਸੱਤ) ਵਿੱਚ:

ਸਰਬੰ ਪ੍ਰਾਣੰ॥ ਸਰਬੰ ਤ੍ਰਾਣੰ॥੧੧॥

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਪੰਕਤੀ:

ਸਰਬੰ ਜੁਗਤਾ॥੧੧॥

ਸਰਬੰ ਜੁਗਤਾ॥੧੪੪॥

ਦੋਨੋਂ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ-ਦੁਬਾਰਾ ਵਰਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਚਾਰੀ ਛੰਦ ਦੇ ਬੰਦ ੧੩੬ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਪੰਕਤੀ:

ਅਨਾਸ ਹੈਂ॥

ਏਹੀ ਪੰਕਤੀ ੧੩੭ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਦੁਬਾਰਾ ਵਰਤੀ ਹੈ:

ਅਨਾਸ ਹੈਂ॥

ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ ਦੇ ਬੰਦ ੧੧੭ ਤੋਂ ੧੮੦ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕੋ ਪੰਕਤੀ ਅੰਕਿਤਾ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਮ੍ਰਿਤ ਹੈ॥ ਨੂੰ ੭ ਵਾਰ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਲਿਖ ਕੇ 'ਸ਼ਬਦਾ ਅਲੰਕਾਰ, ਅਰਥ ਅਲੰਕਾਰ' ਨੂੰ ਕਿਤਨੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਅਕ੍ਰਿਤਾ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈਂ॥ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਮ੍ਰਿਤ ਹੈਂ॥੧੧੭॥

ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਮ੍ਰਿਤ ਹੈਂ॥ ਕਰੁਣਾ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈਂ॥

ਅਕ੍ਰਿਤਾ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈਂ॥ ਧਰਣੀ ਧ੍ਰਿਤ ਹੈਂ॥੧੧੮॥

ਅਕ੍ਰਿਤਾ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈਂ॥ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਮ੍ਰਿਤ ਹੈਂ॥੧੧੯॥

ਅਜਬਾ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈਂ॥ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਮ੍ਰਿਤ ਹੈਂ॥੧੨੦॥

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਬੰਦ ਨੰ. (੧੦੩-੧੧੦) ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਤੇ ਬੰਦ (੧੧੧-੧੨੧) ਤੱਕ

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਓ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਕਿ ਆਛਿਜ ਦੇਸੈ॥ ਕਿ ਆਭਿਜ ਭੇਸੈ॥੧੦੩॥
 ਕਿ ਰਾਜੰ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈ॥ ਕਿ ਧਰਮ ਧੁਜਾ ਹੈ॥੧੦੪॥
 ਕਿ ਜਗਤੰ ਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ॥ ਕਿ ਛਤ੍ਰੰ ਛਤ੍ਰੀ ਹੈ॥੧੦੬॥
 ਕਿ ਬ੍ਰਹਮੰ ਸਰੂਪੇ॥ ਕਿ ਅਨਭਉ ਅਨੂਪੇ॥੧੦੬॥
 ਕਿ ਰਾਜਕ ਰਹੀਮ ਹੈ॥ ਕਿ ਕਰਮੰ ਕਰੀਮ ਹੈ॥
 ਕਿ ਸਰਬੰ ਕਲੀ ਹੈ॥ ਕਿ ਸਰਬੰ ਦਲੀ ਹੈ॥੧੧੦॥
 ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਦੇਸੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਭੇਸੈ॥
 ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਰਾਜੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਸਾਜੈ॥੧੧੨॥
 ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮਾਨਿਯੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਦਾਨਿਯੈ॥
 ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਗਉਨੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਭਉਨੈ॥੧੧੧॥
 ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਹੰਤਾ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਗੰਤਾ॥
 ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਭੇਖੀ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਪੇਖੀ॥੧੧੫॥
 ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਤ੍ਰਾਣੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਪ੍ਰਾਣੈ॥੧੧੭॥

'ਨ' ਅਗੇਤਰ ਦਾ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਦੁਹਰਾਓ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨ ਸਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥
 ਨ ਭਰਮੰ॥ ਨ ਭਿਤ੍ਰੈ॥੯੯॥
 ਨ ਕਰਮੰ॥ ਨ ਕਾਏ॥੧੦੦॥
 ਨ ਚਿਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥੧੦੧॥
 ਨ ਪੇਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਪੁਤ੍ਰੈ॥
 ਨ ਸਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥੧੪੮॥

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੀਂ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਦੁਹਰਾਉ ਨਾ ਕੇਵਲ ਲੈਅ ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ ਸਗੋਂ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਏਕਤਾ ਵੀ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਦਸ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰਚੀ ਅਦਭੁਤ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਆਕਾਰ ਭਾਵੇਂ ਛੋਟਾ ਹੈ ਪਰ ਇਹ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਣਮੁੱਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਰਚਨਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੁਹਰਾਅ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਿਸਮਾਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਲੈਅ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਮੀਰ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਉਘਾੜਨ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨ ਪੱਖੇ ਤੋਂ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦਾ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਸਤੇਤਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਆਕਰਨਕ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਵੀ ਬੜੇ ਢੁੱਕਵੇਂ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

1.2.10 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

i. ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਨਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਥਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਦਾ ਸਲਾਘਾਯੋਗ ਉਦਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹਿੰਦੂਆਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਵੇਦ, ਉਪ ਨਿਸ਼ਦ ਤੇ ਪੁਰਾਣ ਆਦਿ ਲਿਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੁਰਾਨ ਸਰੀਫ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੇ

ਬੰਧਨਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਇਸ ਅਦਭੁਤ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਰਚਨਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੀ॥੫੮॥ (ਸਮਸਤ + ਉਲ, ਨਿਵਾਸੀ)

ਸੰ. ਅ. ਸੰ.

ਅਨੇਕੁਲ ਤਰੰਗ ਹੈ॥੧੨੪॥ (ਅਨੇਕ + ਉਲ, ਤਰੰਗ ਹੈ)

ਸੰ. ਅ. ਸੰ. ਪੰ.

ਸਮਸਤੁਲ ਅਜੀਜ ਹੈ॥੧੫੬॥ (ਸਮਸਤ + ਉਲ, ਅਜੀਜ ਹੈ)

ਸੰ. ਅ. ਅ. ਪੰ.

ਹਮੇਸੁਲ ਅਭੇਖ ਹੈ॥੧੫੭॥ (ਹਮੇਸ + ਉਲ, ਅਭੇਖ ਹੈ)

ਫ. ਅ. ਸੰ. ਪੰ.

ਸਮਸਤੁਲ ਕਲਾਮ ਹੈ॥੧੫੦॥ (ਸਮਸਤ + ਉਲ, ਕਲਾਮ ਹੈ)

ਸੰ. ਅ. ਅ. ਪੰ.

ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਮੇ॥ (ਨਮਸਤ + ਉਲ, ਪ੍ਰਣਾਮੇ)

ਸੰ. ਅ. ਸੰ.

ਸਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਸੇ॥ (ਸਮਸਤ + ਉਲ, ਪ੍ਰਣਾਸੇ)

ਸੰ. ਅ. ਸੰ.

ਅਗੰਜੁਲ ਅਨਾਮੇ॥ (ਅਗੰਜ + ਉਲ, ਅਨਾਮੇ)

ਸੰ. ਅ. ਸੰ.

ਸਮਸਤੁਲ ਸਰੂਪੇ॥੧੯੭॥ (ਸਮਸਤ + ਉਲ, ਸਰੂਪੇ)

ਸੰ. ਅ. ਸੰ.

ਅਦੇਸੁਲ ਅਲੇਖ ਹੈ॥੧੫੭॥ (ਸਮਸਤ + ਉਲ, ਅਲੇਖ ਹੈ)

ਸੰ. ਅ. ਸੰ. ਪੰ.

ਕਿ ਸਰਬੁਲ ਗਵੰਨ ਹੈ॥੧੫੬॥ (ਕਿ ਸਰਬ + ਉਲ, ਗਵੰਨ ਹੈ)

ਸੰ. ਸੰ. ਅ. ਸੰ. ਪੰ.

ਸਦੈਵੁਲ ਅਕਾਮ ਹੈ॥੧੨੭॥ (ਸਦੈਵ + ਉਲ, ਅਕਾਮ ਹੈ)

ਸੰ. ਅ. ਸੰ. ਪੰ.

ii. ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਦੂਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਪਰਮ ਸੱਤਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ, ਵਡਿਆਈਆਂ, ਸਮਰਥਤਾਵਾਂ ਦਾ ਵਰਨਣ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕਾਂ ਅਤੇ ਯੋਜਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਘੱਟ ਹੋਈ ਹੈ। ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ, ਸਹਾਇਕ ਕ੍ਰਿਆ 'ਹੈ' ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੁਝ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਅਤੇ ਚਾਚਰੀ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਹੀ ਵਰਤੇ ਗਏ, ਹੋਰ ਕੋਈ ਵਿਆਕਰਣਕ ਰੂਪ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜਿਵੇਂ:

ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਛੰਦ: ਅਕਾਲ॥ ਦਿਆਲ॥ ਅਲੇਖ॥ ਅਭੇਖ॥੧੯੨॥

ਅਨਾਮ॥ ਅਕਾਮ॥ ਅਗਾਹ॥ ਅਢਾਹ॥੧੯੩॥

ਅਜੈ॥ ਅਲੈ॥ ਅਭੈ॥ ਅਬੈ॥੧੯੯॥

ਅਭੂ॥ ਅਜੂ॥ ਅਨਾਸ॥ ਅਕਾਸ॥੧੯੦॥

ਅਗੰਜ॥ ਅਭੰਜ॥ ਅਲਖ॥ ਅਭਖ॥੧੯੧॥

ਅਨਾਥੇ॥ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥ ਅਜੇਨੀ॥ ਅਮੇਨੀ॥੧੯੪॥

ਅਕਰਮੰ॥ ਅਭਰਮੰ॥ ਅਗੰਜੇ॥ਅਲੇਖੇ॥੧੯੬॥

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ:

ਗੁਬਿੰਦੇ॥ ਮੁਕੰਦੇ॥ ਉਦਾਰੇ॥ ਅਪਾਰੇ॥੯੪॥

ਹਰੀਅੰ॥ ਕਰੀਅੰ॥ ਨ੍ਰਿਨਾਮੇ॥ ਅਕਾਮੇ॥੯੫॥

iii. ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਤੀਜੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਵਧੇਤਰ (ਅਗੇਤਰ/ਪਿਛੇਤਰ) ਹਨ। ਵਧੇਤਰ ਹਰੇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਪਹਿਚਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵਧੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵਿਆਂ ਨੂੰ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਵੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਤਰ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਅਗੇਤਰ 'ਅ' ਅੱਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ 'ਅਨ', 'ਬਿ' ਆਦਿ ਅਗੇਤਰ ਵੀ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇੰਝ ਹੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਿਛੇਤਰ ਜਿਵੇਂ 'ਈ', 'ਦਾ', 'ਨ', 'ਹਾਰ', 'ਹੀਨ', 'ਣ', 'ਨ', 'ਤ' ਆਦਿ ਅੱਜ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਆਮ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

'ਅ' ਅਗੇਤਰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਿੰਦੂ ਹੈ। ਕਿਉਂ ਕਿ 'ਅ' ਅਗੇਤਰ ਨੂੰ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ ਲਗਾ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤ/ਵਡਿਆਈ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਣਾਏ ਹਨ। 'ਅ' ਅਗੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਨਾਕਾਰਤਮਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਾਕਾਰਤਮਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥

ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਰੂਪੇ॥ ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਨੂਪੇ॥੨॥

ਨਮਸਤੰ ਅਭੇਖੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਲੇਖੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਏ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਜਾਏ॥੩॥

ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਜੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੰਜੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਠਾਮੇ॥੪॥

ਨਮਸਤੰ ਅਕਰਮੰ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਧਰਮੰ॥
ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੰ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਧਾਮੰ॥੫॥
ਨਮਸਤੰ ਅਜਾਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਪਾਤੇ॥
ਨਮਸਤੰ ਅਮਜਬੇ॥ ਨਮਸਤਸਤੁ ਅਜਬੇ॥੧੭॥
ਅਦੇਸੰ ਅਦੇਸੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੇਸੇ॥
ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਧਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਬਾਮੇ॥੧੮॥
ਨਮਸਤੰ ਅਬਰਨੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਮਰਨੇ॥੨੩॥
ਅਲੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਭੇਖ ਹੈਂ॥
ਅਢਾਹ ਹੈਂ॥ ਅਗਾਹ ਹੈਂ॥੧੩੯॥
ਅਸੰਭ ਹੈਂ॥ ਅਗੰਭ ਹੈਂ॥
ਅਨੀਲ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥੧੪੦॥
ਅਨਿਤ ਹੈਂ॥ ਸੁਨਿਤ ਹੈਂ॥
ਅਜਾਤ ਹੈਂ॥ ਅਜਾਦਿ ਹੈਂ॥੧੪੧॥
ਅਭੰਗ ਹੈਂ॥ ਅਨੰਗ ਹੈਂ॥
ਅਭੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਲੇਖ ਹੈਂ॥੧੩੩॥
ਅਭਰਮ ਹੈਂ॥ ਅਕਰਮ ਹੈਂ॥
ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥ ਜੁਗਾਦਿ ਹੈਂ॥੧੩੪॥
ਅਜੈ ਹੈਂ॥ ਅਬੈ ਹੈਂ॥
ਅਭੂਤ ਹੈਂ॥ ਅਧੂਤ ਹੈਂ॥੧੩੫॥
ਅਨਾਸ ਹੈਂ॥ ਉਦਾਸ ਹੈਂ॥

ਅਧੰਧ ਹੈਂ॥ ਅਬੰਧ ਹੈਂ॥੧੩੬॥
 ਅਲਿਖ ਹੈਂ॥ ਅਦਿਖ ਹੈਂ॥੧੩੮॥
 ਅਕਰਮੰ॥ ਅਭਰਮੰ॥ ਅਗੰਜੇ॥ ਅਲੇਖੇ॥੧੯੬॥
 ਅਨਾਥੇ॥ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥ ਅਜੇਨੀ॥ ਅਮੇਨੀ॥੧੯੪॥
 ਅਨਾਮ॥ ਅਕਾਮ॥ ਅਗਾਹ॥ ਅਢਾਹ॥੧੯੩॥
 ਅਕਾਲ॥ ਦਿਆਲ॥ ਅਲੇਖ॥ ਅਭੇਖ॥੧੯੨॥
 ਅਗੰਜ॥ ਅਭੰਜ॥ ਅਲਖ॥ ਅਭਖ॥੧੯੧॥
 ਅਭੂ॥ ਅਜੂ॥ ਅਨਾਸ॥ ਅਕਾਸ॥੧੯੦॥
 ਅਜੈ॥ ਅਲੈ॥ ਅਭੈ॥ ਅਬੈ॥ ੧੯੯॥
 ਨਮਸਤੰ ਅਜੀਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੀਤੇ॥
 ਨਮਸਤੰ ਅਬਾਹੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਢਾਹੇ॥੬॥
 ਨਮਸਤੰ ਅਨੀਲੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਦੇ॥
 ਨਮਸਤੰ ਅਛੇਦੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਗਾਧੇ॥੭॥
 ਅਰੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਜੂ ਹੈਂ॥ ਅਭੂ ਹੈਂ॥੨੯॥
 ਅਲੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਭੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਮ ਹੈਂ॥ ਅਕਾਮ ਹੈਂ॥੩੦॥
 ਅਧੇ ਹੈਂ॥ ਅਭੇ ਹੈਂ॥ ਅਜੀਤ ਹੈਂ॥ ਅਭੀਤ ਹੈਂ॥੩੧॥
 ਅਨੀਲ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥ ਅਜੇ ਹੈਂ॥ ਅਜਾਦਿ ਹੈਂ॥੩੩॥
 ਅਜਨਮ ਹੈਂ॥ ਅਬਰਨ ਹੈਂ॥ ਅਭੂਤ ਹੈਂ॥ ਅਭਰਨ ਹੈਂ॥੩੪॥
 ਅਗੰਜ ਹੈਂ॥ ਅਭੰਜ ਹੈਂ॥ ਅਜੂਝ ਹੈਂ॥ ਅਝੰਝ ਹੈਂ॥੩੫॥
 ਅਗੰਮ ਹੈਂ॥ ਅਜੰਮ ਹੈਂ॥ ਅਭੂਤ ਹੈਂ॥ ਅਛੂਤ ਹੈਂ॥੪੦॥
 ਅਲੇਕ ਹੈਂ॥ ਅਸੇਕ ਹੈਂ॥ ਅਕਰਮ ਹੈਂ॥ ਅਭਰਮ ਹੈਂ॥੪੧॥

iv. ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਚੌਥੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਅਰਬੀ/ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨਕ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਗੁਰਮੁਖੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ:

ਗਰੀਬੁਲ ਪਰਸਤੈ (ਗਰੀਬ - ਉਲ - ਪਰਸਤੈ)

ਬਿਲੰਦੁਲ ਮਕਾਨੈ (ਬਿਲੰਦ - ਉਲ - ਮਕਾਨ)

ਕਰੀਮੁਲ ਕਮਾਲ (ਕਰੀਮ - ਉਲ - ਕਮਾਲ)

ਗਨੀਮੁਲ ਸਿਕਸਤੈ (ਗਨੀਮ - ਉਲ - ਸਿਕਸਤੈ)

ਜਮੀਨਲ ਜਮਾਨੈ (ਜਮੀਨ - ਅਲ - ਜਮਾਨੈ)

ਤਮੀਜੁਲ ਤਮਾਮੈ (ਤਮੀਜ - ਉਲ - ਤਮਾਮੈ)

ਹਰੀਫੁਲ ਅਜੀਮੈ (ਹਰੀਫ - ਉਲ - ਅਜੀਮੈ)

ਗਰੀਬੁਲ ਨਿਵਾਜ (ਗਰੀਬ - ਉਲ - ਨਿਵਾਜ) ਆਦਿ

ਫ਼ਾਰਸੀ/ਅਰਬੀ ਦੇ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਅਸਲ ਬਣਤਰ ਤਾਂ ਬਰੈਕਟ ਵਿਚਲੇ ਰੂਪਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨਕ ਅੰਸ਼ 'ਉਲ' ਅਤੇ 'ਅਲ' ਦਾ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਗੁਰਮੁਖੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

v. ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪੰਜਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਨਮਸਤੁੰ', 'ਨਮਸਤੰ', 'ਨਮੋ', 'ਨਮਸਤਸਤੁ' ਵਰਗੇ ਨਮਸਤਕਾਰਾਤਮਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਥਨ-ਢੰਗ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗੀਤਾਤਮਕਤਾ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਜਿਗਿਆਸੂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕਰਮਸ਼ੀਲਤਾ ਜਾਂ ਉਦਮ ਕਰਨ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਹਰਿ-ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਅੱਗੇ ਵਧਦਾ ਹੈ।

vi. ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਛੇਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਇੱਕ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਇੱਕ ਤੁਕ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ 'ਕਿ' ਅਵਯਯ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਚਿਤਰਣ ਵਿੱਚ ਨਵਾਂ ਪ੍ਰਯੋਗ

ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ 'ਕਿ' ਪਦ ਦਾ ਅਰਥ ਕੁਝ ਟੀਕਾਕਾਰਾਂ ਨੇ 'ਜੋ' ਅਤੇ ਕੁਝ ਨੇ 'ਜਾਂ' ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਅਰਥ ਸਰਵਨਾਮ ਸੂਚਕ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਅਵਯਯ ਬੋਧਕ। ਇਸ ਕਿਸਮ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ (ਭਾਗ ਸਤਾਰਵਾਂ) ਰਾਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਕਿ ਜਾਹਿਰ ਜਹੂਰ ਹੈ॥ ਕਿ ਹਾਜਿਰ ਹਜੂਰ ਹੈ॥

ਹਮੇਸੁਲ ਸਲਾਮ ਹੈ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਕਲਾਮ ਹੈ॥੧੫੦॥

ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਦਿਮਾਗ ਹੈ॥ ਕਿ ਹੁਸਨੁਲ ਚਰਾਗ ਹੈ॥

ਕਿ ਕਾਮਲ ਕਰੀਮ ਹੈ॥ ਕਿ ਰਾਜਕ ਰਹੀਮ ਹੈ॥੧੫੧॥

ਕਿ ਰੋਜੀ ਦਿਹਿੰਦ ਹੈ॥ ਕਿ ਰਾਜਕ ਰਹਿੰਦ ਹੈ॥

ਕਰੀਮੁਲ ਕਮਾਲ ਹੈ॥ ਕਿ ਹੁਸਨੁਲ ਜਮਾਲ ਹੈ॥੧੫੨॥

ਕਿ ਸਰਬੁਲ ਗਵੰਨ ਹੈ॥ ਹਮੇਸੁਲ ਰਵੰਨ ਹੈ॥੧੫੩॥

ਕਿ ਅਚਲੰ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੈ॥ ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਸੁਬਾਸ ਹੈ॥

ਕਿ ਅਜਬ ਸਰੂਪ ਹੈ॥ ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਬਿਭੂਤਿ ਹੈ॥੧੫੪॥

vii. ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੱਤਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਨੇਕ ਭਾਸ਼ੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਹੋਰ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਆਪਣੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚਲੇ ਬ੍ਰਹਮ ਚਿੰਤਨ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਧਰਮਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ-ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਇਹ ਰਚਨਾ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹੈ।

viii. ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅੱਠਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਛੰਦ ਦੀ ਚਾਲ ਨੂੰ ਠੀਕ ਰੱਖਣ ਲਈ 'ਅ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਆ' ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਕਿ ਆਸ਼ੋਕ ਬਰਨੇ - 'ਅਸ਼ੋਕ' ਦੇ ਥਾਂ ਆਸ਼ੋਕ (੧੦੫)

ਕਿ ਆਛਿਜ ਦੇਸੈ - 'ਅਛਿਜ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਆਛਿਜ' (੧੦੩)

ਕਿ ਆਭਿਜ ਭੇਸੈ - 'ਅਭਿਜ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਆਭਿਜ' (੧੦੩)

ਕਿ ਆਗੰਜ ਕਰਮੈ - 'ਅਗੰਜ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਆਗੰਜ' (੧੦੩)

ਆਡੀਠ ਧਰਮ - 'ਅਡੀਠ' ਦੇ ਥਾਂ 'ਆਡੀਠ' (੧੧੦)

ix. ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੌਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਰਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣ ਵਿੱਚ 'ਦਾ', 'ਦੇ', 'ਦੀ' ਦਾ ਭਾਵ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅਲਫ ਲਾਮ (ਉਲ, ਅਲ) ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ 'ਸਬੱਬੁੱਲ ਅਸਬਾਬ'। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕਰਾਂਗੇ ਤਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਵਰਤੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਲਵਾਂਗੇ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ। ਸਬੱਬ + ਉਲ + ਅਸਬਾਬ - ਅਸਬਾਬ ਦਾ ਸਬੱਬ, ਸਬੱਬਾਂ ਦਾ ਸਬੱਬ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਤਜਰਕਾਤੁਲ ਐਲੀਆ' - ਐਲੀਆਵਾਂ ਦੇ ਤਜਕਰੇ, ਵਲੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ।

ਇਹ ਅਲਫ ਲਾਮ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਸਿਰਫ ਦਾ, ਦੇ, ਦੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਦੇ ਅਗਲੇ ਪਿਛਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਉਹ ਤਰਤੀਬ ਰੱਖੀ ਹੈ, ਜੋ ਅਰਬੀ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸੰਬੰਧਕੀ, ਯੋਜਕੀ, ਸੰਬੰਧਬੋਧਕੀ ਅਰਥਾਂ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸੰਬੰਧਕੀ : ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ 'ਉਲ' ਸੰਬੰਧਕੀ (ਨੂੰ, ਤੋਂ, ਲਈ, ਵਿਚ, ਉੱਤੇ) ਰੂਪਾਂ ਵਜੋਂ ਆਇਆ ਹੈ।
ਜਿਵੇਂ:

ਨੰ : ਸਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਮੈ (ਸਭ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਹੈ)

ਤੋਂ: ਸਦੈਵੁਲ ਅਕਾਮ (ਹਮੇਸ਼ਾ ਤੋਂ ਕਾਮਨਾ ਮੁਕਤ ਹੈ)

ਲਈ: ਸਮਸਤੁਲ ਅਦੀਬ (ਸਭ ਲਈ ਅਦਿਸ਼ ਹੈ)

ਵਿਚ: ਸਰਬੁਲ ਗਵੰਨ (ਸਭ ਵਿੱਚ ਗਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ)

ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸ (ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ)

ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੀ (ਸਭ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ)

ਉੱਤੇ: ਪ੍ਰਿਥੀਉਲ ਪ੍ਰਣਾਸ (ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਉੱਤੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ)

ਸੰਬੰਧਬੋਧਕੀ: ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ 'ਉਲ' ਸੰਬੰਧਬੋਧਕ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਦਾ: ਸਮਸਤੁਲ ਸਰੂਪ (ਸਭ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ)

ਦੀਆਂ: ਅਨੇਕੁਲ ਤਰੰਗ (ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਵਾਲਾ)

ਯੋਜਕੀ: ਕੁਝ ਥਾਵਾਂ ਤੇ 'ਉਲ' ਯੋਜਕਾਂ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਤੇ: ਅਦੇਸੁਲ ਅਲੇਖ (ਦੇਸ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਲੇਖੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤ)

ਅਗੰਜੁਲ ਅਨਾਮੇ (ਨਾਸ਼ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਨਾਮ ਰਹਿਤ ਹੈ)

x. ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੱਸਵੀਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਨਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੇਸ਼ੱਕ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਚਨਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ, ਕਿਰਿਆ, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਸੰਬੰਧਕ, ਯੋਜਕ, ਨਾਂਹ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ਸਾਰੀਆਂ ਵਿਆਕਰਨਕ ਸ੍ਰੇਣੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਚਾਹੇ ਘੱਟ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਮਿਲਦੀਆਂ ਜ਼ਰੂਰ ਹਨ। ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

xi. ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਧਾਰਨ ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਨ ਲਈ ਅਲੰਕਾਰਾਂ, ਬਿੰਬਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਅਲੰਕਾਰਾਂ, ਬਿੰਬਾਂ, ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ਼ਕ, ਅਲੰਕਾਰ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ

ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਉਘਾੜਿਆ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਜੇ ਉਹ ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਾਂਤ ਸਰੂਪ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਜੇ ਉਹ ਅੰਧਕਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੇਜ ਪੁੰਜ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸਮੁੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਣ ਹੈ:

ਨਮੋ ਕਲਹ ਕਰਤਾ ਨਮੋ ਸ਼ਾਂਤਿ ਰੂਪੇ॥੧੮੧॥

ਨਮੋ ਅੰਧਕਾਰੇ॥ ਨਮੋ ਤੇਜ ਤੇਜੇ॥

ਨਮੋ ਬ੍ਰਿੰਦ ਬ੍ਰਿੰਦੇ॥ ਨਮੋ ਬੀਜ ਬੀਜੇ॥੧੮੨॥

xii. ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਤਦਭਵ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ: ਬੇਦ, ਬਰਨ, ਸਰਬਦਾ, ਜਲਾਸਰੇ, ਸੂਰਜ, ਜੁਧ, ਬਨ, ਪ੍ਰਕਾਸ, ਜੇਗ, ਜੇਗੇ, ਅਜੇਨਿ, ਜਗ, ਜੰਤ੍ਰੰ, ਨਿਰਭੈ, ਅਨਭਉ, ਬਿਸੰਭਰ, ਬਿਭੂਤ, ਨਿਤ, ਸਚਿਦਾਨੰਦ, ਅਰਧੰ, ਗਾਤ, ਪੁਰਖ, ਗਿਆਨ, ਘਰਿ ਘਰਿ, ਅਭਗਤ, ਆਦਿ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਡਾ. ਸੇਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਣਜਾਰਾ ਬੇਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ 263
2. ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ਵ ਕੋਸ਼, ਜਿਲਦ ਤੀਜੀ, ਪੰਨਾ 591
3. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਤੇ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ (ਡਾ.), ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ: ਪਾਠ ਸੰਪਾਦਨ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ, ਪੰਨਾ 23
4. ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਜਿਲਦ ਪਹਿਲੀ, ਪੰਨਾ 224
5. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 20
6. ਸੰਤ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਅਰਥ ਪ੍ਰਬੋਧ, ਪੰਨਾ 32
7. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼, ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਪੰਨਾ 761
8. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ 893
9. ਜੀ.ਐਸ. ਰਿਆਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ, 893
10. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ: ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਪੰਨਾ 411
11. ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਛੰਦ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪੰਨਾ 13
12. ਸੰਤ ਸਿੰਘ ਸੇਖੇ, ਸਾਹਿਤਿਆਰਥ, ਪੰਨਾ 221
13. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਕਾਵਿ ਦੇ ਤੱਤ, ਪੰਨਾ 221
14. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਾਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ 495
15. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਪੰਨਾ 519
16. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਾਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ 919-20
17. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1043
18. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 266
19. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 901
20. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 129-130
21. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪੰਨਾ 9
22. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 8
23. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 8

ਅਧਿਆਇ ਦੂਜਾ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

2.1 ਧੁਨੀ: ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਰੂਪ

ਜਗਤ ਦਾ ਸਮਸਤ ਕਾਰ ਵਿਹਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਉੱਪਰ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ। ਸਮਾਜ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਸੀ ਭਾਵਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪਸ਼ੂਆਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜਨ ਵਾਲੀ ਵੱਡੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਮੁੱਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ: ਮੌਖਿਕ ਅਤੇ ਲਿਖਤੀ ਭਾਸ਼ਾ। ਮੌਖਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬੋਲਚਾਲ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਲਿਖਤੀ ਭਾਸ਼ਾ ਸਾਹਿਤ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਮੂਲ ਇਕਾਈ 'ਭਾਸ਼ਾ-ਧੁਨੀ' ਹੈ। ਧੁਨੀ ਰਾਹੀਂ ਸ਼ਬਦ, ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਵਾਕ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਧੁਨੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਛੋਟੀ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਅਜਿਹੀ ਬੁਨਿਆਦੀ ਇਕਾਈ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਧੁਨੀਯੰਤਰ ਬੇਅੰਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਨਿਰਾਰਥਕ, ਸਾਰਥਕ ਧੁਨੀਆਂ ਉਚਾਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਉਚਰਿਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਥਕ ਧੁਨੀਆਂ ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਿਯਮਬੱਧ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਉਚਾਰਨ ਦੁਆਰਾ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਪੈਦਾ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਧੁਨੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਬਰਤਨਾਂ ਦੇ ਟਕਰਾਉਣ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਪਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪੱਥਰ ਸੁੱਟਣ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਜਾਂ ਬੱਦਲਾਂ ਦੀ ਗੜਗੜਾਹਟ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀ ਹੈ। ਆਮ ਧੁਨੀ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕਰਨ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀ (Speech Sound) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ 'ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀ' ਨੂੰ ਕੇਵਲ 'ਧੁਨੀ' ਹੀ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜੌਨ ਲਾਇਨਜ਼ ਅਨੁਸਾਰ, "A speech sound is any phonetically distinct unit of sound; that is to say, any unit of sound produced by the speech-organs that can be distinguished by the phonetecian from all other units of sound produced by the speech-organs."¹

ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਣਿਤ ਕਥਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀ ਮਨੁੱਖੀ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪੰਨ ਧੁਨੀ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਵੀ ਇਕਾਈ ਜਿਸਨੂੰ ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨੀ ਉਚਾਰਨ ਅੰਗਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪੰਨ ਕਰਕੇ ਹੋਰ ਧੁਨੀ-ਇਕਾਈਆਂ ਤੋਂ ਨਿਖੜਵੇਂ ਤੌਰ ਤੇ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ: 'ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀ' ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ 'ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀ' ਭਾਸ਼ਾਈ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੰਕਲਪ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀ ਉਹ ਬੁਨਿਆਦੀ ਇਕਾਈ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਲੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਢਾਂਚਾ ਉਸਰਦਾ ਹੈ।

2.1.1 ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀ ਅਤੇ ਧੁਨੀਮ (Speech sound and Phoneme)

ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀ ਜਾਂ ਧੁਨੀ ਹੀ ਜਦ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਧੁਨੀਮ/ਧੁਨੀਗ੍ਰਾਮ ਜਾਂ ਫੋਨੀਮ ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਧੁਨੀਮ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਧੁਨੀ ਦਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਹੈ ਜਦ ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਘ ਵਿੱਚੋਂ ਉਚਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ 'ਧੁਨੀ' ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਧੁਨੀਮ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਧੁਨੀ ਅਤੇ ਧੁਨੀਮ ਦੇ ਅੰਤਰ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਧੁਨੀਮ ਅਰਥ ਭੇਦਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ ਜਦਕਿ ਧੁਨੀ ਉਚਾਰ ਭੇਦਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਡਾ. ਪ੍ਰੋਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, "ਮਨੁੱਖੀ ਸੰਘ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ ਆਮ ਆਵਾਜ਼ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਸਬੰਧਾਂ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਕਰਕੇ ਤਾਂ 'ਧੁਨੀ' ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਖਾਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਕ ਧੁਨੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੁਨੀ' ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ 'ਫੋਨੀਮ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।² ਰੋਕਿਟ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ, "The phonemes of Language then are elements which stand in contrast with each other in the phonological system of the Language. It must be remembered that a phonemes in given Language is defined only in terms of its difference from the other phonemes of the same Language."³

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਚਾਰ ਚਰਚਾ ਦੁਆਰਾ ਧੁਨੀ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਲੱਛਣ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਧੁਨੀ ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਨੁਸਾਰ 'ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀ' ਹੈ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀ 'ਧੁਨੀਮ' ਹੈ।

2.1.2 ਧੁਨੀ ਵਿਉਂਤ: ਜਾਣ ਪਛਾਣ

ਭਾਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਸਾਰਥਕ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ (Phonetics) ਅਤੇ ਧੁਨੀ ਵਿਉਂਤ (Phonology) ਦਾ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵ ਹੈ। ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ। ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਖ ਹੈ। ਕੋਈ ਧੁਨੀ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਵੇਂ ਉਤਪਤੀ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਸਥਾਨ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ, ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕਿਵੇਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਧੁਨੀ ਵਿਉਂਤ ਦਾ ਸਬੰਧ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਹੀ ਵਰਣਨ ਤੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਉਂਤ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਮਾਨਵੀ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ ਪਰ ਧੁਨੀ ਵਿਉਂਤ ਵਿੱਚ ਨਿਖੇੜੂ ਜਾਂ ਅਰਥ-ਭੇਦਕ ਧੁਨੀਆਂ ਹੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹਨ।

ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, "ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ ਮਨੁੱਖੀ ਕੰਠ ਤੋਂ ਨਿਕਲੀਆਂ ਆਮ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਧੁਨੀ ਵਿਉਂਤ ਵਿਗਿਆਨ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਜਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਧੁਨੀ ਵਿਉਂਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇੱਕ ਖਾਸ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਕੇ ਆਮ ਭਾਸ਼ਾਗਤ 'ਧੁਨੀ' ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ।"⁴

ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ ਅਨੁਸਾਰ, "ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਧੁਨੀ ਵਿਉਂਤ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਰਤਾਰੇ ਨਾਲ। ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ

ਧੁਨੀ ਉਚਾਰਨ, ਧੁਨੀ ਸੰਚਾਰ ਅਤੇ ਧੁਨੀ ਸ੍ਰਵਣ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਧੁਨੀ ਵਿਉਂਤ ਵਿੱਚ ਉਚਰਿਤ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾਈ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।⁵

2.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ:

ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਦਿੱਖ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ ਰਚਨਾ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੁਆਰਾ ਸਾਕਾਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਤਹੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਅਤੇ ਗਹਿਨ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਆਕਰਨਕ ਨੇਮ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਤਹੀ ਅਤੇ ਤੈਹੀ 'ਗਹਿਨ' ਵਰਤਾਰੇ ਦਿੱਖ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੇ ਦਿੱਖ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਰੂਪ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹਿਲੂ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

2.2.1 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ: ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ

ਅਗਲੇਰੇ		ਵਿਚਕਾਰਲੇ		ਪਿਛਲੇਰੇ
(ਗੁਲਾਈ ਰਹਿਤ)				(ਗੁਲਾਈਦਾਰ)
ਉੱਚੇ	ਈ			ਊ
ਅਰਧ ਉੱਚੇ	ਇ			ਉ
ਅਰਧ ਨੀਵੇਂ	ਏ	ਅ		ਓ
ਨੀਵੇਂ	ਐ	ਆ		ਔ

ਸਵਰ ਵਕਤੇ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰੀਆਂ ਗਈਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਮੂੰਹ ਪੇਲ ਵਿੱਚੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ ਅਨੁਸਾਰ, "ਸ੍ਰੀ ਧੁਨੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਧੁਨੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਫੇਫੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਉਂਦੀ ਵਾਯੂਧਾਰਾ ਮੂੰਹ ਪੇਲ ਰਾਹੀਂ ਬੇਰੋਕ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।"⁶ ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ, "ਸ੍ਰੀ ਉਹ

ਧੁਨੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮੂੰਹ ਦੇ ਉਚਾਰਨੀ ਅੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਾ ਕੋਈ ਤੰਗੀ, ਰਗੜ, ਨਾ ਛੁਹ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਫੋਫੜਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਆਉਂਦੀ ਸਾਹ ਦੀ ਹਵਾ ਬੇਰੋਕ ਗਤੀ ਨਾਲ ਮਲਕੜੇ, ਜਿਹ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰਵਾਂ ਦੀ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰਵ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਨੂੰ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰਵ ਸੁਤੰਤਰ ਧੁਨੀਆਂ ਹਨ।”

2.2.1.1 ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਲੇ ਦਸ ਸ੍ਰਵ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰਵਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

- (1) ਜੀਭ ਦੀ ਸਥਿਤੀ
- (2) ਜੀਭ ਦੀ ਉਚਾਈ
- (3) ਬੁੱਲਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ

2.2.1.1.1 ਜੀਭ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ:

ਜੀਭ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸ੍ਰਵਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੇਰੇ ਸ੍ਰਵ, ਪਿਛਲੇਰੇ ਸ੍ਰਵ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸ੍ਰਵ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰਵ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਜੀਭ ਦਾ ਅਗਲਾ ਹਿੱਸਾ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜੋ ਸ੍ਰਵ ਧੁਨੀਆਂ ਮੂੰਹ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਲੇਰੇ ਸ੍ਰਵ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਈ, ਏ ਅਤੇ ਐ ਅਗਲੇਰੇ ਸ੍ਰਵ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ।^੧

2.2.1.1.1.1 ਅਗਲੇਰੇ ਸ੍ਰਵ: ਈ, ਏ ਅਤੇ ਐ

ਅੰਗ ਹੀਨ ਅਭੰਗ ਅਨਾਤਮ ਏਕ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥੮੫॥

ਏਕ ਮੂਰਤਿ ਅਨੇਕ ਦਰਸਨ ਦੀਨ ਰੂਪ ਅਨੇਕ॥

ਖੇਲ ਖੇਲ ਅਖੇਲ ਖੇਲਨ ਅੰਤ ਕੇ ਫਿਰਿ ਏਕ॥੮੧॥

ਨਮਸਤੰ ਸੁ ਏਕੈ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨੇਕੈ॥੯॥
 ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਭਾਨੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮਾਨੈ॥
 ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੈ॥੧੧੯॥
 ਨਮੋ ਪ੍ਰੋਤ ਅਪ੍ਰੋਤ ਦੇਵੇ ਸੁਧਰਮੇ॥੫੪॥
 ਕਿ ਆਦਿ ਅਦੇਵ ਹੈ॥ ਕਿ ਆਪਿ ਅਭੇਵ ਹੈ॥
 ਕਿ ਚਿੰਤ੍ਰ ਬਿਗੀਨੈ॥ ਕਿ ਏਕੈ ਅਧੀਨੈ॥੧੦੭॥

2.2.1.1.1.2 ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸ੍ਰੀ : ਅ, ਆ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਜੀਭ ਦਾ ਅਗਲਾ ਹਿੱਸਾ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਧੁਨੀਆਂ ਮੂੰਹ ਦੇ ਅਗਲੇ ਹਿੱਸੇ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਗਲੇਰੇ ਸ੍ਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅ, ਆ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸ੍ਰੀ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥
 ਨਮਸਤੰ ਅਰੂਪੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨੂਪੇ॥੨॥
 ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੰ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਧਾਮੰ॥੫॥
 ਨਮਸਤੰ ਅਨੀਲੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਦੇ॥੭॥
 ਅਰੂਪ ਹੈ॥ ਅਨੂਪ ਹੈ॥
 ਅਜੂ ਹੈ॥ ਅਭੂ ਹੈ॥੨੯॥
 ਨਮੋ ਕਾਲ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥੪੫॥
 ਆਦਿ ਰੂਪ ਅਨਾਦਿ ਮੂਰਤਿ ਅਜੋਨਿ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥੭੯॥
 ਆਸਨ ਅਭੰਗ॥ ਉਪਮਾ ਅਨੰਗ॥੮੭॥
 ਆਜਾਨ ਬਾਹੁ॥ ਸਾਹਾਨ ਸਾਹੁ॥੮੮॥

2.2.1.1.1.3 ਪਿਛਲੇਰੇ ਸ੍ਰੀ: ਉ, ਓ, ਊ, ਐ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਜੀਭ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਹਿੱਸਾ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇਰੇ ਸ੍ਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਉ, ਐ ਅਤੇ ਓ ਪਿਛਲੇਰੇ ਸ੍ਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਿਛਲੇਰੇ ਸ੍ਰੀ ਉ, ਊ, ਓ, ਐ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੇ ਨਮੋ ਗਿਆਨ ਗਿਆਨੇ॥੧੮੬॥

ਲੋਕ ਚਉਦਹ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜਗ ਜਾਪਹੀ ਜਿਹ ਜਾਪ॥

ਅਰੂਪ ਹੈ॥ ਅਨੂਪ ਹੈ॥ ਅਜੂ ਹੈ॥ ਅਭੂ ਹੈ॥੨੯॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਸੇਖੰ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਪੇਖੰ॥੨੭॥

ਓਅੰਕਾਰ ਆਦਿ॥ ਕਥਨੀ ਅਨਾਦਿ॥

ਓਅੰ ਆਦਿ ਰੂਪੇ॥ ਅਨਾਦਿ ਸਰੂਪੇ॥੧੨੮॥

ਕਰੁਣਾਲਯ ਹੈ॥੧੮੧॥

ਕਿ ਅਨਭਉ ਅਨੂਪੇ॥੧੦੩॥

ਦੇਸ ਐਰ ਨ ਭੇਸ ਜਾ ਕਰ॥

ਰੂਪ ਰੇਖ ਨ ਰਾਗ॥੮੦॥

2.2.1.1.2 ਜੀਭ ਦੀ ਉਚਾਈ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ:

ਜੀਭ ਦੀ ਉਚਾਈ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਚਾਰ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ: ਉੱਚੇ ਸ੍ਰੀ, ਅਰਧ ਉੱਚੇ ਸ੍ਰੀ, ਅਰਧ ਨੀਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਤੇ ਨੀਵੇਂ ਸ੍ਰੀ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਜੀਭ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਉਪਰਲੇ ਤਾਲੂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਉੱਚੇ ਸ੍ਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਜੀਭ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੇਠਲੇ ਦੰਦਾਂ ਦੇ ਸਮਾਨਅੰਤਰ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ

ਨੀਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਨੀਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਉਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸ੍ਰੀ ਨੂੰ ਅਰਧ ਉੱਚੇ ਅਤੇ ਅਰਧ ਨੀਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਈ, ਉ ਉੱਚੇ ਸ੍ਰੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਇ, ਉ ਅਰਧ ਉੱਚੇ, ਏ, ਅ ਅਤੇ ਓ ਅਰਧ ਨੀਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਅਤੇ ਐ, ਆ ਨੀਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਹਨ।^੧ ਜਿਵੇਂ:

2.2.1.1.2.1 ਉੱਚੇ ਸ੍ਰੀ: ਈ, ਉ

ਨਮੋ ਸ੍ਰੀਰਜ ਸ੍ਰੀਰਜੇ ਨਮੋ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ॥੧੮੫॥

ਆਦਿ ਰੂਪ ਅਨਾਦਿ ਮੂਰਤਿ ਅਜੋਨਿ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥੧੯॥

ਅਨੂਪੇ ਅਰੂਪੇ ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੀ॥੫੮॥

ਸਦੈਵੰ ਸਰੂਪ ਹੈ॥ ਅਭੇਦੀ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥੧੨੬॥

ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਥੇ॥ ਨ੍ਰਿਸੰਗੀ ਪ੍ਰਮਾਥੈ॥੪੬॥

ਨਮੋ ਦੇਵ ਦੇਵੇ॥ ਅਭੇਖੀ ਅਭੇਵੇ॥੪੪॥

ਨਮੋ ਗੀਤ ਗੀਤੇ॥ ਨਮੋ ਤਾਨ ਤਾਨੇ॥੪੭॥

2.2.1.1.2.2 ਅਰਧ ਉੱਚੇ ਸ੍ਰੀ: ਇ, ਉ

ਗਤਿ ਮਿਤਿ ਅਪਾਰ॥ ਗੁਨ ਗਨ ਉਦਾਰ॥੯੧॥

ਆਲਿਸਯ ਕਰਮ॥ ਆਦ੍ਰਿਸਯ ਧਰਮ॥੯੩॥

ਨਮੋ ਪਰਮ ਗਿਆਤਾ॥ ਨਮੋ ਲੋਕ ਮਾਤਾ॥੫੨॥

ਕਿ ਆਛਿਜ ਦੇਸੈ॥ ਕਿ ਆਭਿਜ ਭੇਸੈ॥੧੦੩॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਗਉਣੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭਉਣੇ॥੪੫॥

ਸਰਬੰ ਭੁਗਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਜੁਗਤਾ॥੭੭॥

ਅਨੀਲ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥ ਅਜੇ ਹੈਂ॥ ਅਜਾਦਿ ਹੈਂ॥੩੩॥

2.2.1.1.2.3 ਅਰਧ ਨੀਵੇ ਸ੍ਰੀ: ਏ, ਅ ਅਤੇ ਓ

ਨਮਸਤੰ ਅਲੋਕੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਸੋਕੇ॥੧੨॥

ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇ॥ ਨਮੋ ਸਾਜ ਸਾਜੇ॥

ਨਮੋ ਸਾਹ ਸਾਹੇ॥ ਨਮੋ ਮਾਹ ਮਾਹੇ॥੬੭॥

ਨਮੋ ਰੇਖ ਰੇਖੇ॥ ਨਮੋ ਸੇਖ ਸੇਖੇ॥੬੮॥

ਅਲੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਭੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਮ ਹੈਂ॥ ਅਕਾਮ ਹੈਂ॥੩੦॥

ਓਅੰ ਆਦਿ ਰੂਪੇ॥ ਅਨਾਦਿ ਸਰੂਪੇ॥੧੨੮॥

2.2.1.1.2.4 ਨੀਵੇ ਸ੍ਰੀ: ਐ, ਆ, ਔ

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਐ, ਆ, ਔ ਨੀਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਐ, ਆ, ਔ ਤਿੰਨੋਂ ਨੀਵੇਂ ਸ੍ਰੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

ਆਦਿ ਰੂਪ ਅਨਾਦਿ ਮੂਰਤਿ ਅਜੋਨਿ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥

ਸਰਬ ਪਾਲਕ ਸਰਬ ਘਾਲਕ ਸਰਬ ਕੇ ਪੁਨਿ ਕਾਲ॥੭੯॥

ਅਜੈ॥ ਅਲੈ॥ ਅਭੈ॥ ਅਬੈ॥੧੮੬॥

ਨ ਸਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਭਰਮੰ॥ ਭਿਤ੍ਰੈ॥੯੯॥

ਨ ਪੇਤ੍ਰੈ ਨ ਪੁਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਸਤ੍ਰੈ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥

ਨ ਤਾਤੈ ਨ ਮਾਤੈ॥ ਨ ਜਾਤੈ ਨ ਪਾਤੈ॥੧੪੮॥

ਦੇਸ ਔਰ ਨ ਭੇਸ ਜਾ ਕਰ ਰੂਪ ਰੇਖ ਨ ਰਾਗ॥੮੦॥

2.2.1.1.3 ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ:

ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲਾਈਦਾਰ ਅਤੇ ਗੋਲਾਈ ਰਹਿਤ ਸ੍ਰੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀਆਂ ਦੇ ਉਚਾਰਨ ਸਮੇਂ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਗੋਲਾਈਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੋਲਾਈਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸ੍ਰੀਆਂ ਨੂੰ ਗੋਲਾਈ ਰਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਉ, ਊ, ਓ, ਐ ਗੋਲਾਈਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਹਨ ਅਤੇ ਈ, ਏ, ਐ, ਇ, ਅ, ਆ ਗੋਲਾਈ ਰਹਿਤ ਸ੍ਰੀ ਹਨ।¹⁰

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲੇ ਗੋਲਾਈਦਾਰ ਅਤੇ ਗੁਲਾਈ ਰਹਿਤ ਸਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

2.2.1.1.3.1 ਗੋਲਾਈਦਾਰ ਸ੍ਰੀ: ਉ, ਊ, ਓ, ਐ

ਓਅੰ ਆਦਿ ਰੂਪੇ॥ ਅਨਾਦਿ ਸਰੂਪੇ॥੧੨੮॥

ਓਅੰਕਾਰ ਆਦਿ॥ ਕਥਨੀ ਅਨਾਦਿ॥੧੬੭॥

ਰਿਪੁ ਤਾਪਨ ਹੈ॥ ਜਪੁ ਜਾਪਨ ਹੈ॥੧੮੨॥

ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਉਦਾਰ ਮੂਰਤਿ ਅਜੋਨਿ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥੮੩॥

ਦੇਸ ਐਰ ਨ ਭੇਸ ਜਾ ਕਰ ਰੂਪ ਰੇਖ ਨ ਰਾਗ॥੮੦॥

2.2.1.1.3.2 ਗੋਲਾਈ ਰਹਿਤ ਸ੍ਰੀ: ਈ, ਏ, ਐ, ਇ, ਅ, ਆ

ਆਕ੍ਰਿਤਾ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ॥ ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਮ੍ਰਿਤ ਹੈ॥੧੭੭॥

ਏਕ ਮੂਰਤਿ ਅਨੇਕ ਦਰਸਨ ਦੀਨ ਰੂਪ ਅਨੇਕ॥

ਖੇਲ ਖੇਲ ਅਖੇਲ ਖੇਲਨ ਅੰਤ ਕੇ ਫਿਰਿ ਏਕ॥੮੧॥

ਨਮਸਤੰ ਸੁ ਏਕੈ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨੇਕੈ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਭੂਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਜੂਪੇ॥੯॥

ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਮੇ॥ ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਤ੍ਰਿਕਾਮੇ॥੧੨੮॥

2.2.1.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ: ਸ੍ਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਉਂਤ:

/ਈ/: ਅਗਲੇਰਾ, ਉੱਚਾ, ਗੁਲਾਈ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਦੀਰਘ

ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਸ਼ਬਦ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਹੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿੱਚ।

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਈਸ /ਈ ਸ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਕੀਨ /ਕ ਈ ਨ/

ਅਨੀਲ /ਅ ਨ ਈ ਲ/

ਅਦੀਸ /ਅ ਦ ਈ ਸ/

ਅਲੀਕ /ਅ ਲ ਈ ਕ/

ਜੀਵ /ਜ ਈ ਵ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਆਵਈ /ਆ ਵ ਈ/

ਕਲੀ /ਕ ਅ ਲ ਈ/

ਦਲੀ /ਦ ਅ ਲ ਈ/

ਨਿਵਾਸੀ /ਨ ਇ ਵ ਆ ਸ ਈ/

/ਏ/: ਅਗਲੇਰਾ, ਅਰਧ ਨੀਵਾਂ, ਗੁਲਾਈ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਦੀਰਘ ਸੂਰ ਸ਼ਬਦ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ:

ਏਕ /ਏ ਕ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ:

ਪੇਖਤ /ਪ ਏ ਖ ਅ ਤ/

ਜੇਬ /ਜ ਏ ਬ/

ਅਦੇਸ /ਅ ਦ ਏ ਸ/

ਅਛੇਦ /ਅ ਛ ਏ ਦ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਅਜਾਏ /ਅ ਜ ਆ ਏ/

ਅਜੇ /ਅ ਜ ਏ/

ਸਾਜੇ /ਸ ਆ ਜ ਏ/

ਪਾਣੇ /ਪ ਆ ਣ ਏ/

ਰਾਜੇ /ਰ ਆ ਜ ਏ/

/ਐ/: ਅਗਲੇਰਾ, ਨੀਵਾਂ, ਗੁਲਾਈ ਰਹਿਤ, ਦੀਰਘ

/ਐ/ ਸ੍ਰੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਬਦ ਦੀ

ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਸਦੈਵ /ਸ ਦ ਐ ਵ/

ਫੈਲਿਓ /ਫ ਐ ਲ ਇ ਓ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਏਕੈ /ਏ ਕ ਐ/

ਰਾਜੈ /ਰ ਆ ਜ ਐ/

ਸੇਖੈ /ਸ ਓ ਖ ਐ/

ਲੋਕੈ /ਲ ਓ ਕ ਐ/

ਦੇਸੈ /ਦ ਏ ਸ ਐ/

ਸੇਕੈ /ਸ ਓ ਕ ਐ/

ਅਜੈ /ਅ ਜ ਐ/

ਅਲੈ /ਅ ਲ ਐ/

/ਉ:/ ਪਿਛਲੇਰਾ, ਉੱਚਾ, ਗੁਲਾਈਦਾਰ ਅਤੇ ਦੀਰਘ

ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਅਛੁਤ /ਅ ਛ ਉ ਤ/

ਅਜੂਪ /ਅ ਜ ਉ ਪ/

ਹਜੂਰ /ਹ ਜ ਉ ਰ/

ਅਰੂਪ /ਅ ਰ ਉ ਪ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਕੇਉ /ਕ ਓ ਉ/

ਅਭੂ /ਅ ਬ ਉ/

ਅਬੂ /ਅ ਬ ਉ/

/ਇ:/ ਅਰਧ ਉੱਚਾ, ਵਿਚਕਾਰਲਾ, ਗੁਲਾਈ ਰਹਿਤ, ਲਘੂ

ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦੇ ਹੋਏ 'ਇ' ਸ੍ਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਇਸਟ /ਇ ਸ ਅ ਟ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਅਨਿਤ /ਅ ਨ ਇ ਤ/

ਨਾਇਕ /ਨ ਆ ਇ ਕ/

ਆਦਿਤ /ਆ ਦ ਇ ਤ/

ਕਿਰਾ /ਕ ਇ ਰ ਆ/

ਚਿਹਨ /ਚ ਇ ਅ ਨ/

ਚਿਤ /ਚ ਇ ਤ/

ਨਿਤ /ਨ ਇ ਤ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਅਜੇਨਿ /ਅ ਜ ਓ ਨ ਇ/

ਆਦਿ /ਆ ਦ ਇ/

ਗਤਿ /ਗ ਅ ਤ ਇ/

/ਆ/: ਵਿਚਕਾਰਲਾ, ਨੀਵਾਂ, ਗੁਲਾਈ ਰਹਿਤ ਦੀਰਘ।

ਇਹ ਸੂਰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਂ ਵਾਂਗ

ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ:

ਮੁਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਆਦਿਤ /ਆ ਦ ਇ ਤ/

ਆਵਈ /ਆ ਵ ਈ/

ਆਦਿ /ਆ ਦ ਇ/

ਆਡੀਠ /ਆ ਡ ਈ ਠ/

ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਸਾਜ /ਸ ਆ ਜ/

ਤਾਪਨ /ਤ ਆ ਪ ਅ ਨ/

ਜਾਕਰ /ਜ ਆ ਕ ਅ ਰ/

ਕਾਮ /ਕ ਆ ਮ/

ਕਾਜ /ਕ ਆ ਜ/

ਕਾਲ /ਕ ਆ ਲ/

ਦਿਆਲ /ਦ ਇ ਆ ਲ/

ਦਾਇਕ /ਦ ਆ ਇ ਕ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਮਾਤਾ /ਮ ਆ ਤ ਆ/

ਵਿਸਾ /ਵ ਇ ਸ ਆ/

ਪਸਾ /ਪ ਅ ਸ ਆ/

ਦਿਸਾ /ਦ ਇ ਸ ਆ/

ਕਰਤਾ /ਕ ਅ ਰ ਤ ਆ/

ਅਜਾ /ਅ ਜ ਆ/

/ਐ/: ਪਿਛਲੇਰਾ, ਨੀਵਾਂ, ਗੁਲਾਈਦਾਰ ਅਤੇ ਦੀਰਘ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਐ ਸ੍ਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ,

ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਐਰ/ ਐ ਰ/

/ਓ/: ਪਿਛਲੇਰਾ, ਅਰਧ ਨੀਵਾਂ, ਗੁਲਾਈਦਾਰ ਅਤੇ ਦੀਰਘ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ,

ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਓਅੰ /ਓ ਅੰ/

ਓਅੰਕਾਰ /ਓ ਅੰ ਕ ਆ ਰ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਅਜੇਨਿ /ਅ ਜ ਓ ਨ ਇ/

ਅਲੇਕ /ਅ ਲ ਓ ਕ/

ਆਸੇਕ /ਆ ਸ ਓ ਕ/

ਕੇਊ /ਕ ਓ ਊ/

ਸੇਕੇ /ਸ ਓ ਕ ਏ/

ਸੇਖੰ /ਸ ਓ ਖ ਅੰ/

ਹੇਇ /ਹ ਓ ਇ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਕੇ /ਕ ਓ/

ਥਾਪਿਓ /ਥ ਆ ਪ ਓ ਓ/

/ਅ/: ਅਰਧ ਨੀਵਾਂ, ਵਿਚਕਾਰਲਾ, ਗੁਲਾਈ ਰਹਿਤ, ਲਘੂ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ ਮੁੱਢਲੀ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਮੁੱਢਲੀ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਅਕਾਮ /ਅ ਕ ਆ ਮ/

ਅਕਾਲ /ਅ ਕ ਆ ਲ/

ਅਕਾਸ /ਅ ਕ ਆ ਸ/

ਅਕਾਏ /ਅ ਕ ਆ ਏ/

ਅਸੂਤ /ਅ ਸ ਊ ਤ/

ਅਫੇਦ /ਅ ਫ ਏ ਦ/

ਅਜਾਤ /ਅ ਜ ਆ ਤ/

ਅਜਾਲ /ਅ ਜ ਆ ਲ/

ਅਜੀਤ /ਅ ਜ ਈ ਤ/

ਅਨਾਮ /ਅ ਨ ਆ ਮ/

ਅਨੇਕ /ਅ ਨ ਏ ਕ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਕਰ /ਕ ਅ ਰ/

ਕਰਤਾ /ਕ ਅ ਰ ਤ ਆ/

ਖਲ /ਖ ਅ ਲ/

ਗਨ /ਗ ਅ ਨ/

ਗੜਨ /ਗ ਅ ਝ ਅ ਨ/

/ਉ/: ਅਰਧ ਉੱਚਾ, ਵਿਚਕਾਰਲਾ, ਗੁਲਾਈਦਾਰ, ਲਘੂ

ਇਹ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ,

ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਉਦਾਰ /ਉ ਦ ਆ ਰ/

ਉਬਾਰਣ /ਉ ਬ ਆ ਰ ਅ ਣ/

ਉਰਧ /ਉ ਰ ਅ ਦ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਸੁਨਿਤ /ਸ ਉ ਨ ਇ ਤ/

ਸੁਬਾਸ /ਸ ਉ ਬ ਆ ਸ/

ਗਉਨ /ਗ ਉ ਅ ਨ/

ਅਨੁਰਾਗ /ਅ ਨ ਉ ਰ ਆ ਗ/

ਅਨਉਕਤਿ /ਅ ਨ ਉ ਕ ਤ ਇ/

ਅਨਉਸਤਤਿ /ਅ ਨ ਉ ਸ ਅ ਤ ਇ/

ਪੁਰ /ਪ ਉ ਰ/

ਮੁਕਤ /ਮ ਉ ਕ ਅ ਤ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਰਿਪੁ /ਰ ਇ ਪ ਉ/

ਅਨਭਉ /ਅ ਨ ਬ ਉ/

ਅਰੁ /ਅ ਰ ਉ/

2.2.1.3 ਸ੍ਰ ਸੰਜੋਗ:

"ਜਦੋਂ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ੍ਰ ਇਕੱਠੇ ਉਚਾਰੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਉਹ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰ ਜੁੜਾਵੇਂ ਉਚਾਰਖੰਡਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦਰ ਬਿੰਦੂ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਚਰਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਸ੍ਰਾਂ ਦੀ ਇਸ ਭਾਂਤ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਸ੍ਰ ਸੰਜੋਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"¹¹

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ੍ਰ ਸੰਯੋਗ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚਲੇ ਸ੍ਰ ਸੰਯੋਗ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ: ਇਓ, ਇਆ, ਉਆ, ਈਏ, ਈਊ, ਈਓ, ਏਈ, ਏਊ, ਊਈ, ਊਏ, ਊਓ, ਊਏ, ਓਈ, ਓਏ, ਓਆ, ਆਈ, ਆਏ, ਆਊ, ਊਆ, ਆਓ ਆਦਿ।

1. ਆਏ + ਆਏ

i. ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਨਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਕਾਮੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਧਾਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨਿਧਾਤੇ॥੧੧॥

ii. ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥੨॥

- iii. ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਏ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਜਾਏ॥੩॥
- iv. ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਠਾਮੇ॥੪॥
- v. ਨਮਸਤੰ ਅਬਾਰੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਢਾਰੇ॥੬॥
- vi. ਨਮਸਤੰ ਉਦਾਰੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਪਾਰੇ॥੮॥
- vii. ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਤਾਪੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਥਾਪੇ॥੧੩॥
ਨਮਸਤੰ ਤ੍ਰਿਮਾਨੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨਿਧਾਨੇ॥
- viii. ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਧਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਬਾਮੇ॥੧੮॥
- ix. ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਸਾਕੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਬਾਕੇ॥੨੫॥
- x. ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਨਾਥੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥੬੫॥
- xi. ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਪਾਲੇ॥੬੬॥
- xii. ਅਨਾਥੇ॥ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥ ਅਜੇਨੀ॥ ਅਮੇਨੀ॥੧੯੪॥
- xiii. ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਨਾਮੇ ਸਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਸੇ॥
ਅਗੰਜੁਲ ਅਨਾਮੇ ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੇ॥੧੯੭॥

ਇਹਨਾਂ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰੇਖਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਤਰਤੀਬ 'ਆਏ + ਆਏ' ਹੈ।

ਜਿਵੇਂ:

- ਅਕਾਲੇ - ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ ----» ਆਏ + ਆਏ
- ਨ੍ਰਿਨਾਮੇ - ਨ੍ਰਿਕਾਮੇ ----» ਆਏ + ਆਏ
- ਨ੍ਰਿਧਾਤੇ - ਨ੍ਰਿਘਾਤੇ ----» ਆਏ + ਆਏ
- ਅਕਾਏ - ਅਜਾਏ ----» ਆਏ + ਆਏ
- ਅਨਾਮੇ - ਅਠਾਮੇ ----» ਆਏ + ਆਏ
- ਅਬਾਰੇ - ਅਢਾਰੇ ----» ਆਏ + ਆਏ
- ਉਦਾਰੇ - ਅਪਾਰੇ ----» ਆਏ + ਆਏ
- ਪ੍ਰਨਾਮੇ - ਪ੍ਰਣਾਸੇ ----» ਆਏ + ਆਏ

ਅਨਾਮੇ - ਨਿਵਾਸੇ ----» ਆਏ + ਆਏ

ਨ੍ਰਿਤਾਪੇ - ਅਥਾਪੇ ----» ਆਏ + ਆਏ

ਤ੍ਰਿਮਾਨੇ - ਨਿਧਾਨੇ ----» ਆਏ + ਆਏ

ਨ੍ਰਿਧਾਮੇ - ਨ੍ਰਿਬਾਮੇ ----» ਆਏ + ਆਏ

ਨ੍ਰਿਸਾਕੇ - ਨ੍ਰਿਬਾਕੇ ----» ਆਏ + ਆਏ

ਨ੍ਰਿਨਾਥੇ - ਪ੍ਰਮਾਥੇ ----» ਆਏ + ਆਏ

ਅਕਾਲੇ - ਅਪਾਲੇ ----» ਆਏ + ਆਏ

2. ਉਏ + ਉਏ

ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਰੂਪੇ॥ ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਨੂਪੇ॥੨॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਸੂਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੂਤੇ॥੧੨॥

ਨਮਸਤੰ ਅਭੂਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਜੂਪੇ॥੯॥

ਅਨੰਗੰ ਸਰੂਪੇ॥ ਅਭੰਗੰ ਬਿਭੂਤੇ॥੧੪੫॥

ਨ੍ਰਿਭੰਗੀ ਸਰੂਪੇ॥ ਸਰਬੰਗੀ ਅਨੂਪੇ॥੧੪੭॥

ਇਹਨਾਂ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰੇਖਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਤਰਤੀਬ 'ਉਏ + ਉਏ' ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਅਰੂਪੇ - ਅਨੂਪੇ ----» ਉਏ + ਉਏ

ਨ੍ਰਿਸੂਤੇ - ਅਭੂਤੇ ----» ਉਏ + ਉਏ

ਅਭੂਤੇ - ਅਜੂਪੇ ----» ਉਏ + ਉਏ

ਸਰੂਪੇ - ਬਿਭੂਤੇ ----» ਉਏ + ਉਏ

ਸਰੂਪੇ - ਅਨੂਪੇ ----» ਉਏ + ਉਏ

3. ਏਏ + ਏਏ

ਨਮਸਤੰ ਅਭੇਖੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਲੇਖੇ॥੩॥

ਅਦੇਸੰ ਅਦੇਸੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੇਸੇ॥੧੮॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਦੇਸੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਭੇਸੇ॥੧੦॥

ਨਮਸਤਸਤੁ ਦੇਵੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੇਵੇ॥

ਇਹਨਾਂ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰੇਖਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਤਰਤੀਬ 'ਏਏ + ਏਏ' ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਭੇਖੇ - ਅਲੇਖੇ ----» ਏਏ + ਏਏ

ਅਦੇਸੇ - ਅਭੇਸੇ ----» ਏਏ + ਏਏ

ਨ੍ਰਿਦੇਸੇ - ਨ੍ਰਿਭੇਸੇ ----» ਏਏ + ਏਏ

ਦੇਵੇ - ਅਭੇਵੇ ----» ਏਏ + ਏਏ

4. ਓਏ + ਓਏ

ਨਮਸਤੰ ਅਲੋਕੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਸੋਕੇ॥੧੨॥

ਨਮਸਤੰ ਪ੍ਰਭੋਗੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਸੁਜੋਗੇ॥੧੫॥

ਨਮੇ ਜੋਗ ਜੋਗੇ॥ ਨਮੇ ਭੋਗ ਭੋਗੇ॥੨੮॥

ਨਮੇ ਰੇਖ ਰੇਖੇ॥ ਨਮੇ ਸੋਖ ਸੋਖੇ॥

ਇਹਨਾਂ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰੇਖਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਤਰਤੀਬ 'ਓਏ + ਓਏ' ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਲੋਕੇ - ਅਸੋਕੇ ----» ਓਏ + ਓਏ

ਪ੍ਰਭੋਗੇ - ਸੁਜੋਗੇ ----» ਓਏ + ਓਏ

ਜੋਗੇ - ਭੋਗੇ ----» ਓਏ + ਓਏ

ਰੇਖੇ - ਸੋਖੇ ----» ਓਏ + ਓਏ

5. ਈਏ + ਈਏ

ਨਮਸਤੰ ਅਜੀਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੀਤੇ॥੬॥

ਨਮਸਤੰ ਰਹੀਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਕਰੀਮੇ॥੨੫॥

ਇਹਨਾਂ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰੇਖਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਤਰਤੀਬ 'ਈਏ + ਈਏ' ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਜੀਤੇ - ਅਭੀਤੇ ----» ਈਏ + ਈਏ

ਰਹੀਮੇ - ਕਰੀਮੇ ----» ਈਏ + ਈਏ

6. ਏਐ + ਏਐ

ਨਮਸਤੰ ਸੁ ਏਕੈ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨੇਕੈ॥

ਕਿ ਆਫਿਜ ਦੇਸੈ॥ ਕਿ ਆਭਿਜ ਭੇਸੈ॥

ਇਹਨਾਂ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰੇਖਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਤਰਤੀਬ 'ਏਐ + ਏਐ' ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਏਕੈ - ਅਨੇਕੈ ----» ਏਐ + ਏਐ

ਦੇਸੈ - ਭੇਸੈ ----» ਏਐ + ਏਐ

7. ਅਏ

ਅਏ ਹੈਂ॥ ਅਭੇ ਹੈਂ॥੩੧॥

ਜਲੇ ਹੈਂ॥ ਥਲੇ ਹੈਂ॥੬੨॥

ਅ ਐ:

ਕਿ ਆਗੰਜ ਕਰਮੈ॥ ਕਿ ਆਭੰਜ ਭਰਮੈ॥੧੦੩॥

ਅਜੈ॥ ਅਲੈ॥ ਅਭੈ॥ ਅਬੈ॥੧੮੯॥

ਕਿ ਆਸੇਕ ਬਰਨੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਾ ਅਭਰਨੈ॥੧੦੫॥

ਕਿ ਬਿਭੂਤ ਕਰਨੈ॥ ਕਿ ਅਵਧੂਤ ਬਰਨੈ॥੧੦੪॥

ਆ ਐ:

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਭਾਨੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮਾਨੈ॥੧੧੯॥

ਹਮੇਸੁਲ ਸਲਾਮੈ॥ ਸਲੀਖਤ ਮੁਦਾਮੈ॥੧੨੧॥

ਬਿਲੰਦੁਲ ਮਕਾਨੈ॥ ਜਮੀਨਲ ਜਮਾਨੈ॥੧੨੨॥

ਤਮੀਜੁਲ ਤਮਾਮੈ॥ ਰੁਜੂਅਲ ਨਿਧਾਨੈ॥੧੨੩॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਕਾਜੈ॥ ਸਰਬਤ੍ਰ ਰਾਜੈ॥੧੧੬॥

ਕਿ ਰੋਜੀ ਰਜਾਕੈ॥ ਰਹੀਮੈ ਰਿਹਾਕੈ॥੧੦੮॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਤ੍ਰਾਣੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਪ੍ਰਾਣੈ॥੧੧੭॥
ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਭਾਨੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮਾਨੈ॥੧੧੯॥
ਨ ਤਾਤੈ ਨ ਮਾਤੈ॥ ਨਾ ਜਾਤੈ ਨ ਪਾਤੈ॥੧੪੮॥
ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਕਾਲੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਪਾਲੈ॥੧੧੪॥

ਊ ਅ:

ਅਰੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥
ਅਜੂ ਹੈਂ॥ ਅਭੂ ਹੈਂ॥੨੯॥
ਨ੍ਰਿਬਾਧ ਸਰੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਗਾਧ ਹੈਂ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥੧੨੭॥
ਤ੍ਰਿਭੁਗਤ ਸਰੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਛਿਜ ਅਛੂਤ ਹੈਂ॥
ਅਭੂਤ ਹੈਂ॥ ਅਧੂਤ ਹੈਂ॥
ਨ੍ਰਿਬੂਝ ਹੈਂ॥ ਅਸੂਝ ਹੈਂ॥ ਅਕਾਲ ਹੈਂ॥ ਅਜਾਲ ਹੈਂ॥੩੭॥

ਏ ਅ:

ਅਲੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਭੇਖ ਹੈਂ॥
ਅਨੇਕ ਹੈਂ॥ ਫਿਰਿ ਏਕ ਹੈਂ॥

ਆ ਅ:

ਹਮੇਸੁਲ ਸਲਾਮ ਹੈਂ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਕਲਾਮ ਹੈਂ॥੧੫੦॥
ਅਢਾਹ ਹੈਂ॥ ਅਗਾਹ ਹੈਂ॥੧੩੯॥
ਅਨਾਸ ਹੈਂ॥ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੈਂ॥
ਕਰੀਮੁਲ ਕਮਾਲ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਹੁਸਨੁਲ ਜਮਾਲ ਹੈਂ॥
ਅਨਾਮ ਹੈਂ॥ ਅਕਾਮ ਹੈਂ॥
ਅਨਝੰਝ ਗਾਤ॥ ਅਨਰੰਜ ਬਾਤ॥
ਅਮਾਨ ਹੈਂ॥ ਨਿਧਾਨ ਹੈਂ॥

ਅਬਾਹ ਹੈਂ॥ ਅਗਾਹ ਹੈਂ॥
ਗੁਨ ਗਨ ਉਦਾਰ॥ ਮਹਿਮਾ ਅਪਾਰ॥
ਅਕਾਲ॥ ਦਿਆਲ॥

ਅੰ ਅ:

ਅਧੰਧ ਹੈਂ॥ ਅਬੰਧ ਹੈਂ॥
ਅਭੰਗ ਹੈਂ॥ ਅਨੰਗ ਹੈਂ॥
ਅਗੰਜ ਹੈਂ॥ ਅਭੰਜ ਹੈਂ॥
ਅਜੂਝ ਹੈਂ॥ ਅਝੰਝ ਹੈਂ॥੩੫॥
ਅਗੰਮ ਹੈਂ॥ ਅਜੰਮ ਹੈਂ॥੪੦॥
ਅਸੰਭ ਹੈਂ॥ ਅਗੰਭ ਹੈਂ॥੧੪੦॥
ਅਰਿ ਬਰਿ ਅਗੰਜ॥
ਹਰਿ ਨਰ ਪ੍ਰਭੰਜ॥੧੬੧॥
ਹਰਿ ਨਰ ਅਖੰਡ॥
ਬਰ ਨਰ ਅਮੰਡ॥੧੬੨॥
ਅਨਛਿਜ ਅੰਗ॥
ਆਸਨ ਅਭੰਗ॥੧੬੪॥
ਕਿ ਸਰਬੁਲ ਗਵੰਨ ਹੈਂ॥
ਹਮੇਸੁਲ ਰਵੰਨ ਹੈਂ॥੧੫੬॥
ਕਿ ਅਚਲੰ ਅਨੰਗ ਹੈਂ॥
ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਅਭੰਗ ਹੈਂ॥੧੬੦॥
ਜਲ ਥਲ ਅਮੰਡ॥
ਦਿਸ ਵਿਸ ਅਭੰਡ॥੧੧੦॥

ਜਲ ਥਲ ਮਹੰਤ॥

ਦਿਸ ਵਿਸ ਬੇਅੰਤ॥੧੬੫॥

ਆ ਅੰ:

ਅਛੇਦੀ ਅਭੇਦੀ ਅਨਾਮੰ ਅਕਾਮੰ॥

ਸਮਸਤੇ ਪਰਾਜੀ ਸਮਸਤਸਤੁ ਧਾਮੰ॥੬੧॥

ਸਦਾ ਸਰਬਦਾ ਸਿਧਿ ਦਾਤਾ ਦਿਆਲੰ॥੬੦॥

ਪਰੰ ਪਰਮ ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰੰ ਪ੍ਰੇਛ ਪਾਲੰ॥੬੦॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਗਿਆਨੰ॥ ਨਮੇ ਪਰਮ ਤਾਨੰ॥

ਸਰਬੰ ਪ੍ਰਾਣੰ॥ ਸਰਬੰ ਤ੍ਰਾਣੰ॥

ਅੰ ਏ:

ਨਮਸਤ੍ਵੰ ਅਗੰਜੇ॥ ਨਮਸਤ੍ਵੰ ਅਭੰਜੇ॥੬੫॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਰੰਗੇ॥ ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਅਨੰਗੇ॥੭੧॥

ਅ ਊ:

ਅਭੂ॥ ਅਜੂ॥

ਇ ਏ:

ਅਖਿਜੇ ਅਭਿਜੇ॥ ਸਮਸਤੰ ਪ੍ਰਸਿਜੇ॥

ਅ ਅੰ:

ਕਿ ਸਰਬੰ ਕਲੀਮੈ॥ ਕਿ ਪਰਮੰ ਫਹੀਮੈ॥

ਅਖਲ ਧਰਮੰ॥ ਅਲਖ ਕਰਮੰ॥

ਸਰਬੰ ਦਾਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਗਿਆਤਾ॥

ਨ ਕਰਮੰ॥ ਨ ਕਾਏ॥ ਅਜਨਮੰ॥ ਅਜਾਏ॥

ਇ ਐ:

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮਾਨਿਯੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਦਾਨਿਯੈ॥
ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਜਾਪਿਯੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਥਾਪਿਯੈ॥
ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮਾਨਿਯੈ॥ ਸਦੈਵੰ ਪ੍ਰਧਾਨਿਯੈ॥

ਉ ਅ:

ਗਨੀਮੁਲ ਸਿਕਸਤੈ॥ ਗਰੀਬੁਲ ਪਰਸਤੈ॥
ਬਿਲੰਦੁਲ ਮਕਾਨੈ॥ ਜਮੀਨੁਲ ਜਮਾਨੈ॥੧੨੨॥
ਅਨੇਕੁਲ ਤਰੰਗ ਹੈਂ॥ ਅਭੇਦ ਹੈਂ॥ ਅਭੰਗ ਹੈਂ॥
ਅਜੀਜੁਲ ਨਿਵਾਜ ਹੈਂ॥ ਗਨੀਮੁਲ ਖਿਰਾਜ ਹੈਂ॥੧੨੪॥
ਸਮਸਤੁਲ ਸਲਾਮ ਹੈਂ॥ ਸਦੈਵੁਲ ਅਕਾਮ ਹੈਂ॥੧੨੭॥
ਹਮੇਸੁਲ ਸਲਾਮ ਹੈਂ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਕਲਾਮ ਹੈਂ॥੧੫੦॥
ਕਰੀਮੁਲ ਕਮਾਲ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਹੁਸਨੁਲ ਜਮਾਲ ਹੈਂ॥੧੫੨॥
ਹਰੀਫੁਲ ਸਿਕੰਨ ਹੈਂ॥ ਹਿਰਾਸੁਲ ਫਿਕੰਨ ਹੈਂ॥੧੫੩॥
ਅਗੰਜੁਲ ਗਨੀਮ ਹੈਂ॥ ਰਜਾਇਕ ਰਹੀਮ ਹੈਂ॥੧੫੪॥
ਕਿ ਨਰਕੰ ਪ੍ਰਣਾਸ ਹੈਂ॥ ਬਹਿਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸ ਹੈਂ॥੧੫੫॥
ਕਿ ਸਰਬੁਲ ਗਵੰਨ ਹੈਂ॥ ਹਮੇਸੁਲ ਰਵੰਨ ਹੈਂ॥
ਤਮਾਮੁਲ ਤਮੀਜ ਹੈਂ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਅਜੀਜ ਹੈਂ॥੧੫੬॥
ਜਮੀਨੁਲ ਜਮਾਂ ਹੈਂ॥ ਅਮੀਕੁਲ ਇਮਾਂ ਹੈਂ॥
ਕਰੀਮੁਲ ਕਮਾਲ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਜੁਰਅਤ ਹੈ॥੧੫੮॥

ਓ ਐ:

ਕਿ ਆਭਿਜ ਲੋਕੈ॥ ਕਿ ਆਦਿਤ ਸੇਕੈ॥੧੦੪॥
ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਸੇਖੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਪੇਖੈ॥੧੧੬॥

ਆ ਇ:

ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥ ਅਜਾਦਿ ਹੈਂ॥੩੩॥

ਓਅੰ ਆਦਿ ਰੂਪੇ॥ ਅਨਾਦਿ ਸਰੂਪੇ॥੧੨੮॥

ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥ ਜੁਗਾਦਿ ਹੈਂ॥੧੩੪॥

ਆ ਉ:

ਆਜਾਨੁ ਬਾਹੁ॥ ਸਾਹਾਨੁ ਸਾਹੁ॥੮੮॥

ਆਜਾਨੁ ਬਾਹੁ॥ ਏਕੈ ਸਦਾਹੁ॥੧੬੬॥

ਅ ਇ:

ਨਿਰੁਕਤਿ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈਂ॥ ਸਦੈਵੰ ਸਦਾ ਹੈਂ॥

ਬਿਭੁਗਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈਂ॥ ਪ੍ਰਜੁਗਤਿ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥੧੩੧॥

ਅਨਉਕਤਿ ਸਰੂਪ ਹੈਂ॥ ਪ੍ਰਜੁਗਤਿ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥੧੩੨॥

ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਦੋ ਅਰਥ ਸ੍ਰਵ ਹੈ /ਯ/ ਅਤੇ /ਵ/ ਇਹ ਬਹੁਤੀ ਵਾਰੀ ਕਰਮਵਾਰ /ਜ/ ਅਤੇ /ਬ/ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ /ਜ/ ਅਤੇ /ਬ/ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿੱਚ

ਉਚਾਰੇ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

ਵਰਨ	-	ਬਰਨ
ਵਨ	-	ਬਨ
ਵਿਭੁਗਤਿ	-	ਬਿਭੁਗਤ
ਯੁੱਧ	-	ਜੁੱਧ
ਯੋਗ	-	ਜੋਗ

2.2.1.4 ਨਾਸਕੀ ਸ੍ਰਵ:

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਨਾਸਕੀ ਸ੍ਰਵ /ਅੰ, ਆ, ਐ/ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

/ਅੰ/

ਇਸ ਨਾਸਕੀ ਸ੍ਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ
ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਅੰਗ /ਅੰ ਗ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਅਨੰਗ /ਅ ਨ ਅੰ ਗ/

ਅਨੰਤ /ਅ ਨ ਅੰ ਤ/

ਖੰਡ /ਖ ਅੰ ਡ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਕਰੀਅੰ /ਕ ਅ ਰ ਈ ਅੰ/

ਸੇਖੰ /ਸ ਓ ਖ ਅੰ/

ਪੇਖੰ /ਪ ਓ ਖ ਅੰ/

ਗਿਆਨੰ /ਗ ਇ ਆ ਨ ਅੰ/

/ਆਂ/

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਾਸਕੀ ਸ੍ਰੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ
ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ:

ਬਾਂਕ /ਬ ਆਂ ਕ/

ਸਾਂਤ /ਸ ਆਂ ਤ/

ਸਾਂਤਿ /ਸ ਆਂ ਤ ਇ/

ਐਂ/

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਨਾਸਕੀ ਸੂਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅੰਤਿਮ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ:

ਹੈਂ /ਹ ਐਂ/

2.2.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ

ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ													
ਡੋਕਵੇ	ਅ	ਪ	ਦੇ ਹੋਠੀ	ਦੰਤੀ	ਉਲਟ ਜੀਭੀ	ਤਾਲਵੀ	ਕੰਠੀ	ਸੂਰ ਯੰਤਰੀ					
	ਅ	ਸ	ਅ	ਸ	ਅ	ਸ	ਅ	ਸ					
	ਮ	ਪ	ਪ	ਬ	ਤ	ਦ	ਟ	ਡ	ਚ	ਜ	ਕ	ਗ	
			ਡ		ਥ		ਠ		ਛ		ਖ		
ਅਡੋਕਵੇ	ਨਾਸਿਕੀ		ਮ		ਨ		ਣ						
	ਪਾਰਸ਼ਵਿਕ				ਲ								
	ਟਰਿਲ/ਫਲੈਪ				ਰ		ੜ						ਹ
	ਸੰਘਰਸ਼ੀ				ਸ								
	ਅਰਧ ਸੂਰ		ਵ						ਯ				

ਅ = ਅਘੋਸ਼ ਸ = ਸਘੋਸ਼

ਅਪ = ਅਲਪ ਪਰਾਣ ਮਪ = ਮਹਾਂ ਪਰਾਣ

2.2.2.1 ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ:

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀਆਂ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵਰਗ ਵੰਡ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

1. ਦੇ ਹੇਠੀ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੇ ਹੇਠੀ ਧੁਨੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

ਪ, ਫ, ਬ, ਮ ਅਤੇ ਵ ਧੁਨੀਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮ ਧੁਨੀ ਨਾਸਿਕੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਧੁਨੀਆਂ ਮੌਖਿਕੀ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

/ਪ/

ਪੁਨੀਤ /ਪ ਉ ਨ ਈ ਤ/

ਪਾਣ /ਪ ਆ ਣ/

ਪਾਸੇ /ਪ ਆ ਸ ਏ/

ਪਾਤ /ਪ ਆ ਤ/

ਪਾਲੰ /ਪ ਆ ਲ ਅੰ/

ਪੁਰ /ਪ ਉ ਰ/

/ਫ/

ਫੈਲਿਓ /ਫ ਐ ਲ ਇ ਓ/

/ਬ/

ਬਣ /ਬ ਅ ਣ/

ਬਾਂਕ /ਬ ਆਂ ਕ/

ਬਾਦ /ਬ ਆ ਦ/

ਬਾਲਾਨ /ਬ ਆ ਲ ਆ ਨ/

/ਮ/

ਮਾਨ	/ਮ ਆ ਨ/
ਮਾਣੇ	/ਮ ਆ ਣ ਏ/
ਮੰਡਨ	/ਮ ਅੰ ਡ ਅ ਨ/
ਮੁਕਤ	/ਮ ਉ ਕ ਤ/

/ਵ/

ਵਾਸੇ	/ਵ ਆ ਸ ਏ/
ਵਰਤੀ	/ਵ ਅ ਰ ਤ ਈ/
ਵਿਸਾ	/ਵ ਇ ਸ ਆ/

ਦੰਤੀ ਧੁਨੀਆਂ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਚਲੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਦੰਤੀ ਧੁਨੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੰਤੀ ਧੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ /ਤ, ਥ, ਦ, ਨ, ਲ, ਰ, ਸ/ ਧੁਨੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ /ਨ/ ਧੁਨੀ ਨਾਸਿਕੀ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਧੁਨੀਆਂ ਮੌਖਿਕੀ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

/ਤ/

ਤ੍ਰ	/ਤ ਵ/
ਤਾਨ	/ਤ ਆ ਨ/

/ਥ/

ਥਾਪ	/ਥ ਆ ਪ/
ਥਾਪਿਓ	/ਥ ਆ ਪ ਇ ਓ/

/ਦ/

ਦਾਨੇ	/ਦ ਆ ਨ ਏ/
ਦੀਨੇ	/ਦ ਈ ਨ ਐ/

/ਨ/

ਨਰ /ਨ ਅ ਰ/

ਨਾਦ /ਨ ਆ ਦ/

/ਲ/

ਲੇਕ /ਲ ਐ ਕ/

ਲੀਨੇ /ਲ ਈ ਨ ਐ/

/ਰ/

ਰੇਖ /ਰ ਏ ਖ/

ਰੇਗ /ਰ ਓ ਗ/

/ਸ/

ਸਾਜ /ਸ ਆ ਜ/

ਸਬੈ /ਸ ਅ ਬ ਐ/

ਉਲਟ ਜੀਭੀ ਧੁਨੀਆਂ: ਉਲਟ ਜੀਭੀ ਧੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਟ, ਠ, ਡ, ਣ, ਤ ਧੁਨੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ /ਣ/ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਧੁਨੀਆਂ ਮੌਖਿਕੀ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਉਲਟ

ਜੀਭੀ ਧੁਨੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

/ਟ/

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਧੁਨੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ।

ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਅਨਟੁਟ /ਅਨ ਟ ਉ ਟ/

ਅਨਠਟ /ਅ ਨ ਠ ਅ ਟ/

/ਠ/

ਠਾਮ /ਠ ਆ ਮ/

/ਡ/

ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਅਮੰਡ /ਅ ਮ ਅੰ ਡ/

ਆਡੀਠ /ਆ ਡ ਈ ਠ/

ਖੰਡ /ਖ ਅੰ ਡ/

/ਣ/

ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਪਾਣ /ਪ ਆ ਣ/

ਪਾਣੇ /ਪ ਆ ਣ ਏ/

ਪ੍ਰਣਾਸ /ਪ ਰ ਣ ਆ ਸ/

/ੜ/

ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਗੜਨ /ਗ ਅ ਝ ਨ/

ਤਾਲਵੀ ਧੁਨੀਆਂ: ਤਾਲਵੀ ਧੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਚ, ਛ, ਜ, ਵ, ਸ਼ ਅਤੇ ਯ ਧੁਨੀਆਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਮੌਖਿਕ ਹਨ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ /ਵ/, /ਸ਼/ ਤਾਲਵੀ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਲਵੀ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

/ਚ/

ਚਉਦਹ /ਚ ਉ ਦ ਆ/

ਚੰਦ੍ਰ /ਚ ਅੰ ਦ ਰ/

/ਛ/

ਛੰਤ੍ਰ /ਛ ਅੰ ਤ ਰ ਅੰ/

/ਜ/

ਜਾਤ /ਜ ਆ ਤ/

ਜੀਵ /ਜ ਈ ਵ/

/ਯ/

ਯਕੀਨ /ਯ ਅ ਕ ਈ ਨ/

ਕੰਠੀ ਧੁਨੀਆਂ: ਕੰਠੀ ਧੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕ, ਗ, ਖ, ਙ ਧੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਙ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ ਮੌਖਿਕ ਹਨ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ /ਙ/ ਕੰਠੀ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਧੁਨੀਆਂ

ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

/ਕ/

ਕਰ /ਕ ਅ ਰ/

ਕਰਤਾ /ਕ ਅ ਰ ਤ ਆ/

/ਗ/

ਗਨ /ਗ ਅ ਨ/

ਗਾਤ /ਗ ਆ ਤ/

/ਖ/

ਖੰਡਨ /ਖ ਅੰ ਡ ਅ ਨ/

ਖਲ /ਖ ਅ ਲ/

ਸੁਰਯੰਤਰੀ ਧੁਨੀ: ਸੁਰਯੰਤਰੀ ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਸੰਘਰਸ਼ੀ ਧੁਨੀ 'ਹ' ਹੀ ਉਚਾਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਮੌਖਿਕ ਧੁਨੀ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ /ਹ/ ਸੁਰਯੰਤਰੀ ਧੁਨੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

/ਹ/

ਹਰਤਾ /ਹ ਅ ਰ ਤ ਆ/

ਹੰਤਾ /ਹ ਅੰ ਤ ਆ/

ਹੋਇ /ਹ ਓ ਇ/

2.2.2.2 ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਉਂਤ

/ਕ/

'ਕ' ਨਾਦ ਰਹਿਤ, ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ, ਕੰਠੀ, ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ

ਕਰਤਾ /ਕ ਅ ਰ ਤ ਆ/

ਕਵਨ /ਕ ਅ ਵ ਅ ਨ/

ਕਾਏ /ਅ ਆ ਏ/

ਕਾਜ /ਕ ਆ ਜ/

ਕਾਲ /ਕ ਆ ਲ/

ਕਾਮ /ਕ ਆ ਮ/

ਕੀਨ /ਕ ਈ ਨ/

ਕੇ /ਕ ਓ/

ਕਲੀ /ਕ ਅ ਲ ਈ/

ਕਲਿ /ਕ ਅ ਲ ਇ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ

ਅਕਾਲ /ਅ ਕ ਆ ਲ/

ਅਕਾਸ /ਅ ਕ ਆ ਸ/

ਅਕਾਏ /ਅ ਕ ਆ ਏ/

ਅਕਾਮ /ਅ ਕ ਆ ਮ/

ਜਾਕਰ /ਜ ਆ ਕ ਅ ਰ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਲੇਕ /ਅ ਲ ਓ ਕ/

ਅਸੇਕ /ਅ ਸ ਓ ਕ/

ਰਾਜਕ /ਰ ਆ ਜ ਅ ਕ/

ਅਨੇਕ /ਅ ਨ ਏ ਕ/

ਅਲੀਕ /ਅ ਲ ਈ ਕ/

ਨਾਇਕ /ਨ ਆ ਇ ਕ/

ਲੇਕ /ਲ ਓ ਕ/

/ਖ/

‘ਖ’ ਲਾਦ ਰਹਿਤ, ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ, ਕੰਠੀ, ਡਕਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ

ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਖਲ	/ਖ ਅ ਲ/
ਖੰਡ	/ਖ ਅੰ ਡ/
ਖੰਡਸ	/ਖ ਅੰ ਡ ਅ ਸ/
ਖੰਡਨ	/ਖ ਅੰ ਡ ਅ ਨ/
ਖਾਪੇ	/ਖ ਆ ਪ ਏ/
ਖਿਆਲ	/ਖ ਇ ਆ ਲ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਭਾਖਤ	/ਪ ਆ ਖ ਅ ਤ/
ਅਖਲ	/ਅ ਖ ਅ ਲ/
ਅਖਿਜ	/ਅ ਖ ਇ ਜ/
ਪੇਖਤ	/ਪ ਏ ਖ ਅ ਤ/
ਪੇਖੰ	/ਪ ਓ ਖ ਅੰ/
ਸੇਖੰ	/ਸ ਓ ਖ ਅੰ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਰੇਖ	/ਰ ਏ ਖ/
ਭੇਖ	/ਪ ਏ ਖ/
ਅਭੇਖ	/ਅ ਪ ਏ ਖ/
ਅਲਿਖ	/ਅ ਲ ਇ ਖ/
ਅਲੇਖ	/ਅ ਲ ਏ ਖ/
ਅਸੇਖ	/ਅ ਸ ਏ ਖ/

/ਗ/

‘ਗ’ ਨਾਦੀ ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ ਕੰਠੀ ਸਪਰਸ਼ੀ (ਡਕਵਾਂ) ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਗਉਨ	/ਗ ਅ ਉ ਨ/
ਗਣਿਜੈ	/ਗ ਅ ਣ ਇ ਜ ਐ/
ਗੰਤਾ	/ਗ ਅੰ ਤ ਆ/
ਗਤਿ	/ਗ ਅ ਤ ਇ/
ਗਨ	/ਗ ਅ ਨ/
ਗਨਿ	/ਗ ਅ ਨ ਇ/
ਗਾਤ	/ਗ ਆ ਤ/
ਗੁਨ	/ਗ ਉ ਨ/
ਗੜਨ	/ਗ ਅ ਝ ਨ/
ਗੀਤ	/ਗ ਈ ਤ/
ਗੁਬਿੰਦੇ	/ਗ ਉ ਬ ਇ ਅੰ ਦ ਏ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਗਾਧ	/ਅ ਗ ਆ ਦ/
ਅਨਗਨ	/ਅ ਨ ਗ ਅ ਨ/
ਜੁਗਤਾ	/ਜ ਉ ਗ ਅ ਤਾ/
ਜੇਗੇ	/ਜ ਓ ਗ ਏ/
ਜੁਗਤ	/ਜ ਉ ਗ ਅ ਤ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਰਾਗ /ਰ ਆ ਗ/

ਅਸਰਗ /ਅ ਸ ਰ ਅ ਗ/

ਅਨੁਰਾਗ /ਅ ਨ ਉ ਰ ਆ ਗ/

ਚਰਾਗ /ਚ ਅ ਰ ਆ ਗ/

ਤਰੰਗ /ਤ ਅ ਰ ਅੰ ਗ/

/ਚ/

'ਚ' ਨਾਦ ਰਹਿਤ, ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ, ਤਾਲਵੀ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ।
ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਚਕ੍ਰ /ਚ ਅ ਕ ਰ/

ਚੜ੍ਹ /ਚ ਅ ਤ ਰ/

ਚੰਦ੍ਰ /ਚ ਅੰ ਦ ਰ/

ਚਰਾਗ /ਚ ਅ ਰ ਆ ਗ/

ਚਿਤ /ਚ ਇ ਤ/

ਚਿਤ੍ਰ /ਚ ਇ ਤ ਰ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਚਲ /ਅ ਚ ਅ ਲ/

ਰਚਿਓ /ਰ ਅ ਚ ਇ ਓ/

ਪ੍ਰਚੰਡ /ਪ ਰ ਚ ਅੰ ਡ/

/ਫ਼/

ਫ਼ ਨਾਦ-ਰਹਿਤ ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ, ਤਾਲਵੀ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਫ਼ੜੀ /ਫ਼ ਤ ਰ ਈ/

ਫ਼ੜੰ /ਫ਼ ਅੰ ਤ ਰ ਅੰ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਫ਼ੂਤ /ਅ ਫ਼ ਊ ਤ/

ਅਫ਼ੇਦ /ਅ ਫ਼ ਏ ਦ/

ਅਫ਼ੇਦੀ /ਅ ਫ਼ ਏ ਦ ਈ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਪ੍ਰੈਫ਼ /ਪ ਰ ਓ ਫ਼/

/ਜ/

ਜ ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ, ਤਾਲਵੀ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਜੀਵ /ਜ ਈ ਵ/

ਜਾਤ /ਜ ਆ ਤ/

ਜੁਗਤ /ਜ ਓ ਗ ਅ ਤ/

ਜੇਗੇ /ਜ ਓ ਗ ਏ/

ਜੀਤੰ /ਜ ਈ ਤ ਅੰ/

ਜਾਕਰ /ਜ ਆ ਕ ਅ ਰ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਰਾਜਕ	/ਰ ਆ ਜ ਅ ਕ/
ਅਜੂਪ	/ਅ ਜ ਊ ਪ/
ਅਜੂ	/ਅ ਜ ਊ/
ਅਜਪ	/ਅ ਜ ਅ ਪ/
ਅਜਾਤ	/ਅ ਜ ਆ ਤ/
ਅਕਾਏ	/ਅ ਕ ਆ ਏ/
ਅਜੰਮ	/ਅ ਜ ਅੰ ਮ/
ਰਾਜੈ	/ਰ ਆ ਜ ਐ/
ਰਾਜਕ	/ਰ ਆ ਜ ਅ ਕ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਕਾਜ	/ਕ ਆ ਜ/
ਭੇਜ	/ਪ ਓ ਜ/
ਸਾਜ	/ਸ ਆ ਜ/
ਰਾਜ	/ਰ ਆ ਜ/

/ਟ/

'ਟ' ਨਾਦ-ਰਹਿਤ, ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ ਮੂਰਧਨੀ (ਉਲਟ ਜੀਭੀ) ਡਕਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਨਟੁਟ	/ਅ ਨ ਟ ਉ ਟ/
-------	-------------

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਨਠਟ /ਅ ਨ ਠ ਅ ਟ/

ਈਸਟ /ਈ ਸ ਟ/

/ਠ/

'ਠ' ਨਾਦ ਰਹਿਤ ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ, ਮੂਰਧਨੀ ਡੱਕਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਠਾਮ /ਠ ਆ ਮ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਠਾਮ /ਅ ਠ ਆ ਮ/

ਅਨਠਟ /ਅ ਨ ਠ ਅ ਟ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਆਡੀਠ /ਆ ਡ ਈ ਠ/

ਢੀਠ /ਡ ਈ ਠ/

/ਡ/

'ਡ' ਨਾਦੀ, ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ ਮੂਰਧਨੀ (ਉਲਟ ਜੀਭੀ) ਡੱਕਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਆਡੀਠ /ਆ ਡ ਈ ਠ/

ਮੰਡਨ /ਮ ਅੰ ਡ ਅ ਨ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਮੰਡ /ਅ ਮ ਅੰ ਡ/

ਖੰਡ /ਖ ਅੰ ਡ/

/ਤ/

'ਤ' ਨਾਦ ਰਹਿਤ, ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ, ਦੰਤੀ ਡੱਕਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਤਾਨ /ਤ ਆ ਨ/

ਤਾਤ /ਤ ਆ ਤ/

ਤਰੰਗ /ਤ ਰ ਅੰ ਗ/

ਤਾਪਨ /ਤ ਆ ਪ ਅ ਨ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਕਰਤਾ /ਕ ਅ ਰ ਤ ਆ/

ਨ੍ਰਿਤਾਪ /ਨ ਰ ਐ ਤ ਆ ਪ/

ਗੰਤਾ /ਗ ਅੰ ਤ ਆ/

ਗਿਆਤਾ /ਗ ਇ ਆ ਤ ਆ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਪਾਤ /ਅ ਪ ਆ ਤ/

ਗਾਤ /ਗ ਆ ਤ/

ਅਛੂਤ /ਅ ਛ ਊ ਤ/

ਅਜਾਤ /ਅ ਜ ਆ ਤ/

ਅਜੀਤ /ਅ ਜ ਈ ਤ/

ਅਨਿਤ /ਅ ਨ ਇ ਤ/

ਚਿਤ /ਚ ਇ ਤ/

ਪਾਤ /ਪ ਆ ਤ/

ਪੇਖਤ /ਪ ਏ ਖ ਅ ਤ/

/ਥ/

'ਥ' ਨਾਦ ਰਹਿਤ, ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ, ਦੰਤੀ ਡੱਕਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਥਾਪ /ਥ ਆ ਪ/

ਥਾਪੇ /ਥ ਆ ਪ ਏ/

ਥਾਪਿਓ /ਥ ਆ ਪ ਇ ਓ/

ਥਾਪਿਐ /ਥ ਆ ਪ ਇ ਐ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਕਥਨੀ /ਕ ਅ ਥ ਨ ਈ/

ਸਾਥੇ /ਸ ਆ ਥ ਏ/

ਕਥੈ /ਕ ਅ ਥ ਐ/

ਪ੍ਰਮਾਥੇ /ਪ ਰ ਮਾ ਥ ਏ/

ਅਥਾਪ /ਅ ਥ ਆ ਪ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਨਾਥ /ਅ ਨ ਆ ਥ /

/ਦ/

'ਦਾ ਨਾਦੀ, ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ, ਦੰਤੀ ਡਕਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਦਲੀ	/ਦ ਅ ਲ ਈ/
ਦਾਨੇ	/ਦ ਆ ਨ ਏ/
ਦਿਆਲ	/ਦ ਇ ਆ ਲ/
ਦੀਨੇ	/ਦ ਈ ਨ ਐ/
ਦੇਵ	/ਦ ਏ ਵ/
ਦੁਸਟ	/ਦ ਉ ਸ ਟ/
ਦਿਮਾਗ	/ਦ ਇ ਮ ਆ ਗ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਦੀਸ	/ਅ ਦ ਈ ਸ/
ਆਦਿਤ	/ਆ ਦ ਇ ਤ/
ਅਦੇਵ	/ਅ ਦ ਏ ਵ/
ਅਭੇਦੀ	/ਅ ਪ ਏ ਦ ਈ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਨਾਦ	/ਨ ਆ ਦ/
-----	---------

/ਪ/

'ਪਾ ਨਾਦ ਰਹਿਤ, ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ, ਦੁਹੇਠੀ, ਡੱਕਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਪਰਮ	/ਪ ਅ ਰ ਮ/
ਪਾਣ	/ਪ ਆ ਣ/
ਪਾਤ	/ਪ ਆ ਤ/
ਪਾਨ	/ਪ ਆ ਨ/
ਪੁਨੀਤ	/ਪ ਉ ਨ ਈ ਤ/
ਪੁਰ	/ਪ ਉ ਰ/
ਪੇਖਤ	/ਪ ਏ ਖ ਅ ਤ/
ਪੇਖੰ	/ਪ ਓ ਖ ਅੰ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਤਾਪਨ	/ਤ ਆ ਪ ਅ ਨ/
ਰਿਪੁ	/ਰ ਇ ਪ ਉ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਰੂਪ	/ਅ ਰ ਊ ਪ/
ਨ੍ਰਿਤਾਪ	/ਨ ਇ ਰ ਤ ਆ ਪ/

/ਫ/

'ਫ' ਨਾਦ ਰਹਿਤ, ਮਹਾਂਪ੍ਰਾਣ, ਦੁਹੇਠੀ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਫੈਲਿਓ	/ਫ ਐ ਲ ਇ ਓ/
ਫਿਰੈ	/ਫ ਇ ਰ ਐ/

/ਬ/

'ਬ' ਨਾਦੀ, ਅਲਪਪ੍ਰਾਣ, ਦੁਹੇਠੀ, ਡਕਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਬਣ	/ਬ ਅ ਣ/
ਬਰ	/ਬ ਅ ਰ/
ਬਰਨ	/ਬ ਅ ਰ ਨ/
ਬਾਦ	/ਬ ਆ ਦ/
ਬਿਸ਼ੂ	/ਬ ਇ ਸ ਵ/
ਬਾਲਾਨ	/ਬ ਆ ਲ ਆ ਨ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਸਰਬਦਾ	/ਸ ਅ ਰ ਬ ਅ ਦ ਆ/
ਸਰਬਾਤਮ	/ਸ ਅ ਰ ਬ ਆ ਤ ਮ/
ਸਰਬੰਗੀ	/ਸ ਅ ਰ ਬ ਅੰ ਗ ਈ/
ਗੁਬਿੰਦੇ	/ਗ ਉ ਬ ਇ ਅੰ ਦੇ/
ਨ੍ਰਿਬਾਮ	/ਨ ਰ ਐ ਬ ਆ ਮ/
ਨ੍ਰਿਬਾਕ	/ਨ ਰ ਐ ਬ ਆ ਕ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਸਰਬ	/ਸ ਅ ਰ ਬ/
-----	-----------

/ਸ/

'ਸ' ਨਾਦ ਰਹਿਤ, ਦੰਤੀ, ਸੰਘਰਸ਼ੀ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਸਾਜ	/ਸ ਆ ਜ/
ਸਦੈਵ	/ਸ ਦ ਐ ਵ/
ਸਨਾਨੇ	/ਸ ਅ ਨ ਆ ਨ ਏ/
ਸਬੈ	/ਸ ਅ ਬ ਐ/
ਸਾਬੇ	/ਸ ਆ ਬ ਏ/
ਸੁਜੇਗੇ	/ਸ ਉ ਜ ਓ ਗ ਏ/
ਸੁਧਾ	/ਸ ਉ ਦ ਆ/
ਸੁਬਾਸ	/ਸ ਉ ਬ ਆ ਸ/
ਸੇਕੇ	/ਸ ਓ ਕ ਏ/
ਸੇਖੰ	/ਸ ਓ ਖ ਅੰ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਸੂਤ	/ਅ ਸ ਊ ਤ/
ਅਸੇਕ	/ਅ ਸ ਓ ਕ/
ਅਸਤ੍ਰ	/ਅ ਸ ਤ ਰ/
ਅਸੂਝ	/ਅ ਸ ਊ ਜ/
ਅਸੇਖ	/ਅ ਸ ਏ ਖ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਕਾਸ	/ਅ ਕ ਆ ਸ/
ਅਦੇਸ	/ਅ ਦ ਏ ਸ/
ਅਦੀਸ	/ਅ ਦ ਈ ਸ/
ਈਸ	/ਈ ਸ/

/ਰ/

‘ਰ ਨਾਦੀ, ਦੰਤੀ, ਕੰਬਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਰਾਜਕ /ਰ ਆ ਜ ਕ/

ਰਾਜੈ /ਰ ਆ ਜ ਐ/

ਰੇਗੇ /ਰ ਓ ਗ ਏ/

ਰੇਖ /ਰ ਏ ਖ/

ਰਿਪੁ /ਰ ਇ ਪ ਉ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਤਰੰਗ /ਤ ਰ ਅੰ ਗ/

ਭਰਤੀ /ਪ ਅ ਰ ਤ ਈ/

ਨਿਰਭੈ /ਨ ਇ ਰ ਪ ਐ/

ਧਰਣੀ /ਤ ਅ ਰ ਣ ਈ/

ਚਰਾਗ /ਚ ਅ ਰ ਆ ਗ/

ਉਬਾਰਣ /ਉ ਬ ਆ ਰ ਣ/

ਅਰੰਗ /ਅ ਰ ਅੰ ਗ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਉਦਾਰ /ਉ ਦ ਆ ਰ/

ਓਅੰਕਾਰ /ਓ ਅੰ ਕ ਆ ਰ/

ਅਪਾਰ /ਅ ਪ ਆ ਰ/

ਪੁਰ /ਪ ਉ ਰ/

ਭਰ /ਪ ਅ ਰ/

/ੜ/

'ੜ' ਨਾਦੀ, ਮੂਰਧਨੀ, ਫਟਕਵਾਂ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਗੜਨ /ਗ ਅ ਝ ਨ/

/ਸ਼/

'ਸ਼' ਨਾਦ ਰਹਿਤ, ਤਾਲਵੀ ਸੰਘਰਸ਼ੀ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਕਾਮ /ਕ ਆ ਮ/

ਠਾਮ /ਠ ਆ ਮ/

/ਲ/

'ਲ' ਦੰਤੀ ਪਾਰਸ਼ਵਿਕ ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਲੀਨੈ /ਲ ਈ ਨ ਐ/

ਲੇਕ /ਲ ਓ ਕ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਲੇਕ /ਅ ਲ ਓ ਕ/

ਪਾਲੰ /ਪ ਆ ਲ ਅੰ/

ਅਲੈ /ਅ ਲ ਐ/

ਫੈਲਿਓ /ਫ ਐ ਲ ਇ ਓ/

ਅਲੇਖ	/ਅ ਲ ਏ ਖ/
ਬਾਲਾਨ	/ਬ ਆ ਲ ਆ ਨ/
ਪਾਲੇ	/ਪ ਆ ਲ ਏ/
ਕਲੀ	/ਕ ਅ ਲ ਈ/
ਅਲਿਖ	/ਅ ਲ ਇ ਖ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਦਿਆਲ	/ਦ ਇ ਆ ਲ/
ਕ੍ਰਿਪਾਲ	/ਕ ਰ ਐ ਪ ਆ ਲ/
ਅਨੀਲ	/ਅ ਨ ਈ ਲ/
ਖਲ	/ਖ ਅ ਲ/

/ਮ/

'ਮ' ਨਾਦੀ, ਦੁਹੱਠੀ, ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਮਾਨ	/ਮ ਆ ਨ/
ਮਾਨਤ	/ਮ ਆ ਨ ਤ/
ਮੁਕਤ	/ਮ ਓ ਕ ਤ/
ਮੰਡਨ	/ਮ ਅੰ ਡ ਅ ਨ/
ਮਾਨੇ	/ਮ ਆ ਨ ਏ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਮੇਨੀ	/ਅ ਮ ਓ ਨ ਈ/
ਸੁਮਤਿ	/ਸ ਉ ਮ ਤ ਇ/

ਸਮਸਤੀ /ਸ ਮ ਸ ਤ ਈ/

ਅਮਿਤੇਜ /ਅ ਮ ਇ ਤ ਓ ਜ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਕਾਮ /ਅ ਕ ਆ ਮ/

ਅਠਾਮ /ਅ ਠ ਆ ਮ/

ਅਧਾਮ /ਅ ਤ ਆ ਮ/

ਅਨਾਮ /ਅ ਨ ਆ ਮ/

/ਣ/

'ਣ' ਨਾਦੀ, ਉਲਟ ਜੀਭੀ ਨਾਸਕੀ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਅਤੇ ਅੰਤਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਧਰਣੀ /ਤ ਅ ਰ ਣ ਈ/

ਕਰੁਣਾਕਾਰ /ਕ ਅ ਰ ਉ ਣ ਆ ਕ ਆ ਰ/

ਗਣਿਜੈ /ਗ ਣ ਇ ਜ ਐ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਤ੍ਰਾਣ /ਤ ਰ ਆ ਣ/

ਪ੍ਰਾਣ /ਪ ਰ ਆ ਣ/

ਸਾਹਾਣ /ਸ ਆ ਣ/

ਪਾਣ /ਪ ਆ ਣ/

/ਨ/

ਨਾ ਨਾਦੀ, ਦੰਤੀ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਨਾਦ	/ਨ ਆ ਦ/
ਨਿਸ	/ਨ ਇ ਸ/
ਨਿਤ	/ਨ ਇ ਤ/
ਨਿਵਾਸੀ	/ਨ ਇ ਵ ਆ ਸ ਈ/
ਨਿਰੁਕਤ	/ਨ ਇ ਰ ਉ ਕ ਤ/
ਨਿਧਾਨ	/ਨ ਇ ਦ ਆ ਨ/
ਨਰ	/ਨ ਅ ਰ /

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਨਾਮ	/ਅ ਨ ਆ ਮ/
ਅਨੰਤ	/ਅ ਨ ਅੰ ਤ/
ਅਨਾਥ	/ਅ ਨ ਆ ਥ/
ਅਧੀਨ	/ਅ ਦ ਈ ਨ/
ਅਨੰਗ	/ਅ ਨ ਅੰ ਗ/
ਅਨਾਮ	/ਅ ਨ ਆ ਮ/
ਅਨਿਤ	/ਅ ਨ ਇ ਤ/
ਅਨੀਲ	/ਅ ਨ ਈ ਲ/
ਅਨੁਚਾਰਾਗ	/ਅ ਨ ਉ ਰ ਆ ਗ/
ਅਨੂਪ	/ਅ ਨ ਊ ਪ/

ਅਨੇਕ /ਅ ਨ ਏ ਕ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਬਰਨ /ਬ ਅ ਰ ਨ/

ਕਵਨ /ਕ ਅ ਵ ਨ/

ਖੰਡਨ /ਖ ਅੰ ਡ ਅ ਨ/

ਗਵੰਨ /ਗ ਵ ਅੰ ਨ/

ਬਾਲਾਨ /ਬ ਆ ਲ ਆ ਨ/

ਰਵੰਨ /ਰ ਵ ਅੰ ਨ/

/ਹ/

'ਹ' ਨਾਦੀ ਸੁਰਯੰਤਰੀ ਸੰਘਰਸ਼ੀ, ਸੁਰਯੰਤਰੀ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸੁਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਹਰਤਾ /ਹ ਅ ਰ ਤ ਆ/

ਹੋਇ /ਹ ਓ ਏ/

ਹਰੀਅੰ /ਹ ਅ ਰ ਏ ਅੰ/

ਹੰਤਾ /ਹ ਅੰ ਤ ਆ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਜਾਨਹੀ /ਜ ਆ ਨ ਏ/

ਜਾਪਹੀ /ਜ ਆ ਪ ਏ/

ਸਾਹ /ਸ ਆ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਭਾਹ /ਪ ਆ/

ਮਾਹ /ਮ ਆ/

ਚਉਦਹ /ਚ ਉ ਦ ਆ/

ਸਾਹ /ਸ ਆ/

/ਯ/

‘ਯ’ ਤਾਲਵੀ, ਸੰਘਰਸ਼ਹੀਨ, ਅੱਧ ਸ੍ਰਵ, ਅੱਧ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਰਨ ਅੰਤਿਮ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਯਕੀਨ /ਜ ਅ ਕ ਈ ਨ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਮਾਨਯ /ਮ ਆ ਨ ਆ/

ਪਾਸਯ /ਪਾ ਸ ਆ/

/ਵ/

‘ਵ’ ਦੁਹੇਂਠੀ, ਸੰਘਰਸ਼ਹੀਨ, ਅੱਧ ਸਵਰ, ਅੱਧ ਵਿਅੰਜਨ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕਾਰਨ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਵਾਸੇ /ਵ ਆ ਸ ਏ/

ਵਿਸਾ /ਵ ਇ ਸ ਆ/

ਵਹੁ /ਵ ਉ/

ਵਰਤੀ /ਵ ਅ ਰ ਤ ਈ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਕਵਨ /ਕ ਅ ਵ ਨ/

ਨਿਵਾਸੀ /ਨ ਇ ਵ ਆ ਸ ਈ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਦੇਵ /ਅ ਦ ਏ ਵ/

ਸਦੇਵ /ਸ ਦ ਐ ਵ/

2.2.2.3 ਸੰਜੁਕਤ ਵਿਅੰਜਨ:

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸੰਜੁਗਤ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ

ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ /ਰ, ਵ/ ਨੂੰ ਸੰਜੁਗਤ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਵਜੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਤ੍ਰ /ਤ ਵ/

ਪ੍ਰੇਤ /ਪ ਰ ਏ ਤ/

ਤ੍ਰਾਣ /ਤ ਰ ਆ ਣ/

ਪ੍ਰਾਣ /ਪ ਰ ਆ ਣ/

ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ /ਕ ਰ ਐ ਪ ਆ ਲ ਏ/

ਤ੍ਰਿਮਾਨ /ਤ ਰ ਐ ਮ ਆ ਨ/

ਬ੍ਰਹਮੰ /ਬ ਰ ਅ ਮ ਅੰ/

ਪ੍ਰਭੂ /ਪ ਰ ਅ ਬ ਊ/

ਨਮਸਤ੍ਰੰ /ਨ ਅ ਮ ਸ ਤ ਵ ਅੰ/

ਪ੍ਰਭੰਗੀ /ਪ ਰ ਪ ਅੰ ਗ ਈ/

ਪ੍ਰਮਾਥੇ /ਪ ਰ ਮ ਆ ਥ ਏ/

ਅਸਤ੍ਰ	/ਅ ਸ ਤ ਰ/
ਅਪ੍ਰੇਤ	/ਅ ਪ ਰ ਏ ਤ/
ਮੰਤ੍ਰ	/ਮ ਅੰ ਤ ਰ/
ਜੰਤ੍ਰ	/ਜ ਅੰ ਤ ਰ/
ਸੱਤ੍ਰੈ	/ਸ ਤ ਤ ਰ ਐ/
ਜੱਤ੍ਰ	/ਜ ਅ ਤ ਤ ਰ/
ਤੱਤ੍ਰ	/ਤ ਅ ਤ ਤ ਰ/
ਸਸਤ੍ਰ	/ਸ ਅ ਸ ਤ ਰ/
ਤੰਤ੍ਰ	/ਤ ਅੰ ਤ ਰ/
ਚੱਤ੍ਰ	/ਚ ਅ ਤ ਤ ਰ/
ਚਿੱਤ੍ਰ	/ਚ ਇ ਤ ਤ ਰ/
ਨ੍ਰਿਕਾਮੰ	/ਨ ਰ ਐ ਕ ਆ ਮ ਅੰ/
ਨ੍ਰਿਬਾਮੇ	/ਲ ਰ ਐ ਬ ਆ ਮ ਏ/
ਤ੍ਰਿਮਾਨ	/ਤ ਰ ਐ ਮ ਆ ਨ/
ਨ੍ਰਿਤਾਪੇ	/ਨ ਰ ਐ ਤ ਆ ਪ/
ਨ੍ਰਿਨਾਮੇ	/ਨ ਰ ਐ ਨ ਆ ਮ ਏ/
ਨ੍ਰਿਦੇਸੇ	/ਨ ਰ ਐ ਦ ਏ ਸ ਏ/
ਨ੍ਰਿਕਰਮੇ	/ਨ ਰ ਐ ਕ ਅ ਰ ਮ ਏ/
ਨ੍ਰਿਘਾਤੇ	/ਨ ਰ ਐ ਕ ਆ ਤ ਏ/
ਰਾਜੇਸ੍ਵਰੰ	/ਰ ਆ ਜ ਏ ਸ ਵ ਅ ਰ ਅੰ/
ਜੇਗੇਸ੍ਵਰੰ	/ਜ ਓ ਗ ਏ ਸ ਵ ਅ ਰ ਅੰ/
ਦ੍ਰਿਸੰ	/ਦ ਰ ਇ ਸ ਅੰ/

ਤ੍ਰਿਬਰਗੰ /ਤ ਰ ਐ ਬ ਅ ਰ ਗ ਅੰ/

ਤ੍ਰਿਮੁਕਤਿ /ਤ ਰ ਐ ਮ ਉ ਕ ਤ ਇ/

ਪ੍ਰੋਛਪਾਲੰ /ਪ ਰ ਓ ਛ ਪ ਆ ਲ ਅੰ/

ਪਰਮੇਸ਼੍ਵਰੰ /ਪ ਰ ਮ ਏ ਸ ਵ ਅ ਰ ਅੰ/

ਪ੍ਰਣਾਸੀ /ਪ ਰ ਣ ਆ ਸ ਈ/

ਪ੍ਰਣਾਸੇ /ਪ ਰ ਣ ਆ ਸ ਏ/

2.2.2.4 ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨ:

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ /ਮ, ਣ, ਨ/ ਤਿੰਨ ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। /ਝ, ਞ/
ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।

/ਮ/

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ
ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਮਾਨ /ਮ ਆ ਨ/

ਮੁਕਤ /ਮ ਉ ਕ ਅ ਤ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਮੰਡ /ਅ ਮ ਅੰ ਡ/

ਸੁਮਤਿ /ਸ ਉ ਮ ਤ ਇ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਕਾਮ /ਅ ਕ ਆ ਮ/

ਅਠਾਮ /ਅ ਠ ਆ ਮ/

ਅਨਾਮ /ਅ ਨ ਆ ਮ/

ਕਾਮ /ਕ ਆ ਮ/

/ੲ/

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ /ੲ/ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਧਰਣੀ /ਤ ਅ ਰ ਣ ਈ/

ਪ੍ਰਣਾਸੇ /ਪ ਰ ਣ ਆ ਸ ਏ/

ਪ੍ਰਣਾਸੀ /ਪ ਰ ਣ ਆ ਸ ਈ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਭਉਣ /ਪ ਉ ਣ/

ਪਾਣ /ਪ ਆ ਣ/

ਤ੍ਰਿਣ /ਤ ਰ ਏ ਣ/

/ਨ/

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ /ਨ/ ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ਬਦ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਨਰ /ਨ ਅ ਰ/

ਨਾਦ /ਨ ਆ ਦ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਅਨਾਥੇ /ਅ ਨ ਆ ਥ ਏ/

ਅਜੇਨੀ /ਅ ਜ ਓ ਨ ਈ/

ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ

ਭਾਨ	/ਪ ਆ ਨ/
ਕਾਲਾਨ	/ਕ ਆ ਲ ਆ ਨ/
ਰਾਜਾਨ	/ਰ ਆ ਜ ਆ ਨ/

2.2.2.5 ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ:

ਸ਼ਬਦ ਮੁੱਢਲੇ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ

ਪ੍ਰਾਣ	/ਪ ਰ ਆ ਣ/
ਪ੍ਰਭਾ	/ਪ ਰ ਅ ਬ ਆ/
ਤ੍ਰ	/ਤ ਵ/
ਪ੍ਰੀਤ	/ਪ ਰ ਈ ਤ/
ਪ੍ਰੇਛ	/ਪ ਰ ਓ ਛ/
ਪ੍ਰਮਾਥੇ	/ਪ ਰ ਮ ਆ ਥ ਏ/

ਸ਼ਬਦ ਅਖੀਰਲੇ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ

ਬਕ੍ਰ	/ਬ ਅ ਕ ਰ/
ਬਰਨ	/ਬ ਅ ਰ ਨ/
ਗੜਨ	/ਗ ਅ ਝ ਨ/
ਘਾਲਕ	/ਕ ਆ ਲ ਕ/
ਪਾਲਕ	/ਪ ਆ ਲ ਕ/
ਖੇਲਨ	/ਖ ਏ ਲ ਨ/
ਮਰਨ	/ਮ ਅ ਰ ਨ/
ਜਨਮ	/ਜ ਅ ਨ ਮ/
ਕਰਣ	/ਕ ਅ ਰ ਣ/

ਅਭਰਨ	/ਅ ਪ ਅ ਰ ਨ/
ਚਕ੍ਰ	/ਚ ਅ ਕ ਰ/
ਬਿਸ੍ਰ	/ਬ ਇ ਸ ਵ/
ਪੁਤ੍ਰ	/ਪ ਉ ਤ ਰ/
ਪੇਤ੍ਰ	/ਪ ਓ ਤ ਰ/
ਚਤ੍ਰ	/ਚ ਅ ਤ ਰ/

ਸ਼ਬਦ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ

ਵਰਤੀ	/ਵ ਅ ਰ ਤ ਈ/
ਭਰਤੀ	/ਪ ਅ ਰ ਤ ਈ/
ਧਰਣੀ	/ਤ ਅ ਰ ਣ ਈ/
ਕਰਤਾ	/ਕ ਅ ਰ ਤ ਆ/
ਹਰਤਾ	/ਹ ਅ ਰ ਤ ਆ/
ਸਤ੍ਰੈ	/ਸ ਅ ਤ ਰ ਐ/
ਮਿਤ੍ਰੈ	/ਮ ਇ ਤ ਰ ਐ/
ਭਿਤ੍ਰੈ	/ਪ ਇ ਤ ਰ ਐ/
ਚਿਤ੍ਰੈ	/ਚ ਇ ਤ ਰ ਐ/
ਪਵਿਤ੍ਰੈ	/ਪ ਵ ਇ ਤ ਰ ਐ/

2.2.2.6 /ਤ੍ਰਿ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਤ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ 'ਤ੍ਰਿ = ਤ੍ਰ' ਪੰਜਾਬੀ ਹਿੰਦੀ ਵਿੱਚ ਤ, ਟ, ਡ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ /ਤ੍ਰਿ/ ਦੀ ਵਰਤੋਂ /ਤ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਅਨਛਿਜ ਗਾਤ॥ ਆਜਿਜ ਨ ਬਾਤ॥

ਅਨਝੰਝ ਗਾਤ॥ ਅਨਰੰਜ ਬਾਤ॥

2.2.2.7 ਮਧ ਵਿਅੰਜਨ /ਦ/ ਧੁਨੀ ਦਾ ਲੇਪ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੱਧ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕ, ਗ, ਚ, ਜ, ਦ, ਨ, ਪ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਲੇਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮੱਧ ਵਿਅੰਜਨ /ਦ/ ਧੁਨੀ ਦਾ ਲੇਪ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਅਧੇ ਉਰਧ ਅਰਧੰ ਅਧੰ ਓਘ ਹਰਤਾ॥

2.2.2.8 ਅੰਤ ਵਿਅੰਜਨ /ਯ/ ਧੁਨੀ ਦਾ ਲੇਪ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਕ, ਯ, ਰ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਲੇਪ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ /ਯ/ ਧੁਨੀ ਦਾ ਲੇਪ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਪਰਮ ਬੇਦ ਪੁਰਾਣ ਜਾਕਹਿ ਨੇਤਿ ਭਾਖਤ ਨਿਤ॥

ਨਮੇ ਨ੍ਰਿਤ ਨ੍ਰਿਤੇ॥ ਨਮੇ ਨਾਦ ਨਾਦੇ॥

2.2.2.9 /ਤਯ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਚ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ/ਤਯ/ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /ਚ/ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ /ਤਯ/ ਦੀ /ਚ/ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਸਦਾ ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਸਰਬੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ॥

2.2.2.10 /ਯ/ ਧੁਨੀ ਦੀ /ਜ/ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ /ਯ/ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ /ਜ/ ਹੋ ਗਿਆ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ /ਯ/ ਧੁਨੀ /ਜ/ ਧੁਨੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੇ ਸੂਰਜ ਸੂਰਜੇ ਨਮੇ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ॥

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਤੇ ਵਿਚਾਲੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀ /ਯ/ ਧੁਨੀ ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ /ਜ/ ਧੁਨੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਹੀ /ਯ/ ਧੁਨੀ /ਜ/ ਧੁਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੋ ਨਮੋ ਗਿਆਨ ਗਿਆਨੇ॥

ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੋਸ੍ਵਰੰ ਪਰਮ ਸਿਧੇ॥

ਨਮੋ ਜੁਧ ਜੁਧੇ ਨਮੋ ਗਿਆਨ ਗਿਆਨੇ॥

ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਉਦਾਰ ਮੁਰਤਿ ਅਜੋਨਿ ਆਦਿ ਅਸੇਖ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਮੰਤ੍ਰੰ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਜੰਤ੍ਰੰ॥

ਲੋਕ ਚਉਦਹ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜਗ ਜਾਪਹੀ ਜਿਹ ਜਾਪ॥

ਕੁਝ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ /ਯ/ ਸ੍ਵਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ /ਯ/ ਧੁਨੀ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸ੍ਵਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਗਈ। ਜਿਵੇਂ:

ਮੁਨਿ ਗਨ ਪ੍ਰਨਾਮ॥

ਨਿਰਭੈ ਨ੍ਰਿਕਾਮ॥

ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੂਪੇ॥

ਕਿ ਅਨਭਉ ਅਨੂਪੇ॥

2.2.2.11 /ਵ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਥਾਂ /ਬ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ:

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਮਲਵਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂ /ਵ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਬ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਬਰਨ (ਵਰਨ), ਬੇਦ (ਵੇਦ), ਬਨ (ਵਨ) ਸਰਬ (ਸਰਵ) ਬਰਨਤ (ਵਰਨਤ) ਸਰਬਤ (ਸਰਵਤ) ਗਰਬ (ਗਰਵ) ਬਿਭੁਗਤਿ (ਵਿਭੁਗਤਿ) ਬਿਭੂਤ (ਵਿਭੂਤ) ਬਿਸੰਭਰ (ਵਿਸੰਭਰ) ਬਿੰਦ੍ਰ (ਵਿੰਦ੍ਰ) ਬਿਸ੍ਰ (ਵਿਸ੍ਰ) ਆਦਿ।

ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ॥
 ਭ੍ਰਿਭਵਣ ਮਹੀਪ ਸੁਰ ਨਰ ਅਸੁਰ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਬਨ ਤ੍ਰਿਣ ਕਹਤ॥
 ਤ੍ਰੁ ਸਰਬ ਨਾਮ ਕਥੈ ਕਵਨ ਕਰਮ ਨਾਮ ਬਰਣਤ ਸੁਮਤਿ॥
 ਨਮਸਤੰ ਅਬਰਨੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਮਰਨੇ॥
 ਨਮੇ ਸਰਬ ਸੇਖੰ॥ ਨਮੇ ਸਰਬ ਪੇਖੰ॥
 ਦੇਵ ਭੇਵ ਨ ਜਾਨਹੀ ਜਿਹ ਬੇਦ ਅਉਰ ਕਤੇਬ॥
 ਸਰਬ ਬਿਸ੍ਵ ਰਚਿਓ ਸੁਖੰਭਵ ਗੜਨ ਭੰਜਨਹਾਰ॥
 ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰੁ ਮਾਨਿਯੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰੁ ਦਾਨਿਯੈ॥
 ਕਿ ਅਵਧੂਤ ਬਰਨੈ॥ ਕਿ ਬਿਭੂਤ ਕਰਨੈ॥
 ਕਿ ਚਿਤ੍ਰੰ ਬਿਹੀਨੈ॥ ਕਿ ਏਕੈ ਅਧੀਨੈ॥

2.2.2.12 /ਙ/ ਦੇ /ਵ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਬੰਧੀ:

/ਙ/ ਤੇ /ਵ/ ਵਿਅੰਜਨ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਥੋੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੁਣ ਇਹ ਲਗਭਗ ਖਤਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ /ਙ/ ਅਤੇ /ਵ/ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

2.2.2.13 /ਵ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਭ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ /ਵ/ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਬ, ਭ, ਐ, ਐ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ /ਵ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਥਾਂ /ਭ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:
 ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਰੇਖ ਭੇਖ ਕੇਉ ਕਹਿ ਨ ਸਕਤਿ ਕਿਹ॥

2.2.2.14 /ਸ਼/ ਦੀ ਥਾਂ /ਖ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ /ਸ਼/ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸ਼, ਸ, ਹ, ਖ, ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਸਦੀ ਵਰਤੋਂ /ਖ/ ਧੁਨੀ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਆਪ ਰੂਪ ਅਮੀਕ ਅਨ ਉਸਤਤਿ ਏਕ ਪੁਰਖੁ ਅਵਧੂਤ॥

ਅੰਗ ਹੀਨ ਅਭੰਗ ਅਨਾਤਮ ਏਕ ਪੁਰਖੁ ਅਪਾਰ॥

ਪਰਮ ਰੂਪ ਪੁਨੀਤ ਮੂਰਤਿ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖੁ ਅਪਾਰ॥

ਆਦਿ ਰੂਪ ਅਨਾਦਿ ਮੂਰਤਿ ਅਜੇਨਿ ਪੁਰਖੁ ਅਪਾਰ॥

2.2.2.15 /ਗਯ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਗ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ /ਗਯ/ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਗ, ਜ, ਨ ਅੰਦਰ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ /ਗਯ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਥਾਂ /ਗ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੇ ਜੇਗ ਜੇਗੇ ਨਮੇ ਗਿਆਨ ਗਿਆਨੇ॥

ਨਮੇ ਸਰਬੰ ਗਿਆਨੰ॥ ਨਮੇ ਪਰਮ ਤਾਨੰ॥

2.2.2.16 /ਕ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਗ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ /ਕ/ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਕ, ਖ, ਗ ਹੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ /ਕ/ ਧੁਨੀ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ /ਗ/ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਅਭਗਤ ਹੈ॥ ਬਿਰਕਤ ਹੈ॥

2.2.2.17 /ਗ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਘ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ:

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ /ਗ/ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਗ, ਘ, ਹ ਹੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ /ਗ/ ਧੁਨੀ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ /ਘ/ ਧੁਨੀ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਘਰਿ ਘਰਿ ਪ੍ਰਨਾਮ॥ ਚਿਤ ਚਰਨ ਨਾਮ॥

2.3 ਅਰਬੀ/ਫ਼ਾਰਸੀ ਧੁਨੀਆਂ:

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵੀ ਕਾਫੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਕਾਰਣ ਮੱਧਕਾਲ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਜਿਸ ਕਾਰਣ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਲਗੱਡ ਹੋ ਗਈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ਼ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਕੇ ਇਕ ਅਦਭੁਤ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ

/ਆ/ ਅਲਿਫ਼

ਆਕਲ /ਆ ਕ ਅ ਲ/

ਆਜਿਜ਼ /ਆ ਜ਼ ਇ ਜ਼/

ਅਨਛਿਜ਼ ਗਾਤ ਆਜਿਜ਼ ਨ ਬਾਤ॥੧੬੯॥

ਕਿ ਆਕਲ ਅਲਾਮੈ॥ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਕਲਾਮੈ॥੧੨੦॥

/ਬ/ ਬੇ

ਬਾਦ /ਬ ਆ ਦ/

ਬਿਐਬ /ਬ ਇ ਐ ਬ/

ਬਿਲੰਦੁਲ /ਲ ਇ ਲ ਅੰ ਦ ਉ ਲ/

ਕਿ ਪਾਕ ਬਿਐਬ ਹੈਂ॥੧੦੮॥

ਨਮੇ ਬਾਦ ਬਾਦੇ॥੪੮॥

/ਪ/ ਪੇ

ਪਾਕ /ਪ ਆ ਕ/

ਪਰਸਤੈ /ਪ ਅ ਰ ਸ ਤ ਐ/

ਕਿ ਪਾਕ ਬਿਐਬ ਹੈਂ॥

ਗਨੀਮੁਲ ਸਿਕਸਤੈ॥ ਗਰੀਬੁਲ ਪਰਸਤੈ॥

/ਤ/ ਤੇ

ਤਮੀਜ਼ /ਤ ਅ ਮ ਈ ਜ਼/

ਤਮਾਮੈ /ਤ ਅ ਮ ਆ ਮ ਐ/

ਤਮਾਮੁਲ ਤਮੀਜ਼ ਹੈਂ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਅਜੀਜ਼ ਹੈਂ॥੧੫੬॥

/ਸ/ ਸਵਾਦ

ਸਾਹਿਬ

ਸਮਸਤੁਲ ਜੁਬਾਂ ਹੈ॥ ਕਿ ਸਾਹਿਬ ਕਿਰਾ ਹੈਂ॥੧੫੫॥

/ਜ਼/ ਜ਼ੋਇ/ਜ਼ਾਇ

ਜ਼ਾਹਰ /ਜ਼ ਆ ਰ ਅ/

ਜ਼ਹੂਰ /ਜ਼ ਅ ਊ ਰ/

ਕਿ ਜ਼ਾਹਰ ਜ਼ਹੂਰ ਹੈਂ॥

ਕਿ ਹਾਜ਼ਰ ਹਜ਼ੂਰ ਹੈਂ॥੧੫੦॥

/ਅ/ ਐਨ

ਅਜਬ /ਅ ਜ ਅ ਬ/

ਅਜਬੇ /ਅ ਜ ਅ ਬ ਏ/

ਅਜੀਜ਼ /ਅ ਜ਼ ਈ ਜ਼/

ਅਲਾਮੈ /ਅ ਲ ਆ ਮ ਏ/

ਅਮੀਕ /ਅ ਮ ਈ ਕ/

ਅਜਾਇਬ /ਅ ਜ਼ ਆ ਇ ਬ/

/ਗ਼/ ਗ਼ੈਨ

ਗ਼ਰੀਬੁਲ /ਗ਼ ਅ ਰ ਈ ਬ ਉ ਲ/

ਗ਼ਰੀਬੁਲ ਪਰਸਤੈ॥੧੨੨॥

ਗਨੀਮੇ /ਗ ਅ ਨ ਈ ਮ ਏ/

ਗਜਾਇਬ ਗਨੀਮੇ॥੧੯੮॥

ਗੈਬ /ਗ ਐ ਬ/

ਗੈਬੁਲ ਗੈਬ ਹੈਂ॥੧੦੮॥

ਗੈਬੁਲ /ਗ ਐ ਬ ਉ ਲ/

ਗਨੀਮੁਲ /ਗ ਅ ਨ ਈ ਮ ਉ ਲ/

/ਫ/ ਫੇ

ਫਹੀਮੇ /ਫ ਅ ਈ ਮ ਐ/

ਕਿ ਸਰਬੰ ਕਲੀਮੇ॥ ਕਿ ਪਰਮੰ ਫਹੀਮੇ॥

/ਚ/ ਚੇ

ਚਰਾਗ /ਚ ਅ ਰ ਆ ਗ/

/ਹ/ ਹੇ

ਹਾਜ਼ਰ /ਹ ਆ ਜ ਅ ਰ/

ਹਰੀਫੁਲ /ਹ ਅ ਰ ਈ ਫ ਉ ਲ/

ਹੁਸਨੁਲ /ਹ ਉ ਸ ਨ ਉ ਲ/

ਕਿ ਹੁਸਨੁਲ ਵਜੂ ਹੈਂ॥ ਤਮਾਮੁਲ ਰੁਜੂ ਹੈਂ॥੧੨੧॥

ਹਰੀਫੁਲ ਅਜੀਮੇ॥ ਰਜਾਇਕ ਯਕੀਨੇ॥੧੨੩॥

/ਖ/ ਖੇ

ਖਿਰਾਜ /ਖ ਇ ਰ ਆ ਜ/

ਖਿਆਲ /ਖ ਇ ਆ ਲ/

ਖਲ ਖੰਡ ਖਿਆਲ॥ ਗੁਰ ਬਰ ਅਕਾਲ॥੧੬੭॥

/ਦ/ ਦਾਲ

ਦਾਨੇ /ਦ ਆ ਨ ਏ/

ਦਹਿੰਦ /ਦ ਅ ਇ ਅੰ ਦ/

ਕਿ ਕਾਰਨ ਕੁਨਿੰਦ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਰੋਜੀ ਦਹਿੰਦ ਹੈਂ॥੧੦੯॥

ਚੜ੍ਹ ਚਕ੍ਹ ਦਾਨੇ॥ ਚੜ੍ਹ ਚਕ੍ਹ ਮਾਨੇ॥੨੬॥

/ਰ/ ਰੇ

ਰਾਜਕ /ਰ ਆ ਜ ਕ/

ਰਹੀਮ /ਰ ਅ ਈ ਮ/

ਕਿ ਰਾਜਕ ਰਹੀਮ ਹੈਂ॥

ਕਿ ਕਰਮ ਕਰੀਮ ਹੈਂ॥੧੧੦॥

ਰਜਾਇਕ /ਰ ਅ ਜ ਆ ਇ ਕ/

ਹਰੀਫੁਲ ਅਜੀਮੈ॥

ਰਜਾਇਕ ਯਕੀਨੈ॥੧੨੩॥

ਰਫੀਕ /ਰ ਅ ਫ ਈ ਕ/

ਰੋਜੀ /ਰ ਓ ਜ ਈ/

/ਸ/ ਸੀਨ

ਸਲਾਮ /ਸ ਅ ਲ ਆ ਮ/

ਹਮੇਸੁਲ ਸਲਾਮ ਹੈਂ॥

ਸਮਸਤੁਲ ਕਲਾਮ ਹੈਂ॥੧੫੦॥

/ਸ਼/ ਸ਼ੀਨ

ਸ਼ਾਹ /ਸ਼ ਆ/

ਸ਼ਾਹਾਨ /ਸ਼ ਆ ਨ/

ਕਿ ਅਫਵੁਲ ਗੁਨਾਹ ਹੈਂ॥

ਕਿ ਸ਼ਾਹਾਨ ਸ਼ਾਹ ਹੈਂ॥੧੦੮॥

/ਕ/ ਕਫ

ਕਰੀਮ /ਕ ਅ ਰ ਈ ਮ/

ਕਰੀਮੁਲ /ਕ ਅ ਰ ਈ ਮ ਉ ਲ/

ਕਲਾਮ /ਕ ਅ ਲ ਆ ਮ/

ਕਲਾਮੈ /ਕ ਅ ਲ ਆ ਮ ਐ/

ਕੁਨਿੰਦ /ਕ ਉ ਨ ਇ ਅੰ ਦ/

ਕਾਮਲ /ਕ ਆ ਮ ਲ/

ਕਮਾਲੁ /ਕ ਅ ਮ ਆ ਲ ਉ/

ਕਰੀਮੁਲ ਕਮਾਲ ਹੈਂ॥

ਕਿ ਜੁਰਅਤ ਹੈਂ॥੧੫੮॥

ਕਾਮਲ ਕਰੀਮ ਹੈਂ॥

ਕਿ ਰਾਜਕ ਰਹੀਮ ਹੈਂ॥੧੫੧॥

ਕਾਰਨ ਕੁਨਿੰਦ ਹੈਂ॥

ਕਿ ਰੋਜ ਦਹਿੰਦ ਹੈਂ॥੧੦੯॥

/ਲ/ ਲਾਮ

ਲਾਇਕ /ਲ ਆ ਇ ਕ/

/ਮ/ ਮੀਮ

ਮੁਦਾਮੈ /ਮਕ ਉ ਦ ਆ ਮ ਐ/

ਹਮੇਸੁਲ ਸਲਾਮੈ॥

ਸਲੀਖਤ ਮੁਦਾਮੈ॥੧੨੧॥

/ਨ/ ਨੂਨ

ਨਿਵਾਜ /ਨ ਇ ਵ ਆ ਜ/

ਅਜੀਜੁਲ ਨਿਵਾਜ ਹੈਂ॥

ਗਨੀਮੁਲ ਖਿਰਾਜ ਹੈਂ॥੧੨੪॥

/ਵ/ ਵਾਊ

ਵਜੂ /ਵ ਅ ਜ ਓ ਊ

ਕਿ ਹੁਸਨਲ ਵਜੂ ਹੈਂ॥

ਤਮਾਮੁਲ ਰੁਜੂ ਹੈਂ॥੧੨੧॥

/ਯ/ ਯੇ

ਯਕੀਨੈ /ਜ ਅ ਕ ਈ ਨ ਐ/

ਹਰੀਫੁਲ ਅਜੀਮੈ॥

ਰਜਾਇਕ ਯਕੀਨੈ॥੧੨੩॥

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਹੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਿੱਖ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. John Lyons. Introduction to Theoretical Linguistics, P 99.
2. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸਿਧਾਂਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ 326
3. C.F. Hockett, A Course in Modern Linguistics, P 26.
4. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸਿਧਾਂਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ 286
5. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ 111
6. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ 108
7. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸਿਧਾਂਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ 348
8. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ 120
9. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 120
10. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 120
11. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 143

ਅਧਿਆਇ ਤੀਜਾ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ

3.1 ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ: ਜਾਣ ਪਛਾਣ

ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸ਼ਬਦ ਸਰੂਪਾਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ, ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸਰੂਪਾਂ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਅਤੇ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਅਤੇ ਬਣਤਰ ਦੇ ਰੂਪ-ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਵੀ ਵਾਚਣਾ ਪਵੇਗਾ। ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਉਸਦੀ ਸ਼ਾਖਾ, ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਲੈਣੀ ਪ੍ਰਸੰਗ ਯੁਕਤ ਹੈ। ਹੱਥਲਾ ਕਾਰਜ ਇਸੇ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਮਾਪਦੰਡਾਂ ਤਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ (Linguistics) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਧੁਨੀ ਤੋਂ ਅਰਥ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫਰ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪਹਿਲੂਆਂ ਧੁਨੀ, ਰੂਪ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਧੁਨੀ ਪ੍ਰਬੰਧ (Sound System) ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ (Phonetics) ਰੂਪਾਤਮਕ (Formal) ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ (Morphology) ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਾਖਾ ਨੂੰ ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ (Semantics) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।¹

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸਰੂਪ, ਸੰਰਚਨਾ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਆਦਿ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਗਿਆਨ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੈ ਜੋ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਿਕਾਸ, ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਣਕ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਵਿਖਿਆਤਮਕ, ਇਤਿਹਾਸਕ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਘੋਖਦਿਆਂ ਇਸ ਦੇ ਵਰਤੋਂ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀਆਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਤਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।² ਵਿਖਿਆਤਮਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ (Descriptive Linguistics) ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਣਤਰ ਬਾਰੇ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦਕਿ

ਇਤਿਹਾਸਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ (Historical Linguistics) ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਲੇਖਾ ਜੋਖਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ (Comparative Linguistics) ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਪਰਸਪਰ ਸਾਂਝ ਅਥਵਾ ਅੰਤਰ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਤੋਂ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਪੀ.ਐਚ. ਮੈਥਿਊਜ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ "ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ, ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਉਸ ਸ਼ਾਖਾ ਵਾਸਤੇ ਵਰਤਿਆ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਪਰਿਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜੋ ਵਿਭਿੰਨ ਰਚਨਾਤਮਕ ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਸਮੇਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ।"³ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਦਵਾਨ ਜਾਨ ਲਾਇਨਜ਼ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ "ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ, ਸਪਸ਼ਟ ਤੌਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ।"⁴

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਡੇਵਿਡ ਕ੍ਰਿਸਟਲ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ, "ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਆਕਰਣ ਦੀ ਇੱਕ ਸ਼ਾਖਾ ਹੈ ਜੋ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੇ ਰਚਨਾਤਮਕ ਵਿਧਾਨ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦ-ਬਣਤਰਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।"⁵ ਜਦਕਿ ਵਿਲਿਅਮਜ਼ ਓਗ੍ਰੇਡੀ "ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ (Complex words) ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਮੰਨਦਾ ਹੈ।"⁶

ਡਾ. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਭਾਵਾਂਸ਼ ਵਿਉਂਤ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਸ਼ਾ ਹੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ, "ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਰੂਪਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨ ਵਿੱਚ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਭਾਵਾਂਸ਼ ਵਿਉਂਤ (Morphology) ਅਤੇ ਵਾਕ ਵਿਉਂਤ (Syntax) ਭਾਵਾਂਸ਼ ਵਿਉਂਤ/ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ

ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ (Internal Structure of the words) ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਭਾਵਾਂਸ਼ ਵਿਉਂਤ ਧੁਨੀ ਹੈ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫਰ ਤਹਿ ਕਰਦਾ ਹੈ।⁷

ਉਪਰੋਕਤ ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਮਿਲਦੇ ਵਿਚਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਡਾ. ਵੇਦ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ ਵੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਲੇਖਾ-ਜੋਖਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।⁸ ਇਸੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਇਸ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਵਿਗਿਆਨ ਪਦ ਵਿਗਿਆਨ ਆਦਿ ਨਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਥਾਂ ਰੂਪ (Morph) ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸਾਰਥਕ ਇਕਾਈ (Minimal Meaningful Unit) ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨੂੰ ਹੀ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਰੋਕਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਰੂਪਗੁਣਾਂ (Morphemes) ਦੀ ਸੰਯੋਜਨ (Combination) ਨਾਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

3.1.1 ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ (Types of Morphology)

ਡੇਵਿਡ ਕ੍ਰਿਸਟਲ (David Crystal) ਅਤੇ ਲੌਰੀ ਬੋਏਰ (Laurie Bauer)⁹ ਨੇ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਪ੍ਰਕਾਰ-ਭੇਦ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਹਨ:

1. ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਮੂਲਕ/ਕੋਸ਼ਾਤਮਕ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ (Derivational or Lexical Morphology)
2. ਵਿਭਕਤੀ-ਮੂਲਕ/ਕੋਸ਼ਾਤਮਕ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ (Inflectional Morphology) ਪਰੰਤੂ ਪੀ.ਐਚ. ਮੈਥਿਊਜ਼ (P.H. Mathews)¹⁰ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ (Word Structure) ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਤਿੰਨ ਉਪਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਸਵੀਕਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ, ਸਮਾਸੀਕਰਣ ਅਤੇ ਵਿਭਕਤੀਕਰਨ (ਰੂਪਾਂਤਰਨ)।

ਲੇਕਿਨ ਪ੍ਰਚੱਲਿਤ ਪ੍ਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਭਾਗ ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਹੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਦੇ ਹੋਰ ਉਪਭੇਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

ਵਿਉਤਪੱਤੀ (Derivation) ਅਤੇ ਸਮਾਸੀਕਰਨ (Compounding)

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ਾਖਾ ਵਿਭਕਤੀਕਰਨ (Inflection) ਵੀ ਹੈ। ਪਰ ਆਮ ਕਰਕੇ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਦੋ ਬ੍ਰਾਂਚਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹਨ:

3.1.1.1 ਵਿਉਤਪੱਤੀ-ਮੂਲਕ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ

ਵਿਉਤਪੱਤੀ-ਮੂਲਕ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਉਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਧੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਧਾਤੂ/ਮੂਲਾਂਸ਼ (Root/Stem) ਤੋਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵਧੇਰਾਂ (ਅਗੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ ਅਤੇ ਮਪੇਤਰ) ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।¹¹ ਉਦਾਹਰਨ ਲਈ /ਅਣਪੜ੍ਹਤਾ/ ਇੱਕ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਯੂਨਿਟ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਤਿੰਨ ਆਰਥਿਕ ਰੂਪ ਗ੍ਰਾਮ ਹਨ (ਅਣ+ਪੜ੍ਹ+ਤਾ) ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ 'ਅਣ' ਨਾਂਹਵਾਚੀ ਵਿਉਤਪਤ ਅਗੇਤਰ ਹੈ, 'ਪੜ੍ਹ' ਧਾਤੂ ਹੈ ਅਤੇ 'ਤਾ' ਵਿਉਤਪਤ ਪਿਛੇਤਰ ਹੈ।

3.1.1.2 ਵਿਭਕਤੀ-ਮੂਲਕ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ

ਵਿਭਕਤੀ-ਮੂਲਕ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਉਸ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿਧੀ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਅਨੁਸਾਰਤਾ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਹੀ ਕੇਸ਼ਕ ਸ਼ਬਦ (Lexeme) ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਵਿਰੋਧ (Contrast) ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।¹² ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਇੱਕ ਵਚਨ ਅਤੇ ਬਹੁ ਵਚਨ ਦਾ ਵਿਰੋਧ, ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਅਤੇ ਭੂਤ ਕਾਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ, ਪੁਲਿੰਗ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਅਤੇ ਕਰਤਰੀ ਵਾਚ ਅਤੇ ਕਰਮਣੀ ਵਾਚ ਦਾ ਵਿਰੋਧ/ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਾਂਤਰ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਅੰਤਕੇ (endings) ਜੁੜਦੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਵਿਭਕਤੀ ਪਿਛੇਤਰ' ਜਾਂ 'ਕਾਰਕੀ ਪਿਛੇਤਰ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

3.1.2 ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ 'ਸ਼ਬਦ' ਦਾ ਮਹੱਤਵ ਕਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਆਂ ਤੋਂ ਹੈ, ਰਵਾਇਤੀ ਵਿਆਕਰਣ ਮੁਤਾਬਕ 'ਸ਼ਬਦ' ਇੱਕ ਸਾਰਥਕ ਇਕਾਈ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਕ-ਵਿਉਤ ਵਿੱਚ ਵਾਕ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਇਕਾਈਆਂ ਮੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਸ਼ਬਦ, ਵਾਕੰਸ਼, ਉਪਵਾਕ ਅਤੇ ਵਾਕ। ਪਰ ਜੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ 'ਸ਼ਬਦ' ਹੀ ਮੂਲ ਇਕਾਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ, ਉਪਵਾਕਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਵਾਕ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਆਪਸੀ ਨਿਖੇੜਾ ਉਭਰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਆਧਾਰ ਵੀ 'ਸ਼ਬਦ' ਹੀ ਹੈ। ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਵਾਕ-

ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਦਰਮਿਆਨ ਉਪਲਬਧ ਵਖਰੇਵੇਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜਦਕਿ ਵਾਕ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੰਯੋਜਕ ਦੁਆਰਾ ਵਾਕ-ਰਚਨਾ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ 'ਸ਼ਬਦ' ਹੀ ਕੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਯੂਨਿਟ ਵੀ ਹੈ।¹³ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਰੋਕਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਲਘੂਤਮ ਇਕਾਈਆਂ 'ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ' (Morphemes) ਦੇ ਸੰਯੋਜਕ (Combination) ਨਾਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਟੀਚਾ 'ਸ਼ਬਦ' ਹੀ ਹਨ।

ਸੋ, ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਅਰਥ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸੁਤੰਤਰ ਇਕਾਈ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਅਮਰੀਕੀ ਭਾਸ਼ਾਵੇਤਾ ਲਿਓਨਾਰਡ ਬਲੂਮਫੀਲਡ (Leonard Bloomfield) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, 'A word is a minimal free form' ਭਾਵ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਸੁਤੰਤਰ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ, ਸ਼ਬਦ ਲਘੂਤਮ ਮੁਕਤਾਂਗ ਹੈ।¹⁴ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ 'ਸ਼ਬਦ' ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੰਦਰਭ-ਗਤ ਭੇਦ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਿੰਨ ਭੇਦ ਹਨ:

1. ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਲਿਪੀਆਤਮਕ ਸ਼ਬਦ (Phonological word and orthographic word)
2. ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਸ਼ਬਦ (Grammatical Word)
3. ਕੇਸ਼ਾਤਮਕ ਸ਼ਬਦ (Lexical Word or Lexeme)

ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਕੋਸ਼ (Vocabulary, Lexicon) ਨੂੰ ਦੋ ਹੋਰ ਰੂਪਾਂ-ਭੇਦਾਂ, ਵਿਕਾਰੀ ਤੇ ਅਵਿਕਾਰੀ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਗਲੇਰੇ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਵਿਕਾਰ ਜਾਂ ਤਬਦੀਲੀ (Modification or Variation) ਵਾਪਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ, 'ਘੋੜਾ' ਤੋਂ 'ਘੋੜੇ',

ਘੋੜਿਆਂ, ਘੋੜਿਆਂ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਜਦਕਿ, ਅਵਿਕਾਰੀ ਸ਼ਬਦ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲੀ ਜਾਂ ਵਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰਦਾ, ਉਹ ਸਦਾ ਇਕਸਾਰ (Uniform) ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਯੋਜਕ, ਸੰਬੰਧਕ (ਪਰਸਰਗ Postposition) ਵਿਸਮਕ, ਨਿਪਾਤ (Particles) ਅਵਿਕਾਰੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।¹⁵ ਜਿਵੇਂ, ਜੇ, ਜੇਕਰ, ਪਰ, ਨੂੰ, ਤੋਂ, ਦੁਆਰਾ, ਹੀ, ਵੀ, ਭੀ, ਆਦਿ।

ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਦੇ ਹੋਰ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

1. ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ
2. ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ

ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਅੱਗੋਂ ਦੇ ਹੋਰ ਉਪ-ਭੇਦਾਂ, ਸੰਯੁਕਤ ਅਤੇ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ (Simple Words) ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਆਖੰਡ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਹੋਰ ਛੋਟੀਆਂ ਸਾਰਥਕ ਇਕਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ, ਪੜਨਾਵ (ਤੂੰ, ਮੈਂ, ਉਹ) ਅਤੇ ਯੋਜਕ (ਜੇਕਰ, ਅਗਰ, ਮਗਰ, ਕਿਉਂਕਿ) ਆਦਿ। ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ (Complex Word) ਮਿੱਸੀ ਜਾਂ ਦੂਹਰੀ ਗੱਦ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ, ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਤੱਕ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਚਨਾਗ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਰਚਨਾਗ ਕੋਈ ਪਛਾਣ-ਯੋਗ ਅਰਥ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ।¹⁶

ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਗੀਕਰਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਡਾ. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ, ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।¹⁷

1. ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ (Simple Words)
2. ਸੰਯੁਕਤ ਸ਼ਬਦ (Compound Words)
3. ਵਿਉਤਪਤ ਸ਼ਬਦ (Derivational Words)

ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਰਗੀਕ੍ਰਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:

- ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ: ਕੇਸ਼ਗਤ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨਕ ਸ਼ਬਦ।
- ਸੰਯੁਕਤ ਸ਼ਬਦ: ਸਮਾਸੀ ਦੁਜਾਤੀ ਅਤੇ ਦੁਹਰਕਤੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਣੇ ਸ਼ਬਦ।
- ਵਿਉਤਪਤ ਸ਼ਬਦ: ਅਗੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਣੇ ਸ਼ਬਦ।

ਜਦਕਿ, ਭਾਈ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਲਵਾਰਾ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਦੀਆਂ ਦੋ ਮੁੱਖ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹੀ ਮੰਨਦੇ

ਹਨ:

1. ਮੂਲ-ਸ਼ਬਦ
2. ਰਚਿਤ-ਸ਼ਬਦ

ਮੂਲ-ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਨਾ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇ, ਜਿਵੇਂ ਬ੍ਰਹਮ, ਗੁਰੂ, ਨਾਮ, ਸਿਧ, ਕਾਲ, ਪੁਰਖ, ਸਚ, ਕੂੜ, ਹੁਕਮ, ਤਾਲ, ਵਿਦਿਆ ਆਦਿ। ਰਚਿਤ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਮੂਲ-ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਘੜਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਉਹ ਅੱਗੇ ਦੇ ਹੋਰ ਕਿਸਮਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਦੇ ਹਨ: ਸਧਾਰਨ ਰਚਿਤ-ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਸਮਾਸੀ ਰਚਿਤ-ਸ਼ਬਦ।

ਸਧਾਰਨ ਰਚਿਤ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜੋ ਕਿਸੇ ਮੂਲ-ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਅਗੇਤਰ ਜਾਂ ਪਿਛੇਤਰ ਲਾ ਕੇ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਮਾਸੀ-ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹਾ ਸ਼ਬਦ-ਜੁੱਟ ਹੈ ਜੋ ਦੋ ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਅਦਲਾ-ਬਦਲੀ ਦੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।¹⁸

ਉਪਰੋਕਤ ਵੇਰਵੇ ਤੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ 'ਸ਼ਬਦ' ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੇਟੇ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।

'ਸ਼ਬਦ' ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੁਣ ਅਸੀਂ 'ਸ਼ਬਦ' ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਆਧੁਨਿਕ ਇਕਾਈ 'ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ' (Morpheme) ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਾਂਗੇ।

3.1.3 ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ (Morpheme)

ਪਰੰਪਰਾਈ ਧਾਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ 'ਵਾਕ' ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਵਿਆਕਰਨਕ ਇਕਾਈ ਹੈ ਅਤੇ 'ਸ਼ਬਦ' ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ। ਪਰ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ 'ਸ਼ਬਦ' ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਿਆਕਰਣਕ ਇਕਾਈ

ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰੰਪਰਾਈ ਵਿਆਕਰਣ ਸ਼ਬਦ ਅਧਾਰਿਤ ਸੀ। ਪਰ ਸਮਕਾਲੀ ਵਿਆਕਰਣ ਰੂਪਰਗ੍ਰਾਮ ਆਧਾਰਿਤ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਪੀ.ਐਚ. ਮੈਥਿਊਜ਼ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਸੇਖਾ ਤੇ ਸਰਲ ਮਾਡਲ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ (Morpheme) ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਉਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਏ। ਲੋਰੀ ਬੋਏਰ ਦਾ ਵੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੀਆਂ ਬੁਨਿਆਦੀ ਇਕਾਈਆਂ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹਨ। ਪਰ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਦੇ ਅਮੂਰਤ ਤੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਇਹ ਕੋਸ਼ਗਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਰੂਪਾਂਸ਼ ਹੀ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।¹⁹

ਲੋਰੀ ਬੋਏਰ ਦੇ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਬਾਰੇ ਸਥਾਪਿਤ ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸੰਗ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਵਜੋਂ ਵਿਲੀਅਮਜ਼ ਓਗ੍ਰੇਡੀ ਅਤੇ ਐਰੇਨੇਫ ਦਾ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਲਘੂਤਮ/ਨਿਊਨਤਮ ਇਕਾਈਆਂ 'ਸ਼ਬਦ' ਨਹੀਂ ਹਨ, ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੂ.ਏ. ਨਾਈਡਾ ਦਾ ਕਥਨ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀਆਂ ਇਕਾਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂਸ਼ਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।²⁰ ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ 'ਕੁੜੀਆਂ' ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ 'ਕੁੜੀ' ਅਤੇ 'ਆਂ' ਤੋਂ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ 'ਆਂ' ਪਿਛੇਤਰ ਹੈ ਅਤੇ ਬਹੁਵਚਨ ਦਾ ਬੋਧਕ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਸਦਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਿਛੇਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਅੰਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਾਰਥਕ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਕਿਸੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਅੰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਜਾਂ ਭਾਵਾਂਸ਼ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸੋ, ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਕੇ ਜਿਹੜੀਆਂ ਬੇਸਿਕ ਇਕਾਈਆਂ ਉਪਲੱਬਧ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਹ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ, ਕਰਦਾ - ਕਰ+ਦ+ਆ ਵਿੱਚ 'ਕਰ', 'ਦ' ਅਤੇ 'ਆ' ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ। ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਰਥਕ ਟੋਟੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਜੇਕਰ ਟੋਟੇ ਕੀਤੇ ਵੀ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹ ਨਿਰਾਰਥਕ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦੇ

ਹਨ। ਚਿੰਨੀਕਰਣ (Notation) ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਬ੍ਰੇਸਿਜਾਂ {} ਵਿੱਚ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਰੂਪਾਸ਼ (Morph) ਤਿਰਛੀਆਂ ਲਾਈਨਾਂ // ਵਿੱਚ ਰੱਖੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

3.1.3.1 ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਵਿਰੋਧਾਂ (Contrasts) ਉੱਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੋਧਾਂ ਅਤੇ ਟਾਕਰੇ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੀ ਵਰਗਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭੇਦ ਉਪਲੱਬਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪਰਸਪਰ ਨਿਖੇੜਾ, ਰੂਪ, ਕਾਰਜ ਅਤੇ ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।²¹ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਆਮ ਕਰਕੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

3.1.3.1.1 ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਬੰਧੇਜੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ (Free and bound morphemes)

ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਵੱਖਰੇ ਕੋਸ਼ਗਤ ਸ਼ਬਦਾਂ (Lexemes) ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜੋ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ (ਸੁਤੰਤਰ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬੰਧੇਜੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਉਹ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਯੋਗ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਰਥਾਤ ਬੰਧੇਜੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬੰਧੇਜੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਵਧੇਤਰ (ਅਗੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ, ਮਧੇਤਰ) ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਧਾਤੂ, ਮੂਲਾਸ਼, ਜਾਂ ਕੋਸ਼ਕੀ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਜਾਂ ਵਿੱਚ ਜੁੜ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।²² ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ ਸ਼ਬਦ 'ਕੁੜੀਆਂ' ਵਿੱਚ 'ਕੁੜੀ' ਅਜਿਹਾ ਭਾਵਾਂਸ਼ ਹੈ ਜੋ ਇਕੱਲਾ (ਸੁਤੰਤਰ) ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਭਾਵਾਂਸ਼ (Free Morpheme) ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ 'ਆਂ' ਜੋ ਇਕੱਲਾ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ, 'ਬੰਧੇਜੀ' ਜਾਂ 'ਜੁੜਵਾਂ ਭਾਵਾਂਸ਼' (bound morpheme) ਹੈ।

3.1.3.1.2 ਕੋਸ਼ੀ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਣਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ (Lexical and grammatical morphemes)

ਕੋਸ਼ੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਕਿਸੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਅਰਥਵਾਹਕ ਤੱਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੋਸ਼ੀ ਮਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਅਤੇ ਬੰਧੇਜੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਕਾਰਜੀ ਤੌਰ ਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ

ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।²³ ਜਿਵੇਂ ਕਿ, ਬਹੁਵਚਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ, ਭੂਤਕਾਲ ਦਾ ਸੰਬੰਧ, ਅਰਥਾਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਭਕਤੀਆਂ (inflection) ਆਦਿ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੀਆਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ ਹਨ।

3.1.3.1.3 ਵਿਉਤਪੱਤੀ-ਮੂਲਕ ਅਤੇ ਵਿਭਕਤੀ ਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ (derivational and inflectional morphemes)

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਉਤਪੱਤੀ-ਮੂਲ ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਮਧੇਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ, ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਵਿੱਚ /ਇੱਕ/, ਜੇਗੀ, ਰੇਗੀ, ਭੇਗੀ, ਵਿੱਚ /ਈ/ ਅਤੇ ਪਾਅਕ, ਦਰਸ਼ਕ ਵਿੱਚ /ਅਕ/ ਵਿਉਤਪਤ ਪਿਛੇਤਰ ਹਨ ਜਦਕਿ, ਵਿਭਕਤੀ ਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਉਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੁੜਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਣਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਸੂਚਕ (Marker) ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ, ਵਚਨ, ਕਾਲ ਅਤੇ ਕਾਰਕੀ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਆਦਿ।²⁴

ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ:

1. ਬਹੁਵਚਨ: ਮੁੰਡੇ, ਘੋੜੇ, ਰਾਜੇ ਆਦਿ ਵਿੱਚ /ਏ/ ਬਹੁਵਚਨੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹਨ।
2. ਭੂਤਕਾਲ: ਖਾਧਾ, ਪੀਤਾ, ਭੱਜਾ ਆਦਿ ਵਿੱਚ /ਆ/ ਭੂਤਕਾਲੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹਨ।
3. ਭਵਿੱਖਤ ਕਾਲ: ਕਰੇਗਾ, ਕਰੇਗੀ ਆਦਿ ਵਿੱਚ /ਗਾ, ਗੀ/ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹਨ।

3.1.4 ਰੂਪਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀਆਂ:

ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਜਿਹੜੀਆਂ ਰੂਪਾਤਮਕ-ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿਕਸਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

3.1.4.1 ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ (Word Structure)

ਸ਼ਬਦ-ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਲਈ 'ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ

ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਇਕਾਈਆਂ ਹਨ। ਅਧਿ, ਆਤਮ, ਇਕ, ਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ /ਆਤਮ/ ਇੱਕ ਸੁਤੰਤਰ ਮੂਲਾਂਸ਼ ਇਕਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਬੰਧੇਜੀ (bound) ਇਕਾਈਆਂ ਹਨ। /ਅਧਿ/ ਬੰਧੇਜੀ ਅਗੇਤਰ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹੈ ਅਤੇ /ਇਕ, ਤਾ/ ਦੋਵੇਂ ਬੰਧੇਜੀ ਪਿਛੇਤਰ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹਨ।²⁵ ਹੇਠਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਧੇਤਰਾਂ ਦੇ ਜੁੜਨ ਦਾ ਕ੍ਰਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

- ਆਤਮ (ਧਾਤੁ)
- ਆਤਮ + ਇਕ (ਪਿਛੇਤਰ) = ਆਤਮਿਕ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)
- ਆਤਮਿਕ + ਤਾ (ਪਿਛੇਤਰ) = ਆਤਮਿਕਤਾ (ਨਾਂਵ)
- ਅਧਿ(ਅਗੇਤਰ) + ਆਤਮਿਕਤਾ = ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ (ਨਾਂਵ)

3.1.4.2 ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ (Word Formation)

ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਨ ਵਾਲੀ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਨਿਰਮਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ 'ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ' (Word formation) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਮੁੱਖ-ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਅਜਿਹਾ ਅੰਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਸਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਉਣ ਬਾਰੇ ਅਥਵਾ ਬਣੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਡੇਵਿਡ ਕ੍ਰਿਸਟਲ ਅਨੁਸਾਰ "ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰਚਨਾ-ਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰੂਪ-ਭੇਦਾਂ (variations) ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ 'ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਿਭਕਤੀ ਰੂਪਾਂਤਰਣ (inflection) ਅਤੇ ਵਿਉਤਪੱਤੀ (derivation) ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਿਭਕਤੀ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਰੂਪਤਾ, ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਜਦਕਿ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬਹੁ-ਰੂਪਤਾ, ਕੇਸ਼ਕੀ (Lexical) ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।²⁶ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਦੇ ਅੱਗੋਂ ਦੋ ਮੁੱਖ ਭੇਦ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

3.1.4.2.1 ਸਮਾਸੀਕਰਣ (Compounding)

ਜਦੋਂ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸ਼ਬਦ ਸੰਯੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਨਵਾਂ ਮੂਲਾਂਸ਼ (ਸ਼ਬਦ) ਰਚਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਸ (Compound) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਕਈ ਉਦਾਹਰਣ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ:

ਪ੍ਰੇਛ + ਪਾਲੰ = ਪ੍ਰੇਛਪਾਲੰ

ਕਰੁਣਾ + ਆਲਯ = ਕਰੁਣਾਲਯ

ਤ੍ਰਿ + ਬਰਗ = ਤ੍ਰਿਬਰਗ

ਪ੍ਰ + ਭੇਗ = ਪ੍ਰਭੇਗ

3.1.4.2.2 ਵਿਉਤਪੱਤੀ (Derivation)

ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਧਾਤੂ/ਮੂਲਾਂਸ਼ ਤੋਂ ਵਧੇਰਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ:

ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ - ਯੋਗ ਤੋਂ ਯੋਗੀ

ਕ੍ਰਿਆ ਤੋਂ ਨਾਂਵ - ਲਿਖ ਤੋਂ ਲੇਖਕ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਨਾਂਵ - ਸਹੁਣਾ ਤੋਂ ਸੁਹੱਪਣ ਆਦਿ

3.1.4.3 ਵਿਭਕਤੀ ਰੂਪਾਂਤਰਣ/ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ (Inflection)

ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ, ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ (word Forms) ਦੇ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਇਹ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਇਕੋ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰੂਪਾਵਲੀ (Paradigm) ਨੂੰ ਸਿਰਜਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ ਦੀ ਵਿਧੀ, ਇੱਕ ਵਚਨ/ਬਹੁ ਵਚਨ, ਪੁਲਿੰਗ/ਇਸਤ੍ਰੀ ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਭੂਤਕਾਲ/ਗ਼ੈਰ ਭੂਤਕਾਲ ਆਦਿ ਵਿਰੋਧਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਕ (Contrasts) ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ ਦਾ ਅਦਰਸ਼ਕ ਮਾਡਲ ਗ੍ਰੀਨ, ਵੈਦਿਕ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਆਦਿ ਵਿਭਕਤੀ ਮੂਲਕ (ਸੰਜੋਗਾਤਮਕ-Synthetic) ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਲੈਸੀਕਲ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਕਤੀ-ਸਿਸਟਮ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਾਗੂ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਆਰੀਆ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਤੇ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਫ੍ਰੈਂਚ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਕਤੀ ਸਿਸਟਮ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਬੰਧਕੀ (Postpositional or propositional) ਸਿਸਟਮ ਚਾਲੂ ਹੋ ਗਿਆ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਆਧੁਨਿਕ ਭਾਰਤੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਕਤੀ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਬਕਾਇਆ ਅਵਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ਰੂਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।²⁷

ਸੇ, ਵਿਭਕਤੀ, ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਇੱਕ ਭਾਗ ਹੈ, ਜੋ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਪਿਛੇਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਵਿਭਕਤੀ-ਪਿਛੇਤਰ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਵਚਨ, ਪੁਰਖ, ਕਾਲ ਆਦਿ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ, ਉਹ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜੋ ਅਜਿਹੇ ਵਿਭਕਤੀ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਜੁਗਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ, ਕਿਸੇ ਇੱਕ (Single) ਕੇਸ਼ਕੀ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕਰਕੀ ਹੈ, ਇਹਨਾਂ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਨੂੰ ਰੂਪਾਵਲੀ (Paradigm) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ 'ਮੁੰਡਾ' ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰੂਪਾਵਲੀ ਮੁੰਡਾ, ਮੁੰਡੇ, ਮੁੰਡਿਆਂ, ਮੁੰਡਿਆ ਆਦਿ।

3.1.4.3.1 ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ

ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ ਦੇ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋ ਭੇਦ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

3.1.4.3.1.1 ਨਾਂਵੀ ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ (Nominal Inflection)

ਨਾਂਵੀ ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ, ਪੜਨਾਂਵ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਸੰਮਿਲਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਨਾਂਵੀ ਵਰਗ ਦਾ ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵਾਂ, ਪੜਨਾਂਵਾਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਵਿਭਕਤੀ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਰਾਹੀਂ ਵਚਨ, ਲਿੰਗ ਅਤੇ ਕਾਰਕ ਆਦਿ ਦੇ ਵਿਰੋਧ (Contrast) ਸਾਕਾਰ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਵੇਖੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ: 'ਘਰ ਵਿੱਚ' ਲਈ 'ਘਰੇ' 'ਘਰ ਤੋਂ' ਲਈ 'ਘਰੋਂ' ਅਤੇ 'ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ' ਲਈ 'ਘਰੀਂ' ਆਦਿ।

3.1.4.3.1.2 ਕ੍ਰਿਆਵੀ ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ (Verbal inflection)

ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਕ੍ਰਿਆਈ ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ, ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਕ੍ਰਿਆ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਭਕਤੀ ਮੂਲਕ ਉਪ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ, ਜਿਵੇਂ ਪੁਰਖ, ਕਾਲ, ਆਸਪੈਕਟ, ਵਾਚ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਕ੍ਰਿਆ ਦੇ ਵਿਭਕਤੀ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ, ਨੂੰ 'ਰੂਪਾਵਲੀ' (Paradigm) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਭਕਤੀ-ਰੂਪ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਵਿਰੋਧ (Contrasts) ਸਿਰਜਦੇ ਹਨ। ਵਿਆਕਰਣ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕੋ ਧਾਤੂ/ਮੂਲਾਂਸ਼ ਤੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਈ ਕ੍ਰਿਆ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ (ਕ੍ਰਿਆ-ਰੂਪ)

ਬਣਦੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਵਿਭਕਤੀ-ਪਿਛੇਤਰ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਭਕਤੀ ਚਿੰਨ੍ਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।²⁸ ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਚਲਾ ਮੂਲਾਂਸ਼ ਤੋਂ ਬਣੇ ਕੁਝ ਕ੍ਰਿਆ ਰੂਪ ਵੇਖੋ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਚਲਦਾ, ਚਲਦੇ, ਚਲਦੀ, ਚਲਦੀਆਂ ਆਦਿ।

3.1.5 ਕਾਰਕ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

ਕਿਸੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵ ਜਾਂ ਪੜਨਾਂਵ ਦੀ ਉਹ ਅਵਸਥਾ ਜਾਂ ਕਾਰਜ (Function) ਜਿਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਕਿਰਿਆ ਨਾਲ ਜਾਂ ਵਾਕ ਵਿਚਲੇ ਹੋਰ ਵਿਆਕਰਣਿਕ ਅੰਗਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਕਾਰਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।²⁹ ਨਾਂਵ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆ ਦੀਆਂ ਕਾਰਜੀ ਸਥਿਤੀਆਂ ਆਮ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਅੱਠ ਗਿਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਕਾਰਕ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇ ਕੇ ਅੱਠ ਕਾਰਕ ਮਿੱਥੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:³⁰

1. ਕਰਤਾ ਕਾਰਕ (Nominative Case)	2. ਕਰਮ ਕਾਰਕ (Accusative Case)
3. ਕਰਣ ਕਾਰਕ (Instrumental Case)	4. ਸੰਪ੍ਰਦਾਨ ਕਾਰਕ (Dative Case)
5. ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ (Ablative case)	6. ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ (Genitive Case)
7. ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕ (Locative Case)	7. ਸੰਬੋਧਨ ਕਾਰਕ (Vocative Case)

3.1.6 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ: ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ (Morpheme)

'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਛੋਟੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਇਸਦੇ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਸੋ ਨੜਿੱਨਵੇਂ ਬੰਦ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੀਆਂ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਪਾਈਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਸੋ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਇਹ ਵੱਡਮੁੱਲੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇੱਥੇ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਬਣਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਕੀ ਹੈ:

"ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਲਘੂਤਮ, ਸਾਰਥਕ, ਅਮੂਰਤ, ਅਵੰਡ ਅਤੇ ਨਿਖੇੜੂ ਤੇ ਬੋਸਿਕ ਵਿਆਕਰਣਕ ਇਕਾਈਆਂ ਹਨ, ਜੋ ਰੇਖਕੀ ਤਰਤੀਬ ਵਿੱਚ, ਸਥਿਰ ਕ੍ਰਮ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਵਿਆਕਰਣ ਸਿਸਟਮ ਦੇ ਆਰੰਭ ਬਿੰਦੂ ਵੀ ਹਨ ਅਤੇ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਕੇਂਦਰੀ ਵਿਸ਼ੇ ਵੀ ਹਨ।"³¹

ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਵਿਆਕਰਣਕ (Grammatical) ਇਕਾਈਆਂ ਹਨ। ਵਿਆਕਰਣਕ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਮਾਰਫੀਮਾ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਇੱਕ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਣ ਦੀਆਂ ਉਹ ਪੰਜ ਇਕਾਈਆਂ ਇਹ ਹਨ: /ਵਾਕ, ਉਪਵਾਕ, ਵਾਕੰਸ਼, ਸ਼ਬਦ, ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ/

ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਅਟੁੱਟ ਅਤੇ ਨਾ ਵੰਡਣਯੋਗ (indivisible) ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ/ਰੂਪੀਮਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੇ ਹੋਰ ਸਾਰਥਕ ਟੋਟੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਜੇਕਰ ਟੋਟੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤਾਂ ਇਹ ਨਿਨਾਰਥਕ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦੇ ਹਨ।

3.1.6.1 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ: ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ (Kinds of Morphemes)

ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਦੀ ਰਾਇ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪ-ਵਿਗਿਆਨ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੌਲਿਕ ਵਿਰੋਧਾਂ (Contrasts) ਉੱਤੇ ਆਧਾਰਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਰੋਧਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਮਾਰਫੀਮਾਂ ਦੀ ਵਰਗਬੰਦੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਭੇਦ ਉਪਲੱਬਧ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

1. ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਅਤੇ ਬੰਧੇਜੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ
2. ਕੇਸੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਣਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ
3. ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਮੂਲਕ ਮਾਰਫੀਮ ਅਤੇ ਵਿਭਕਤੀ ਮੂਲਕ (ਰੂਪਾਂਤਰੀ) ਮਾਰਫੀਮ।³²

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੀਆਂ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ: ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਬੰਧੇਜੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਕੇਸੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਣਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਵੀ ਅਤੇ ਵਿਉਤਪੱਤੀ-ਮੂਲਕ ਮਾਰਫੀਮ ਅਤੇ ਵਿਭਕਤੀ-ਮੂਲਕ (ਰੂਪਾਂਤਰੀ) ਮਾਰਫੀਮ ਵੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇੱਕ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬਾਰੀਕੀ ਨਾਲ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।

3.1.6.1.1 ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਅਤੇ ਬੰਧੇਜੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ

1. ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ (Free Morphemes)

2. ਬੰਧੇਜੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ (Bound Morphemes)

ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬੰਧੇਜੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਉਹ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਸੁਤੰਤਰ ਮਾਰਫੀਮਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਹੀ ਵਰਤੋਂ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਇਸ ਲਈ ਬੰਧੇਜੀ ਮਾਰਫੀਮ ਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬੰਧੇਜੀ ਮਾਰਫੀਮ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਵਧੇਤਰ (ਅਗੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ, ਮਧੇਤਰ) ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਧਾਤੂ ਜਾਂ ਕੇਸ਼ਕੀ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਅੰਗੇ ਪਿੱਛੇ ਜੁੜਕੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਬੰਧੇਜੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੇ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਵਿੱਚੋਂ ਉਦਾਹਰਨ:

1. ਅਕਾਲ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਕਾਲ:	ਅ	+	ਕਾਲ
	ਬੰਧੇਜੀ		ਸੁਤੰਤਰ
	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

2. ਤ੍ਰਿਬਰਗੀ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਤ੍ਰਿਬਰਗੀ:	ਤ੍ਰਿ	+	ਬਰਗ	+	ਅੰ
	ਬੰਧੇਜੀ		ਸੁਤੰਤਰ		ਬੰਧੇਜੀ
	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

3. ਅਗੰਜੁਲ

ਅਗੰਜੁਲ:	ਅ	+	ਗੰਜ	+	ਉਲ
	ਬੰਧੇਜੀ		ਸੁਤੰਤਰ		ਬੰਧੇਜੀ
	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

4. ਅਛੇਦੀ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਛੇਦੀ: ਅ + ਛੇਦ + ਈ
ਬੰਧੇਜੀ ਸੁਤੰਤਰ ਬੰਧੇਜੀ
ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

5. ਅਜੰਮ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਜੰਮ: ਅ + ਜੰਮ
ਬੰਧੇਜੀ ਸੁਤੰਤਰ
ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

6. ਅਭੇਗੀ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਭੇਗੀ: ਅ + ਭੇਗ + ਈ
ਬੰਧੇਜੀ ਸੁਤੰਤਰ ਬੰਧੇਜੀ
ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

7. ਅਨਭੇਖ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਨਭੇਖ: ਅਨ + ਭੇਖ
ਬੰਧੇਜੀ ਸੁਤੰਤਰ
ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

8. ਅਨਾਤਮ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਨਾਤਮ: ਅਨ + ਆਤਮ
ਬੰਧੇਜੀ ਸੁਤੰਤਰ
ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

9. ਅਨਭਉ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਨਭਉ: ਅਨ + ਭਉ
ਬੰਧੇਜੀ ਸੁਤੰਤਰ
ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

10. ਅਨਭੂਤ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਨਭੂਤ: ਅਨ + ਭੂਤ
ਬੰਧੇਜੀ ਸੁਤੰਤਰ
ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

11. ਅਨੰਗੀ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਨੰਗੀ: ਅ + ਨੰਗ + ਈ
ਬੰਧੇਜੀ ਸੁਤੰਤਰ ਬੰਧੇਜੀ
ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

12. ਅਧਰਮ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਧਰਮ: ਅ + ਧਰਮ
ਬੰਧੇਜੀ ਸੁਤੰਤਰ
ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

13. ਅਨੇਕੁਲ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਨੇਕੁਲ: ਅ + ਨੇਕ + ਉਲ
ਬੰਧੇਜੀ ਸੁਤੰਤਰ ਬੰਧੇਜੀ
ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

14. ਸਾਹਾਣਾ (ਨਾਂਵ)

ਸਾਹਾਣਾ:	ਸਾਹ	+	ਆਣਾ
	ਸੁਤੰਤਰ		ਬੰਧੇਜੀ
	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

15. ਸਰਬੁਲ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਸਰਬੁਲ:	ਸਰਬ	+	ਉਲ
	ਸੁਤੰਤਰ		ਬੰਧੇਜੀ
	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

16. ਤਾਨੰ (ਨਾਂਵ)

ਤਾਨੰ:	ਤਾਨ	+	ਅੰ
	ਸੁਤੰਤਰ		ਬੰਧੇਜੀ
	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

17. ਨ੍ਰਿਘਾਤ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਨ੍ਰਿਘਾਤ:	ਨ੍ਰਿ	+	ਘਾਤ
	ਬੰਧੇਜੀ		ਸੁਤੰਤਰ
	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

18. ਨ੍ਰਿਭੰਗੀ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਨ੍ਰਿਭੰਗੀ:	ਨ੍ਰਿ	+	ਭੰਗ	+ਈ
	ਬੰਧੇਜੀ		ਸੁਤੰਤਰ	ਬੰਧੇਜੀ
	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

19. ਕੁਕਰਮ (ਨਾਂਵ)

ਕੁਕਰਮ: ਕੁ + ਕਰਮ
ਬੰਧੇਜੀ ਸੁਤੰਤਰ
ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

20. ਕਾਲਹੀਨ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਕਾਲਹੀਨ: ਕਾਲ + ਹੀਨ
ਸੁਤੰਤਰ ਬੰਧੇਜੀ
ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

21. ਆਦ੍ਰਿਸਯ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਆਦ੍ਰਿਸਯ: ਆ + ਦ੍ਰਿਸ + ਯ
ਬੰਧੇਜੀ ਸੁਤੰਤਰ ਬੰਧੇਜੀ
ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

22. ਸੁਨਿਤ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਸੁਨਿਤ: ਸੁ + ਨਿਤ
ਬੰਧੇਜੀ ਸੁਤੰਤਰ
ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

23. ਸੁਜੇਗੇ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਸੁਜੇਗੇ: ਸੁ + ਜੇਗ + ਏ
ਬੰਧੇਜੀ ਸੁਤੰਤਰ ਬੰਧੇਜੀ
ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

24. ਤ੍ਰਿਮੁਕਤਿ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਤ੍ਰਿਮੁਕਤਿ:	ਤ੍ਰਿ	+	ਮੁਕਤ	+	ਇ
	ਬੰਧੇਜੀ		ਸੁਤੰਤਰ		ਬੰਧੇਜੀ
	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

25. ਭੰਜਨਹਾਰ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਭੰਜਨਹਾਰ:	ਭੰਜਨ	+	ਹਾਰ
	ਸੁਤੰਤਰ		ਬੰਧੇਜੀ
	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

26. ਪ੍ਰਧਾਨਿਯੈ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਪ੍ਰਧਾਨਿਯੈ:	ਪ੍ਰਧਾਨ	+	ਇਯੈ
	ਬੰਧੇਜੀ		ਸੁਤੰਤਰ
	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

3.1.5.1.2 ਵਿਉਤਪੱਤੀ-ਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਅਤੇ ਵਿਭਕਤੀ-ਮੂਲਕ (ਰੂਪਾਂਤਰੀ) ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

(Derivational Morphemes and Inflectional Morphemes)

ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਮੂਲਕ ਮਾਰਫੀਮ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਉਤਪੱਤੀ-ਮੂਲਕ ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਮਧੇਮਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਵਿਉਤਪੱਤੀ-ਮੂਲਕ ਮਾਰਫੀਮ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਸਮਾਜਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਵਿੱਚ /ਇੱਕ/, ਜੇਗੀ, ਰੇਗੀ, ਭੇਗੀ ਵਿੱਚ /ਈ/ ਅਤੇ ਪਾਠਕ ਦਰਸ਼ਕ ਵਿੱਚ /ਅਕ/ ਵਿਉਤਪਤ ਪਿਛੇਤਰ ਹਨ।³³ ਵਿਉਤਪੱਤੀ-ਮੂਲ ਮਾਰਫੀਮ ਦੀਆਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਉਦਾਹਰਨਾਂ:

ਅ ਅਗੇਤਰ

ਨਾਂਵ => ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅ + ਕਾਲ = ਅਕਾਲ

ਅ + ਜਾਤ = ਅਜਾਤ

ਅ + ਕਾਮ = ਅਕਾਮ

ਅ + ਛੇਦ = ਅਛੇਦ

ਅ + ਛੂਤ = ਅਛੂਤ

ਅ + ਦੇਸ = ਅਦੇਸ

ਅ + ਧਾਮ = ਅਧਾਮ

ਅ + ਧੰਧ = ਅਧੰਧ

ਅ + ਦੇਵ = ਅਦੇਵ

ਅ + ਧੂਤ = ਧੂਤ

ਅ + ਜਾਤ = ਅਜਾਤ

ਅ + ਜਾਲ = ਅਜਾਲ

ਅ + ਜੋਨਿ = ਅਜੋਨਿ

ਅਨ ਅਗੇਤਰ

ਨਾਂਵ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਨ + ਉਸਤਤਿ = ਅਨਉਸਤਤ

ਅਨ + ਝੰਡ = ਅਨਝੰਡ

ਹਾਰ ਪਿਛੇਤਰ

ਕਿਰਿਆ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਭੰਜਨ + ਹਾਰ = ਭੰਜਨਹਾਰ

ਈ ਪਿਛੇਤਰ

ਨਾਂਵ \rightarrow ਨਾਂਵ ਧਰ + ਈ = ਧਰਈ

ਏ ਪਿਛੇਤਰ

ਕਿਰਿਆ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸੇਖ + ਏ = ਸੇਖੇ

ਪੇਖ + ਏ = ਪੇਖੇ

ਐ ਪਿਛੇਤਰ

ਕਿਰਿਆ→ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਪੇਖ + ਐ = ਪੇਖੈ

ਪਾਲ + ਐ = ਪਾਲੈ

ਅੰ ਪਿਛੇਤਰ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ→ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਕਰਮ + ਅੰ = ਅਕਰਮੰ

ਅਨਾਮ + ਅੰ = ਅਨਾਮੰ

ਐ ਪਿਛੇਤਰ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ→ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਦ੍ਰਿਸ + ਐ = ਅਦ੍ਰਿਸੈ

ਈ ਪਿਛੇਤਰ

ਨਾਂਵ→ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਭੇਖ + ਈ = ਭੇਖੀ

ਬਿ ਅਗੇਤਰ

ਨਾਂਵ→ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਿ + ਐਬ = ਬਿਐਬ

ਵਿਭਕਤੀਮੂਲਕ-ਮਾਰਫੀਮ

ਵਿਭਕਤੀਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਵਿਆਕਰਣਕ ਸਬੰਧਾਂ ਦੇ ਸੂਚਕ (marker) ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਬਹੁਵਚਨ, ਭੂਤਕਾਲ, ਕਾਰਕੀ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਜੋ ਵਾਕਾਤਮਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਣਕ ਸਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਵਿਭਕਤੀਮੂਲ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ।³⁴ ਜਿਵੇਂ:

ਬਹੁ-ਵਚਨ : ਸਾਹਾਨ, ਬਾਲਾਨ, ਇੰਦ੍ਰਾਨ, ਭਾਨਾਨ, ਦੇਵਾਨ, ਕਾਲਾਨ, ਰੰਕਾਨ ਵਿੱਚ

/ਆਨ/: ਬਹੁਵਚਨੀ ਵਿਭਕਤੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹੈ।

ਸੂਰਜੇ, ਚੰਦ੍ਰੇ, ਇੰਦ੍ਰੇ, ਰਾਜੇ, ਬੀਜੇ, ਜੇਗੇ, ਗਿਆਨੇ, ਧਿਆਨੇ, ਪਾਨੇ ਵਿੱਚ /ਏ/:

ਬਹੁਵਚਨੀ ਵਿਭਕਤੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹੈ।

ਇੱਕ ਵਚਨ : ਅਛੇਦੀ, ਅਭੇਦੀ, ਭੇਖੀ, ਨਹਕਲੰਕੀ, ਅਨੰਗੀ, ਪ੍ਰਭੰਗੀ, ਭਰਤੀ, ਵਰਤੀ ਵਿੱਚ
/ਈ/: ਇੱਕਵਚਨ ਵਿਭਕਤੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹੈ।

ਵਰਤਮਾਨ : ਸਾਜੈ (ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ), ਲੀਨੈ (ਲੈਂਦਾ ਹੈ), ਦੀਨੈ (ਦਿੰਦਾ ਹੈ) ਵਿੱਚ ਐ:
ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲਿਕ ਵਿਭਕਤੀਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹਨ।

ਵਰਤਮਾਨ : ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਮਹੀਪ ਸੁਰ ਨਰ ਅਸੁਰ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਬਨ ਤ੍ਰਿਣ ਕਹਤ॥੧
(ਬਵਪੁ) 'ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ

3.1.7 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਤੇ ਨਾਂਵੀ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਧੇਤਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਦੁਆਰਾ ਰੂਪਾਂਤਰੀ, ਵਿਉਤਪਤੀ, ਸੰਧੀ ਅਤੇ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਵਧੇਤਰ (ਅਗੇਤਰ ਤੇ ਪਿਛੇਤਰ) ਹੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹਿਚਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਕਰਣ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿਚਲੇ ਵਰਤਾਰੇ ਨੂੰ ਮੂਲ/ਧਾਤੂ, ਵਧੇਤਰ, ਰੂਪਾਂਤਰਣ, ਵਿਉਤਪਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਨੁਸਾਰ ਵੇਖਣ ਤੇ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਅਤੇ ਕਿਹੜੇ ਕਿਹੜੇ ਵਧੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

3.1.7.1 ਨਾਂਵੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੇ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

- ੳ. ਮੂਲ
- ਅ. ਮੂਲ + ਕਾਰਕੀ ਪਿਛੇਤਰ
- ੲ. ਮੂਲ + ਵਿਉਤਪਤੀ ਵਧੇਤਰ

3.1.7.1.1 ਮੂਲ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਪਾਨ, ਤਾਨ, ਤਾਤ, ਮਾਤ, ਤਾਣ, ਚਿਤ, ਠਾਮ, ਗੁਨ, ਗਾਤ, ਨਾਦ, ਨਿਸ, ਨਰ, ਪਾਤ, ਜਾਤ, ਭਵ, ਭੂਪ, ਭਾਨ, ਭੇਖ, ਭੇਵ, ਭੰਜ, ਰੂਪ, ਰੰਗ, ਰੇਖ, ਚਿਹਨ, ਬਨ, ਸੁਰ, ਨਾਮ, ਕਰਮ, ਬਰਨ, ਕਾਲ, ਮਾਨ, ਰਾਜ, ਜੇਗ, ਰੋਗ, ਰਾਗ, ਦਾਨ, ਸਾਹ, ਭੂਪ, ਅੰਤ, ਬੇਦ, ਕਤੇਬ, ਦੇਵ, ਜਨਮ, ਮਰਨ, ਅੰਗ, ਕਾਮ, ਲੰਕ, ਜਗ, ਖੇਲ, ਪੁਰਾਣ ਹਨ।

3.1.7.1.2 ਮੂਲ + ਕਾਰਕੀ ਪਿਛੇਤਰ : ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਨਾਂਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਲਈ 11 ਕਾਰਕੀ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਅੰ, ਉ, ਇ, ਈ, ਏ, ਐ, ਵੀ, ਓ, ਇਯੈ, ਆਣਿ, ਆਨ।

ਅੰ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ: 'ਅੰ' ਕਾਰਕੀ ਪਿਛੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਾਧਾਰਨ, ਸੰਬੰਧਕੀ, ਸੰਬੰਧਕਾਰਕੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿਵੇਂ:

ਸਾਧਾਰਨ:

ਇਵਪੁ : ਨ ਕਰਮੰ॥ ਨ ਕਾਏ॥੧੦੦ 'ਕਰਮ'

ਇਵਪੁ : ਸਮਸਤੇਪਰਾਜੀ ਸਮਸਤਸਤੁ ਧਾਮੰ॥੬੧ 'ਟਿਕਾਣਾ, ਆਸਰਾ'

ਇਵਇਲਿੰ: ਸਰਬੰ ਪ੍ਰਾਣੰ॥੧੧ 'ਜਾਨ'

ਇਵਪੁ : ਸਰਬੰ ਤ੍ਰਾਣੰ॥ ੧੧ 'ਆਸਰਾ'

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ:

(ਦਾ) : ਕਿ ਜਗਤੰ ਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈਂ॥੧੦੬

'ਜਗਤ ਦਾ'

: ਕਿ ਛਤ੍ਰ ਛਤ੍ਰੀ ਹੈ॥ ੧੦੬

'ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਸੂਰਮਾ'

: ਨਮੇ ਸਾਹ ਸਾਹੰ ਨਮੇ ਭੂਪ ਭੂਪੇ॥੫੫

'ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸ਼ਾਹ'

: ਦੁਕਾਲੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ ਦਿਆਲੰ ਸਰੂਪੇ॥੧੯੯

'ਬੁਰੇ ਸਮੇਂ ਦਾ'

(ਦੇ) : ਨਮੋ ਸਰਬ ਮੰਤ੍ਰੰ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਜੰਤ੍ਰੰ॥੧੦

ਮੰਤਰਾਂ ਦੇ ਜੰਤਰਾਂ ਦੇ

ਸੰਬੰਧਕੀ:

ਇਵਪੁ : ਕਿ ਚਿਤ੍ਰੰ ਬਿਹੀਨੈ॥ ਕਿ ਏਕੈ ਅਧੀਨੈ॥੧੦੭

ਚਿੱਤਰ ਤੋਂ

ਇਵਪੁ : ਕਲੰਕੰ ਬਿਨਾ ਨੇਹਕਲੰਕੀ ਸਰੂਪੇ॥੫੦

ਕਲੰਕ ਤੋਂ

ਇਵਪੁ : ਸਰਬ ਦੇਵੇ॥ ਸਰਬ ਭੇਵੰ॥

ਭੇਤ ਨੂੰ

ਉ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ

ਸਧਾਰਨ

ਇਵਪੁ : ਪਰਮ ਰੂਪ ਪੁਨੀਤ ਮੂਰਤਿ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖੁ ਅਪਾਰ॥੮੩

ਪੁਰਖ

ਸੰਬੰਧਕੀ

: ਆਜਾਨੁ ਬਾਹੁ॥ ਸਾਹਾਨੁ ਸਾਹੁ॥੮੮

ਬਾਹਾਂ ਵਾਲਾ

ਇ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ:

ਸੰਬੰਧਕੀ

ਇਵਪੁ : ਘਰਿ ਘਰਿ ਪ੍ਰਨਾਮ॥ ਚਿਤ ਚਰਨ ਨਾਮ॥੧੬੮

ਘਰ ਘਰ ਵਿਚ

ਇਵਪੁ : ਮੁਨਿ ਮਨਿ ਪ੍ਰਨਾਮ॥ ਗੁਨਿ ਗਨ ਮੁਦਾਮ॥੧੬੯

ਮਨ ਵਿਚ

ਇਵਪੁ : ਭਵ ਭੰਜਨ ਹੈਂ॥ ਅਰਿ ਗੰਜਨ ਹੈਂ॥੧੮

'ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ

'ਏ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ

ਸੰਬੰਧਕੀ

ਬਵਪੁ : ਨਮੇ ਸਰਬ ਭਉਨੇ॥੨੨

'ਸਾਰੇ ਭਵਨਾਂ ਵਿਚ'

ਬਵਪੁ : ਨਮੇ ਸਸਤ੍ਰ ਪਾਣੇ॥

'ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ'

ਬਵਪੁ : ਨਮੇ ਸਰਬ ਰੰਗੇ॥

'ਰੰਗਾਂ ਵਿਚ'

ਸਬੰਧ ਕਾਰਕ

ਬਵਪੁ : ਨਮੇ ਸਰਬ ਮਾਨੇ॥ ਸਮਸਤੀ ਨਿਧਾਨੇ॥੬੪

'ਖਜਾਨਿਆਂ ਦਾ

ਐ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ:

ਸਧਾਰਨ

ਇਵਪੁ : ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਤ੍ਰਾਣੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਪ੍ਰਾਣੈ॥੧੧੭

'ਤਾਕਤ', 'ਜੀਵਨ'

ਸੰਬੰਧਕੀ

ਬਵਪੁ : ਕਿ ਆਭਿਜ ਲੋਕੈ॥੧੦੪

'ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ

ਬਵਪੁ : ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਦੇਸੈ॥

'ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ'

'ਣੀ' ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ:

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

: ਧਰਣੀ ਧ੍ਰਿਤ ਹੈਂ॥੧੭੮

'ਧਰਤੀ ਦਾ'

'ਆਨ' ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

ਦਾ : ਇੰਦ੍ਰਾਨ ਇੰਦ੍ਰ॥ ਬਾਲਾਨ ਬਾਲ॥੯੦

'ਇੰਦਰਾਂ ਦਾ ਇੰਦ੍ਰ' 'ਬਾਲਾਂ ਦਾ ਬਾਲ'

: ਕਿ ਸਾਹਾਨ ਸਾਹ ਹੈਂ॥੧੦੯

'ਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਹ'

: ਕਾਲਾਨ ਕਾਲ॥੯੦

'ਕਾਲਾਂ ਦਾ ਕਾਲ'

'ਆਣਿ' ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

ਦਾ : ਕੇਟਿ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰਾਣਿ ਸਾਹੁ ਸਾਹਾਣਿ ਗਣਿਜੈ॥੧

'ਇੰਦਰਾਂ ਦਾ ਇੰਦ੍ਰ' 'ਸ਼ਾਹਾਂ ਦਾ ਸ਼ਾਹ'

ਇਯੈ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ

ਸਧਾਰਨ

ਇਵਪੁ : ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮਾਨਿਯੈ॥ ਸਦੈਵੰ ਪ੍ਰਧਾਨਿਯੈ॥੧੧੮

'ਪ੍ਰਧਾਨ'

3.1.7.1.3 ਮੂਲ + ਵਿਉਤਪਤੀ ਵਧੇਤਰ

ਇਸਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਤਿੰਨ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

ਅਗੇਤਰ + ਨਾਂਵ - ਨਾਂਵ

ਕੁ + ਕਰਮ - ਕੁਕਰਮ

ਅਨੁ + ਰਾਗ - ਅਨੁਰਾਗ

ਅਗੇਤਰ + ਨਾਂਵ + ਪਿਛੇਤਰ - ਨਾਂਵ

ਕੁ + ਕਰਮ + ਅੰ - ਕੁਕਰਮੰ

ਦੁ + ਕਾਲ + ਅੰ - ਦੁਕਾਲੰ

ਨਾਂਵ + ਪਿਛੇਤਰ - ਨਾਂਵ

ਰਾਜ + ਕ - ਰਾਜਕ

ਧਾਮ + ਹੂੰ - ਧਾਮਹੂੰ

3.1.7.2 ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ : ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਿਲਦੇ ਸਾਰੇ ਪੜਨਾਂਵ ਪੰਜ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੜਨਾਂਵੀ

ਵਰਗਾ (ਪੁਰਖਵਾਚਕ, ਨਿੱਜਵਾਚਕ, ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ, ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ, ਅਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ) ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ

ਹਨ।

ਪੁਰਖਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ : ਤ੍ਰੈ, ਸੁ, ਵਹੁ, ਤਾਹ

ਨਿੱਜਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ : ਆਪ, ਆਪ

ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ : ਜਾ, ਜਾਹਿ, ਜਾਕਰ, ਜਿਹ, ਜੇਬ

ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ : ਕਿਹ, ਕਵਨ

ਅਨਿਸ਼ਚੇਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ : ਸਰਬ, ਸਰਬੰ, ਸਬੈ, ਸਰਬਾ, ਸਰਬਤ, ਸਰਬ ਤੇ, ਸਰਬ

ਕੇ, ਸਮਸਤੀ, ਸਮਸਤੇ।

3.1.7.2.1 ਪੁਰਖਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ

(1) ਦੂਜਾ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ

ਸਧਾਰਨ :

ਤ੍ਵ : ਤ੍ਵ ਸਰਬ ਨਾਮ ਕਥੈ ਕਵਨ ਕਰਮ ਨਾਮ ਬਰਣਤਿ ਸੁਮਤਿ॥
'ਤੇਰੇ'

2. ਤੀਜਾ ਪੁਰਖ ਪੜਨਾਂਵ

ਸੰਬੰਧਕੀ :

ਵਹੁ : ਕੇਟਿ ਸ੍ਰਿਮ੍ਰਿਤ ਪੁਰਾਨ ਸਾਸਤ੍ਰ ਨ ਆਵਈ ਵਹੁ ਚਿਤਿ॥
'ਉਸ ਨੂੰ'

ਸੰਬੰਧਕੀ

ਤਾਹਿ : ਸਰਬ ਮਾਨ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮਾਨ ਸਦੈਵ ਮਾਨਤ ਤਾਹਿ॥
'ਉਸ ਨੂੰ'

ਸਧਾਰਨ :

ਸੁ : ਸੁ ਸਰਬਾਨੁ ਰਾਗੇ॥੧੨੯
'ਉਹ'

3.1.7.2.2 ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੜਨਾਂਵ:

ਸਧਾਰਨ

ਕੇਊ : ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਰੇਖ ਭੇਖ ਕੇਊ ਕਹਿ ਨਾ ਸਕਤਿ ਕਿਹ॥
'ਕੋਈ'

ਸਧਾਰਨ

ਸਬੈ : ਆਦਿ ਅਦੇਵ ਅਨਾਦਿ ਮੂਰਤਿ ਥਾਪਿਓ ਸਬੈ ਜਿਹ ਥਾਪੁ॥
'ਸਾਰੀ'

ਸੰਬੰਧਕੀ

ਸਰਬ : ਸੁਯੰਭਵ ਸੁਭੰ ਸਰਬਦਾ ਸਰਬ ਜੁਗਤੇ॥

'ਸਭ ਨਾਲ'

ਸਬੰਧ ਕਾਰਕੀ

ਸਰਬ : ਪ੍ਰਮਾਥੰ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥ ਸਦਾ ਸਰਬ ਸਾਥੇ॥

'ਸਭ ਦੇ'

ਸਰਬੰ : ਸਰਬੰ ਪ੍ਰਾਣੰ॥ ਸਰਬੰ ਤਾਣੰ॥ ਸਰਬ ਭੁਗਤਾ॥ ਸਰਬ ਜੁਗਤਾ॥

'ਸਭ ਦਾ'

ਕਰਮ ਕਾਰਕੀ

ਸਰਬਾ : ਕਿ ਸਰਬਾ ਅਭਰਨੇ॥

'ਸਭ ਦਾ'

ਕਰਣ ਕਾਰਕੀ

ਸਰਬਤ੍ਰੁ : ਸਰਬ ਮਾਨ ਸਰਬਤ੍ਰੁ ਮਾਨ ਸਦੈਵ ਮਾਨਤ ਤਾਹਿ॥

'ਸਭ ਦੁਆਰਾ'

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕੀ

ਸਰਬ ਤੇ : ਸਰਬ ਗੰਤਾ ਸਰਬ ਹੰਤਾ ਸਰਬ ਤੇ ਅਨਭੇਖ॥

'ਸਭ ਤੋਂ'

ਅਧਿਕਰਣ ਕਾਰਕੀ

ਸਮਸਤੰ : ਅਖਿਜੇ ਅਭਿਜੇ॥ ਸਮਸਤੰ ਪ੍ਰਸਿਜੇ॥

'ਸਭ ਉੱਤੇ'

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

ਸਰਬ ਕੇ : ਸਰਬ ਲਾਇਕ ਸਰਬ ਘਾਇਕ ਸਰਬ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ॥

'ਸਭ ਦਾ ਪਾਲਕ'

ਸਮਸਤੀ : ਨਮੋ ਸਰਬ ਮਾਨੈ॥ ਸਮਸਤੀ ਨਿਧਾਨੈ॥

'ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ'

: ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਮੀ ਸਮਸਤੀ ਸਰੂਪੇ॥

'ਸਭ ਦੇ ਸਰੂਪ'

3.1.7.2.3 ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ

ਸੰਬੰਧ ਬੋਧਕੀ

ਜਿਹ : ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ॥

'ਜਿਸ ਦਾ'

ਜਾਕਰ : ਨਾਮ ਠਾਮ ਨ ਜਾਤ ਜਾਕਰ ਰੂਪ ਰੰਗ ਨ ਰੇਖ॥

'ਜਿਸ ਦਾ'

ਜਾ : ਅੰਗ ਰਾਗ ਨ ਰੰਗ ਜਾਕਹਿ ਜਾਤਿ ਪਾਤਿ ਨ ਨਾਮ॥

'ਜਿਸ ਦਾ'

ਜਿਹ : ਦੇਵ ਭੇਵ ਨ ਜਾਨਹੀ ਜਿਹ ਬੇਦ ਅਉਰ ਕਤੇਬ॥

'ਜਿਸ ਦਾ'

3.1.7.2.4 ਨਿਜਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ

ਸਧਾਰਨ

ਆਪ : ਆਪ ਰੂਪ ਅਮੀਕ ਅਨ ਉਸਤਤਿ ਏਕ ਪੁਰਪੁ ਅਵਧੂਤ॥

'ਆਪ' ਖੁਦ

3.1.7.2.5 ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ

ਸਧਾਰਨ

ਕਵਨ : ਤ੍ਵ ਸਰਬ ਨਾਮ ਕਥੈ ਕਵਨ ਕਰਮ ਨਾਮ ਬਰਣਤ ਸੁਮਤਿ॥੧॥

‘ਕੇਣ’

ਕਿਹ : ਰੂਪ ਰੰਗ ਨ ਜਾਤਿ ਪਾਤਿ ਸੁ ਜਾਨਈ ਕਿਹ ਜੇਬ॥੮੨

‘ਕਿਹੋ ਜਿਹੀ’

3.1.7.3 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਜਾਪੁ ਸਾਹਬਿ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ (471) ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦੇ ਪੈਟਰਨਾਂ ਅਧੀਨ ਹੋਈ ਹੈ: ਮੂਲ ਅਤੇ ਮੂਲ + ਵਧੇਤਰ।

3.1.7.3.1 ਮੂਲ : ਪਹਿਲੇ ਪੈਟਰਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ‘ਮੂਲ’ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ: ਉਦਾਸ, ਉਦਾਰ, ਅਜਬ, ਏਕ, ਚਉਦਰ, ਤੀਨ, ਪੁਨੀਤ, ਦਿਆਲ, ਅਰਧ, ਰੰਕ ਆਦਿ।

3.1.7.3.2 ਮੂਲ + ਵਧੇਤਰ : ਇਸ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

3.1.7.3.2.1 ਮੂਲ + ਪਿਛੇਤਰ : ਇਸ ਪੈਟਰਨ ਦੁਆਰਾ 14 ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿਛੇਤਰ (ਅੰ, ਆ, ਇਦਾ, ਇਯ, ਈ, ਕ, ਯ, ਨ, ਨੈ, ਯੈ, ਏ, ਐ, ਹਾਰ, ਹੀਨ) ਨਾਂਵ, ਕਿਰਿਆ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੇ ਮੂਲ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਵਿਉਂਤਪਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

1. ‘ਅੰ’ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ : ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅਕਰਮ + ਅੰ = ਅਕਰਮੰ

ਅਨਾਮ + ਅੰ = ਅਨਾਮੰ

ਅਧਰਮ + ਅੰ = ਅਧਰਮੰ

ਅਧਾਮ + ਅੰ = ਅਧਾਮੰ

ਅਭਰਮ + ਅੰ = ਅਭਰਮੰ

ਦਿਆਲ + ਅੰ = ਦਿਆਲੰ

ਅਰਬ + ਅੰ = ਅਰਬੰ

ਸੁਭ + ਅੰ = ਸੁਭੰ

ਹਾਰਾ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ

2. ਕਿਰਿਆ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਕਿਰਿਆ + ਹਾਰ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਭੰਜਨ + ਹਾਰ = ਭੰਜਨਹਾਰ

'ਈਅੰ' ਪਿਛੇਤਰ ਕਿਰਿਆ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਕਿਰਿਆ + ਈਅੰ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਕਰ + ਈਅੰ = ਕਰੀਅੰ

'ਏ' ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਰਿਆ - ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਕਿਰਿਆ + ਏ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਸੇਖ + ਏ = ਸੇਖੇ

ਪਾਲ + ਏ = ਪਾਲੇ

'ਐ' ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ - ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ + ਐ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਅਦ੍ਰਿਸ + ਐ = ਅਦ੍ਰਿਸੈ

ਅਨੇਕ + ਐ = ਅਨੇਕੈ

ਅਲਾਮ + ਐ = ਅਲਾਮੈ

ਕਲੀਮ + ਐ = ਕਲੀਮੈ

ਕਲਾਮ + ਐ = ਕਲਾਮੈ

ਅਦੀਸ + ਐ = ਅਦੀਸੈ

ਫਰੀਮ + ਐ = ਫਰੀਮੈ

'ਇ' ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ + ਇ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਤ੍ਰਿਮੁਕਤ + ਇ = ਤ੍ਰਿਮੁਕਤ

ਨਿਰੁਕਤ + ਇ = ਨਿਰੁਕਤਿ

‘ਈ’ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ + ਈ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਅਭਰਮ + ਈ = ਅਭਰਮੀ

ਅਭੇਖ + ਈ = ਅਭੇਖੀ

ਅਭੇਗ + ਈ = ਅਭੇਗੀ

ਅਭੇਦ + ਈ = ਅਭੇਦੀ

ਅਛੇਦ + ਈ = ਅਛੇਦੀ

ਤ੍ਰਿਭੰਗ + ਈ = ਤ੍ਰਿਰਭੰਗੀ

ਅਨੰਗ + ਈ = ਅਨੰਗੀ

ਨ੍ਰਿਭੰਗ + ਈ = ਨ੍ਰਿਰਭੰਗੀ

ਪ੍ਰਣਾਸ + ਈ = ਪ੍ਰਣਾਸੀ

ਅਭੰਗ + ਈ = ਅਭੰਗੀ

‘ਹੀਨ’ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਨਾਂਵ + ਹੀਨ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਕਾਲ + ਹੀਨ = ਕਾਲਹੀਨ

ਨਾਂਵ + ਹੀਨ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਅੰਗ + ਹੀਨ = ਅੰਗਹੀਨ

‘ਬਿਨ’ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਨਾਂਵ + ਬਿਨ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਕਲੰਕ + ਬਿਨ = ਕਲੰਕਬਿਨ

‘ਰਹਿਤ’ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਨਾਂਵ + ਰਹਿਤ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਭਰਮ + ਰਹਿਤ = ਭਰਮਰਹਿਤ

‘ਕ’ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਰਿਆ - ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਕਿਰਿਆ + ਕ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਘਾਲ + ਕ = ਘਾਲਕ

ਪਾਲ + ਕ = ਪਾਲਕ

ਯ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਰਿਆ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਕਿਰਿਆ + ਯ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਘਾਲ + ਯ = ਘਾਲਯ

ਅੰ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਰਿਆ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਕਿਰਿਆ + ਅੰ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਸੇਖ + ਅੰ = ਸੇਖੰ

ਪੇਖ + ਅੰ = ਪੇਖੰ

ਬਿਹੀਨ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਨਾਂਵ + ਬਿਹੀਨ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਜਨਮ ਮਰਨ + ਬਿਹੀਨ = ਜਨਮ ਮਰਨ ਬਿਹੀਨ

ਨਾਂਵ + ਬਿਹੀਨ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਨਾਮ ਕਾਮ + ਬਿਹੀਨ = ਨਾਮ ਕਾਮ ਬਿਹੀਨ

ਨਾ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਨਾਂਵ + ਨ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਖੰਡ + ਨ = ਖੰਡਨ

3.1.7.3.2.2 ਅਗੇਤਰ + ਮੂਲ : ਇਸ ਬਣਤਰ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨੌਂ ਅਗੇਤਰ (ਅ, ਅਨ, ਆ, ਸੁ, ਤ੍ਰਿ, ਨਿ,

ਨ੍ਰਿ, ਪ੍ਰ, ਬਿ) ਮੂਲ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਵਿਉਂਤਪਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਅ ਅਗੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ - ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅ + ਨਾਂਵ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਅ + ਕਾਲ = ਅਕਾਲ

ਅ + ਜਾਤ = ਅਜਾਤ

ਅ + ਰੂਪ = ਅਰੂਪ

ਅ + ਲੇਖ = ਅਲੇਖ

ਅ + ਭੂਤ = ਅਭੂਤ

ਅ + ਦੇਸ = ਅਦੇਸ

ਅ + ਜਨਮ = ਅਜਨਮ

ਅ + ਕਾਮ = ਅਕਾਮ

ਅ + ਪਾਤ = ਅਪਾਤ

ਅ + ਨਾਮ = ਅਨਾਮ

ਅ + ਕਰਮ = ਅਕਰਮ

ਅ + ਛੇਦ = ਅਛੇਦ

ਅ + ਜੀਤ = ਅਜੀਤ

ਅ + ਜੋਨਿ = ਅਜੋਨਿ

ਅ + ਠਾਮ = ਅਠਾਮ

ਅ + ਧਾਮ = ਅਧਾਮ

ਅ + ਦ੍ਰਿਸ = ਅਦ੍ਰਿਸ

ਅ + ਦੇਵ = ਅਦੇਵ

ਅ + ਭਗਤ = ਅਭਗਤ

ਅ + ਭਰਮ = ਅਭਰਮ

ਅ + ਭੇਖ = ਅਭੇਖ

ਅ + ਮਰਨ = ਅਮਰਨ

ਅ + ਰੰਗ = ਅਰੰਗ

ਅ + ਲੋਕ = ਅਲੋਕ

ਅ + ਲੇਖ = ਅਲੇਖ

ਅ + ਲੀਕ = ਅਲੀਕ

ਅ + ਬਰਨ = ਅਬਰਨ

ਅ + ਸੂਝ = ਅਸੂਝ

ਅ + ਕਾਏ = ਅਕਾਏ

ਅ + ਛੂਤ = ਅਛੂਤ

ਆ ਅਗੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਆ + ਨਾਂਵ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਆ + ਜਾਨ = ਆਜਾਨ

ਆ + ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ = ਆਦ੍ਰਿਸ਼ਯ

ਆ + ਸੋਕ = ਆਸੋਕ

ਅਨ ਅਗੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅਨ + ਨਾਂਵ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਅਨ + ਉਸਤਤਿ = ਅਨਉਸਤਤ

ਅਨ + ਉਕਤਿ = ਅਨਉਕਤਿ

ਅਨ + ਡੰਡ = ਅਨਡੰਡ

ਅਨ + ਝੰਝ = ਅਨਝੰਝ

ਅਨ + ਅੰਤ = ਅਨੰਤ

ਅਨ + ਭਉ = ਅਨਭਉ

ਅਨ + ਭੇਖ = ਅਨਭੇਖ

ਅਨ + ਆਤਮ = ਅਨਾਤਮ

ਅਨ + ਭੂਤ = ਅਨਭੂਤ

ਅਨ + ਰੰਜ = ਅਨਰੰਜ

ਅਨ + ਬ੍ਰਣ = ਅਨਬ੍ਰਣ

ਤ੍ਰਿ ਅਗੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਤ੍ਰਿ + ਨਾਂਵ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਤ੍ਰਿ + ਬਰਗ = ਤ੍ਰਿਬਰਗ

ਤ੍ਰਿ + ਭਵਣ = ਤ੍ਰਿਭਵਣ

ਤ੍ਰਿ + ਮਾਨ = ਤ੍ਰਿਮਾਨ

ਤ੍ਰਿ + ਮੁਕਤਿ = ਤ੍ਰਿਮੁਕਤਿ

ਨਿ ਅਗੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਨਿ + ਨਾਂਵ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਨਿ + ਸਰੀਕ = ਨਿਸਰੀਕ
ਨਿ + ਨਾਥ = ਨੁਨਾਥ
ਨਿ + ਨਾਮ = ਨੁਨਾਮ
ਨਿ + ਪਾਤ = ਨੁਪਾਤ
ਨਿ + ਦੇਸ = ਨੁਦੇਸ
ਨਿ + ਤਾਪ = ਨੁਤਾਪ
ਨਿ + ਸਾਕ = ਨੁਸਾਕ
ਨਿ + ਘਾਤ = ਨੁਘਾਤ
ਨਿ + ਨਾਥ = ਨੁਨਾਥ
ਨਿ + ਬਾਮ = ਨੁਬਾਮ
ਨਿ + ਬਾਕ = ਨੁਬਾਕ
ਨਿ + ਭਰਮ = ਨੁਭਰਮ
ਨਿ + ਭੇਸ = ਨੁਭੇਸ

ਬਿ ਅਗੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਬਿ + ਨਾਂਵ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਬਿ + ਐਬ = ਬਿਐਬ

ਅ ਅਗੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ → ਵਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅ + ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਅ + ਭੇਖੀ = ਅਭੇਖੀ
ਅ + ਭੇਦੀ = ਅਭੇਦੀ
ਅ + ਭੇਰੀ = ਅਭੇਰੀ
ਅ + ਮੋਨੀ = ਅਮੋਨੀ
ਅ + ਭਰਮੀ = ਅਭਰਮੀ

ਅ + ਛੇਦੀ = ਅਛੇਦੀ

ਅ + ਨੰਗੀ = ਅਨੰਗੀ

ਅ + ਨੀਲ = ਅਨੀਲ

ਨ ਅਗੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਨ + ਨਾਂਵ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਨ + ਸੱਤ੍ਰੈ = ਨ ਸੱਤ੍ਰੈ

ਨ + ਮਿੱਤ੍ਰੈ = ਨ ਮਿੱਤ੍ਰੈ

ਨ + ਭਰਮੰ = ਨ ਭਰਮੰ

ਨ + ਕਾਏ = ਨ ਕਾਏ

ਨ + ਚਿੱਤ੍ਰੈ = ਨ ਚਿੱਤ੍ਰੈ

ਨ + ਪੇਤ੍ਰੈ = ਨ ਪੇਤ੍ਰੈ

ਨ + ਤਾਤੇ = ਨ ਤਾਤੇ

ਨ + ਜਾਤੇ = ਨ ਜਾਤੇ

ਨ + ਪਾਤੇ = ਨ ਪਾਤੇ

ਨ + ਪੁਤ੍ਰੰ = ਨ ਪੁਤ੍ਰੰ

ਨ + ਕਰਮੰ = ਨ ਕਰਮੰ

ਪ੍ਰ ਅਗੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਪ੍ਰ + ਨਾਂਵ → ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਪ੍ਰ + ਣਾਸ = ਪ੍ਰਣਾਸ

'ਸੁ' ਅਗੇਤਰ ਦੁਆਰਾ

: ਸੁ + ਨਿੱਤ = ਸੁਨਿੱਤ

: ਸੁ + ਸਰਬਾ = ਸੁਸਰਬਾ

: ਸੁ + ਨਿੰਤ = ਸੁਨਿੰਤ

3.1.7.3.2.3 ਅਗੇਤਰ + ਮੂਲ + ਪਿਛੇਤਰ: ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰਾਂ ਅਧੀਨ ਸੱਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ

ਪੈਟਰਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਵਿਉਂਤਪਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

1. ਅ/ਸੁ/ਤਿ/ਨਿਰ + ਮੂਲ + ਅੰ:

ਅ + ਮੂਲ+ ਅੰ

ਅ + ਕਾਮ + ਅੰ =ਅਕਾਮੰ

ਅ + ਨਾਮ + ਅੰ =ਅਨਾਮੰ

ਅ + ਧਾਮ + ਅੰ =ਅਧਾਮੰ

ਅ + ਧਰਮ + ਅੰ =ਅਧਰਮੰ

ਅ + ਕਰਮ + ਅੰ =ਅਕਰਮੰ

ਅ + ਭਰਮ + ਅੰ =ਅਭਰਮੰ

ਅ + ਨੰਗ + ਅੰ =ਅਨੰਗੰ

ਅ + ਦੇਸ + ਅੰ =ਅਦੇਸੰ

ਸੁ + ਮੂਲ+ ਅੰ

ਸੁ + ਧਰਮ + ਅੰ = ਸੁਧਰਮੰ

ਤ੍ਰਿ + ਮੂਲ+ ਅੰ

ਤ੍ਰਿ + ਬਰਗ + ਅੰ = ਤ੍ਰਿਰਬਰਗੰ

ਨਿਰ + ਮੂਲ+ ਅੰ

ਨਿਰ + ਕਾਮ + ਅੰ = ਨਿਰਕਾਮੰ

2. ਅ/ਸੁ/ਤ੍ਰਿ/ਨ੍ਰਿ/ਪ੍ਰ + ਮੂਲ + ਏ:

ਅ + ਮੂਲ + ਏ

ਅ + ਸਰਗ + ਏ = ਅਸਰਗੀ

ਅ + ਲੇਖ + ਏ = ਅਲੇਖੇ

ਅ + ਭੇਸ + ਏ = ਅਭੇਸੇ

ਅ + ਭੂਤ + ਏ = ਅਭੂਤੇ

ਅ + ਨਾਥ + ਏ = ਅਨਾਥੇ

ਅ + ਨਾਮ + ਏ = ਅਨਾਮੇ

ਅ + ਠਾਮ + ਏ = ਅਠਾਮੇ

ਅ + ਜੀਤ + ਏ = ਅਜੀਤੇ

ਅ + ਬਾਹ + ਏ = ਅਬਾਹੇ

ਅ + ਨੀਲ + ਏ = ਅਨੀਲੇ

ਅ + ਨਾਦ + ਏ = ਅਨਾਦੇ

ਅ + ਛੇਦ + ਏ = ਅਛੇਦੇ

ਅ + ਮਜਬ + ਏ = ਅਮਜਬੇ

ਨ੍ਰਿ + ਮੂਲ + ਏ

ਨ੍ਰਿ + ਭਰਮ + ਏ = ਨ੍ਰਿਰਭਰਮੇ

ਨ੍ਰਿ + ਦੇਸ + ਏ = ਨ੍ਰਿਰਦੇਸੇ

ਨ੍ਰਿ + ਘਾਤ + ਏ = ਨ੍ਰਿਰਘਾਤੇ

ਨ੍ਰਿ + ਨਾਮ + ਏ = ਨ੍ਰਿਰਨਾਮੇ

ਨ੍ਰਿ + ਭੇਸ + ਏ = ਨ੍ਰਿਰਭੇਸੇ

ਨਿ੍ਰ + ਕਰਮ + ਏ = ਨਿ੍ਰਕਰਮੇ

ਨਿ੍ਰ + ਸਾਕ + ਏ = ਨਿ੍ਰਸਾਕੇ

ਨਿ੍ਰ + ਬਾਮ + ਏ = ਨਿ੍ਰਬਾਮੇ

ਤ੍ਰਿ + ਮੂਲ+ ਏ

ਤ੍ਰਿ + ਮਾਨ + ਏ = ਤ੍ਰਿਮਾਨੇ

ਤ੍ਰਿ + ਕਾਮ + ਏ = ਤ੍ਰਕਮੇ

ਪ੍ਰ + ਮੂਲ+ ਏ

ਪ੍ਰ + ਭੇਗ+ ਏ = ਪ੍ਰਭੇਗੇ

ਸੁ + ਮੂਲ+ ਏ

ਸੁ + ਜੇਗ+ ਏ = ਸੁਜੇਗੇ

3. ਅ + ਮੂਲ + ਐ:

ਅ + ਮੂਲ+ ਐ

ਅ + ਭਰਨ + ਐ =ਅਭਰਨੇ

ਅ + ਕਿਸ + ਐ =ਅਕਿਸੈ

ਅ + ਦ੍ਰਿਸ + ਐ =ਅਦ੍ਰਿਸੈ

ਅ + ਨੇਕ + ਐ =ਅਨੇਕੈ

ਅ + ਦੀਸ + ਐ =ਅਦੀਸੈ

4. ਅ/ਸੁ/ਤ੍ਰਿ/ਨ੍ਰਿ/ਪ੍ਰ/ਬਿ + ਮੂਲ + ਇ:

ਅ + ਮੂਲ+ ਇ

ਅ + ਜੇਨ + ਇ =ਅਜੇਨਿ

ਸੁ + ਮੂਲ+ ਇ

ਸੁ + ਮਤ + ਇ =ਸੁਮਤਿ

ਤ੍ਰਿ + ਮੂਲ+ ਇ

ਤ੍ਰਿ + ਮੁਕਤ + ਇ = ਤ੍ਰਿਮੁਕਤਿ

ਬਿ + ਮੂਲ+ ਇ

ਬਿ + ਭੁਗਤ + ਇ = ਬਿਭੁਗਤਿ

ਪ੍ਰ + ਮੂਲ+ ਇ

ਪ੍ਰ + ਭੁਗਤ + ਇ = ਪ੍ਰਭੁਗਤਿ

ਨਿਰ + ਮੂਲ+ ਇ

ਨਿਰ + ਉਕਤ + ਇ = ਨਿਰੁਕਤਿ

5. ਅ/ਤ੍ਰਿ/ਨ੍ਰਿ/ਨੇਹ/ਪ੍ਰ + ਮੂਲ + ਈ:

ਅ + ਮੂਲ+ ਈ

ਅ + ਭੇਖ + ਈ =ਅਭੇਖੀ

ਅ + ਭੇਗ + ਈ =ਅਭੇਗੀ

ਅ + ਭੇਦ + ਈ =ਅਭੇਦੀ

ਅ + ਨੰਗ + ਈ = ਅਨੰਗੀ

ਅ + ਭੰਗ + ਈ = ਅਭੰਗੀ

ਅ + ਛੇਦ + ਈ = ਅਛੇਦੀ

ਕ੍ਰਿ + ਮੂਲ + ਈ

ਕ੍ਰਿ + ਭੰਗ + ਈ = ਕ੍ਰਿਰਭੰਗੀ

ਨ੍ਰਿ + ਮੂਲ + ਈ

ਨ੍ਰਿ + ਭੰਗ + ਈ = ਨ੍ਰਿਰਭੰਗੀ

ਨੇਹ + ਮੂਲ + ਈ

ਨੇਹ + ਕਲੰਕ + ਈ = ਨੇਹਕਲੰਕੀ

ਪ੍ਰ + ਮੂਲ + ਈ

ਪ੍ਰ + ਣਾਸ + ਈ = ਪ੍ਰਣਾਸੀ

6. ਅ + ਮੂਲ + ਆ:

ਅ + ਮੂਲ + ਆ

ਅ + ਜਪ + ਆ = ਅਜਪਾ

ਅ + ਥਪ + ਆ = ਅਥਪਾ

ਅ + ਜਬ + ਆ = ਅਜਬਾ

7. ਅ + ਮੂਲ + ਓ:

ਅ + ਮੂਲ + ਓ

ਅ + ਮਿਤ + ਓ = ਅਮਿਤੋ

3.1.7.4 ਕਿਰਿਆ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ:

ਅਧਿਐਨ ਅਧੀਨ ਸਮੱਗਰੀ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਿਰਿਆ-ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਦੋਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੈ:

1. ਧਾਤੂ (ਮੂਲ ਰੂਪ)
2. ਧਾਤੂ + ਪਿਛੇਤਰ

3.1.7.4.1 ਮੂਲ ਧਾਤੂ: ਕਰ, ਧਰ, ਭਰ, ਸਾਜ, ਥਾਪ, ਜਾਪ, ਜਗ, ਸੋਪ ਆਦਿ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ ਧਾਤੂ ਵਜੋਂ ਆਏ ਹਨ।

3.1.7.4.2 ਧਾਤੂ + ਪਿਛੇਤਰ:

ਕਾਲ ਅੰਕਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਪਿਛੇਤਰ

1. ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲਿਕ ਪਿਛੇਤਰ (ਇਵਪੁ)

ਐ : ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਸਾਜੈ॥

ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ

: ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਲੀਨੈ॥

ਲੈਂਦਾ ਹੈ

ਅਈ : ਰੂਪ ਰੰਗ ਨ ਜਾਤਿ ਪਾਤਿ ਸੁ ਜਾਨਈ ਕਿਹ ਜੇਬ॥

ਜਾਣਦਾ ਹੈ

ਵਈ : ਕੇਟਿ ਸ੍ਰਿਮ੍ਰਿਤਿ ਪੁਰਾਨ ਸਾਸਤ੍ਰ ਨ ਆਵਈ ਵਹੁ ਚਿਤਿ॥

ਆਉਂਦਾ ਹੈ

ਇਓ : ਜਤ੍ਰ ਤਤ੍ਰ ਦਿਸਾ ਵਿਸਾ ਹੁਇ ਫੈਲਿਓ ਅਨੁਰਾਗ॥

ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ

: ਆਦਿ ਦੇਵ ਅਨਾਦਿ ਮੂਰਤਿ ਥਾਪਿਓ ਸਬੈ ਜਿਹ ਥਾਪੁ॥

ਰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ

ਇਯ : ਮਨ ਮਾਨਿਯ ਹੈਂ॥ ਜਗ ਜਾਨਿਯ ਹੈਂ॥

'ਮੰਨਦਾ ਹੈ 'ਜਾਣਦਾ ਹੈ

ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲਿਕ ਪਿਛੇਤਰ (ਬਵਪੁ)

ਤ : ਤ੍ਰਿਭਵਨ ਮਹੀਪ ਸੁਰ ਨਰ ਅਸੁਰ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਬਨ ਤ੍ਰਿਣ ਕਹਤ॥

'ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ'

: ਸਰਬ ਮਾਨ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮਾਨ ਸਦੈਵ ਮਾਨਿਤ ਤਾਹਿ॥

'ਮੰਨਦੇ ਹਨ'

2. ਭੂਤ ਕਾਲਿਕ ਪਿਛੇਤਰ (ਬਵਪੁ)

ਹੀ : ਦੇਵ ਭੇਵ ਨ ਜਾਨਹੀ ਜਿਹ ਬੇਦ ਅਉਰ ਕਤੇਬ॥

'ਜਾਣਦੇ'

ਕਰਮਵਾਚੀ ਪਿਛੇਤਰ

ਇਯੈ : ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮਾਨਿਯੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਦਾਨਿਯੈ॥

'ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ'

ਹੀ : ਚਕ੍ਰ ਬਕ੍ਰ ਫਿਰੈ ਚਤ੍ਰ ਚਕਿ ਮਾਨਹੀ ਪੁਰ ਤੀਨ॥

'ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ'

ਇਜੈ : ਅਚਲ ਮੂਰਤਿ ਅਨਭਵ ਪ੍ਰਕਾਸ ਅਮਿਤੇਜ ਕਹਿਜੈ॥

'ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ'

ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਰੂਪ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਜੇਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਰਤਮਾਨ ਕਾਲ ਦਾ ਪੜਾਵ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸਹਾਇਕ

ਕਿਰਿਆ 'ਹੈ' ਜਿਉਂ ਦੀ ਤਿਉਂ ਹੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਹੈ : ਅਰੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਜੂ ਹੈਂ॥ ਅਭੂ ਹੈਂ॥

: ਅਲੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਭੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਮ ਹੈਂ॥ ਅਕਾਮ ਹੈਂ॥

- : ਅਧੇ ਹੈਂ॥ ਅਭੇ ਹੈਂ॥ ਅਜੀਤ ਹੈਂ॥ ਅਭੀਤ ਹੈਂ॥
- : ਤ੍ਰਿਮਾਨ ਹੈਂ॥ ਨਿਧਾਨ ਹੈਂ॥ ਤ੍ਰਿਬਰਗ ਹੈਂ॥ ਅਸਰਗ ਹੈਂ॥
- : ਅਨੀਲ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥ ਅਜੇ ਹੈਂ॥ ਅਜਾਦਿ ਹੈਂ॥

3.1.7.5 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅਧਿਐਨ ਅਧੀਨ ਸਮੱਗਰੀ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ

ਹਨ: ਮੂਲ, ਮੂਲ + ਪਿਛੇਤਰ ਅਤੇ ਸਮਾਸੀ ਰੂਪ।

3.1.7.5.1 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਣਤਰ

3.1.7.5.1.1 ਮੂਲ:

1. ਨਿਤ (ਕਾਲਵਾਚਕ)
2. ਜੜ੍ਹ, ਤੜ੍ਹ, ਪਰੇ (ਸਥਾਨਵਾਚਕ)

3.1.7.5.1.2 ਮੂਲ + ਪਿਛੇਤਰ

ਪਾਸ + ਇਯ = ਪਾਸਿਯ

ਸਦੈਵ + ਅੰ = ਸਦੈਵੰ

ਸਦਾ + ਹੁ = ਸਦਾਹੁ

ਪੁਨ + ਇ = ਪੁਨਿ

ਫਿਰ + ਇ = ਫਿਰਿ

ਪਾਸ + ਏ = ਪਾਸੇ

3.1.7.5.1.3 ਸਮਾਸੀ ਰੂਪ

ਜੜ੍ਹ - ਤੜ੍ਹ

3.1.7.5.2 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਰਗੀਕਰਨ

1. ਕਾਲਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
2. ਸਥਾਨਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
3. ਪਰਿਮਾਣਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

3.1.7.5.2.1 ਕਾਲਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

- ਸਦਾ : ਸਦਾ ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਸਰਬੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ॥੧੯੮॥
ਸਦਾ ਅੰਗ ਸੰਗੇ ਅਭੰਗੇ ਬਿਭੂਤੇ॥੧੯੯॥
ਪ੍ਰਮਾਥੰ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥ ਸਦਾ ਸਰਬ ਸਾਥੇ॥੧੪੬॥
ਨਿਰੁਕਤਿ ਸਦਾ ਹੈ॥ ਬਿਭੁਗਤਿ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈ॥੧੩੭॥
- ਸਦਾਹੁ : ਆਜਾਨ ਬਾਹੁ॥ ਏਕੈ ਸਦਾਹੁ॥੧੬੬॥
- ਸਦੈਵ : ਸਰਬ ਮਾਨ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮਾਨ ਸਦੈਵ ਸਾਕਤ ਤਾਹਿ॥੮੧॥
- ਸਦੈਵੰ : ਸਦੈਵੰ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈ॥ ਅਜੈ ਹੈਂ ਅਜਾ ਹੈਂ॥੧੪੯॥
: ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਮਾਨਿਯੈ॥ ਸਦੈਵੰ ਪ੍ਰਧਾਨਿਯੈ॥
: ਸਦੈਵੰ ਸਰੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਭੇਦੀ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥੧੨੬॥
- ਨਿਤ : ਨਮੋ ਨਿਤ ਨਰਾਇਣੇ ਕੂਰ ਕਰਮੇ॥
: ਪਰਮ ਬੇਦ ਪੁਰਾਣ ਜਾਕਹਿ ਨੇਤਿ ਭਾਖਤ ਨਿਤ॥

3.1.7.5.2.2 ਸਥਾਨਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

- ਜਤ੍ਰ ਤਤ੍ਰ : ਜਤ੍ਰ ਤਤ੍ਰ ਬਿਰਾਜਹੀ ਅਵਧੂਤ ਰੂਪ ਰਿਸਾਲ॥੭੯॥
: ਜਤ੍ਰ ਤਤ੍ਰ ਦਿਸਾ ਵਿਸਾ ਹੁਇ ਫੈਲਿਓ ਅਨੁਰਾਗ॥੮੦॥
- ਪਾਸਿਯ : ਸਰਬ ਪਾਸਿਯ ਹੈਂ॥ ਸਰਬ ਨਾਸਿਯ ਹੈਂ॥
- ਪਾਸੇ : ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਪਾਸੇ॥ ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਵਾਸੇ॥੯੮॥
- ਪਰੇ : ਪਰੇ ਹੈਂ॥ ਪਵਿਤ੍ਰੈ॥੧੦੧॥

3.1.7.5.2.3 ਪਰਿਮਾਣਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

- ਫਿਰਿ : ਖੇਲ ਖੇਲਿ ਅਖੇਲ ਖੇਲਨ ਅੰਤ ਕੇ ਫਿਰਿ ਏਕੁ॥੮੧॥
: ਅਮਾਨ ਹੈਂ॥ ਨਿਧਾਨ ਹੈਂ॥ ਅਨੇਕ ਹੈਂ॥ ਫਿਰਿ ਏਕ ਹੈਂ॥੪੩॥
ਪੁਨਿ : ਸਰਬ ਪਾਲਕ ਸਰਬ ਘਾਲਕ ਸਰਬ ਕੇ ਪੁਨਿ ਕਾਲ॥'ਫਿਰ'

3.1.7.6 ਸਬੰਧਕ:

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਕਾਰਕਾਂ ਦੇ ਵਿਭਕਤੀ ਰੂਪ ਹੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਫਿਰ ਵੀ ਤਿੰਨ ਸੰਬੰਧਕ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ

ਕਰਮ ਕਾਰਕ:

- ਕੇ : ਖੇਲ ਖੇਲਿ ਅਖੇਲ ਖੇਲਨ ਅੰਤ ਕੇ ਫਿਰਿ ਏਕੁ॥੮੧॥
ਅੰਤ ਨੂੰ
ਕੇ : ਸਰਬ ਲਾਇਕ ਸਰਬ ਘਾਇਕ ਸਰਬ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ॥੮੫॥
'ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ'

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ

- ਤੇ : ਪਰ ਤੇ ਪਰੇ ਹੈਂ। ਕਰੁਣਾਕਾਰ ਹੈਂ॥੧੭੬॥
'ਪਰੇ ਤੋਂ ਪਰੇ'
ਤੇ : ਸਰਬ ਗੰਤਾ ਸਰਬ ਹੰਤਾ ਸਰਬ ਤੇ ਅਨਭੇਖ॥
'ਸਾਰਿਆਂ ਭੇਖਾਂ ਤੋਂ'

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

- ਕੇ : ਧਿਤ ਕੇ ਘਰਣ ਹੈਂ॥ ਜਗ ਕੇ ਕਰਣ ਹੈਂ॥੧੭੩॥
'ਧਰਤੀ ਦਾ ਆਸਰਾ'
ਕੇ : ਲੋਕ ਚਉਦਹ ਕੇ ਬਿਖੈ ਜਗ ਜਾਪਹੀ ਜਿਹ ਜਾਪ॥
'ਚੇਦਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ'

3.1.7.7 ਯੋਜਕ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਯੋਜਕ ਕਿ, ਅਰੁ ਅਤੇ ਅਉਰ ਆਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ

- ਕਿ : ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਹੰਤਾ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਗੰਤਾ॥੧੧੫॥
: ਕਿ ਹੁਸਨਲ ਵਜ੍ਹ ਹੈ॥ ਤਮਾਮੁਲ ਰੁਜ੍ਹ ਹੈ॥੧੨੧॥
: ਕਿ ਸਰਬੁਲ ਗਵੰਨ ਹੈ॥ ਹਮੇਸੁਲ ਰਵੰਨ ਹੈ॥
ਅਰੁ : ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ॥੧॥
: ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਰੇਖ ਭੇਖ ਕੇਉ ਕਹਿ ਨ ਸਕਤਿ ਕਿਹ॥੧॥
: ਸਰਬ ਸਾਸਤ੍ਰ ਨ ਜਾਨਹੀ ਜਿਹ ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਭੇਖ॥੮੬॥
ਅਉਰ : ਦੇਵ ਭੇਵ ਨ ਜਾਨਹੀ ਜਿਹ ਬੇਦ ਅਉਰ ਕਤੇਬ॥
: ਦੇਸ ਅਉਰ ਨ ਭੇਸ ਜਾਕਰ ਰੂਪ ਰੇਖ ਨ ਰਾਗ॥

3.1.7.8 ਨਾਂਹ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਨਾਂਹਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ ਆਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ

- ਨ : ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਰੇਖ ਭੇਖ ਕੇਉ ਕਹਿ ਨ ਸਕਤਿ ਕਿਹ॥੧॥
ਨਾਮ ਠਾਮ ਨ ਜਾਤ ਜਾਕਰ ਰੂਪ ਰੰਗ ਨ ਰੇਖ॥੮੦॥
ਦੇਵ ਭੇਵ ਨ ਜਾਨਹੀ ਜਿਹ ਬੇਦ ਅਉਰ ਕਤੇਬ॥੮੨॥
ਨਾ : ਅੰਗ ਰਾਗ ਨਾ ਰੰਗ ਜਾਕਹਿ ਜਾਤਿ ਪਾਤਿ ਨ ਨਾਮ॥੮੪॥
ਨਹਿ : ਨਾਮ ਕਾਮ ਬਿਹੀਨ ਪੇਖਤ ਧਾਮ ਹੂੰ ਨਹਿ ਜਾਪਰ॥
'ਨਹੀਂ ਹੈ'
ਨਹਿਨ : ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ॥੧॥
'ਨਹੀਂ ਹੈ'

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਬਦ-ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਚਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦ-ਬਣਤਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

(ੳ) ਮੂਲ

(ਅ) ਮੂਲ + ਵਧੇਤਰ

(ੲ) ਸਮਾਸ

(ੳ) ਮੂਲ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਉਹ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਧੇਤਰ (ਅਗੇਤਰ, ਮਧੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਤੋਂ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ। ਮੂਲ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਤੱਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਉੱਪਰ ਸ਼ਬਦ-ਬਣਤਰ ਦੇ ਨੇਮ ਲਾਗੂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਮੂਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ

ਨਾਂਵ

ਪੜਨਾਂਵ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਕਿਰਿਆ

ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

(ਅ) ਮੂਲ + ਵਧੇਤਰ : ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਮੂਲ + ਵਧੇਤਰ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਰੂਪਾਂਤਰਿਤ ਅਤੇ ਵਿਉਤਪਤੀ ਰੂਪ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ। ਨਾਂਵ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਕਿਰਿਆ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਵਧੇਰੇ ਸ਼ਬਦ-ਬਣਤਰ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸੇ ਬਣਤਰ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵੀ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੈਟਰਨ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। (ੳ) ਮੂਲ + ਪਿਛੇਤਰ (ਅ) ਅਗੇਤਰ + ਮੂਲ ਅਤੇ (ੲ) ਅਗੇਤਰ + ਮੂਲ + ਪਿਛੇਤਰ। ਮੂਲ + ਪਿਛੇਤਰ ਵਾਲੀ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਨਾਂਵਾਂ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਅਤੇ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ: ਸਤ੍ਰੁ, ਸਾਹੁ, ਜਾਤਿ, ਧਰਣੀ, ਸਾਹਾਨ (ਨਾਂਵ), ਸੇਖੰ, ਭੁਗਤਾ, ਸਿਧਿਦਾ, ਪਾਲਕ,

ਕਰਨੈ, ਦਾਨਯੈ, ਭੰਜਨਹਾਰ, ਕਾਲਹੀਨ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ) ਸਕਤਿ, ਸਾਜੇ, ਦੀਨੈ, ਮਾਨਤ, ਜਾਨਹੀ (ਕਿਰਿਆ) ਆਦਿ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੂਲ + ਵਧੇਤਰ (ਅਗੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ) ਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਬਣਤਰ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਗੇਤਰ + ਮੂਲ (ਅਕਰਮ, ਅਧਰਮ, ਆਲੋਕ, ਤ੍ਰਿਭਵਣ, ਨਿਚਿੰਤ, ਨਿਸਰੀਕ, ਸੁਨਿਤ, ਬਿਅੰਤ) ਅਤੇ ਅਗੇਤਰ + ਮੂਲ + ਪਿਛੇਤਰ (ਸੁਜੇਗੇ, ਤ੍ਰਿਕਾਮੇ, ਨ੍ਰਿਨਾਥੇ, ਅਕ੍ਰਿਸੈ, ਸੁਮਤਿ, ਅਛੇਦੀ, ਅਜਪਾ, ਅਮਿਤੇ, ਪ੍ਰਣਾਸੀ) ਪੈਟਰਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੇਵਲ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਮੂਲ ਜਾਂ ਧਾਤੂ ਨਾਲ ਅਗੇਤਰ ਅਤੇ ਪਿਛੇਤਰ ਲਗਾ ਕੇ ਸ਼ਬਦ-ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

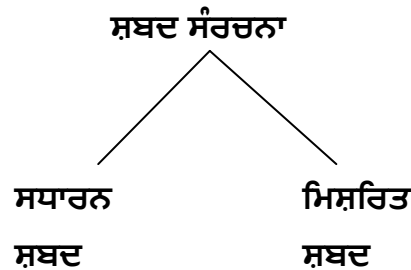
(ੲ) ਸਮਾਸ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ-ਬਣਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵੀ ਕਾਫੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਅਰਥ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਨਕ ਪੱਖੋਂ ਇੱਕ ਇਕਾਈ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ-ਬਣਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੈਟਰਨ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

1. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ + ਨਾਂਵ : ਤ੍ਰਿ + ਬਰਗ = ਤ੍ਰਿਬਰਗ
ਤ੍ਰਿ + ਮਾਨ = ਤ੍ਰਿਮਾਨ
ਤ੍ਰਿ + ਭੇਗ = ਤ੍ਰਿਭੇਗ
2. ਨਾਂਵ + ਨਾਂਵ : ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ (ਚਕ੍ਰ ਅਤੇ ਚਿਹਨ)
ਰੂਪ ਰੰਗ (ਰੂਪ ਅਤੇ ਰੰਗ)
ਬਨ ਤ੍ਰਿਣ (ਬਨਾਂ ਤੇ ਤ੍ਰਿਣ)
ਗਤਿ-ਮਤਿ (ਗਤਿ ਅਤੇ ਮਤਿ)
ਮੁਨਿ-ਮਨਿ (ਮੁਨਿ ਅਤੇ ਮਨਿ)
3. ਨਾਂਵ + ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਪ੍ਰੇਛ + ਪਾਲੰ = ਪ੍ਰੇਛਪਾਲੰ
ਕਰੁਣਾ + ਆਲਯ = ਕਰੁਣਾਲਯ

4. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ + ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਅਕ੍ਰਿਤਾਕ੍ਰਿਤ (ਅਕ੍ਰਿਤ + ਆਕ੍ਰਿਤਿ)
 ਅਜਬਾਕ੍ਰਿਤ (ਅਜਬ + ਆਕ੍ਰਿਤ)

3.1.8 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ: ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ

ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ:

1. ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ (Simple Words)
2. ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ (Complex Words)³⁵

‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

3.1.8.1 ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ (Simple) ਸ਼ਬਦ ਉਹ ਹਨ ਜੋ ਅਖੰਡ ਤੇ ਅਵੰਡ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਹੋਰ ਛੋਟੇਰੀਆਂ ਸਾਰਥਕ ਇਕਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਪੜਨਾਂਵ (ਤੂੰ, ਮੈਂ, ਉਹ), ਯੋਜਕ (ਜੇਕਰ, ਅਗਰ, ਮਗਰ, ਕਿਉਂਕਿ) ਸੰਬੰਧਕ, ਨਿਪਾਤ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਧਾਤੂ ਰੂਪ।³⁶

‘ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ ਕਾਫੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿੱਚ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ /ਪਾਨ, ਪਾਤ, ਪਾਣ, ਤਾਤ, ਤਾਨ, ਪਰ ਚਿਤ, ਠਾਮ, ਗੁਨ ਗਾਤ/ ਯੋਜਕ /ਕਿ, ਅਰੁ/ ਸੰਬੰਧਕ /ਜੇ, ਤੇ/ ਪੜਨਾਂਵ /ਤੂੰ, ਮੈਂ, ਉਹ, ਕਿਹ/ ਨਾਂਹਵਾਚੀ ਸ਼ਬਦ /ਨ, ਨਹਿ/ ਦਬਾਓ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ /ਹੀ/

3.1.8.2 ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ : ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਮਿੱਸੀ ਜਾਂ ਦੁਹਰੀ ਗੋਦ ਵਾਲੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ Complex ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਵਿੱਚ ਦੇ-ਦੇ, ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਤੱਤ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਚਨਾੰਗ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹਰ ਰਚਨਾੰਗ ਕੋਈ ਪਛਾਣ-ਯੋਗ ਅਰਥ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਹੀ 'ਸ਼ਬਦ-ਸੰਰਚਨਾ' ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਬਿੰਦੂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਧਾਤੂ, ਮੂਲਾਂਸ਼, ਵਿਧੇਤਰ (ਅਗੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ) ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।³⁷

'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਵਿਚਲੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ:

1. ਅਕਾਮੰ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਕਾਮੰ

ਅ + ਕਾਮ + ਅੰ

ਅਗੇਤਰ ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

2. ਅਭਰਨੈ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਭਰਨੈ

ਅ + ਭਰ + ਨੈ

ਅਗੇਤਰ ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

3. ਅਜਪਾ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਜਪਾ

ਅ + ਜਪ + ਆ

ਅਗੇਤਰ ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

4. ਕਾਲਹੀਨ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਕਾਲਹੀਨ

ਕਾਲ + ਹੀਨ

ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

5. ਭੰਜਨਹਾਰ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਭੰਜਨਹਾਰ

ਭੰਜਨ + ਹਾਰ

ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

6. ਘਾਲਕ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਘਾਲਕ

ਘਾਲ + ਕ

ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

7. ਅਰਧੰ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਰਧੰ

ਅਰਧ + ਅੰ

ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

8. ਅਕਾਲ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਕਾਲ

ਅ + ਕਾਲ

ਅਗੇਤਰ ਧਾਤੂ

9. ਅਕਾਲੇ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਕਾਲੇ

ਅ + ਕਾਲ + ਏ

ਅਗੇਤਰ ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

10. ਕਰੀਅੰ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਕਰੀਅੰ

ਕਰ + ਈਅੰ

ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

11. ਤ੍ਰਿਮੁਕਤਿ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਤ੍ਰਿਮੁਕਤਿ

ਤ੍ਰਿ + ਮੁਕਤ + ਏ

ਅਗੇਤਰ ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

12. ਨਿਘਾਤੇ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਨਿਘਾਤੇ

ਨਿ + ਘਾਤ + ਏ

ਅਗੇਤਰ ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

13. ਬਿਭੁਗਤਿ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਬਿਭੁਗਤਿ

ਬਿ + ਭੁਗਤ + ਏ

ਅਗੇਤਰ ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

14. ਅਗਾਧਿ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਗਾਧਿ

ਅ + ਗਾਧ + ਏ

ਅਗੇਤਰ ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

15. ਆਖੰਡ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਆਖੰਡ

ਆ + ਖੰਡ

ਅਗੇਤਰ ਧਾਤੂ

16. ਅਨਭਿਜ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਨਭਿਜ

ਅਨ + ਭਿਜ

ਅਗੇਤਰ ਧਾਤੂ

17. ਨ੍ਰਿਬੁਝ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਨ੍ਰਿਬੁਝ

ਨ੍ਰਿ + ਬੁਝ

ਅਗੇਤਰ ਧਾਤੂ

18. ਅਨਡੰਡ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਨਡੰਡ

ਅਨ + ਡੰਡ

ਅਗੇਤਰ ਧਾਤੂ

19. ਪਾਲੈ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਪਾਲੈ

ਪਾਲ + ਐ
ਧਾਤੂ ਪਛੇਤਰ

20. ਭਰਣਾਢਯ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਭਰਣਾਢਯ

ਭਰ + ਣਾਢਯ
ਧਾਤੂ ਪਛੇਤਰ

21. ਜਰਾਰੰ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਜਰਾਰੰ

ਜਰ + ਆਰੰ
ਧਾਤੂ ਪਛੇਤਰ

22. ਸਿਧਿਦਾ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਸਿਧਿਦਾ

ਸਿਧ + ਇਦਾ
ਧਾਤੂ ਪਛੇਤਰ

23. ਦਾਨਿਯੈ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਦਾਨਿਯੈ

ਦਾਨ + ਇਯੈ
ਧਾਤੂ ਪਛੇਤਰ

24. ਅਦਿਸੈ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਦਿਸੈ

ਅ + ਦਿਸ + ਐ

ਅਗੋਤਰ ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

25. ਅਜੇਨਿ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਜੇਨਿ

ਅ + ਜੇਨ + ਇ

ਅਗੋਤਰ ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

26. ਅਨੰਗੀ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਅਨੰਗੀ

ਅ + ਨੰਗ + ਈ

ਅਗੋਤਰ ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

27. ਨ੍ਰਿਸਾਕੇ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਨ੍ਰਿਸਾਕੇ

ਨ੍ਰਿ + ਸਾਕ + ਏ

ਅਗੋਤਰ ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

28. ਜਾਨਿਯ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਜਾਨਿਯ

ਜਾਨ + ਇਯ

ਧਾਤੂ ਪਿਛੇਤਰ

29. ਦਾਨਯੈ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਦਾਨਯੈ

ਦਾਨ + ਯੈ
ਧਾਤੂ ਪਛੇਤਰ

30. ਪ੍ਰਧਾਨਿਯੈ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਪ੍ਰਧਾਨਿਯੈ

ਪ੍ਰਧਾਨ + ਇਯੈ
ਧਾਤੂ ਪਛੇਤਰ

31. ਰਾਜਾਨ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਰਾਜਾਨ

ਰਾਜ + ਆਨ
ਧਾਤੂ ਪਛੇਤਰ

32. ਕਾਲੈ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਕਾਲੈ

ਕਾਲ + ਐ
ਧਾਤੂ ਪਛੇਤਰ

33. ਧਰਣੀ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਧਰਣੀ

ਧਰ + ਣੀ
ਧਾਤੂ ਪਛੇਤਰ

34. ਭੇਖੀ (ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ)

ਭੇਖੀ

ਭੇਖ	+	ਈ
ਧਾਤੂ		ਪਛੇਤਰ

35. ਇੰਦ੍ਰੈ (ਨਾਂਵ)

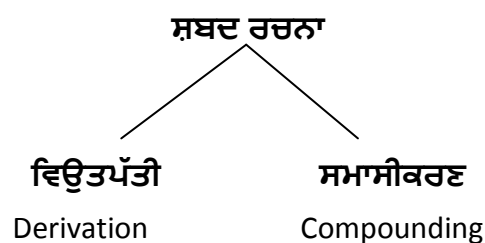
ਇੰਦ੍ਰੈ

ਇੰਦ੍ਰ	+	ਐ
ਧਾਤੂ		ਪਛੇਤਰ

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਧਾਤੂ, ਅਗੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ ਤੱਤ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ।

3.1.9 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ

ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਨਿਰਮਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ 'ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ' (Word Formation) ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਭੇਦ (Divisions of Word Formation) ਦੇ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ:

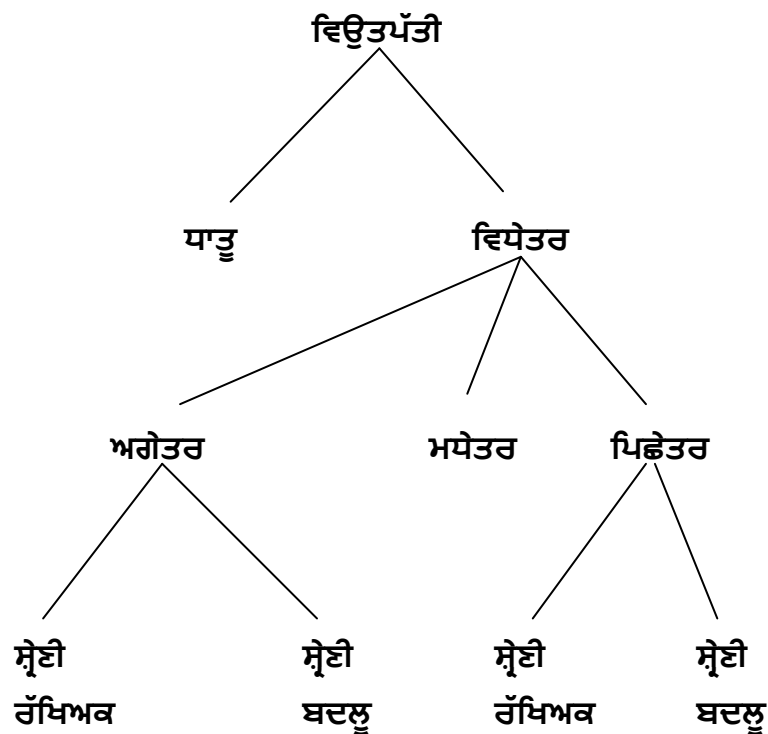
1. ਵਿਉਤਪੱਤੀ (Derivation)
2. ਸਮਾਸੀਕਰਣ (Compounding)³⁸

1. ਵਿਉਤਪੱਤੀ: ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਇੱਕ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੁਆਰਾ ਧਾਤੂਆਂ ਜਾਂ ਮੂਲਾਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਵਧੇਤਰਾਂ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਨਾਲ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।³⁹

2. ਸਮਾਸੀਕਰਣ: ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਾਂ ਵਧੀਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸੰਯੋਜਨ ਤੋਂ ਨਵਾਂ ਸ਼ਬਦ ਸਿਰਜਿਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਧੇਤਰ ਜੁੜ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹ ਜਾਂ ਨਹੀਂ।⁴⁰

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਦੇ ਮੁੱਖ ਭੇਦਾਂ ਵਿਉਂਤਪੱਤੀ ਅਤੇ ਸਮਾਸੀਕਰਣ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਉਂਤਪੱਤੀ ਦੁਆਰਾ ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ, ਧਾਤੂਆਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ, ਧਾਤੂਆਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਮਾਸੀਕਰਣ ਲਈ ਦੋ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਮਾਸੀਕਰਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

3.1.9.1 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਵਿਉਂਤਪੱਤੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿਉਂਤਪੰਨ ਸ਼ਬਦ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਿਉਂਤਪੱਤੀ ਦੁਆਰਾ ਵਧੇਤਰਾਂ (ਅਗੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ) ਅਤੇ ਧਾਤੂਆਂ ਤੋਂ ਨਵਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਨਾਵਾਂ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਇੱਕ ਗੱਲ ਵਰਣਨਯੋਗ ਹੈ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਵਧੇਤਰ (ਅਗੇਤਰ ਅਤੇ ਪਿਛੇਤਰ) ਹੀ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ, ਮਧੇਤਰ ਨਹੀਂ।

ਅ + ਰੂਪ =ਅਰੂਪ

ਅ + ਲੇਖ =ਅਲੇਖ

ਅ + ਭੂਤ =ਅਭੂਤ

ਅ + ਦੇਸ =ਅਦੇਸ

ਅ + ਸੰਭ =ਅਸੰਭ

ਅ + ਜਨਮ =ਅਜਨਮ

ਅ + ਕਾਮ =ਅਕਾਮ

ਅ + ਪਾਤ =ਅਪਾਤ

ਅ + ਨਾਮ =ਅਨਾਮ

ਅ + ਕਰਮ =ਅਕਰਮ

ਅ + ਛੇਦ =ਅਛੇਦ

ਅ + ਜਾਲ =ਅਜਾਲ

ਅ + ਜੀਤ =ਅਜੀਤ

ਅ + ਜੇਨਿ =ਅਜੇਨਿ

ਅ + ਠਾਮ =ਅਠਾਮ

ਅ + ਦ੍ਰਿਸ =ਅਦ੍ਰਿਸ

ਅ + ਦੇਵ =ਅਦੇਵ

ਅ + ਧਰਮ =ਅਧਰਮ

ਅ + ਧਾਮ =ਅਧਾਮ

ਅ + ਭਗਤ =ਅਭਗਤ

ਅ + ਭਰਮ =ਅਭਰਮ

ਅ + ਭੇਖ =ਅਭੇਖ

ਅ + ਮਰਨ =ਅਮਰਨ

ਅ + ਰੰਗ =ਅਰੰਗ

ਅ + ਲੋਕ =ਅਲੋਕ

ਅ + ਲੇਖ =ਅਲੇਖ

ਅ + ਲੀਕ =ਅਲੀਕ

ਅ + ਬਰਨ =ਅਬਰਨ

ਅ + ਫੂਤ =ਅਫੂਤ

ਅ + ਸੂਝ =ਅਸੂਝ

ਅ + ਸੂਤ =ਅਸੂਤ

ਅ + ਕਾਏ =ਅਕਾਏ

ਆ ਅਗੇਤਰ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਦਲੂ)

ਆ ਅਗੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ > ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਆ + ਨਾਂਵ > ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ:

ਆ + ਜਾਨ =ਆਜਾਨ

ਆ + ਦ੍ਰਿਸ਼ਯ =ਆਦ੍ਰਿਸ਼ਯ

ਆ + ਸੇਕ =ਆਸੇਕ

ਅਨ ਅਗੇਤਰ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਦਲੂ)

ਅਨ ਅਗੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ > ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅਨ + ਨਾਂਵ > ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ:

ਅਨ + ਉਸਤਤਿ =ਅਨਉਸਤਤ

ਅਨ + ਝੰਝ =ਅਨਝੰਝ

ਅਨ + ਉਕਤਿ =ਅਨਉਕਤਿ

ਅਨ + ਡੰਡ =ਅਨਡੰਡ

ਅਨ + ਅੰਤ =ਅਨੰਤ

ਅਨ + ਭਉ = ਅਨਭਉ

ਅਨ + ਭੇਖ = ਅਨਭੇਖ

ਅਨ + ਆਤਮ = ਅਨਾਤਮ

ਅਨ + ਰੰਜ = ਅਨਰੰਜ

ਅਨ + ਬ੍ਰਣ = ਅਨਬ੍ਰਣ

ਅਨ + ਭੂਤ = ਅਨਭੂਤ

‘ਤ੍ਰਿ’ ਅਗੇਤਰ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਦਲੂ)

‘ਤ੍ਰਿ’ ਅਗੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਤ੍ਰਿ + ਨਾਂਵ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਤ੍ਰਿ + ਬਰਗ = ਤ੍ਰਿਬਰਗ

ਤ੍ਰਿ + ਭਵਣ = ਤ੍ਰਿਭਵਣ

ਤ੍ਰਿ + ਮਾਨ = ਤ੍ਰਿਮਾਨ

ਤ੍ਰਿ + ਮੁਕਤਿ = ਤ੍ਰਿਮੁਕਤਿ

‘ਨ੍ਰਿ’ ਅਗੇਤਰ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਦਲੂ)

‘ਨ੍ਰਿ’ ਅਗੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਨ੍ਰਿ + ਨਾਂਵ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਨ੍ਰਿ + ਸਰੀਕ = ਨ੍ਰਿਸਰੀਕ

ਨ੍ਰਿ + ਨਾਥ = ਨ੍ਰਿਨਾਥ

ਨ੍ਰਿ + ਨਾਮ = ਨ੍ਰਿਨਾਮ

ਨ੍ਰਿ + ਪਾਤ = ਨ੍ਰਿਪਾਤ

ਨ੍ਰਿ + ਦੇਸ = ਨ੍ਰਿਦੇਸ

ਨ੍ਰਿ + ਤਾਪ = ਨ੍ਰਿਤਾਪ

ਨ੍ਰਿ + ਕਰਮ = ਨ੍ਰਿਕਰਮ

ਨ੍ਰਿ + ਸਾਕ = ਨ੍ਰਿਸਾਕ

ਨ੍ਰਿ + ਘਾਤ =ਨ੍ਰਘਾਤ

ਨ੍ਰਿ + ਨਾਥ =ਨ੍ਰਨਾਥ

ਨ੍ਰਿ + ਬਾਮ =ਨ੍ਰਬਾਮ

ਨ੍ਰਿ + ਬਾਕ =ਨ੍ਰਬਾਕ

ਨ੍ਰਿ + ਭਰਮ =ਨ੍ਰਭਰਮ

ਨ੍ਰਿ + ਭੇਸ =ਨ੍ਰਭੇਸ

‘ਬਿ’ ਅਗੇਤਰ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਦਲੂ)

‘ਬਿ’ ਅਗੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਬਿ + ਨਾਂਵ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਬਿ + ਐਬ =ਬਿਐਬ

‘ਅ’ ਅਗੇਤਰ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ)

‘ਅ’ ਅਗੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਅ + ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਅ + ਭੇਖੀ =ਅਭੇਖੀ

ਅ + ਭੇਦੀ =ਅਭੇਦੀ

ਅ + ਭੇਗੀ =ਅਭੇਗੀ

ਅ + ਮੇਨੀ =ਅਮੇਨੀ

ਅ + ਭਰਮੀ =ਅਭਰਮੀ

ਅ + ਛੇਦੀ =ਅਛੇਦੀ

ਅ + ਨੰਗੀ =ਅਨੰਗੀ

ਅ + ਨੀਲ =ਅਨੀਲ

ਸੁ ਅਗੇਤਰ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਦਲੂ)

ਸੁ ਅਗੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਕਿਰਿਆ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਸੁ + ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਸੁ + ਨਿਤ = ਸੁਨਿਤ

ਸੁ + ਨਾਂਵ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਸੁ + ਧਰਮ = ਸੁਧਰਮ

3.1.9.1.4 ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ:-

‘ਏ’ ਪਿਛੇਤਰ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ)

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ + ਏ : ਅਕਾਲ + ਏ = ਅਕਾਲੇ

ਅਲੇਖ + ਏ = ਅਲੇਖੇ

ਅਭੇਵ + ਏ = ਅਭੇਵੇ

ਅਭੇਸ + ਏ = ਅਭੇਸੇ

ਅਗਾਧ + ਏ = ਅਗਾਧੇ

ਅਪਾਰ + ਏ = ਅਪਾਰੇ

ਅਭੂਤ + ਏ = ਅਭੂਤੇ

ਅਸੇਕ + ਏ = ਅਸੇਕੇ

ਅਗਾਹ + ਏ = ਅਗਾਹੇ

ਅਮਜਬ + ਏ = ਅਮਜਬੇ

ਅਨਾਥ + ਏ = ਅਨਾਥੇ

ਅਗੰਜ + ਏ = ਅਗੰਜੇ

ਅਭੰਜ + ਏ = ਅਭੰਜੇ

ਅਨਾਮ + ਏ = ਅਨਾਮੇ

ਅਠਾਮ + ਏ = ਅਠਾਮੇ

ਅਜੀਤ + ਏ = ਅਜੀਤੇ

ਅਬਾਹ + ਏ =ਅਬਾਹੇ

ਅਢਾਹ + ਏ =ਅਢਾਹੇ

ਅਭੀਤ + ਏ =ਅਭੀਤੇ

ਅਨੀਲ + ਏ =ਅਨੀਲੇ

ਅਨਾਦ + ਏ =ਅਨਾਦੇ

ਅਛੇਦ + ਏ =ਅਛੇਦੇ

ਅਗਾਧ + ਏ =ਅਗਾਧੇ

ਉਦਾਰ + ਏ =ਉਦਾਰੇ

ਅਪਾਰ + ਏ =ਅਪਾਰੇ

ਨਿਕਰਮ + ਏ =ਨਿਕਰਮੇ

ਨਿਭਰਮ + ਏ =ਨਿਭਰਮੇ

ਨਿਦੇਸ + ਏ =ਨਿਦੇਸੇ

ਨਿਭੇਸ + ਏ =ਨਿਭੇਸੇ

ਅਜੂਪ + ਏ =ਅਜੂਪੇ

ਅਲੋਕ + ਏ =ਅਲੋਕੇ

ਨਿਘਾਤ + ਏ =ਨਿਘਾਤੇ

ਨਿਨਾਮ + ਏ =ਨਿਨਾਮੇ

ਨਿਤਾਪ + ਏ =ਨਿਤਾਪੇ

ਤ੍ਰਿਮਾਨ + ਏ =ਤ੍ਰਿਮਾਨੇ

ਅਰੰਗ + ਏ =ਅਰੰਗੇ

ਦਿਆਲ + ਏ =ਦਿਆਲੇ

ਨਿਬਾਮ + ਏ =ਨਿਬਾਮੇ

ਅਨੰਤ + ਏ = ਅਨੰਤੇ

ਨ੍ਰਿਸਾਕ + ਏ = ਨ੍ਰਿਸਾਕੇ

ਅਪਾਲ + ਏ = ਅਪਾਲੇ

ਐ ਪਿਛੇਤਰ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ)

ਐ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ + ਐ : ਏਕ + ਐ = ਏਕੈ

ਦੇਵ + ਐ = ਦੇਵੈ

ਅਨੇਕ + ਐ = ਅਨੇਕੈ

ਰਹੀਮ + ਐ = ਰਹੀਮੈ

ਕਲੀਮ + ਐ = ਕਲੀਮੈ

ਫਹੀਮ + ਐ = ਫਹੀਮੈ

ਆਲਮ + ਐ = ਆਲਮੈ

3. ਕਿਰਿਆ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਕਿਰਿਆਵਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਲਈ ਚਾਰ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਿਰਿਆ + ਹਾਰ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਭੰਜਨ + ਹਾਰ = ਭੰਜਨਹਾਰ

ਕਿਰਿਆ + ਈਅੰ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਕਰ + ਈਅੰ = ਕਰੀਅੰ

ਕਿਰਿਆ + ਏ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਸੇਖ + ਏ = ਸੇਖੇ

ਪਾਲ + ਏ = ਪਾਲੇ

ਕਿਰਿਆ + ਐ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਪੇਖ + ਐ = ਪੇਖੈ

ਪਾਲ + ਐ = ਪਾਲੈ

ਸੇਖ + ਐ = ਸੇਖੈ

4. 'ਅੰ' ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ)

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ + ਅੰ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਅਕਰਮ + ਅੰ = ਅਕਰਮੰ
ਅਨਾਮ + ਅੰ = ਅਨਾਮੰ
ਅਧਰਮ + ਅੰ = ਅਧਰਮੰ
ਅਧਾਮ + ਅੰ = ਅਧਾਮੰ
ਅਭਰਮ + ਅੰ = ਅਭਰਮੰ

5. 'ਐ' ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ - ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ)

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ + ਐ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਅਦ੍ਰਿਸ + ਐ = ਅਦ੍ਰਿਸੈ
ਅਨੇਕ + ਐ = ਅਨੇਕੈ
ਅਲਾਮ + ਐ = ਅਲਾਮੈ
ਕਲੀਮ + ਐ = ਕਲੀਮੈ
ਫਹੀਮ + ਐ = ਫਹੀਮੈ
ਕਲਾਸ + ਐ = ਕਲਾਸੈ
ਅਦੀਸ + ਐ = ਅਦੀਸੈ

6. 'ਇ' ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ - ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ)

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ + ਇ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਤ੍ਰਿਮੁਕਤ + ਇ = ਤ੍ਰਿਮੁਕਤ
ਨਿਰੁਕਤ + ਇ = ਨਿਰੁਕਤਿ

7. 'ਈ' ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ)

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ + ਈ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਅਭਰਮ + ਈ = ਅਭਰਮੀ
ਅਭੇਖ + ਈ = ਅਭੇਖੀ
ਅਭੇਗ + ਈ = ਅਭੇਗੀ
ਅਭੇਦ + ਈ = ਅਭੇਦੀ

ਅਛੇਦ + ਈ = ਅਛੇਦੀ

ਤ੍ਰਿਭੰਗ + ਈ = ਤ੍ਰਿਰਭੰਗੀ

ਅਨੰਗ + ਈ = ਅਨੰਗੀ

ਨ੍ਰਿਭੰਗ + ਈ = ਨ੍ਰਿਰਭੰਗੀ

ਪ੍ਰਣਾਸ + ਈ = ਪ੍ਰਣਾਸੀ

ਅਭੰਗ + ਈ = ਅਭੰਗੀ

8. 'ਈ' ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ \rightarrow ਨਾਂਵ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ)

ਨਾਂਵ + ਈ \rightarrow ਨਾਂਵ : ਧਰ + ਈ = ਧਰਈ

9. 'ਈ' ਪਿਛੇਤਰ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਦਲੂ)

ਨਾਂਵ + ਈ \rightarrow ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਭੇਖ + ਈ = ਭੇਖੀ

10. 'ਏ' ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਨਾਂਵ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ)

ਨਾਂਵ + ਏ \rightarrow ਨਾਂਵ : ਇੰਦ੍ਰ + ਏ = ਇੰਦ੍ਰੇ

ਚੰਦ੍ਰ + ਏ = ਚੰਦ੍ਰੇ

ਨ੍ਰਿਤ + ਏ = ਨ੍ਰਿਤੇ

ਪਾਨ + ਏ = ਪਾਨੇ

ਬਾਦ + ਏ = ਬਾਦੇ

ਤਾਨ + ਏ = ਤਾਨੇ

ਗੀਤ + ਏ = ਗੀਤੇ

ਭਾਨ + ਏ = ਭਾਨੇ

ਭੂਪ + ਏ = ਭੂਪੇ

ਰੋਗ + ਏ = ਰੋਗੇ

ਸਾਹ + ਏ = ਸਾਹੇ

ਰਾਜ + ਏ = ਰਾਜੇ

ਸੂਰਜ + ਏ = ਸੂਰਜੇ

ਜੇਗ + ਏ = ਜੇਗੇ

ਮੰਤ੍ਰ + ਏ = ਮੰਤ੍ਰੇ

ਗਿਆਨ + ਏ = ਗਿਆਨੇ

ਧਿਆਨ + ਏ = ਧਿਆਨੇ

ਜੁਧ + ਏ = ਜੁਧੇ

ਭੇਜ + ਏ = ਭੇਜੇ

11. 'ਆਨ' ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਨਾਂਵ (ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ)

ਨਾਂਵ + ਆਨ \Rightarrow ਨਾਂਵ : ਸਾਹ + ਆਨ = ਸਾਹਾਨ

ਬਾਲ + ਆਨ = ਬਾਲਾਨ

ਇੰਦ੍ਰ + ਆਨ = ਇੰਦ੍ਰਾਨ

ਰੰਕ + ਆਨ = ਰੰਕਾਨ

ਕਾਲ + ਆਨ = ਕਾਲਾਨ

3.1.9.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਸਮਾਸੀਕਰਣ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਤ ਸ਼ਬਦ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਮਾਸੀਕਰਣ ਦੁਆਰਾ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। "ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ (Derivational Process) ਵਿੱਚ ਜਿੱਥੇ ਕੱਲੇ-ਕਹਿਰੇ (Single) ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਦੱਸਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਧਾਤੂ/ਮੂਲਾਂਸ਼ ਨਾਲ ਅਗੇਤਰ ਜਾਂ ਪਿਛੇਤਰ ਜੋੜ ਕੇ ਨਵੀਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਦੀ ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ 'ਸਮਾਸੀਕਰਣ' ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦੇ-ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸੰਯੋਜਨ (ਮੇਲ) ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ"⁴³

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸਮਾਸੀਕਰਣ ਦੁਆਰਾ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੈਟਰਨ ਮਿਲਦੇ

ਹਨ:

ਨਾਂਵ + ਨਾਂਵ

ਨਾਂਵ + ਨਾਂਵ : ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ (ਚਕ੍ਰ ਅਤੇ ਚਿਹਨ)
ਰੂਪ ਰੰਗ (ਰੂਪ ਅਤੇ ਰੰਗ)
ਜਾਤਿ ਪਾਤਿ (ਜਾਤ ਅਤੇ ਪਾਤ)
ਮਿਤਿ-ਗਤਿ (ਗਤੀ ਅਤੇ ਮਰਆਦਾ)
ਗੀਤ ਗੀਤੇ (ਗੀਤਾਂ ਦਾ ਗੀਤ)
ਸਾਹਾਨ ਸਾਹੁ (ਸਾਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹ)
ਤਾਨ ਤਾਨੇ (ਤਾਣਾਂ ਦਾ ਤਾਣ)
ਸੂਰਜ ਸੂਰਜੇ (ਸੂਰਜਾਂ ਦੇ ਸੂਰਜ)
ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ (ਚੰਦਰਾਂ ਦੇ ਚੰਦਰ)
ਰਾਜ ਰਾਜੇ (ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ)
ਬੀਜ ਬੀਜੇ (ਬੀਜਾਂ ਦੇ ਬੀਜ)
ਜੋਗ ਜੋਗੇ (ਜੋਗਾਂ ਦੇ ਜੋਗ)
ਗਿਆਨ ਗਿਆਨੇ (ਗਿਆਨਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ)
ਮੰਤ੍ਰ ਮੰਤ੍ਰੇ (ਮੰਤਰਾਂ ਦੇ ਮੰਤਰ)
ਧਿਆਨ ਧਿਆਨੇ (ਧਿਆਨਾਂ ਦੇ ਧਿਆਨ)
ਭੋਜ ਭੋਜੇ (ਭੋਜਨਾਂ ਦੇ ਭੋਜਨ)
ਪਾਨ ਪਾਨੇ (ਪਾਨਾਂ ਦੇ ਪਾਨ)
ਮੁਨਿ ਮਨਿ (ਮੁਨਿ ਅਤੇ ਮਨਿ)
ਤਾਤ ਮਾਤ (ਪਿਤਾ ਅਤੇ ਮਾਤਾ)

ਨਾਂਵ + ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਨਾਂਵ + ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ: ਪ੍ਰੇਮ + ਪਾਲ = ਪ੍ਰੇਮਪਾਲ

ਕਰੁਣਾ + ਆਲਯ = ਕਰੁਣਾਲਯ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ + ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ + ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ : ਅਕ੍ਰਿਤਾਕ੍ਰਿਤ (ਅਕ੍ਰਿਤ + ਆਕ੍ਰਿਤ)

ਅਜਬਾਕ੍ਰਿਤ (ਅਜਬ + ਆਕ੍ਰਿਤ)

3.1.10 ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦੁਆਰਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਗਏ, ਜਿਵੇਂ:

3.1.10.1 ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਰਚਨਾ ਲਈ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:

3.1.10.1.1 ਫ਼ਾਰਸੀ + ਉਲ/ਅਲ + ਫ਼ਾਰਸੀ: ਪਹਿਲੀ ਵੰਨਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ

ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਆਕਰਨਕ ਰੂਪ 'ਉਲ' ਜਾਂ 'ਅਲ' ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

ਅਮੀਕੁਲ ਇਮਾ (ਅਕੀਮ-ਉਲ-ਇਮਾ)

ਹਰੀਫੁਲ ਅਜੀਮੈ (ਹਰੀਫ-ਉਲ-ਅਜੀਮੈ)

ਗਨੀਮੁਲ ਖਿਰਾਜ (ਗਨੀਮ-ਉਲ-ਖਿਰਾਜ)

ਹੁਸਨਲ ਚਿਰਾਗ (ਹੁਸਨ-ਅਲ-ਚਿਰਾਗ)

ਜਮੀਨਲ ਜਮਾਂ (ਜਮੀਨ-ਅਲ-ਜਮਾਂ)

ਅਜੀਜੁਲ ਨਿਵਾਜ (ਅਜੀਜ-ਉਲ-ਨਿਵਾਜ)

3.1.10.1.2 ਫ਼ਾਰਸੀ + ਉਲ/ਅਲ + ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ: ਦੂਜੀ ਵੰਨਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਦ (ਸ਼ਬਦ) ਤਾਂ ਫ਼ਾਰਸੀ-ਅਰਬੀ ਮੂਲ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਦ ਕਿ ਦੂਜਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮੂਲ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਦੋਵਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦੇ ਵਿਆਕਰਨ ਅੰਸ਼ 'ਉਲ' ਜਾਂ 'ਅਲ' ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਰਜੂਅਲ ਨਿਧਾਨੇ (ਰਜੂ-ਅਲ-ਨਿਧਾਨੇ)

3.1.10.1.3 ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ + ਉਲ/ਅਲ + ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ: ਤੀਜੀ ਵੰਨਗੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਤਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਮੂਲ ਵਾਲੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ 'ਉਲ' ਜਾਂ 'ਅਲ' ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਆਕਰਨਕ ਅੰਸ਼ ਜੋੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ਾਰਸੀ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਅਨੇਕੁਲ ਤਰੰਗ (ਅਨੇਕ-ਉਲ-ਤਰੰਗ)

ਸਦੈਵੁਲ ਅਕਾਮ (ਸਦੈਵ-ਉਲ-ਅਕਾਮ)

ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਸੀ (ਨਮਸਤ-ਉਲ-ਪ੍ਰਣਾਸੀ)

ਸਰਬੁਲ ਗਵੰਨ (ਸਰਬ-ਉਲ-ਗਵੰਨ)

3.1.10.2 ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਲਈ ਦੋ ਪੈਟਰਨ: ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ + ਏ (ਪਿਛੇਤਰ) ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ + ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਆਏ ਹਨ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ:

1. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ + ਏ

ਅਕਾਲੇ = ਅਕਾਲ + ਏ (ਹੇ ਅਕਾਲ)

ਅਜੀਤੇ = ਅਜੀਤ + ਏ (ਹੇ ਅਜੀਤ)

ਕ੍ਰਿਮਾਨੇ = ਕ੍ਰਿਮਾਨ + ਏ (ਹੇ ਕ੍ਰਿਮਾਨ)

ਅਦੇਸੇ = ਅਦੇਸ + ਏ (ਹੇ ਅਦੇਸ)

ਅਕਾਮੇ = ਅਕਾਮ + ਏ (ਹੇ ਕਾਮਨਾ-ਰਹਤ)

ਨਿਘਾਤੇ = ਨਿਘਾਤ + ਏ (ਹੇ ਘਾਤ-ਰਹਤ)

2. ਵਿਸ਼ੇਸ਼ + ਸਹਾਇਕ ਕਿਰਿਆ

ਅਭੀਤ ਹੈ (ਹੇ ਅਭੀਤ)

ਅਜੂ ਹੈ (ਹੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਰਹਤ)

ਅਭੇਸ ਹੈ (ਹੇ ਭੇਸ ਰਹਤ)

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਰੂਪਾਤਮਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਦਭੁਤ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਰੂਪ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਤਜਰਬੇ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਅਗੋਤਰਾਂ/ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 'ਅ' ਅਗੋਤਰ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਨਾਕਾਰਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਹ ਅਗੋਤਰ/ਪਿਛੇਤਰ ਹੀ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹਨ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ: 28
2. ਡਾ. ਵੇਦ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ, ਸ਼ਬਦ ਸਰੋਕਾਰ, ਪੰਨਾ: 9
3. P.H. Matthews, Morphology, 1993, P.3: "Morphology is the branch of grammar that deals with the internal structure of words. Morphology is simply a term for that branch of Linguistics which is concerned with the forms of words in different uses and constructions."
4. John Lyons, An Introduction to theoretical Linguistics Cambridge University London, 1971, P. 194: Morphology deals with the internal structure of words. And Morphology are simply the study of form.
5. David Crystal, A Dictionary of Linguistics & Phonetics Oxford, 1986, P.200: 'Morphology: The branch of grammar which studies the structure or form of word primarily through the use of Morpheme construct.'
6. William O' Grady, Contemporary Linguistics : An introduction, New York, 1989, P.90: 'A Morphology deal with the internal structure of complex words. Morphology is concerned only with major Lexical categories. The Morphology of a particular language is a set of rules with a dual function. First, these rules are responsible for word-formation, the formation of new words. Second, they represent the speaker unconscious knowledge of internal structure of the already existing words of their language.'
7. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ: 29
8. ਡਾ. ਵੇਦ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ, ਸ਼ਬਦ ਸਰੋਕਾਰ, ਪੰਨਾ: 13-14
9. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ, ਪੰਨਾ: 18
10. ਉਹੀ
11. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 25

12. William O' Grady, Contemporary Linguistics, New York, 1993, P.99:
'Derivation is the process by which a new word is built from a base (root or stem) usually through the addition of an affix, compounding on the other hand is a process involving the combination of two words (with or without accompanying) to yield a new word.'
13. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸਿਧਾਂਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ: 423
14. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 424-25
15. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 428
16. ਉਹੀ
17. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ: 152
18. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਲਵਾੜਾ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਰਲ ਵਿਆਕਰਣ, ਬੋਧ-1, ਪੰਨਾ: 48-49
19. Laurie Bauer, English word formation, P. 13-15, Cambridge University Press, London. 'The basic units of analysis recognized in Morphology are Morphemes. Morphemes, like Lexemes do not occur. Morphemes are abstract elements of analysis and what actually occurs is Phonetic (or orthographic) form which realizes the morphemes.'
20. William O' Grady & Aeronoff, Contemporary Linguistics, New York, 1989, P.91: 'The minimal meaningful units of a language are not words arbitrary signs or morphemes and V.A. Nida, Morphology, Michigan, USA, 8th Print 1963: Morphemes are minimal units which may constitute words or parts of words.'
21. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸਿਧਾਂਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ: 434
22. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 435
23. ਉਹੀ
24. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 438

25. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ, ਪੰਨਾ: 68
26. David Crystal, A Dictionary of Linguistics & Phonetics, Oxford, 1986, P.199: 'In its most general sense, The term refers to the whole process of morphological variation in the constitution of words, i.e. including the two main divisions of inflexion (word-variations Singaling GRAMMATICAL relationship) and derivation ((word-variations singaling LEXICAL relationships). In a more restricted sense, word-formation refers to the latter processes only these being sub-classified into such types as 'Compound" and 'Derivational'.
27. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸਿਧਾਂਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ: 455-56
28. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 469-70
29. ਜੇਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤਲਵਾੜਾ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਰਲ ਵਿਆਕਰਣ, ਬੋਧ-1, ਪੰਨਾ: 111
30. ਡਾ. ਵੇਦ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਚੀਮਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ-ਵਿਉਂਤ, ਪੰਨਾ 75
31. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ, ਪੰਨਾ: 42
32. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 46
33. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 48
34. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 48
35. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 68
36. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 38
37. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 38
38. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 76
39. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 76
40. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 75
41. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 98

42. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 98

43. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 99

ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ

4.1 ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ : ਜਾਣ ਪਹਿਚਾਣ

ਵਾਕ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸਰੀਰ ਵਾਕ ਤੋਂ ਚਲ ਕੇ ਧੁਨੀ ਦੀ ਇਕਾਈ ਉੱਪਰ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੀ ਆਤਮਾ ਉੱਪਰ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸਾਡਾ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਤੋਂ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਕਾਂ, ਧੁਨੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸਮੂਹ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਅਰਥ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਆਤਮਾ ਸ਼ਬਦ-ਅਰਥ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਸਰੀਰ (ਵਾਕ + ਸ਼ਬਦ + ਧੁਨੀ) ਹਨ, ਆਤਮਾ ਅਰਥ ਹਨ।¹

"ਅਰਥਗਤਯਥ : ਸ਼ਬਦਪ੍ਰਯੋਗ" ਭਾਵ, ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਅਰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਤੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਲਈ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਧਰ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਅਰਥ ਦਾ ਆਪਸੀ ਕੀ ਸਬੰਧ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਕਿਉਂ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ? ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਅੰਦਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਕਾਸ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਣਾਂ ਉਪਰ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੂਪ ਤੋਂ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।²

ਅਰਥ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦ ਨਿਰਜੀਵ ਹਨ। "ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂ ਦਾ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਹੈ।"³ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਭੌਤਿਕਤਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਮਾਨਸਿਕ ਹੁੰਦੀ ਹੋਈ ਅਮੂਰਤ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਹੋਂਦ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਵੀ ਕਾਫੀ ਕਰੀਬ ਹੈ।⁴ ਅਰਥ ਹੀ ਧੁਨੀ ਤੇ ਭਾਵਾਂਸ ਦਾ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਥ-ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਬਾਰੇ ਚਰਚਾ ਕਰਨਾ, ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦੇਖਣਾ ਅਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨਾ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨ ਦੀ ਖੋਜ ਆਦਿ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।⁵

ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਲਈ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਨੇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਕੋਸ਼ ਸ਼ਬਦ-ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਆਦਿ ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਸਬੂਤ ਹਨ। ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਮਨੋਰਥ ਆਪਣੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਸੰਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਕਈਆਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ:

1. ਇੱਕੋ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਅਰਥ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।
2. ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਇੱਕੋ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।
3. ਕਈਆਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਅੱਗੇ ਅੰਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ।
4. ਕਈਆਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿਰੋਧੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।
5. ਕਈਆਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰਥ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਆਦਿ।⁶

ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਭਿੰਨ ਪਰਤਾਂ (Shades of meaning) ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਡਾ.

ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ ਨੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

1. ਸ਼ਬਦ ਮੂਲਕ ਅਰਥ ਅਤੇ ਪ੍ਰਾਸੰਗਿਕ ਅਰਥ (Contextual meaning)
2. ਸਾਮਾਨਾਰਥਕਤਾ (Synonymy)
ਵਿਰੋਧਾਰਥਕਤਾ (Antonymy)
3. ਬਹੁਅਰਥਕ (Polysemy)
ਸਮੂਹਅਰਥਕ (Hyponymy)
4. ਸਮਨਾਮ ਸ਼ਬਦ (Homophones)⁷

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਉਹ ਪਹਿਲੂ ਜੋ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਧਿਐਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹੈ ਉਸਨੂੰ ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਾਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਉਹ

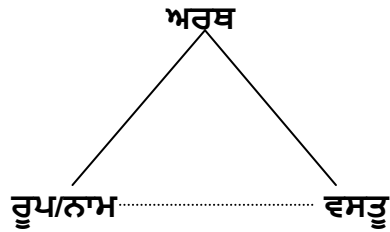
ਵਿਗਿਆਨ ਹੈ ਜੋ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨਾਲ (meaning of meaning) ਸਬੰਧਤ ਹੈ। "ਧੁਨੀ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਰੀਰ ਹੈ ਤਾਂ ਅਰਥ ਉਸਦੀ ਆਤਮਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਇਸ ਦੇ ਅਰਥ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਰਥ, ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਇਕਾਈ ਹੈ।"⁸

ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼ ਦੇ ਕਰਤਾ ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਸ਼ ਵਿੱਚ "ਅਰਥ ਦੇ ਅਰਥ, ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਭਾਵ, ਪਦ ਦਾ ਤਾਤਪਰਯ, ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਜਾਂ ਮਤਲਬ ਫਲ ਨਤੀਜਾ ਆਦਿ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।"⁹

ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ "ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਾਰਥਕ ਧੁਨੀ ਸਮੂਹ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸੁਣਨ ਜਾਂ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਜੋ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਜਿਹੜੇ ਬਿੰਬ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਰਥ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"¹⁰

4.2 ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦਾ ਸੰਬੰਧ:

ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਆਕਰਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਿੰਦੂ ਇਸ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਅਧਾਰਿਤ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਵਾਕ ਵਿਉਂਤ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀ ਮੂਲ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਇੱਕ ਚਿਹਨ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਦੋ ਭਾਗ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਰੂਪ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦਾ ਨਾਂ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਆਰੰਭਕ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਉਹ ਵਸਤੂ, ਜਿਸ ਵੱਲ ਸ਼ਬਦ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦਾ ਹੈ ਦਾ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਕੀ ਹੈ? ਆਰੰਭਕ ਚਿੰਤਨਾਂ ਲਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਅਤੇ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਨਾਮਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਇਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ - ਇਹ ਵਸਤਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਕੁਦਰਤੀ ਹਨ ਜਾਂ ਰਵਾਇਤੀ? ਇਸੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਉੱਤਰ ਨਾਲ ਇੱਕ ਸਪਸ਼ਟੀਕਰਨ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਆਪਹੁਦਰਾ ਹੈ ਕੁਦਰਤੀ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪਰਵਰਤਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਨਾਮ ਵਸਤੂ ਜਾਂ ਰੂਪ। ਵਿਚਾਰ ਦੇ ਇਸ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇਸ ਹੇਠਲੇ ਚਿੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

ਇਸ ਚਿੱਤਰ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਰੂਪ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਨੂੰ ਜੋੜਨ ਵਾਲੀ ਰੇਖਾ ਬੰਦੀਆਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੰਬੰਧ ਸਿੱਧਾ ਨਹੀਂ ਅਸਿੱਧਾ ਹੈ। ਰੂਪ ਵਸਤੂ ਨਾਲ ਇੱਕ ਵਿਚਲੇ ਰਾਹੀਂ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਅਰਥ ਸੰਕਲਪ ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਇਹ ਚਿੱਤਰ ਇਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ : ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵਿਚਲੇ ਸੰਜੋਗ ਦਾ ਪਰਿਣਾਮ ਹੈ।"¹¹

ਭਾਰਤੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਅਰਥ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਰਤੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਵਿਚਾਰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਅਰਥ ਬਾਰੇ ਮੁੱਖ ਭਾਰਤੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਤਿੰਨ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਅਧੀਨ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

4.2.1 ਅਪੇਹ ਸਿਧਾਂਤ: ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੀ ਉਪਜ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਬੋਧੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਪੇਹ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ, 'ਨਿਕਾਰਨਾ'। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿੱਚੋਂ ਅਰਥ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਨਿਕਾਰਨ ਜਾਂ ਨਿਖੇਧ ਸਦਕਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦਾ ਨਾਂ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉਸੇ ਵਰਗ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਨਿਕਾਰਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ 'ਘੋੜਾ' ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਪੇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਪਸ਼ੂ ਘੋੜਾ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਿਕਾਰਨ ਨਾਲ ਅਸਲੀ ਅਰਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

4.2.2 ਸਫੇਟ ਸਿਧਾਂਤ: ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਅਚਾਰੀਆ ਭਰਤਰੀ ਹਰੀ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਜਾਂ ਵਾਕ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਮੰਨਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇੱਕ ਅਰਥ-ਪੂਰਨ ਇਕਾਈ ਮੰਨ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕਾਈ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਧੁਨੀ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸੰਪੂਰਨ ਵਾਕ ਵੀ। ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਬਹੁਤ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਸਫੇਟ ਇੱਕ ਸੰਕੇਤ ਹੈ ਜੋ ਧੁਨੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਵਿਅਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਹਰ ਧੁਨੀ ਸਫੇਟ ਲਈ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਹੈ। ਸੰਖੇਪ ਵਿੱਚ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਫੇਟ ਅਰਥ ਦਾ ਬਣਿਆ ਬਣਾਇਆ ਮਾਡਲ ਹੈ। ਜੇ ਬਾਕੀ ਧੁਨੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਹੋਂਦ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

4.2.3 ਧਵਨੀ ਜਾਂ ਧੁਨੀ ਸਿਧਾਂਤ : ਧੁਨੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਵਕਤਾ ਆਨੰਤ ਵਰਧਨ ਸੀ। ਧੁਨੀ ਸਿਧਾਂਤ ਸ਼ਬਦ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਆਨੰਦਵਰਧਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਕੋਸ਼ੀ (ਅਭਿਧਾ) ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਿਤ (ਲਕਸ਼ਣਾਂ) ਅਰਥ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕਾਮਯਾਬ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੁਝਾਊ ਅਰਥ (ਵਿਅੰਜਨਾਂ) ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਸਲਨ ਇੱਕ ਵਾਕ, "ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਗੰਗਾ ਹੈ" ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਅਰਥ (ਅਭਿਧਾ) ਰਾਹੀਂ ਸੰਚਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਗੰਗਾ ਇੱਕ ਦਰਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਦਰਿਆ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਆਏ ਸ਼ਬਦ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਅਰਥਾਂ (ਲਕਸ਼ਣਾਂ) ਅਰਥਾਤ "ਘਰ ਵਿੱਚ ਗੰਗਾ ਹੈ" ਤੋਂ ਭਾਵ 'ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ' ਦੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਗੰਗਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਹੀ ਸੰਚਾਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਅਸੀਂ ਗੰਗਾ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਸਾਂਤੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਘਰ ਪਵਿੱਤਰ, ਸਾਂਤ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੈ। ਗੰਗਾ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸੁਝਾਊ ਅਰਥ ਜਾਂ ਵਿਅੰਜਨਾ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੁਲਝਾਉਣ ਦੇ ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਨੂੰ ਧੁਨੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਆਨੰਦਵਰਧਨ ਦੇ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਅਰਥ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਾਲੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਧੁਨੀ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।¹²

4.3 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਅਰਥ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਾਵਿ ਬਣਤਰ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਛੋਟੇ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਵਾਕ ਲਗਭਗ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਵਿੱਚ ਸੰਪੂਰਨ ਹਨ। "ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ

ਕਲਪਿਤ ਗੁਣਵਾਚਕ ਨਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਹਨ¹³ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਚਿਤਰਣ ਲਈ ਸਤੋਤ੍ਰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਵਾਂ, ਗੁਣਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਗਣਨਾ-ਸੂਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸੀਮਾਬੱਧ ਰੱਖਣ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਅਰਥ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਅਪੋਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨੀ ਜੇਫਰੀ ਲੀਚ ਦੀ ਪੁਸਤਕ Semantics ਵਿੱਚ ਦੱਸੇ ਗਏ ਸੱਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਰਥ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

1. ਅਪੋਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ 2. ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ 3. ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨੀ ਜੇਫਰੀ ਲੀਚ ਦੀ ਪੁਸਤਕ Semantics ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦੱਸੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

4.3.1 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਅਪੋਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਤੋਂ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਬੋਧੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਵਲੋਂ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਿਧਾਂਤ 'ਅਪੋਹ ਸਿਧਾਂਤ' ਵਾਂਗ 'ਨਕਾਰਤਾਮਕ ਸ਼ੈਲੀ' ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੈ। ਅਪੋਹ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ 'ਨਿਕਾਰਨਾ'। ਬੋਧੀ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦਾ ਮੱਤ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚੋਂ ਅਰਥ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਗੋਂ ਇਸ ਸਬੰਧ ਨੂੰ ਨਿਕਾਰਨ ਜਾਂ ਨਿਖੇਧ ਸਦਕਾ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦਾ ਨਾਂ ਪੁਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਉਸੇ ਵਰਗ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਨਿਕਾਰਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ 'ਤੇਤਾ' ਦਾ ਉਚਾਰਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਪੋਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਪੰਛੀ ਤੇਤਾ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਨਿਕਾਰਨ ਨਾਲ ਅਸਲੀ ਅਰਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਨਕਾਰਤਾਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਗੁਣ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਣਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ-

1. ਨ ਸਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਭਰਮੰ॥ ਨ ਭਿਤ੍ਰੈ॥੯੯॥

2. ਨ ਕਰਮੰ॥ ਨ ਕਾਏ॥੧੦੦॥
3. ਨ ਚਿਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥੧੦੧॥
4. ਨ ਪੇਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਪੁਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਸਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮ੍ਰਿਤ੍ਰੈ॥
ਨ ਤਾਤੈ॥ ਨ ਮਾਤੈ॥ ਨ ਜਾਤੈ॥ ਨ ਪਾਤੈ॥੧੪੮॥
5. ਨ ਰਾਗੇ॥ ਨ ਰੰਗੇ॥ ਨ ਰੂਪੇ॥ ਨ ਰੇਖੇ॥੧੯੫॥

ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ 'ਨਿਖੇਧਾਤਮਕ'। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਂਵਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ 'ਅ' ਅਗੇਤਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

1. ਅਭੰਗ ਹੈਂ॥ ਅਨੰਗ ਹੈਂ॥
ਅਭੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਲੇਖ ਹੈਂ॥੧੩੩॥
2. ਅਭਰਮ ਹੈਂ॥ ਅਕਰਮ ਹੈਂ॥
ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥ ਜੁਗਾਦਿ ਹੈਂ॥੧੩੪॥
3. ਅਨਾਸ ਹੈਂ॥ ਉਦਾਸ ਹੈਂ॥
ਅਧੰਧ ਹੈਂ॥ ਅਬੰਧ ਹੈਂ॥੧੩੬॥
4. ਅਭਗਤ ਹੈਂ॥ ਬਿਰਕਤ ਹੈਂ॥
ਅਨਾਸ ਹੈਂ॥ ਪ੍ਰਕਾਸ ਹੈਂ॥੧੩੭॥
5. ਅਲਿਖ ਹੈਂ॥ ਅਦਿਖ ਹੈਂ॥੧੩੮॥
6. ਅਢਾਹ ਹੈਂ॥ ਅਗਾਹ ਹੈਂ॥੧੩੯॥
7. ਅਸੰਭ ਹੈਂ॥ ਅਗੰਭ ਹੈਂ॥
ਅਨੀਲ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥੧੪੦॥
8. ਅਨਿਤ ਹੈਂ॥ ਸੁਨਿਤ ਹੈਂ॥
ਅਜਾਤ ਹੈਂ॥ ਅਜਾਦਿ ਹੈਂ॥੧੪੧॥

9. ਅਰੂਪ ਹੈ॥ ਅਨੂਪ ਹੈ॥
ਅਜੂ ਹੈ॥ ਅਭੂ ਹੈ॥੨੯॥
10. ਅਗੰਮ ਹੈ॥ ਅਜੰਮ ਹੈ॥
ਅਭੂਤ ਹੈ॥ ਅਛੂਤ ਹੈ॥੪੦॥
11. ਅਲੋਕ ਹੈ॥ ਅਸੋਕ ਹੈ॥
ਅਕਰਮ ਹੈ॥ ਅਭਰਮ ਹੈ॥੪੧॥
12. ਅਲਾਹ ਹੈ॥ ਅਜਾਹ ਹੈ॥
ਅਨੰਤ ਹੈ॥ ਮਹੰਤ ਹੈ॥੩੮॥
13. ਅਧੰਧ ਹੈ॥ ਅਬੰਧ ਹੈ॥੩੬॥
14. ਅਜੀਤ ਹੈ॥ ਅਭੀਤ ਹੈ॥
ਅਬਾਹ ਹੈ॥ ਅਗਾਹ ਹੈ॥੪੨॥
15. ਅਨਾਥੇ॥ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥ ਅਜੋਨੀ॥ ਅਮੋਨੀ॥੧੯੪॥
16. ਅਭੂ॥ ਅਜੂ॥ ਅਨਾਸ॥ ਅਕਾਸ॥੧੯੦॥
17. ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਠਾਮੇ॥
ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਜੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੰਜੇ॥੪॥
18. ਅਦੇਸੰ ਅਦੇਸੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੇਸੇ॥੧੮॥
19. ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਥੇ॥੪੬॥
20. ਅਭੇਖੀ ਅਭਰਮੀ ਅਭੇਗੀ ਅਭੁਗਤੇ॥੫੩॥
21. ਅਛੇਦੀ ਅਭੇਦੀ ਅਨਾਮੰ ਅਕਾਮੰ॥੬੧॥
22. ਅਗਾਧੇ ਅਬਾਧੇ॥੬੪॥
23. ਅਖਿਜੇ ਅਭਿਜੇ॥੭੨॥
24. ਅਢਾਹ ਅਗਾਹ ਅਕਾਮ ਅਨਾਮ॥੧੯੩॥

25. ਅਜੈ॥ ਅਲੈ॥ ਅਭੈ॥ ਅਬੈ॥੧੮੯॥

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ 'ਨ੍ਰਿ' ਅਗੋਤਰ ਲਾ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਉਘਾੜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਨਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਕਾਮੇ॥੧੧॥

ਨ੍ਰਿਭੰਗੀ ਸਰੂਪੇ॥ ਸਰਬੰਗੀ ਅਨੂਪੇ॥੧੪੭॥

ਨ੍ਰਿਸਾਕੰ ਸਰੀਕ ਹੈ॥੧੪੯॥

ਨ੍ਰਿਨਾਮੇ॥ ਅਕਾਮੇ॥੯੫॥

ਨ੍ਰਿਬੂਝ ਹੈਂ॥ ਅਸੂਝ ਹੈਂ॥੩੭॥

ਅਲੀਕ ਹੈਂ॥ ਨ੍ਰਿਸਰੀਕ ਹੈਂ॥੩੯॥

ਨ੍ਰਿਲੰਭ ਹੈਂ॥ ਅਸੰਭ ਹੈਂ॥੩੯॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਧਾਮੈ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਬਾਮੇ॥੧੮॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਧਾਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਘਾਤੇ॥੧੧॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਧੂਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੂਤੇ॥੧੨॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਤਾਪੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਥਾਪੇ॥੧੩॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਸਾਕੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਬਾਕੇ॥੨੫॥

4.3.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਅਰਥ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਰਥ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਦਾ ਦੂਜਾ ਆਧਾਰ ਅਰਥ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ (1) ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ (2) ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ ਸ਼ਬਦ (3) ਬਹੁਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ (4) ਸਮਨਾਮੀ ਸ਼ਬਦ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ :

4.3.2.1 ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ: "ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਜਦੋਂ ਵਿਭਿੰਨ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਸਰੂਪ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਅਰਥ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦਾਂ

ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"¹⁴ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਹੈ। ਜਿਸਦਾ ਵਰਨਣ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

1. ਨਿਰਭਉ:

ਨਿਰਭਉ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਭੈ ਰਹਿਤ, ਨਿਡਰ, ਬੇਖੇਫ ਦੇ ਹਨ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕਿਸੇ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹਸਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਆਪ ਸਰਬ-ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ, ਇੱਕ ਵਿਆਪਕ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਸੱਤਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਉਸ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਆਪ ਸਾਰਿਆਂ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸ਼ਾਸਕ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ, ਉਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਡਰ ਜਾਂ ਭਉ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਡਰ ਜਾਂ ਭਉ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਹ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਵੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਾਂ ਮਿੱਤਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਡਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਕਾਮਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਅਜਿੱਤ-ਅਬਿਨਾਸੀ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਨਿਰਭਉ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

1. ਅਜੈ॥ ਅਲੈ॥
ਅਭੈ॥ ਅਬੈ॥੧੮੯॥
2. ਨਮਸਤੰ ਅਜੀਤੇ॥
ਨਮਸਤੰ ਅਭੀਤੇ॥੬॥
3. ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਸਾਕੇ॥
ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਬਾਕੇ॥੨੫॥
4. ਨਾ ਸਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥
ਨ ਭਰਮੰ॥ ਨ ਭਿਤ੍ਰੈ॥੯੯॥

5. ਕਿ ਬ੍ਰਹਮ ਸਰੂਪੇ॥
ਕਿ ਅਨਭਉ ਅਨੂਪੇ॥੧੦੬॥
6. ਮੁਨਿ ਗਨ ਪ੍ਰਨਾਮ॥
ਨਿਰਭੈ ਨ੍ਰਿਕਾਮ॥੯੨॥

2. ਵਿਨਾਸ਼ ਰਹਿਤ:

ਵਿਨਾਸ਼ ਰਹਿਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਸ ਨਾ ਹੋ ਸਕੇ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਹਸਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸਦੀਵੀ ਅਤੇ ਸਥਿਰ ਹੈ। ਵਿਧੀ ਦਾ ਵਿਧਾਨ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਸ਼ਟ ਜਾਂ ਖਤਮ ਹੋਣਾ ਵੀ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੈ। ਜਿਹੜੀ ਹਸਤੀ ਪੈਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਹ ਨਾਸ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀਆਂ ਸੀਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਮੁਕਤ ਵਿਨਾਸ਼-ਰਹਿਤ ਅਕਾਲ ਮੂਰਤਿ ਹੈ। ਸਭ ਸੰਸਾਰ ਕਾਦਰ ਦੀ ਕੁਦਰਤ ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੈ।

1. ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਜੇ॥
ਨਮਸਤੰ ਅਭੰਜੇ॥੪॥
2. ਅਨਾਸ ਹੈ॥ ਉਦਾਸ ਹੈ॥੧੩੬॥
3. ਨ੍ਰਿਭੰਗੀ ਸਰੂਪੇ॥
ਸਰਬੰਗੀ ਅਨੂਪੇ॥੧੪੭॥
4. ਤ੍ਰਿਭੁਗਤ ਸਰੂਪ ਹੈਂ॥
ਅਛਿਜ ਹੈਂ॥ ਅਛੂਤ ਹੈਂ॥੧੩੦॥
5. ਨਮਸਤੰ ਨਿਧਾਤੇ॥
ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਘਾਤੇ॥੧੧॥
6. ਅਨਾਥੇ॥ ਪ੍ਰਮਾਥੇ॥
ਅਜੇਨੀ॥ ਅਮੇਨੀ॥੧੯੪॥

7. ਹਰਿ ਨਰ ਅਖੰਡ॥

ਬਰ ਨਰ ਅਮੰਡ॥੧੬੨॥

8. ਅਜੈ॥ ਅਲੈ॥

ਅਭੈ॥ ਅਬੈ॥੧੮੯॥

3. ਸੰਘਾਰਕ:

ਸੰਘਾਰਕ ਤੋਂ ਭਾਵ ਨਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਜਗਤ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅੰਤ ਸੰਤੁਲਨ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਖਤਮ ਵੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਖਪਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਸੁਕਾਉਣ ਵਾਲਾ, ਦਲਣ ਵਾਲਾ, ਕਾਲ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੈ। ਪਾਲਣ ਪੋਸ਼ਣ ਤੇ ਸੰਘਾਰ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਹੀ ਭਾਗ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਹੜਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਖਤਮ ਵੀ ਉਹੀ ਕਰੇਗਾ।

1. ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਰਤਾ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਹਰਤਾ॥੨੭॥

2. ਕਰੁਣਾਲਯ ਹੈਂ॥ ਅਰਿ ਘਾਲਯ ਹੈਂ॥੧੭੧॥

3. ਨਰ ਨਾਇਕ ਹੈਂ॥

ਖਲ ਘਾਇਕ ਹੈਂ॥੧੮੦॥

4. ਅਰਿ ਬਰ ਅਗੰਜ॥

ਹਰਿ ਨਰ ਪ੍ਰਭੰਜ॥੧੬੧॥

5. ਸਰਬ ਪਾਲਕ ਸਰਬ ਘਾਲਕ॥

ਸਰਬ ਕੇ ਪੁਨਿ ਕਾਲ॥੧੯॥

6. ਕਿ ਸਰਬੰ ਕਲੀ ਹੈਂ॥

ਕਿ ਸਰਬੰ ਦਲੀ ਹੈਂ॥੧੧੦॥

7. ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੰਗੇ॥
ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੰਗੇ॥੨੨॥
8. ਸਰਬ ਗੰਤਾ ਸਰਬ ਹੰਤਾ॥
ਸਰਬ ਤੇ ਅਨਭੇਖ॥੮੬॥
9. ਨਮੋ ਨਰਕ ਨਾਸੇ॥
ਸਦੈਵੰ ਪ੍ਰਕਾਸੇ॥੧੪੫॥
10. ਹਰੀਫੁਲ ਸਿਕੰਨ ਹੈਂ॥
ਹਿਰਾਸੁਲ ਫਿਕੰਨ ਹੈਂ॥੧੫੩॥
11. ਖਲ ਖੰਡਨ ਹੈਂ॥
ਮਹਿ ਮੰਡਨ ਹੈਂ॥੧੭੧॥
12. ਕਿ ਨਰਕੰ ਪ੍ਰਣਾਸ ਹੈਂ॥
ਪ੍ਰਿਥੀਉਲ ਪ੍ਰਵਾਸ ਹੈਂ॥੧੩੦॥
13. ਹਰੀਅੰ ਕਰੀਅੰ॥
ਕਰੀਮੁਲ ਰਹੀਮੇ॥੧੯੮॥
14. ਨਮੋ ਸਰਬ ਸੇਖੰ॥
ਨਮੋ ਸਰਬ ਪੇਖੰ॥੨੭॥
15. ਸਦਾ ਸਚਿਦਾਨੰਦ॥
ਸਰਬੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ॥੫੮॥
16. ਬ੍ਰਹਮੰਡਸ ਹੈਂ॥
ਖਲ ਖੰਡਸ ਹੈਂ॥੧੭੬॥

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰਤਾ, ਘਾਲਯ, ਘਾਲਕ, ਘਾਇਕ, ਦਲੀ, ਨਾਸੇ, ਪ੍ਰਣਾਸ, ਹਰੀਅੰ, ਸੇਖੰ, ਪ੍ਰਣਾਸੀ, ਖੰਡਸ ਆਦਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੰਘਾਰਕ ਗੁਣ ਦੇ ਅਰਥ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ।

4. ਕਿਰਪਾਲੂ:

ਕਿਰਪਾਲੂ ਤੋਂ ਭਾਵ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ/ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਦਾ ਦਿਆਲੂ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾਲੂ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਇਕਸਾਰ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ, ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਸਭ ਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਰੁਣਾ ਦਾ ਘਰ ਹੋਣ ਦੇ ਫਲਸਰੂਪ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਦਿਆਲੂ ਸੁਆਮੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਾਰੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀਆਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

1. ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥੨॥
2. ਨਮਸਤੰ ਉਦਾਰੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਪਾਰੇ॥੮॥
3. ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਦਿਆਲੇ॥੧੯॥
4. ਨਮਸਤੰ ਰਹੀਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਕਰੀਮੇ॥੨੫॥
5. ਕਰੁਣਾਲਯ ਹੈ॥ ਅਰਿ ਘਾਲਯ ਹੈ॥੧੭੧॥
6. ਕਰੁਣਾਕਾਰ ਹੈ॥ ਬਿਸ੍ਰੰਭਰ ਹੈ॥੧੭੫॥
7. ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਮ੍ਰਿਤ ਹੈ॥ ਕਰੁਣਾਕ੍ਰਿਤ ਹੈ॥੧੭੮॥
8. ਦੁਕਾਲੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ॥ ਦਿਆਲੰ ਸਰੂਪੇ॥੧੯੯॥

5. ਅਲਖ:

ਅਲਖ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਨਾ ਜਾਵੇ ਭਾਵ ਜੋ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਲਖ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਮਨੁੱਖੀ ਬੁੱਧੀ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਲਖ ਹੈ। ਉਹ ਅਲਖ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹਰ ਵਸਤੂ ਅੰਦਰ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਕੋਈ ਸ਼ੈ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਕਣ-ਕਣ ਵਿੱਚ ਵਸ ਰਿਹਾ ਹੈ।

1. ਅਲਿਖ ਹੈ॥ ਅਦਿਖ ਹੈ॥੧੩੮॥
2. ਆਡੀਠ ਧਰਮ॥ ਅਤਿ ਢੀਠ ਕਰਮ॥੧੭੦॥

3. ਪਰੰ ਪਰਮ ਈਸ ਹੈ॥
ਸਮਸਤੁਲ ਅਦੀਸ ਹੈ॥੧੫੭॥
4. ਧਰਮ ਧਾਮ ਸੁ ਭਰਮ ਰਹਤ
ਅਭੂਤ ਅਲਖ ਅਭੇਸ॥੮੪॥
5. ਅਲੇਕ ਹੈ॥ ਅਸੇਕ ਹੈ॥
ਅਕਰਮ ਹੈ॥ ਅਭਰਮ ਹੈ॥੪੧॥

6. ਪਵਿੱਤਰ:

ਪਵਿੱਤਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਸੁੱਧ, ਨਿਰਮਲ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪਵਿੱਤਰ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸਿਰਜਣਾ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਹੀ ਅੰਸ਼-ਮਾਤਰ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵੈਰ ਨਹੀਂ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ ਸਿਰਜਨ ਸਰੂਪ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜਣਾ ਦਾ ਕਦੀ ਵੈਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਸਭ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕੇ ਜਿਹਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਭੇਦ-ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

1. ਪਰਮ ਰੂਪ ਪੁਨੀਤ॥
ਮੂਰਤਿ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖੁ ਅਪਾਰ॥੮੩॥
2. ਨ ਚਿਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥
ਪਰੇ ਹੈ॥ ਪਵਿਤ੍ਰੈ॥੧੦੧॥
3. ਕਿ ਪਾਕ ਬਿਐਬ ਹੈ॥
ਕਿ ਗੈਬੁਲ ਗੈਬ ਹੈ॥੧੦੮॥

7. ਅਥਾਹ:

ਅਥਾਹ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਥਾਹ ਨਾ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ ਭਾਵ ਜੇ ਬੇਅੰਤ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਉਸਦੀ ਥਾਹ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਹੀ ਅਨੁਭਵ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਹਸਤੀ ਹੈ ਜੋ ਸਦੀਵੀ ਅਤੇ

ਸਥਿਰ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੁਆਮੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ, ਨਰ-ਨਾਰੀਆਂ ਅਤੇ ਰਾਕਸ਼ ਆਦਿਕ ਉਸ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹਨ। ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਵੀ ਉਸ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ 'ਅਥਾਹ ਰੂਪ' ਵਿੱਚ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੀ ਹੈ।

1. ਨਮਸਤੰ ਅਛੇਦੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਗਾਧੇ॥
2. ਨਮਸਤੰ ਉਦਾਰੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਪਾਰੇ॥੮॥
3. ਅਜੀਤ ਹੈਂ॥ ਅਭੀਤ ਹੈਂ॥
ਅਬਾਹ ਹੈਂ॥ ਅਗਾਹ ਹੈਂ॥੪੨॥
4. ਅਮੀਕ ਹੈਂ॥ ਰਫੀਕ ਹੈਂ॥
ਅਧੰਧ ਹੈਂ॥ ਅਬੰਧ ਹੈਂ॥੩੬॥
5. ਨਮਸਤੰ ਅਨੰਤੇ॥
ਨਮਸਤੰ ਮਹੰਤੇ॥੨੬॥
6. ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਪਸਾ ਹੈਂ॥
ਕਿ ਆਤਮ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈਂ॥੧੬੦॥

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਗਾਧੇ, ਅਪਾਰੇ, ਅਗਾਹ, ਅਮੀਕ, ਅਨੰਤੇ, ਅਮਿਤੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਥਾਹ ਦੇ ਗੁਣ ਦਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ।

8. ਬੇਘਰ:

ਬੇਘਰ ਤੋਂ ਭਾਵ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਘਰ ਨਹੀਂ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਕੋਈ ਘਰ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਮੂਰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਮੰਦਰ ਜਾਂ ਸਥਾਨ ਵਿੱਚ ਸਥਾਪਿਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

1. ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਦੇਸੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਭੇਸੇ॥੧੦॥
2. ਅਦੇਸੰ ਅਦੇਸੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੇਸੇ॥੧੮॥
3. ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਧਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਬਾਮੇ॥੧੮॥

4. ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਠਾਮੇ॥੪॥
5. ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੰ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਧਾਮੰ॥੫॥
6. ਅਲਾਹ ਹੈਂ॥ ਅਜਾਹ ਹੈਂ॥
ਅਨੰਤ ਹੈਂ॥ ਮਹੰਤ ਹੈਂ॥੩੮॥

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨ੍ਰਿਦੇਸ਼ੇ, ਅਦੇਸ਼ੇ, ਨਿਧਾਮੇ, ਅਠਾਮੇ, ਅਧਾਮੰ, ਅਜਾਹ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਬੋਘਰ ਦੇ ਅਰਥ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ।

9. ਪਰਵਰਦਗਾਰ:

ਪਰਵਰਦਗਾਰ ਸ਼ਬਦ ਫ਼ਾਰਸੀ ਦਾ ਹੈ। ਪਰਵਰਦਗਾਰ ਦਾ ਮਤਲਬ ਪਾਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਿਫ਼ਤੀ (ਗੁਣ ਵਾਚਕ) ਨਾਂ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਸਭ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਭ ਨੂੰ ਪਾਲਦਾ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਦਾ ਪੋਸ਼ਣ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

1. ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥
ਨਮੋ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥੨੦॥
2. ਨਮੋ ਸਰਬ ਸੇਖੰ॥
ਨਮੋ ਸਰਬ ਪੇਖੰ॥੨੧॥
3. ਨ੍ਰਿਪ ਨਾਇਕ ਹੈਂ॥
ਸਰਬ ਪਾਇਕ ਹੈਂ॥੧੮੧॥
4. ਕਰੁਣਾਕਾਰ ਹੈਂ॥
ਬਿਸੰਭਰ ਹੈਂ॥੧੭੫॥
5. ਸਰਬ ਲਾਇਕ ਸਰਬ ਘਾਇਕ॥
ਸਰਬ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ॥੮੫॥

6. ਗਨੀਮੁਲ ਸਿਕਸਤੈ॥

ਗਰੀਬੁਲ ਪਰਸਤੈ॥੧੨੨॥

7. ਸਰਬ ਭਰਣਾਢਯ॥

ਅਨਡੰਡ ਬਾਢਯ॥੯੩॥

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਲੇ, ਪੇਖੰ, ਪਾਇਕ, ਬਿਸੰਭਰ, ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ, ਪਰਸਤੈ, ਭਰਣਾਢਯ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪਰਵਰਦਗਾਰਤਾ ਦੇ ਅਰਥ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ।

10. ਮਿੱਤਰ/ਸਾਥੀ:

ਮਿੱਤਰ ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰਾ ਤੇ ਸੁਖਦਾਈ ਸ਼ਬਦ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕੇਵਲ ਉਚਾਰਨ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਇੱਕ ਅਤਿ ਨਿੱਘਾ ਖੇੜਾ ਪਸਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿੱਚ ਸਾਡੇ ਸਭ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ, ਭਰਾਵਾਂ, ਧੀਆਂ, ਪੁੱਤਰਾਂ ਆਦਿ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਬੰਧ ਕਾਇਮ ਹੀ ਮੈਤ੍ਰੀ-ਭਾਵ ਉੱਤੇ ਹਨ। ਜਿਥੇ ਇਹ ਭਾਵ ਨਹੀਂ, ਉਥੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ

1. ਨ ਸਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥

ਨ ਭਰਮੰ॥ ਨ ਭਿਤ੍ਰੈ॥੯੯॥

2. ਅਮੀਕ ਹੈਂ॥ ਰਫੀਕ ਹੈਂ॥

ਅਧੰਧ ਹੈਂ॥ ਅਬੰਧ ਹੈਂ॥੧੫੧॥

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਤ੍ਰੈਂ, ਰਫੀਕ ਸ਼ਬਦ ਮਿੱਤਰ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ।

11. ਦੁਸ਼ਮਣ:

ਦੁਸ਼ਮਣ ਫ਼ਾ ਸੰਗਯਾ-ਵੈਰੀ, ਸ਼ਤ੍ਰੂ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਭ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸਾਰੀ ਸਿਰਜਣਾ ਉਸ ਦਾ ਹੀ ਅੰਸ਼-ਪਾਤਰ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅਰਿ, ਰਿਪੁ, ਸਤ੍ਰੈ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਸਤਹੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਦੁਸ਼ਮਣ/ਵੈਰੀ ਦੇ ਅਰਥ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੁਸ਼ਟ ਅਰਥਾਤ ਅਮਾਨਵੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ।

1. ਨ ਸਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥
ਨ ਭਰਮ॥ ਨ ਤਿਤ੍ਰੈ॥੯੯॥
2. ਅਗੰਜੁਲ ਗਨੀਮ ਹੈ॥
ਰਜਾਇਕ ਰਹੀਮ ਹੈ॥੧੫੪॥
3. ਰਿਪੁ ਤਾਪਨ ਹੈ॥
ਜਪੁ ਜਾਪਨ ਹੈ॥੧੮੨॥
4. ਅਰਿ ਬਰ ਅਗੰਜ॥
ਹਰਿ ਨਰ ਪ੍ਰਭੰਜ॥੧੬੧॥

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤ੍ਰੈ, ਗਨੀਮ, ਰਿਪੁ, ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ।

12. ਰੂਪ ਰਹਿਤ/ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ:

ਰੂਪ ਰਹਿਤ ਤੋਂ ਭਾਵ ਜਿਸਦਾ ਕੋਈ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ ਜੋ ਰੂਪ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਕੋਈ ਰੂਪ ਜਾਂ ਰੰਗ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਸਰੀਰ ਰਹਿਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਤਮਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਤਮਾ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਰੀਰ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਰੀਰ ਤੇ ਆਤਮਾ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਉਸ ਦੇ ਰੂਪ (ਨ ਰੂਪੇ, ਅਰੂਪ, ਅਕਾਏ), ਰੰਗ (ਅਰੰਗ, ਅਬਰਨ, ਨ ਰੰਗੇ), ਜਨਮ (ਅਜਾਏ, ਅਸਰਗ, ਅਜਨਮ, ਅਭੂ, ਨ੍ਰਿਬਾਮ), ਮਰਨ (ਅਮਰਨ, ਅਨੰਤ, ਅਮ੍ਰਿਤਾ ਮ੍ਰਿਤ, ਕਾਲਹੀਨ, ਅਲੈ, ਅਨਾਸ), ਜੂਨਾਂ (ਅਜੇਨਿ, ਅਜੇਨੀ, ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ, ਜਨਮ-ਮਰਨ ਬਿਹੀਨ), ਨਾਮ (ਨ੍ਰਿਨਾਮ, ਨਾਮ-ਬਿਹੀਨ), ਭੇਸ (ਅਭੇਸ, ਅਭੇਖ, ਆਭਿਜ ਭੇਖ, ਸਰਬਤ੍ਰ ਭੇਸੈ), ਭੇਦ (ਅਭੇਵ, ਅਭੇਦ), ਚਿੱਤਰ (ਅਲੇਖ, ਅਲੀਕ, ਨ ਚਿਤ੍ਰੈ), ਦਿੱਖ (ਅਦਿਖ, ਅਲੇਕ, ਅਦ੍ਰਿਸੈ), ਆਕਾਰ (ਅਮੀਕ, ਅਮਿਤ, ਅਮਾਨ, ਅਪਾਰ) ਆਦਿ ਨੂੰ

ਨਾਂਹਵਾਚੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਨਾਂਹਵਾਚੀ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਪਰਮਾਤਮਾ/ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੇ
 'ਨਿਰਗੁਣ' ਸਰੂਪ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਾਂਹ-ਵਾਚਕਤਾ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

1. ਅਰੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥
 ਅਜੂ ਹੈਂ॥ ਅਭੂ ਹੈਂ॥੨੯॥
2. ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਮੇ॥
 ਸਮਸਤੀ ਸਰੂਪੇ॥੪੯॥
3. ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਏ॥
 ਨਮਸਤੰ ਅਜਾਏ॥੩॥
4. ਨਮਸਤੰ ਅਭੇਖੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਲੇਖੇ॥੩॥
5. ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਨਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਕਾਮੇ॥
 ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਧਾਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਘਾਤੇ॥੧੧॥
6. ਨਮਸਤੰ ਅਜਾਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਪਾਤੇ॥੧੭॥
7. ਅਦੇਸੰ ਅਦੇਸੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੇਸੇ॥
 ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਧਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਬਾਮੇ॥੧੮॥
8. ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਸਾਕੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਬਾਕੇ॥੨੫॥
9. ਅਲੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਭੇਖ ਹੈਂ॥
 ਅਨਾਮ ਹੈਂ॥ ਅਕਾਮ ਹੈਂ॥੩੦॥
10. ਅਨੀਲ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥੩੩॥
11. ਅਜਨਮ ਹੈਂ॥ ਅਬਰਨ ਹੈਂ॥
 ਅਭੂਤ ਹੈਂ॥ ਅਭਰਨ ਹੈਂ॥੩੪॥
12. ਅਗੰਮ ਹੈਂ॥ ਅਜੰਮ ਹੈਂ॥
 ਅਭੂਤ ਹੈਂ॥ ਅਛੂਤ ਹੈਂ॥੪੦॥

13. ਅਲੋਕ ਹੈਂ॥ ਅਸੋਕ ਹੈਂ॥੪੧॥
14. ਨ ਚਿਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥੧੦੧॥
15. ਅਲਿਖ ਹੈਂ॥ ਅਦਿਖ ਹੈਂ॥੧੩੮॥
16. ਅਸੰਭ ਹੈਂ॥ ਅਗੰਭ ਹੈਂ॥
ਅਨੀਲ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥੧੪੦॥
17. ਅਜਾਤ ਹੈਂ॥ ਅਜਾਦਿ ਹੈਂ॥੧੪੧॥
18. ਨ ਪੇਤ੍ਰੈ ਨ ਪੁਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਸਤ੍ਰੈ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥
ਨ ਤਾਤੈ ਨ ਮਾਤੈ॥ ਨ ਜਾਤੈ ਨ ਪਾਤੈ॥੧੪੮॥
19. ਨ੍ਰਿਸਾਕੰ ਸਰੀਕ ਹੈਂ॥ ਅਮਿਤੋ ਅਮੀਕ ਹੈਂ॥
ਅਜੈ ਹੈਂ॥ ਅਜਾ ਹੈਂ॥੧੪੯॥
20. ਅਨਾਸ ਹੈਂ॥ ਅਕਾਸ ਹੈਂ॥੧੯੦॥
21. ਨ ਰਾਗੇ॥ ਨ ਰੰਗੇ॥ ਨ ਰੂਪੇ॥ ਨ ਰੇਖੇ॥੧੯੫॥

13. ਅਜਨਮਾ:

ਅਜਨਮਾ ਤੋਂ ਭਾਵ ਜੇ ਜਨਮ ਵਿੱਚ ਨਾ ਆਵੇ, ਜਨਮ ਰਹਿਤ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਦੀਵੀ ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਆਰੰਭਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਜਨਮ-ਮਰਨ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੋ ਸਭ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਰਚਣਾਹਾਰ ਹੈ, ਆਪ ਜਨਮ-ਰਹਿਤ ਸਦੀਵੀ ਸਰੂਪ ਹੈ।

1. ਨਮਸਤੰ ਅਜਨਮੇ॥
ਨਮਸਤੰ ਸੁਬਨਮੇ॥੨੧॥
2. ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਏ॥
ਨਮਸਤੰ ਅਜਾਏ॥੩॥

3. ਸਰਬ ਗੰਜਨ ਸਰਬ ਭੰਜਨ॥
ਆਦਿ ਰੂਪ ਅਸੂਤ॥੮੫॥
4. ਅਰੂਪ ਹੈ॥ ਅਨੂਪ ਹੈ॥
ਅਜੂ ਹੈ॥ ਅਭੂ ਹੈ॥੨੯
5. ਨ ਕਰਮੰ॥ ਨ ਕਾਏ॥
ਅਜਨਮੰ॥ ਅਜਾਏ॥੧੦੦॥
6. ਅਲੀਕ ਹੈ॥ ਨ੍ਰਿਸਰੀਕ ਹੈ॥
ਨ੍ਰਿਲੰਭ ਹੈ॥ ਅਸੰਭ ਹੈ॥੩੯॥
7. ਸਦੈਵੰ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈ॥
ਅਜੇ ਹੈ॥ ਅਜਾ ਹੈ॥੧੪੯॥
8. ਅਗੰਮ ਹੈ॥ ਅਜੰਮ ਹੈ॥
ਅਛੂਤ ਹੈ॥ ਅਭੂਤ ਹੈ॥੪੦॥

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਸੂਤ, ਅਜਨਮਾ, ਅਸੰਭ, ਅਜਾ, ਅਜੰਮ, ਅਜਾਏ, ਅਜਨਮੰ, ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਜਨਮਾ ਗੁਣ ਦੇ ਅਰਥ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦੇ ਹਨ।

15. ਸਰਬ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ:

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਜ੍ਰੁਦ ਰਹਿਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸਨੂੰ ਸਰਬ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਅਸਤਿੱਤਵ ਜਾਂ ਵਜ੍ਰੁਦ ਵਜੋਂ ਚਿਤਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮਾਨਵੀ ਪ੍ਰਤੱਖਣ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟਤਾ ਦੀ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਿਕਤਾ ਰਾਜਾ, ਇੰਦਰ, ਦੇਵਤਾ, ਬ੍ਰਹਮ, ਵਿਸ਼ਨੂੰ, ਮਹੇਸ਼, ਚੰਦ, ਸੂਰਜ ਆਦਿ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਅਸਤਿੱਤਵ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਜਾਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਸੱਤਾ ਦਾ ਉਲੇਖ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਉਪਰ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਵਜੋਂ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

1. ਰਾਜਾਨ ਰਾਜ॥ ਭਾਨਾਨ ਭਾਨ॥੮੯॥
2. ਦੇਵਾਨ ਦੇਵ॥ ਉਪਮਾ ਮਹਾਨ॥੮੯॥
3. ਇੰਦ੍ਰਾਨ ਇੰਦ੍ਰ॥ ੯੦॥
4. ਨਮੋ ਦੇਵ ਦੇਵੇ॥੪੪॥
5. ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੇਸ੍ਵਰੰ ਪਰ ਸਿਧੇ॥
ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇਸ੍ਵਰੰ ਪਰ ਬ੍ਰਿਧੇ॥੫੧॥
6. ਨਮੋ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ॥ ਨਮੋ ਭਾਨ ਭਾਨੇ॥੪੭॥
7. ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੇ॥੨੮॥
8. ਕੇਟਿ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰਾਣਿ ਸਾਹੁ ਸਾਹਣਿ ਗਣਿਜੈ॥੧॥
9. ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇ॥ ਨਮੋ ਸਾਹ ਸਾਹੇ॥੬੭॥
10. ਨਮੋ ਸਾਹ ਸਾਹੰ॥ ਨਮੋ ਭੂਪ ਭੂਪੇ॥੫੫॥

19. ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕਤਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਲਘੂਤਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਵਿਰਾਟਤਮ ਪੱਧਰ ਤੇ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਪਾਲਕ ਤੇ ਸੰਘਾਰਕ ਸਰੂਪ ਉਸਦੀ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਹੀ ਲਖਾਇਕ ਹੈ। ਉਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਜ਼ਰੇ-ਜ਼ਰੇ ਵਿੱਚ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੇ ਰੰਗਾਂ, ਸਾਰੇ ਰੂਪਾਂ, ਸਾਰੇ ਧੰਦਿਆਂ, ਸਮੁੱਚੀ ਸਮੱਗਰੀ, ਤਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਉਸ ਸਭ ਵਿੱਚ ਹੋ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਪਹੁੰਚਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਚਾਰੇ ਕੂਟਾਂ (ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ) ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ ਅਤੇ ਹਰ ਥਾਂ ਰਿਸਾਲ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਬਿਰਾਜਿਆ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

1. ਜਮੀਨਲ ਜਮਾਂ ਹੈ॥੧੫੮॥
2. ਜਲੈ ਹੈ॥ ਥਲੈ ਹੈ॥੬੨॥

3. ਬ੍ਰਹਮੰਡਸ ਹੈਂ॥੧੭੬॥
4. ਸਮਸਤੁਲ ਜੁਬਾ ਹੈਂ॥੧੫੫॥
5. ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੂਪੇ॥੧੯॥
6. ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੰਗੇ॥੨੨॥
7. ਨਮੋ ਸਰਬ ਧੰਧੇ॥੨੪॥
8. ਸਮਸਤੀ ਸਰੂਪੇ॥੪੯॥
9. ਕਿ ਸਰਬੁਲ ਗਵੰਨ ਹੈ॥੧੫੬॥
10. ਚਤ੍ਰ ਚਕ੍ਰ ਵਰਤੀ॥੯੭॥

4.3.2.2 ਵਿਰੋਧਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ:

"ਜਦੋਂ ਵਿਭਿੰਨ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਸਰੂਪ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਭਿੰਨ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧੀ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"¹⁵

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸਿਕ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਲਈ ਪਾਠ ਵਿੱਚ ਕਾਰਜ ਵਾਲੇ ਸੰਕਲਪਿਕ ਵਿਰੋਧ ਸਿਰਜ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਦੇ ਆਪਸੀ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਗੋਚਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੇਕਰ ਉਹ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਿਰਜਕ ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਘਾਰਕ ਵੀ ਉਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਖਪਾਉਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਉਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਭ ਦਾ ਪਾਲਣ-ਪੋਸ਼ਣ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਭ ਨੂੰ ਖਪਾਉਂਦਾ ਵੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਲਕ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਾਲ ਰੂਪ ਵੀ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਮੁੱਚੇ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਣੂ ਹੈ, ਜੋ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਅੰਧਕਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੇਜ ਤੇਜੇ।

ਮੱਧ ਯੁੱਗ ਦੇ ਸੰਤ ਸਾਹਿਤ ਅਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਅਧਿਕਤਰ ਸੈਮਯ ਜਾਂ ਕੇਮਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਕ੍ਰਿਪਾਲੂ, ਦਿਆਲੂ, ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਕ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਹੈ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਇਤਿਹਾਸਕ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਕਾਫੀ ਬਦਲ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਆਤਮ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਮਹਾਂ-

ਬਲੀਦਾਨਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਭੈ-ਭੀਤ ਅਤੇ ਘਬਰਾਏ ਹੋਏ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵੀਰਤਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇਣਾ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਲੋਕ-ਨਾਇਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਜਨ-ਮਾਨਸ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਮੰਗ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਨਬਜ਼ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੇ ਹੋਇਆ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਜਨਤਾ ਦੇ ਸੰਕਟ ਹਰਨ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਕੋਮਲ ਰੂਪ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁਝਾਰੂ ਰੂਪ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਜੁੜਨ ਲੱਗੀ ਅਤੇ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਮੇਲ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰਿਕ ਸੰਤੁਲਨ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਦੀ ਆਸ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਇਸ ਲਈ ਕੋਮਲ ਰੂਪ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੰਘਾਰਕ ਰੂਪ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅਸ਼ਾਂਤ ਅਤੇ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਨਾਮ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜੋ ਯੁੱਧਾਂ ਦਾ ਯੁੱਧ, ਯੁੱਧ ਦਾ ਕਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇੱਕੋ ਸਮੇਂ ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਇੱਕ-ਸਮਾਨ ਸੁਆਮੀ ਹੈ।¹⁶

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ੈਲੀ-ਪ੍ਰਯੋਗਾਂ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਰੂਪ-ਚਿਤ੍ਰਣ ਵਿੱਚ ਰੁਚੀ ਵਿਖਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ਼ਿਕ ਕਥਨਾਂ, ਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਵਿੱਚ ਵੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਲਹ-ਕਰਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਾਂਤ ਰੂਪ, ਜੋ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਸਮੁੱਚਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅਣੂ, ਜੋ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਅੰਧਕਾਰ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਤੇਜ-ਨਮੋ ਅੰਧਕਾਰੇ ਨਮੋ ਤੇਜ ਤੇਜੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸੰਘਾਰਕ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਕ, ਜੋ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸੁਕਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਰਨ ਵਾਲਾ, ਜੋ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਕਾਲ ਰੂਪ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪਾਲਣਹਾਰਾ-ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਕਾਲੇ। ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਪਾਲੇ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ੈਲੀ ਦਾ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਨਕਾਰਾਤਮਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿੱਚ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਪ੍ਰਯੋਗ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਗੁਣ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਨ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੁਣਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸੀਮਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ-ਨ ਰਾਗੇ/ ਨ ਰੰਗੇ/ ਨ ਰੂਪੇ/ ਨ ਰੇਖੇ।

ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਸ਼ੈਲੀ ਨਿਸ਼ੇਧਾਤਮਕ। ਇਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਨਾਲ 'ਅ' ਉਪਸਰਗ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। (ਅਰੂਪ ਹੈਂ/ ਅਨੂਪ ਹੈਂ/ ਅਜੂ ਹੈਂ/ ਅਭੂ ਹੈਂ)। ਇਹ ਸ਼ੈਲੀ ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਉਘਾੜੀ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ ਜਾਂ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਕਈ ਵਾਰ ਇੱਕੋ ਹੀ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਕਈ ਵਾਰ ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ। ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

4.3.2.2.1 ਇੱਕੋ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ/ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ:

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਇੱਕ ਰੂਪ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਇੰਝ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤੰ ਸੁ ਏਕੈ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨੇਕੈ॥੯॥

ਅਨੇਕ ਹੈਂ॥ ਫਿਰ ਏਕ ਹੈਂ॥੪੩॥

ਏਕ ਮੂਰਤਿ ਅਨੇਕ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਨ ਰੂਪ ਅਨੇਕ॥੮੧॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਭ ਦਾ ਕਾਲ ਰੂਪ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਸਭ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ। ਸਭ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਆਪ ਹੀ ਕਰਦਾ ਸਭ ਨੂੰ ਖਪਾਉਂਦਾ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਸਭ ਨੂੰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਉਹੀ ਹੈ, ਸਭ ਤੋਂ ਲੈਣ ਵਾਲਾ ਵੀ, ਜਿਵੇਂ:

ਸਰਬ ਪਾਲਕ ਸਰਬ ਘਾਲਕ ਸਰਬ ਕੇ ਪੁਨਿ ਕਾਲ॥੧੯॥

ਸਰਬ ਲਾਇਕ ਸਰਬ ਘਾਇਕ ਸਰਬ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ॥੮੫॥

ਸਰਬ ਪਾਸਿਯ ਹੈਂ॥ ਸਰਬ ਨਾਸਿਯ ਹੈਂ॥੧੮੪॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੇ ਸਰਬ ਦਿਆਲੇ॥੧੯॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੇ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥੨੦॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਖਾਪੇ॥ ਨਮੇ ਸਰਬ ਥਾਪੇ॥੨੦॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਕਰਤਾ॥ ਨਮੇ ਸਰਬ ਹਰਤਾ॥੨੧॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਸੇਖੰ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਪੇਖੰ॥੨੭॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਕਾਲੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਪਾਲੈ॥੧੧੪॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਦੀਨੈ॥ ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਲੀਨੈ॥੧੧੩॥

ਸਰਬੰ ਹੰਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਗੰਤਾ॥

ਸਰਬੰ ਹਰਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਕਰਤਾ॥੧੪੩॥

ਸਰਬ ਬਿਸ ਰਚਿਓ ਸੁਯੰਭਵ ਗੜਨ ਭੰਜਨਹਾਰ॥੭੩॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਜੇ ਜੋਗੀ ਜਾਂ ਸੰਨਿਆਸੀ ਰੂਪ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਹ
ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਵਾਲਾ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਹੋਠ ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੇ॥ ਨਮੋ ਭੋਗ ਭੋਗੇ॥੨੮॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਭ ਦਾ ਕਲਿਆਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ
ਭਿਆਨਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਨਿਤ ਨਾਰਾਇਣੇ ਕੂਰ ਕਰਮੇ॥

ਕਲਿ ਕਾਰਣ ਹੈਂ॥ ਸਰਬ ਉਬਾਰਣ ਹੈਂ॥੧੭੨॥

ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੇਰਾ ਸਰੂਪ ਕਲੰਕ (ਦਾਗ) ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨਿਸ਼ ਕਲੰਕ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:
ਕਲੰਕੰ ਬਿਨਾ ਨੇਹਕਲੰਕੀ ਸਰੂਪੇ॥੫੦॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਜਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਹੈ ਅਤੇ ਥਲ ਵਿੱਚ ਵੀ, ਜਿਵੇਂ:

ਜਲੇ ਹੈਂ॥ ਥਲੇ ਹੈਂ॥੬੨॥

ਜਲ ਥਲ ਮੁਦਾਮ॥੧੬੩॥

ਜਲ ਥਲ ਅਮੰਡ॥੧੬੫॥

ਜਲ ਥਲ ਮਹੰਤ॥੧੬੫॥

ਖੇਲ ਅਤੇ ਅਖੇਲ ਰੂਪ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਖੇਲ ਖੇਲਿ ਅਖੇਲ ਖੇਲਨ ਅੰਤ ਕੇ ਫਿਰ ਏਕੁ॥੮੧॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਵੈਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਦੁਸ਼ਮਣ, ਜਿਵੇਂ:

ਨ ਸਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥੯੯॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਭ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਵੀ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਭ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ (ਵੱਖਰਾ) ਵੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸਰਬੰ ਜੁਗਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਮੁਕਤਾ॥੧੪੪॥

ਜੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਰੂਪ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਕਲਹ ਕਰਤਾ ਨਮੋ ਸ਼ਾਂਤਿ ਰੂਪੇ॥੧੮੭॥

ਅੰਧਕਾਰ ਸਰੂਪ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਹੀ ਹੈ ਅਤੇ ਤੇਜਾ ਦਾ ਤੇਜ ਭਾਵ (ਹਨੇਰਾ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ) ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਅੰਧਕਾਰੇ॥ ਨਮੋ ਤੇਜ ਤੇਜੇ॥੧੮੫॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਰਕ ਨੂੰ ਨਸ਼ਟ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਵਰਗ ਵਿੱਚ ਨਿਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਕਿ ਨਰਕੰ ਪ੍ਰਣਾਸ ਹੈਂ॥ ਬਹਿਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸ ਹੈਂ॥੧੫੫॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਇਆ ਦਾ ਘਰ ਹੈ ਅਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਕਰੁਣਾਲਯ ਹੈਂ॥ ਅਰਿ ਘਾਲਯ ਹੈਂ॥੧੭੧॥

ਬ੍ਰਹਮੰਡਸ ਹੈਂ॥ ਖਲ ਖੰਡਸ ਹੈਂ॥੧੭੬॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰੇਤ-ਅਪ੍ਰੇਤ, ਸੁਰ-ਅਸੁਰ, ਦਾ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਲਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਪ੍ਰੇਤ ਅਪ੍ਰੇਤ ਦੇਵੇ ਸੁਧਰਮੇ॥੫੪॥

ਤ੍ਰਿਭਵ ਮਹੀਪ ਸੁਰ ਨਰ ਅਸੁਰ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਬਨ ਤ੍ਰਿਣ ਕਹਤ॥੧॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਚੋਹਾਂ ਚੱਕਾਂ/ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਸਿਰਜਕ ਅਤੇ ਸੰਘਾਰਕ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਕਰਤਾ॥ ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਹਰਤਾ॥੯੬॥

ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਪਾਲੇ॥ ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਕਾਲੇ॥੯੭॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਮਿੱਤਰਾਂ (ਅਜੀਜ਼ਾਂ) ਨੂੰ ਵਡਿਆਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ ਅਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਤੋਂ ਕਰ
ਵਸੂਲਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਜੀਜ਼ੁਲ ਨਿਵਾਜ ਹੈ॥ ਗਨੀਮੁਲ ਖਿਰਾਜ ਹੈ॥੧੨੪॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਕਾਸ਼, ਪਾਤਾਲ, ਧਰਤੀ ਦੇ ਪਾਪਾਂ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅਧੇ ਉਰਧ ਅਰਧੰ ਅਧੰ ਓਘ ਹਰਤਾ॥੫੯॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਰਾਤ ਅਤੇ ਦਿਨ ਨਸ਼ਟ ਨਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਅਮਰ ਹੈ,
ਜਿਵੇਂ:

ਅਨਭਉ ਪ੍ਰਕਾਸ॥ ਨਿਸ ਦਿਨ ਅਨਾਸ॥੮੮॥

4.3.2.2.2 ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ:

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸਦਾ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਦੇਸ਼
ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਸਰਬ ਦੇਸੈ॥੬੬॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਦੇਸੈ॥੧੧੨॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਦੇਸੇ॥੧੦॥

ਅਦੇਸੰ ਅਦੇਸੇ॥੧੭॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ ਸਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬਿਨਾਂ ਰੂਪ ਵਾਲਾ ਹੈ,
ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੂਪੇ॥੧੯॥

ਸਮਸਤੀ ਸਰੂਪੇ॥੪੯॥

ਅਰੂਪ ਹੈ॥੨੯॥

ਨ ਰੂਪੇ॥੧੨੫॥

ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਰੂਪੇ॥੨॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪ ਹੀ ਸਾਰਿਆਂ ਧੰਦਿਆਂ ਵਾਲਾ ਹੈ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਰਿਆਂ ਧੰਦਿਆਂ ਤੋਂ
ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਸਰਬ ਧੰਧੇ॥੨੪॥

ਅਧੰਧ ਹੈ॥੩੬॥

ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਾਰਿਆਂ ਭੇਸਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਭੇਸ
ਨਹੀਂ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੇਸੇ॥੬੬॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਭੇਸੇ॥੧੧੨॥

ਨ੍ਰਿਭੇਸੇ ਹੈਂ॥੧੦॥

ਅਭੇਸ ਹੈਂ॥੬੫॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਾਰੇ ਰੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਰੰਗ ਰਹਿਤ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੰਗੇ॥੨੨॥

ਨਮਸਤੰ ਅਰੰਗੇ॥੧੫॥

ਨ ਰੰਗੇ॥੧੯੫॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਕਰਮ-ਰਹਿਤ ਹੈ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਾਰਿਆਂ ਕਰਮਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ,
ਜਿਵੇਂ:

ਨ ਕਰਮੰ॥ ਨਾ ਕਾਏ॥੧੦੦॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਕਰਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਭਰਮੇ॥੧੦॥

ਨਮਸਤੰ ਅਕਰਮੰ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਧਰਮੰ॥੫॥

ਸਰਬੰ ਕਰਮੰ॥ ਸਰਬੰ ਧਰਮੰ॥੧੪੪॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮਸਤਸਤੁ ਰਾਗੇ॥੨੬॥

ਨ ਰਾਗੇ॥ ਨ ਰੰਗੇ॥੧੯੫॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਧਰਤੀ ਅਤੇ ਆਸਮਾਨ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਜਮੀਨੁਲ ਜਮਾਂ ਹੈ॥ ਅਮੀਕੁਲ ਇਮਾਂ ਹੈ॥੧੫੭॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਸਰਬੰ ਕਰਮੰ॥ ਸਰਬ ਧਰਮੰ॥੧੪੪॥

ਨਮਸਤੰ ਅਕਰਮੰ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਧਰਮੰ॥੫॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਆਤਮਾ ਰਹਿਤ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਆਤਮਾ ਵਾਲਾ,
ਜੋ ਸਭ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅੰਗ ਹੀਨ ਅਭੰਗ ਅਨਾਤਮ ਏਕ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥੮੫॥

ਪਰਮਾਤਮ ਹੈਂ॥ ਸਰਬਾਤਮ ਹੈਂ॥੧੮੪॥

ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨੂੰ ਭੋਗਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭੋਗਾਂ ਤੋਂ
ਰਹਿਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੋਗੇ॥੬੯॥

ਅਭੇਖੀ ਅਭਰਮੀ ਅਭੇਗੀ ਅਭੁਗਤੇ॥੫੩॥

ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਭ ਨੂੰ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨਾ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਸਰਬ ਦ੍ਰਿਸੰ॥੭੧॥

ਅਦ੍ਰਿਸੈ॥ ਅਕ੍ਰਿਸੈ॥੧੦੨॥

4.3.2.3 ਬਹੁਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ:

'ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਿਭਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਪਰਸੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਭਿੰਨ ਭਾਸ਼ਾਈ ਅਰਥਾਂ ਦੀ
ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਵਰਤ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬਹੁਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।'¹⁷

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤੇ ਸ਼ਬਦ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਹਨ। ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਿੱਥੇ ਇੱਕ ਪਦਾਰਥ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਉਥੇ ਇੱਕ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਵੀ ਕਈ ਅਰਥ ਹਨ। ਇਸ 'ਬਾਣੀ' ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਈ ਐਸੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਅਰਥ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

1. ਚਕ੍ਰ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਤਿੰਨ ਵੱਖੇ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:-

(ੳ) (ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਉਂਗਲਾਂ ਵਿੱਚ) ਮਹੀਨ ਲਕੀਰਾਂ ਨਾਲ ਬਣੇ ਹੋਏ ਘੇਰੇ ਵਾਲੇ ਚੱਕ੍ਰ ਆਕਾਰ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜੇਤਸ਼ੀ ਲੋਕ ਬੁਰੇ-ਭਲੇ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢਦੇ ਹਨ।

ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤ, ਅਰੁ ਪਾਤ ਨਹਿਨ ਜਿਹ॥੧॥

(ਅ) (ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸ਼ਸਤ੍ਰ) ਜੋ ਨਿਹੰਗ ਸਿੰਘ ਸਿਰ ਤੇ ਪਹਿਨਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਦਾ 'ਸੁਦਰਸ਼ਨ ਚੱਕ੍ਰ' ਆਮ ਪਰਸਿੱਧ ਹੈ:

ਚੱਕ੍ਰ ਬੱਕ੍ਰ ਫਿਰੈ ਚਤੁਰ ਚਕ ਮਾਨਹੀ ਪੁਰ ਤੀਨਿ॥੮੨॥

(ੲ) (ਕੂਟ, ਦਿਸ਼ਾ)

'ਚੱਤ੍ਰ ਚੱਕ੍ਰ ਕਰਤਾ॥੯੬॥

2. ਤਾਨ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦੋ ਵੱਖੇ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:-

(ੳ) ਰਾਗ ਦੀਆਂ 'ਸੁਰਾਂ' ਦਾ ਇੱਕ ਮਿਲਣਾ ਲੰਮਾ 'ਪਲਟਾ' ਜੋ 'ਰਾਗ' ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਨਮੇ ਗੀਤ ਗੀਤੇ॥ ਨਮੇ ਤਾਨ ਤਾਨੇ॥੪੭॥

(ਅ) (ਬਲਵਾਨ)

ਨਮੇ ਸਰਬ ਗਿਆਨੰ॥ ਨਮੇ ਪਰਮ ਤਾਨੰ॥

3. ਅਭੇਦੀ: ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਸ਼ਬਦ 'ਭੇਦ' ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਭਾਵ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਨਾਲ 'ਅ' ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਦੋ ਵਾਰੀ ਆਇਆ ਹੈ ਵੱਖੇ ਵੱਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ, ਜਿਵੇਂ:-

(ੳ) ਭੇਦ-ਚੇਟ ਜਖਮ, ਸੱਟ, ਤੋੜਨਾ।

ਅਭੇਦ: ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਨਾ ਜਾ ਸਕੇ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਚੇਟ ਨਾ ਲਗਾਈ ਜਾ ਸਕੇ।

ਅਛੇਦੀ ਅਭੇਦੀ ਅਨਾਮੰ ਅਕਾਮੰ॥੬੧॥

(ਅ) ਭੇਦ (Dualism) ਦੁੱਤ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵੀ ਹਸਤੀ ਦੀ ਬਰਾਬਰੀ ਤੇ ਹੋਂਦ ਦਾ ਯਕੀਨ।

ਅਭੇਦ: ਉਹ ਜਿਸਦੇ ਟਾਕਰੇ ਤੇ ਹੋਰ ਕੋਈ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ, ਅਦੈ

ਸਦੈਵੰ ਸਰੂਪ ਹੈ॥ ਅਭੇਦੀ ਅਨੂਪ ਹੈ॥੧੨੬॥

4. ਧਰਮ: ਇਹ ਲਫਜ਼ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 10 ਵਾਰੀ ਆਇਆ ਹੈ, ਅਰਥ ਵੀ ਵੱਖੇ ਵੱਖਰੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

(ੳ) ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਨੇਕੀ:

ਧਰਮ ਧਾਮ ਸੁ ਭਰਮ ਰਹਿਤ ਅਭੂਤ ਅਲਖ ਅਭੇਸ॥੮੪॥

ਕਿ ਰਾਜੰ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈ॥ ਕਿ ਧਰਮੰ ਧੁਜਾ ਹੈ॥੧੦੫॥

(ਅ) ਕਾਨੂੰਨ, ਨਿਯਮ:

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਰਮੇ॥ ਅੰਬ੍ਰਿਤ ਧਰਮੇ॥੭੪॥

ਅਖਿਲ ਧਰਮੰ॥ ਅਲੱਖ ਕਰਮੰ॥੭੫॥

(ੲ) ਫਰਜ਼:

ਸਰਬ ਕਰਮੰ॥ ਸਰਬ ਧਰਮੰ॥੧੪੪॥

ਸੁਧਰਮ- ਜੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਬੜੇ ਗਹੁ ਨਾਲ ਕਰੇ

ਨਮੇ ਪ੍ਰੇਤ ਅਪ੍ਰੇਤ ਦੇਵੇ ਸੁਧਰਮੇ॥੫੪॥

ਸੁਧਰਮ- (attentive to duties) ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਨਿਬਾਹਣ ਵਾਲਾ

ਕੁਕਰਮੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ ਸੁਧਰਮੰ ਬਿਭੂਤੇ॥੧੯੭॥

ਫਰਜ਼ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਲਾ-

ਆਲਿਸਯ ਕਰਮ॥ ਆਦ੍ਰਿਸਯ ਧਰਮ॥੯੬॥

ਆਡੀਠ ਧਰਮ॥ ਅਤਿ ਢੀਠ ਕਰਮ॥੧੭੦॥

(ਸ) ਵਰਣ ਆਸ਼ਮ੍ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪੋ-ਆਪਣੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਫਰਜ਼:
ਅਧਰਮ- ਉਹ ਜਿਸਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਵਰਣ ਆਸ਼ਮ੍ਰਾਂ ਦੀਆਂ ਰਸਮਾਂ ਕਰਨ
ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ-

ਨਮਸਤੰ ਅਕਰਮੰ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਧਰਮੰ॥੫॥

5. ਬਰਨ: ਇਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ 'ਵਰਣ' ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਤਿੰਨ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ
ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

(ੳ) ਰੰਗ ਰੂਪ:

ਚੱਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤ ਨਹਿਨ ਜਿਹ॥੦੦5੬੧॥

ਨਮਸਤੰ ਅਬਰਨੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਮਰਨੇ॥੨੩॥

(ਅ) ਸਰੂਪ, ਹਸਤੀ:

ਕਿ ਅਵਧੂਤ ਬਰਨੇ॥ ਕਿ ਬਿਭੂਤਿ ਕਰਨੇ॥੧੦੪॥

ਕਿ ਆਸ਼ੋਕ ਬਰਨੇ॥ ਕਿ ਸਰਬਾ ਅਭਰਨੇ॥੧੦੫॥

(ੲ) ਜਾਤਿ:

ਅਜਨਮ ਹੈਂ॥ ਅਬਰਨ ਹੈਂ॥ ਅਭੂਤ ਹੈਂ॥ ਅਭਰਨ ਹੈਂ॥੩੪॥

6. ਭੋਗ: ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ 12 ਵਾਰੀ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੇ ਦੋ ਅਰਥ
ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

(ੳ) ਭੋਗਣਾ, ਮਾਨਣਾ:

ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੇ॥ ਨਮੋ ਭੋਗ ਭੋਗੇ॥੨੮॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੋਗੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੋਗੇ॥੬੯॥

ਨਮਸਤੰ ਪ੍ਰਭੋਗੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਸੁਜੋਗੇ॥੧੫॥

ਅਭੇਖੀ ਅਭਰਮੀ ਅਭੋਗੀ ਅਭੁਗਤੇ॥੫੩॥

(ਅ) ਹਕੂਮਤ:

ਅਖੱਲ ਜੋਗੇ॥ ਅਚੱਲ ਭੋਗੇ॥੧੪॥

ਸਰਬੰ ਭੁਗਤਾ॥ ਸਰਬੰ ਜੁਗਤਾ॥੧੧॥

ਚੱਤ੍ਰੁ ਚੱਕ੍ਰੁ ਵਰਤੀ ਚੱਤ੍ਰੁ ਚੱਕ੍ਰੁ ਭੁਗਤੇ॥੧੯੯॥

7. ਕਰਮ: ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਕਰਮ', 'ਅਕਰਮ' ਅਤੇ 'ਨਿਕਰਮੇ' ਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ 14 ਵਾਰੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹਨਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸ਼ਬਦ (ਕੁਕਰਮ) ਵੀ ਦੋ ਵਾਰੀ ਆਇਆ ਹੈ। ਅਰਥ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

(ੳ) ਕੰਮ (action):

ਕਰਮ ਨਾਮ ਬਰਣਤ ਸੁਮਤਿ॥੧॥

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਰਮੇ॥ ਅੰਬ੍ਰਿਤ ਧਰਮੇ॥੧੪॥

ਅਖੱਲ ਧਰਮੰ॥ ਅਲੱਖ ਕਰਮੰ॥੧੫॥

ਆਲਿਸਯ ਕਰਮ॥ ਆਦ੍ਰਿਸਯ ਧਰਮ॥੯੩॥

ਸਰਬ ਕਰਮੰ॥ ਸਰਬ ਧਰਮੰ॥੧੪੪॥

ਆਡੀਠ ਧਰਮ॥ ਅਤਿ ਢੀਠ ਕਰਮ॥੧੧੦॥

(ਅ) ਕੀਤੇ ਕਰਮ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵ ਜਨਮ ਮਰਨ ਦੇ ਚੱਕ੍ਰ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨ ਕਰਮੰ॥ ਨ ਕਾਏ॥ ਅਜਨਮੰ॥ ਅਜਾਏ॥੧੦੦॥

(ੲ) ਧਾਰਮਿਕ ਰਸਮਾਂ:

ਨਮਸਤੰ ਅਕਰਮੰ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਧਰਮੰ॥੫॥

ਨਮਸਤੰ ਨਿਕਰਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨਿਭਰਮੇ॥੧੦॥

ਅਕਰਮ ਹੈ॥ ਅਭਰਮ ਹੈ॥੪੧॥

ਕਿ ਆਗੰਜ ਕਰਮੇ॥ ਕਿ ਆਭੰਜ ਭਰਮੇ॥੧੦੩॥

ਅਭਰਮ ਹੈਂ॥ ਅਕਰਮ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥ ਜੁਗਾਦਿ ਹੈਂ॥੧੩੪॥

ਅਕਰਮੰ॥ ਅਭਰਮੰ॥ ਅਗੰਜੇ॥ ਅਲੇਖੇ॥੧੯੬॥

(ਸ) (ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ) ਬਖਸ਼ਸ਼:

ਕਿ ਰਾਜਕ ਰਹੀਮ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਕਰਮ ਕਰੀਮ ਹੈਂ॥੧੧੦॥

8. ਅਭੂਤ: ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਵਿੱਚ ਦੇ ਵੱਖੇ-ਵੱਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

(ੳ) ਅਭੂਤ (ਪੰਜ ਤੱਤਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ):

ਅਜਨਮ ਹੈਂ॥ ਅਬਰਨ ਹੈਂ॥ ਅਭੂਤ ਹੈਂ॥ ਅਭਰਨ ਹੈਂ॥੩੪॥

(ਅ) ਅਭੂਤੇ (ਅਸਚਰਜ)

ਨਮਸਤੰ ਅਭੂਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਜੂਪੇ॥੯॥

9. ਜੋਗੇ: ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਵਿੱਚ ਦੇ ਵੱਖੇ-ਵੱਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

(ੳ) ਜੋਗੇ (ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ):

ਅਖਿਲ ਜੋਗੇ॥ ਅਚਲ ਭੋਗੇ॥੭੪॥

(ਅ) ਜੋਗੇ (ਜੋਗ)

ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੇ ਨਮੋ ਗਿਆਨ ਗਿਆਨੇ॥੧੮੬॥

10. ਅਦੇਸ: ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦੇ ਵੱਖੇ-ਵੱਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

(ੳ) ਅਦੇਸੇ - ਨਮਸਕਾਰ (ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਨਮਸਕਾਰ ਦਾ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਕ):

ਅਦੇਸੰ ਅਦੇਸੇ॥੧੮॥

(ਅ) ਅਦੇਸ (ਦੇਸ਼ ਰਹਿਤ):

ਅਦੇਸ ਹੈਂ॥ ਅਭੇਸ ਹੈਂ॥੬੩॥

11. ਅਨੀਲ: ਇਹ ਸ਼ਬਦ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਵਿੱਚ ਦੇ ਵੱਖੇ-ਵੱਖਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

(ੳ) ਅਨੀਲ - ਅਣਗਿਣਤ (ਬੇਅੰਤ):

ਅਨੀਲ ਹੈਂ॥ ਅਨਾਦਿ ਹੈਂ॥੧੪੦॥

(ਅ) ਅਨੀਲੇ (ਰੰਗ):

ਨਮਸਤੰ ਅਨੀਲੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਦੇ॥੭॥

4.3.2.4 ਸਮਨਾਮ ਸ਼ਬਦ

"ਸਮਨਾਮ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਭਾਵ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋ ਜਾਂ ਦੋ ਤੋਂ ਵੱਧ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਸਰੂਪ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।"¹⁸ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕਈ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਲਗਦੇ ਹਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਸਰੂਪਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਾ-ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦਾ ਫ਼ਰਕ ਹੈ ਅਤੇ ਅਰਥ ਵੀ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰ ਹਨ।

1. (ੳ) ਅਭਰਨ (ਜਿਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ 'ਪਰਵਰਸ਼ਾ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ):

ਅਜਨਮ ਹੈਂ॥ ਅਬਰਨ ਹੈਂ॥ ਅਭੁਤ ਹੈਂ॥ ਅਭਰਨ ਹੈਂ॥੩੪॥

(ਅ) ਆਭਰਨ (ਗਹਿਣਾ):

ਕਿ ਆਸ਼ੋਕ ਬਰਨੇ॥ ਕਿ ਸਰਬਾ ਆਭਰਨੇ॥੧੦੫॥

2. (ੳ) ਅਜਾਤ (ਜੋ ਜੰਮਿਆ ਨਹੀਂ):

ਅਜਾਤ ਹੈਂ॥ ਅਜਾਦਿ ਹੈਂ॥੧੪੧॥

(ਅ) ਅਜਾਤੇ (ਜਿਸ ਦੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਜਾਤ ਨਹੀਂ):

ਨਮਸਤੰ ਅਜਾਤੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਪਾਤੇ॥੧੪੧॥

3. (ੳ) ਪਾਣ (ਪਾਣੀ):

ਨਮੋ ਪਾਣ ਪਾਣੇ॥੧੮੭॥

(ਅ) ਪਾਣੇ (ਹੱਥ):

ਨਮੋ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਪਾਣੇ॥ ਨਮੋ ਅਸਤ੍ਰ ਮਾਣੇ॥੫੨॥

4. (ੳ) ਸਾਂਤ (ਸਤੋ ਗੁਣ):

ਨਮੋ ਰਾਜਸੰ ਤਾਮਸੰ ਸਾਂਤ ਰੂਪੇ॥੧੮੬॥

(ਅ) ਸ਼ਾਂਤਿ (ਸ਼ਾਂਤੀ ਸਰੂਪ):

ਨਮੋ ਕਲਹ ਕਰਤਾ ਨਮੋ ਸ਼ਾਂਤਿ ਰੂਪੇ॥੧੮੭॥

4.3.3 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਰਜਾਤਮਕ ਅਰਥ ਸੰਰਚਨਾ:

ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਭੇਦ ਦੱਸੇ ਹਨ ਪਰ ਜੈਫਰੀ ਲੀਚ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'Semantics' ਵਿੱਚ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

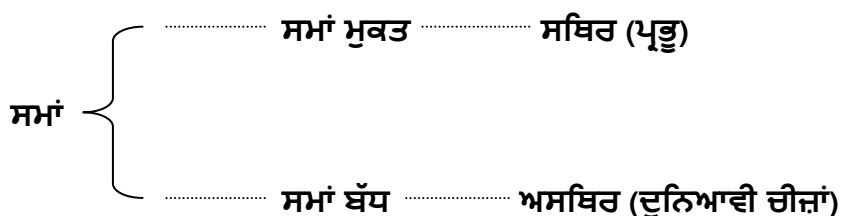
1. ਸੰਕਲਪਨਾਤਮਕ ਅਰਥ
2. ਭਾਵਾਰਥਕ ਅਰਥ
3. ਸ਼ੈਲੀ ਯੁਕਤ ਅਰਥ
4. ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਅਰਥ
5. ਪ੍ਰਤੀਬੰਧਕ ਅਰਥ
6. ਸਹਿਸੰਬੰਧਤ ਅਰਥ
7. ਵਿਸ਼ੇਗਤ ਅਰਥ¹⁹

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਅਰਥਾਂ ਦੀਆਂ ਵੱਖਰੀਆਂ-ਵੱਖਰੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਲੀ ਇੱਕ ਉਤਕ੍ਰਿਸਟ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਲਈ ਜੈਫਰੀ ਲੀਚ ਦੇ ਸੱਤ ਕਿਸਮਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਗਏ ਅਰਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਰਥ ਸੰਰਚਨਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਾਂਗੇ, ਜਿਵੇਂ:

4.3.3.1 ਸੰਕਲਪਨਾਤਮਕ ਅਰਥ (Conceptual meanings)

ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਕਲਪਵਾਦੀ, ਚਿੰਨਾਤਮਕ ਜਾਂ ਖਿਆਲੀ ਅਰਥ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਅਰਥ ਜਿਹੜੇ ਤਰਕਮਈ ਅਨੁਭਵੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਸੰਕੇਤਕ ਹੋਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਕਲਪਨਾਤਮਕ ਅਰਥ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

1. ਪ੍ਰਭੂ/ਬ੍ਰਹਮ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਹਮ/ਪ੍ਰਭੂ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਬੱਧਤਾ, ਉਸਦੇ ਸਰੂਪ, ਕਾਰਜ, ਪਸਾਰਾਂ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਬਾਰੇ ਬੜੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨਾਲ ਜਾਂ ਬੜੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੱਧਰ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸਰੂਪ

ਕਰਤਾ ਪੁਰਖ ਅਨਭਉ ਅਰੂਪ ਅਕਾਏ ਨਰੂਪੇ ਅਰੰਗ ਅਬਰਨ ਅਜਾਏ ਅਨੰਤ ਕਾਲਹੀਨ

ਨਿਨਾਮ ਅਭੇਦ ਅਦਿਖ ਅਪਾਰ ਅਭੈ ਅਮੰਡ ਅਮਿਤੇਜ ਅਲਾਹ ਅਲਾਮ

ਅਭੰਗ ਅਭੰਜ ਅਨਟੁਟ ਨਿਸਰੀਕ ਨ੍ਰਿਤਾਪ ਨ੍ਰਿਧਾਤ ਨ੍ਰਿਘਾਤ ਨਿਰਭੈ ਪ੍ਰਣਾਸੀ

ਅਭੂਤ ਰੰਗੇ ਅਨੰਗੇ ਅਦੀਸ ਸੁਮਿਤ ਅਥਾਪ ਸੁਨਿਤ

ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਕਾਰਜ

ਸਿਰਜਨਾਤਮਕ ਕਾਰਜ	ਨਿਕਾਰਾਤਮਕ ਕਾਰਜ	ਦੈਵੀ ਕਾਰਜ
ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਰਚਨਾ	ਨਾਮ	ਇਛਾ ਪੂਰਨ
ਦੇਵ, ਅਦੇਵ, ਸੁਰ, ਅਸੁਰ, ਧਰਣੀ,	ਅਘੰ (ਪਾਪ)	ਬਿਸੁੰਭਰ
ਪਰਬਤ, ਉਰਧ, ਤ੍ਰਿਲੋਕ (ਪ੍ਰਿਥਵੀ,	ਕਲਹ (ਝਗੜਾ)	ਬੁਧਿਦਾ
ਸਵਰਗ, ਪਾਤਾਲ),	ਕੂਰ (ਭਿਆਨਕ)	ਭਰਣਾਢਯ
ਚਾਰ ਚੱਕਾਂ (ਉੱਤਰ, ਦੱਖਣ, ਪੂਰਬ,	ਕਲਿ (ਕਲੇਸ਼)	ਭਰਤੀ
ਪੱਛਮ),	ਪ੍ਰਭੰਗ (ਤਬਾਹੀ)	ਰਜਾਇਕ
ਚੇਦਾਂ ਲੋਕ, ਚੰਦ੍ਰ, ਭਾਨ (ਸੂਰਜ)	ਭਿਤ੍ਰ (ਡਰ)	ਰਜਾਕ
ਮੰਤ੍ਰ, ਜੰਤ੍ਰ, ਜੇਗ, ਗਿਆਨ, ਧਿਆਨ,		ਪੇਖੰ, ਪਾਲੰ, ਪਾਇਕ

ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਅਤੇ ਜੀਵਨ

ਦਿਆਲ

ਦਿਹਿੰਦ

ਤ੍ਰਿਕਾਮੇ

ਤ੍ਰਿਬਰਗੰ

ਤ੍ਰਿਬਾਧ

ਗਰੀਬੁਲ

ਕਰੁਣਾਕਾਰ

ਕ੍ਰਿਪਾਲ

ਕਰ

ਸਮਸਤੋਪਰਾਜੀ

ਸਰਬੰਗੀ

ਗਿਆਨ: ਵਿਦਿਆ + ਸਾਤਵਿਕ + ਰਾਜਵਿਕ + ਤਾਮਸਿਕ + ਪ੍ਰਕਾਸ਼ + ਆਤਮ ਗਿਆਨ -
ਹਨ੍ਰੇਰਾ

ਪਵਿੱਤਰ: ਮਨੁੱਖ + ਵਿਦਿਆ + ਉਪਦੇਸ਼ + ਉਪਾਸ਼ਕ + ਨਾਮ ਰਸ - ਹੰਕਾਰ - ਪਾਖੰਡ

ਅਜੋਨਿ: ਅੰਗ - ਰਾਗ - ਨ ਰੰਗ - ਜਾਤਿ - ਪਾਤਿ - ਨ ਨਾਮ + ਅਨਾਦਿ - ਜੂਨੀ

ਉਦਾਰ: ਪਰਉਪਕਾਰੀ + ਦਿਆਲੂ + ਦਾਨੀ - ਕੰਜੂਸ - ਤੰਗ ਦਿਲ + ਪਵਿੱਤ੍ਰ + ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ + ਉੱਤਮ

ਓਅੰਕਾਰ: ਰੱਖਿਅਕ + ਸਰਵ-ਵਿਆਪੀ + ਸਰਗੁਣ + ਅਸਥੂਲ - ਅੰਧਕਾਰ

ਲੋਕਮਾਤਾ: ਜਗਤ ਸਿਰਜਕ + ਕਰੁਣਾਲਯ + ਕਰਤਾਕਰ + ਹਰਤਾ - ਭੇਦ ਰਹਿਤ

ਪਰਮਈਸ: ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ + ਅਦ੍ਰਿਸ਼ + ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ + ਅਦੇਸ਼ + ਅਲੇਖ + ਅਭੇਖ

ਸਚਿਦਾਨੰਦ: ਸੱਚ + ਚੇਤਨ + ਅਨੰਦ ਰੂਪ + ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ + ਸੰਘਾਰਕ + ਦਿਆਲੂ - ਮਾਇਆ -
ਹੰਕਾਰ

ਅਨਭਉ: ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਮਾਨ + ਪਵਿੱਤ੍ਰ + ਆਤਮ ਗਿਆਨ + ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ + ਨਿਰਭੇ - ਭਉ (ਭੈ)

ਅਧੰਧ ਹੈ॥ ਅਬੰਧ ਹੈ॥੧੩੬॥

ਅਰਥ: ਅਧੰਧ (ਧੰਧੇ ਤੋਂ ਰਹਿਤ)

ਭਾਵਾਰਥ: ਇਹ ਜਗਤ ਦੇ ਝੰਬੇਲੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

ਅਭਗਤ ਹੈ॥ ਬਿਰਕਤ ਹੈ॥੧੩੭॥

ਅਰਥ: ਅਭਗਤ (ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਰਹਿਤ)

ਭਾਵਾਰਥ: ਇਹ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਿਰਲੇਪ ਹੈ, ਇਹ ਸੰਸਾਰਿਕ

ਪਦਾਰਥ ਉਸਨੂੰ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।

ਅਨੇਕੁਲ ਤਰੰਗ ਹੈ॥੧੨੪॥

ਅਰਥ: ਤਰੰਗ (ਲਹਿਰ)

ਭਾਵਾਰਥ: ਇਹ ਜਗਤ ਰੂਪੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਜੋ ਖੇਲ ਰਚਾਇਆ ਹੈ,

ਇਹ ਉਸਦਾ ਹੀ ਰੂਪ ਹੈ।

ਜੱਤ੍ਰ ਤੱਤ੍ਰ ਦਿਸਾ ਵਿਸਾ, ਹੁਇ ਫੈਲਿਓ ਅਨੁਰਾਗ॥੮੦॥

ਭਾਵਾਰਥ: ਇਹ ਕਿ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਸਰਬ ਦੇ ਘਟ ਘਟ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰੇਮ ਰੂਪ

ਹੇ ਕੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਆਮਤਾ ਸਭ ਦੀ ਅਤੀਅੰਤ ਪ੍ਰੇਮ

ਸਰੂਪ ਹੈ।

ਨਮੇ ਸਰਬ ਮੰਤ੍ਰ॥੭੧॥

ਭਾਵਾਰਥ: ਭਾਵ ਤੇਰਾ ਨਾਮ ਹੀ ਸਭ ਨੂੰ ਵੱਸ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਸਾਧਨ ਹੈ।

ਨਮੇ ਸਰਬ ਰੰਗੇ॥੨੨॥

ਭਾਵਾਰਥ: ਇਹ ਕਿ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਹਰ ਥਾਂ, ਕਣ-ਕਣ ਮਿਲਿਆ

ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅਛੂਤ ਹੈ॥ ਅਭੂਤ ਹੈ॥੪੦॥

ਭਾਵਾਰਥ: ਇਹ ਕਿ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਜੀਵਾਂ ਤੋਂ
ਵਿਲੱਖਣ ਸਮਰੱਥ ਸਰੂਪ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਅਜਾਹ ਹੈ॥੩੮॥

ਅਰਥ: ਅਜਾਹ (ਸਥਾਨ ਰਹਿਤ)

ਭਾਵਾਰਥ: ਪਰਮਾਤਮਾ ਕਣ-ਕਣ ਵਿੱਚ ਹੈ।

ਏਕ ਮੂਰਤਿ ਅਨੇਕ ਦਰਸਨ ਕੀਨ ਰੂਪ ਅਨੇਕ॥

ਖੇਲ ਖੇਲ ਅਖੇਲ ਖੇਲਨ ਅੰਤ ਕੇ ਫਿਰਿ ਏਕ॥੮੧॥

ਭਾਵਾਰਥ: ਇਹ ਸਾਰਾ ਜਗਤ ਰੂਪੀ ਪਾਸਾਰਾ, ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ
ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਹੀ ਹੈ।

ਨਮੇ ਰੋਗ ਹਰਤਾ॥੫੫॥

ਅਰਥ: ਰੋਗ (ਬਿਮਾਰੀ)

ਭਾਵਾਰਥ: ਇਹ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਸਭ
ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਦੁੱਖ, ਕਸ਼ਟਾਂ ਦਾ ਨਾਸ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਨਮੇ ਲੋਕ ਮਾਤਾ॥੫੨॥

ਭਾਵਾਰਥ: ਇਹ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਸਭ ਦੀ ਮਾਤਾ, ਪਿਤਾ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ
ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੈ।

4.3.3.3 ਸ਼ੈਲੀਯੁਕਤ ਅਰਥ (Stylistic Meanings)

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ੈਲੀ ਯੁਕਤ ਅਰਥਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਕਈ ਬੰਦ ਉਪਲੱਬਧ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ
ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਵਰਣਨ ਕਰਨ ਲਈ ਬੜੇ ਹੀ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਾਲ
ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੱਕਿਆ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ੈਲੀ
ਦੁਆਰਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੂੰ ਪਰਮਸਤਿ ਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾਵਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਪਰ/ਸ੍ਰੇਸ਼ਠ

ਦਰਸਾਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਜਿਆਂ, ਮਹਾਰਾਜਿਆਂ ਸ਼ਾਹਾਂ, ਦੇਵਤਿਆਂ ਆਦਿ ਤੋਂ ਉੱਪਰ ਦਰਸਾਕੇ
ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇ ਨਮੋ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰੇ॥੧੮੫॥

ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇਸ਼੍ਵਰੰ ਪਰਮ ਬ੍ਰਿਧੇ॥੫੧॥

ਨਮੋ ਸਾਹ ਸਾਹੰ ਨਮੋ ਭੂਪ ਭੂਪੇ॥੫੫॥

ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇ॥ ਨਮੋ ਸਾਹ ਸਾਹੇ॥੬੭॥

ਇੰਦ੍ਰਾਨ ਇੰਦ੍ਰੇ॥ ਬਾਲਾਨ ਬਾਲ॥੯੦॥

ਰਾਜਾਨ ਰਾਜ॥ ਭਾਨਾਨ ਭਾਨ॥੮੯॥

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ੈਲੀ ਨੂੰ ਬੜੇ
ਸੁਚੱਜੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

1. ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਰਤਾ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਹਰਤਾ॥੨੭॥

2. ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਸੇਖੈ॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਪੇਖੈ॥੧੧੬॥

3. ਕਰੁਣਾਲਯ ਹੈ॥

ਅਰਿ ਘਾਲਯ ਹੈ॥੧੭੧॥

4. ਸਰਬ ਪਾਲਕ ਹੈ॥

ਸਰਬ ਘਾਲਕ ਹੈ॥੭੯॥

5. ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਕਾਲੈ॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਪਾਲੈ॥੧੧੪॥

6. ਨਮੋ ਕਲਹ ਕਰਤਾ॥

ਨਮੋ ਸ਼ਾਤਿ ਰੂਪੇ॥੧੯੧॥

7. ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਦੀਨੈ॥
ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਲੀਨੈ॥੧੧੩॥
8. ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਕਲੀ ਹੈ॥
ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰ ਦਲੀ ਹੈ॥੧੧੦॥
9. ਨਮੋ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥੨੦॥
ਨਮਸਤੰ ਅਪਾਲੇ॥੬੬॥
10. ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੂਪੇ॥੧੯॥
ਨਮਸਤੰ ਅਰੂਪੇ॥੨॥

4.3.3.4 ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਅਰਥ

ਉਹ ਅਰਥ ਜੋ ਲੇਖਕ/ਵਕਤਾ ਦੇ ਲਿਖਤੀ ਪ੍ਰਵਚਨ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਉਸਦੇ ਵਿਵਹਾਰ, ਗੱਲਬਾਤ ਜਾਂ ਮਨੋਬਿਰਤੀ ਅਤੇ ਉਸਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਸਾਡੇ ਮਨ ਤੇ ਸੁਨੇਹਾਪੂਰਨ, ਹਿਰਦੇਵੇਦਕ ਜਾਂ ਭਾਵਾਤਮਕ ਅਸਰ ਛੱਡਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਅਰਥ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਨਮੋ ਸੂਰਜ ਸੂਰਜੇ ਨਮੋ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ॥

ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇ ਨਮੋ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰੇ॥

ਨਮੋ ਅੰਧਕਾਰੇ ਨਮੋ ਤੇਜ ਤੇਜੇ॥

ਨਮੋ ਬ੍ਰਿੰਦ ਬ੍ਰਿੰਦੇ ਨਮੋ ਬੀਜ ਬੀਜੇ॥੧੮੫॥

ਸਰਬ ਪਾਲਕ ਸਰਬ ਘਾਲਕ ਸਰਬ ਕੇ ਪੁਨਿ ਕਾਲ॥

ਜਤ੍ਰ ਤਤ੍ਰ ਬਿਰਾਜਹੀ ਅਵਧੂਤ ਰੂਪ ਰਿਸਾਲ॥੧੯॥

ਅੰਗ ਹੀਨ ਅਭੰਗ ਅਨਾਤਮ ਏਕ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥

ਸਰਬ ਲਾਇਕ ਸਰਬ ਘਾਇਕ ਸਰਬ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ॥੮੫॥

ਦੇਸ ਐਰ ਨ ਭੇਸ ਜਾਕਰ ਰੂਪ ਰੇਖ ਨਾ ਰਾਗ॥

ਜੱਤ੍ਰ ਤੱਤ੍ਰ ਦਿਸਾ ਵਿਸਾ ਹੁਇ ਫੈਲਿਓ ਅਨੁਰਾਗ॥੮੦॥

ਏਕ ਮੂਰਤਿ ਅਨੇਕ ਦਰਸਨ ਕੀਨ ਰੂਪ ਅਨੇਕ॥

ਖੇਲ ਖੇਲ ਅਖੇਲ ਖੇਲਨ ਅੰਤ ਕੇ ਫਿਰਿ ਏਕ॥੮੧॥

ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੇ॥ ਨਮੋ ਭੋਗ ਭੋਗੇ॥੨੮॥

ਨਮੋ ਜੋਗ ਜੋਗੇਸ਼੍ਵਰੰ ਪਰਮ ਸਿਧੇ॥

ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇਸ਼੍ਵਰੰ ਪਰਮ ਬ੍ਰਿਧੇ॥੫੧॥

4.3.3.5 ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਕ ਅਰਥ:

ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਬੋਲ ਦੇ ਅਸਲੀ ਭਾਵ ਦੂਜਿਆਂ ਤੱਕ ਸੰਚਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਜਦੋਂ ਲਿਖਾਰੀ/ਵਕਤਾ ਕੋਈ ਅਸਿੱਧਾ ਜਾਂ ਰਹੱਸਮਈ ਤਰੀਕਾ ਅਖਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਭਾਵ ਉਸੇ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਬਿੰਬ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਬਿੰਬ ਸੂਖਮਤਾ ਤੋਂ ਸਥੂਲਤਾ ਤੱਕ ਦਾ ਸਫਰ ਹੈ। ਭਾਵ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਕਵੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਪਿਛੋਕੜ ਬਹੁਤ ਸੂਖਮ ਪੱਧਰ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸਨੂੰ ਜਨ ਸਧਾਰਨ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾ ਜਨਕ ਪਹੁੰਚ ਬਣਾਉਣ ਹਿੱਤ ਕਈ ਬਿੰਬਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੂਖਮਤਾ ਨੂੰ ਸਥੂਲ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਵਿਤਾ ਵਿੱਚ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਵਿਵਰਜਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਿਲੀਨ ਅਤੇ ਭੱਦੇ ਵਿਵਰਜਤ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਅਕਸਰ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਅਰਥਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਕੇ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਤ ਅਰਥ ਵਾਲੇ ਬੰਦ ਹਨ:

1. ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇਸ਼੍ਵਰੰ, ਪਰਮ ਰੂਪੇ॥੫੦॥

ਨਮੋ ਰਾਜ ਰਾਜੇਸ਼੍ਵਰੰ, ਧਰਮ ਬ੍ਰਿਧੈ॥੫੧॥

ਨਮੋ ਸਸਤ੍ਰੁ ਪਾਣੇ॥ ਨਮੋ ਅਸਤ੍ਰੁ ਮਾਣੇ॥੫੨॥

ਨਮੋ ਸਾਹ ਸਾਹੇ॥੬੧॥

ਕਿ ਸਰਬਤ੍ਰੁ ਰਾਜੇ॥੧੧੨॥

ਕਿ ਰਾਜੰ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈ॥੧੦੫॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਜੀਤੰ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੀਤੰ॥੬੯॥ (ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ)

2. ਜਲੈ ਹੈਂ॥ ਥਲੈ ਹੈਂ॥੬੨॥

ਨਮੋ ਜੀਵ ਜੀਵੰ॥ ਨਮੋ ਬੀਜ ਬੀਜੇ॥੭੨॥

ਅਨਭਉ ਪ੍ਰਕਾਸ॥ ਨਿਸਦਿਨ ਅਨਾਸ॥

ਕਿ ਜਗਤੰ ਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ॥੧੦੩॥

ਅਨੇਕੁਲ ਤਰੰਗ ਹੈ॥੧੨੪॥

ਨਮੋ ਸੂਰਜ ਸੂਰਜੇ॥ ਨਮੋ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ॥

ਨਮੋ ਅੰਧਕਾਰੇ॥ ਨਮੋ ਤੇਜ ਤੇਜੇ॥੧੮੫॥

ਜਮੀਨੁਲ ਜਮਾਂ ਹੈ॥੧੫੮॥

ਜਲ ਥਲ ਮੁਦਾਮ॥ (ਸਰਬ ਵਿਆਪਕ)

3. ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੂਪੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੂਪੇ॥੧੯॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਖਾਪੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਥਾਪੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥੨੦॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੰਗੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੰਗੇ॥੨੨॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਧੰਧੇ॥੨੪॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਪੇਖੰ॥੨੭॥

ਕਰੀਮੁਲ ਕੁਨਿੰਦਾ, ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੀ॥ (ਸਰਗੁਣ)

4. ਨਮੋ ਸਰਬ ਦ੍ਰਿਸ਼ੰ॥੭੧॥
 ਕਲੰਕ ਬਿਨਾ ਨੇਹਕਲੰਕੀ ਸਰੂਪੇ॥੫੦॥
 ਨਮੋ ਸਰਬ ਦੇਸੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੇਸੇ॥੬੬॥
 ਜੱਤ੍ਰੁ ਤੱਤ੍ਰੁ ਬਿਰਾਜਹੀ ਅਵਧੂਤ ਰੂਪ ਰਸਾਲ॥੭੯॥
 ਜੱਤ੍ਰੁ ਤੱਤ੍ਰੁ ਦਿਸਾ ਵਿਸਾ ਹੁਇ ਫੈਲਿਓ ਅਨੁਰਾਗ॥੮੦॥
 ਅਲੰਕਾਰ ਅਲੰਕੇ॥
 ਘਰਿ ਘਰਿ ਪ੍ਰਨਾਮ॥ ਚਿਤਿ ਚਰਨ ਨਾਮ॥
 ਪਰਮ ਰੂਪ ਪੁਨੀਤ ਮੂਰਤਿ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥੮੩॥ (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ)
5. ਨ ਪੇਤ੍ਰੈ ਨ ਪੁਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਸਤ੍ਰੈ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥
 ਨ ਤਾਤੇ ਨ ਮਾਤੈ॥ ਨ ਜਾਤੈ ਨ ਪਾਤੈ॥੧੪੮॥
 ਨ ਸੱਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਭਰਮੰ॥ ਨ ਭਿੱਤ੍ਰੈ॥੯੯॥
 ਨ ਕਰਮੰ॥ ਨ ਕਾਏ॥ ਅਜਨਮੰ॥ ਅਜਾਏ॥੧੦੦॥
 ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਸਾਕੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਬਾਕੇ॥੨੫॥
 ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਏ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਜਾਏ॥੩॥
 ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੰ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਧਾਮੰ॥੫॥
 ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਮੇ॥
 ਸਮਸਤੀ ਸਰੂਪੇ॥੪੯॥
 ਅੰਗ ਰਾਗ ਨ ਰੰਗ ਜਾ ਕਹਿ, ਜਾਤਿ ਪਾਤਿ ਨ ਨਾਮ॥੮੪॥ (ਪਰਾਸਰੀਰਕ)

4.3.3.6 ਸਹਿਸੰਬੰਧਤ ਅਰਥ:

ਸਹਿਸੰਬੰਧਤ ਅਰਥ ਉਹ ਅਰਥ ਹਨ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਸਮੂਹ ਦੇ ਨਾਲ ਸੰਚਾਰਤ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹੀ ਅਰਥ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਜੋ ਉਸੇ ਸ਼ਬਦ ਸਮੂਹ ਨਾਲ

ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਅਸੀਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰੀਏ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਹਿਸੰਬੰਧਤ ਜਾਂ ਕ੍ਰਮਬਧ ਅਰਥ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਗਰ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਕਿਸ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਲਈਏ ਤੇ ਉਹ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਲਈਏ ਪਰ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਸਾਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਵਾਉਣ ਤਾਂ ਉਹ ਸਹਿਸੰਬੰਧਤ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਵਰਗ ਵਿੱਚ ਆਉਣਗੇ। ਜਿਵੇਂ 'ਉਹ ਲੜਕੀ ਬੜੀ ਸੁੰਦਰ ਹੈ' ਅਤੇ 'ਖੂਬਸੂਰਤ ਲੜਕੀ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਮੁਸੀਬਤ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ 'ਸੁੰਦਰ' ਅਤੇ 'ਖੂਬਸੂਰਤ' ਸਾਨੂੰ ਇੱਕੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ

	ਲੜਕੀ	ਲੜਕੀ
	ਔਰਤ	ਜੁੱਤੀ
	ਆਦਮੀ	ਔਰਤ
ਸੁੰਦਰ		ਖੂਬਸੂਰਤ
	ਫੁਲ	ਮਰਦ
	ਘੋੜਾ	ਘਰ
	ਘਰ	ਪਿੰਡ
	ਪਿੰਡ	ਘੋੜਾ ਆਦਿ

ਉਪਰੋਕਤ 'ਸੁੰਦਰ' ਅਤੇ 'ਖੂਬਸੂਰਤ' ਸ਼ਬਦ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਆ ਕੇ ਵੀ ਇੱਕੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਹੀ ਸਹਿਸੰਬੰਧਤ ਅਰਥ ਹਨ।

1. ਅਲਿਖ ਹੈਂ॥ ਅਦਿਖ ਹੈਂ॥੧੩੮॥
ਆਡੀਠ ਧਰਮ॥ ਅਤਿ ਢੀਠ ਕਰਮ॥੧੭੦॥
ਪਰੰ ਪਰਮ ਈਸ ਹੈ॥
ਸਮਸਤੁਲ ਅਦੀਸ ਹੈਂ॥੧੫੭॥
ਧਰਮ ਧਾਮ ਸੁ ਭਰਮ ਰਹਤ॥

ਅਭੂਤ ਅਲਖ ਅਭੇਸ॥੮੪॥

ਅਲੋਕ ਹੈਂ॥ ਅਸੋਕ ਹੈਂ॥

ਅਕਰਮ ਹੈਂ॥ ਅਭਰਮ ਹੈਂ॥੪੧॥

2. ਪਰਮ ਰੂਪ ਪੁਨੀਤ॥

ਮੂਰਤਿ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖੁ ਅਪਾਰ॥੮੩॥

ਨ ਚਿਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥

ਪਰੇ ਹੈਂ॥ ਪਵਿਤ੍ਰੈ॥੧੦੧॥

ਕਿ ਪਾਕ ਬਿਐਬ ਹੈਂ॥

ਕਿ ਗੈਬੁਲ ਗੈਬ ਹੈਂ॥੧੦੮॥

3. ਨਮਸਤੰ ਉਦਾਰੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਪਾਰੇ॥੮॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੇ ਸਰਬ ਦਿਆਲੇ॥੧੯॥

ਨਮਸਤੰ ਰਹੀਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਕਰੀਮੇ॥੨੫॥

ਕਰੁਣਾਲਯ ਹੈਂ॥ ਅਰਿ ਘਾਲਯ ਹੈਂ॥੧੭੧॥

ਕਰੁਣਾਕਾਰ ਹੈਂ॥ ਬਿਸ੍ਰੰਭਰ ਹੈਂ॥੧੭੫॥

ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥੨॥

4. ਨਮੇ ਸਰਬ ਕਰਤਾ॥

ਨਮੇ ਸਰਬ ਹਰਤਾ॥੨੭॥

ਕਰੁਣਾਲਯ ਹੈਂ॥ ਅਰਿ ਘਾਲਯ ਹੈਂ॥੧੭੧॥

ਨਰ ਨਾਇਕ ਹੈਂ॥ ਖਲ ਘਾਇਕ ਹੈਂ॥੧੮੦॥

ਸਰਬ ਪਾਲਕ॥ ਸਰਬ ਘਾਲਕ॥੧੯॥

ਅਰਿ ਬਰ ਅਗੰਜ॥ ਹਰਿ ਨਰਿ ਪ੍ਰਭੰਜ॥੧੬੧॥

ਕਿ ਸਰਬੰ ਕਲੀ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਸਰਬੰ ਦਲੀ ਹੈਂ॥

ਸਰਬ ਗੰਤਾ ਸਰਬ ਹੰਤਾ॥੮੬॥

ਨਮੋ ਨਰਕ ਨਾਸੇ॥੧੪੫॥

5. ਨਮਸਤੰ ਅਭੀਤੇ॥੬॥

ਨਮਸਤੰ ਨ੍ਰਿਬਾਕੇ॥੨੫॥

ਕਿ ਅਨਭਉ ਅਨੁਪੈ॥੧੦੬॥

ਨਿਰਭੈ ਨ੍ਰਿਕਾਮ॥੯੨॥

4.3.3.7 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗਤ ਅਰਥ:

ਵਕਤਾ/ਲਿਖਾਰੀ ਆਪਣੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹਤ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਬਿੰਦੂ ਤੇ ਦਬਾਓ ਪਾਉ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਹੈ, ਉਸਨੇ (ਵਕਤਾ/ਲਿਖਾਰੀ) ਆਪਣੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹਤ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕ੍ਰਮਬੱਧ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਉਹਨਾ ਦੇ ਭਾਵਅਰਥ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਸਮਰੂਪ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕੀਤੇ ਅਰਥਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗਤ ਅਰਥ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਤ੍ਰ ਤਤ੍ਰ ਦਿਸਾ ਵਿਸਾ ਹੁਇ ਫੈਲਿਓ ਅਨੁਰਾਗ॥੮੦॥

ਸੁਭੰ ਸਰਬ ਭਾਗੇ॥ ਸੁ ਸਰਬਾ ਅਨੁਰਾਗੇ॥੧੨੯॥ (ਅਨੁਰਾਗ ਰੂਪ)

ਪਰੰ ਪਰਮ ਪਰਮੇਸ੍ਵਰੰ ਪ੍ਰੋਛ ਪਾਲੰ॥

ਸਦਾ ਸਰਬਦਾ ਸਿਧਿ ਦਾਤਾ ਦਿਆਲੰ॥੬੦॥

ਸਦਾ ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਸਰਬੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ॥੫੮॥

ਸਦਾ ਸਚਿਦਾਨੰਦ ਸਤ੍ਰੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ॥

ਕਰੀਮੁਲ ਕੁਨਿੰਦਾ ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੀ॥੧੯੮॥

ਦੇਵ ਭੇਵ ਨ ਜਾਨਹੀ ਜਿਹ ਬੇਦ ਅਉਰ ਕਤੇਬ॥

ਪਰੰ ਪਰਮ ਈਸ ਹੈਂ॥੧੫੭॥

ਓਅੰ ਆਦਿ ਰੂਪੇ॥ ਅਨਾਦਿ ਸਰੂਪੇ॥੧੨੮॥

ਓਅੰਕਾਰ ਆਦਿ॥ ਕਥਨੀ ਅਨਾਦਿ॥੧੬੭॥

ਜਗਤੇਸ੍ਵਰ ਹੈਂ॥੧੭੨॥

ਪਰਮਾਤਮ ਹੈਂ॥ ਸਰਬਾਤਮ ਹੈਂ॥੧੮੪॥ (ਪਰੰਪਰਾਈ ਚਿੰਨ੍ਹਾਤਮਿਕਤਾ ਰੂਪ ਵਿੱਚ)

ਚਤ੍ਰ ਬਕ੍ ਫਿਰੈ ਚਤ੍ਰ ਚਕਿ ਮਾਨਹੀ ਪੁਰ ਤੀਨ॥੮੨॥

ਜਤ੍ਰ ਤਤ੍ਰ ਬਿਰਾਜਹੀ ਅਵਧੂਤ ਰੂਪ ਰਿਸਾਲ॥੭੯॥

ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸ ਹੈਂ॥੧੫੪॥

ਜਮੀਨਲ ਜਮਾਂ ਹੈਂ॥੧੫੮॥

ਸਮਸਤੁਲ ਜੁਬਾ ਹੈਂ॥੧੫੫॥ (ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕਤਾ)

ਨਮੇ ਰਾਜ ਰਾਜੇਸ੍ਵਰੰ ਪਰਮ ਰੂਪੇ॥੫੦॥

ਨਮੇ ਜੋਗ ਜੋਗੇਸ੍ਵਰੰ ਪਰਮ ਸਿਧੇ॥

ਨਮੇ ਰਾਜ ਰਾਜੇਸ੍ਵਰੰ ਪਰਮ ਬ੍ਰਿਧੇ॥੫੧॥

ਨਮੇ ਚੰਦ੍ਰ ਚੰਦ੍ਰੇ॥ ਨਮੇ ਭਾਨ ਭਾਨੇ॥੪੬॥

ਨਮੇ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰੇ ਅਨਾਦੰ ਬਿਭੂਤੇ॥੧੮੭॥

ਕੇਟਿ ਇੰਦ੍ਰ ਇੰਦ੍ਰਾਣਿ ਸਾਹੁ ਸਾਹਾਣਿ ਗਣਿਜੈ॥ (ਸਰਬ-ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਅਸਤਿਤਵ)

ਨਮਸਤੰ ਅਕਾਏ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਜਾਏ॥੩॥

ਨਮਸਤੰ ਅਗੰਜੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਭੰਜੇ॥

ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੇ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਠਾਮੇ॥੪॥

ਨਮਸਤੰ ਅਨਾਮੰ॥ ਨਮਸਤੰ ਅਧਾਮੰ॥੫॥

ਅਗੰਮ ਹੈ॥ ਅਜੰਮ ਹੈ॥

ਅਭੂਤ ਹੈ॥ ਅਛੂਤ ਹੈ॥੪੦॥

ਅਲੋਕ ਹੈ॥ ਅਸੋਕ ਹੈ॥੪੧॥ (ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ)

ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਦਿਆਲੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਰੂਪੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਭੂਪੇ॥੧੯॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਖਾਪੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਥਾਪੇ॥

ਨਮੋ ਸਰਬ ਕਾਲੇ॥ ਨਮੋ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥੨੦॥ (ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ)

ਆਦਿ ਰੂਪ ਅਨਾਦਿ ਮੂਰਤਿ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥

ਸਰਬ ਪਾਲਕ ਸਰਬ ਘਾਲਕ ਸਰਬ ਕੇ ਪੁਨਿ ਕਾਲ॥੧੯॥

ਪਰਮ ਰੂਪ ਪੁਨੀਤ ਮੂਰਤਿ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥੧੯॥

ਅੰਗ ਹੀਨ ਅਭੰਗ ਅਨਾਤਮ ਏਕ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥੧੯॥ (ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ)

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਅਰਥ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਵੀ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਘੇਰਾ ਵਿਸ਼ਾਲ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਨੂੰ ਸੀਮਾਬੱਧ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਅਤੇ ਵਿਰੋਧਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਬਹੁਅਰਥਕ ਅਤੇ ਸਮਨਾਮ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਪੇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਅਪੇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਵਾਂਗ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸਰੂਪ ਉਘਾੜਨ ਲਈ ਦੁਨਿਆਵੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ, ਧੰਦਿਆਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਨਕਾਰਿਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਉਘਾੜਿਆ ਹੈ। ਜੇਫਰੀ ਲੀਚ ਅਰਥ

ਵਿਗਿਆਨੀ ਦੀ ਪੁਸਤਕ Semantics ਵਿੱਚ ਦੱਸੇ ਗਏ ਸੱਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਰਥ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਆਕਾਰ ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਛੋਟੀ ਹੈ ਪਰ ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅਮੀਰ ਰਚਨਾ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆਂ

1. ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ: 28
2. ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ: 29
3. George Yule, The Study of Language, p:114
4. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ, ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ: 162
5. ਡਾ. ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸਿਧਾਂਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ: 75
6. ਡਾ. ਵੇਦ ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ, ਸ਼ਬਦ ਸਰੋਕਾਰ, ਪੰਨਾ: 27
7. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ: 220
8. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ: 218
9. ਭਾਈ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ: 30
10. ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ: 68
11. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ, ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ: 169
12. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 170
13. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਅਤੇ ਡਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੋਰ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪਾਠ-ਸੰਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆ, ਪੰਨਾ: 24
14. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ: 49
15. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 220
16. ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ ਅਤੇ ਡਾ. ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੋਰ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪਾਠ-ਸੰਪਾਦਨ ਅਤੇ ਵਿਆਖਿਆ, ਪੰਨਾ: 22
17. ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਘਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਨਾ: 221
18. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ: 221
19. Geoffery Leech, Semantics, P.10

ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਵਾਂ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

5.1 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਪੱਖ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਦਸ ਛੰਦ, ਛਪੇ ਛੰਦ, ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ, ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ, ਚਰਪਟ ਛੰਦ, ਰੂਆਲ ਛੰਦ, ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ, ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ, ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ, ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ, ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਛੰਦ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਛਪੇ ਛੰਦ ਅਤੇ ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਛੰਦ ਹਨ, ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਗਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ, ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਜਿਵੇਂ ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ, ਚਰਪਟ ਛੰਦ, ਰੂਆਲ ਛੰਦ, ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ, ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ, ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ, ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਛੰਦ ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ ਹਨ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਛੰਦ ਵਿਧਾਨ ਦਾ ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਲਈ ਓਸਲੇਮੀਟਰ ਰਾਹੀਂ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ ਉਪਲੱਬਧ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਵਿਨੈਮਪ (Winamp Media Player) ਮੀਡੀਆ ਪਲੇਅਰ ਰਾਹੀਂ ਸਕਰੀਨ ਸ਼ੋਟ (Screen Shot) ਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਮਾਪਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਮਾਤਰਾਵਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਾਫੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਭਾਵ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਛੰਦ ਦੀ ਗਤੀ ਵੀ ਬਦਲਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਚੰਡ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਛੰਦ ਦੀ ਗਤੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸਮਾਨ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵਿਅਕਤ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਨ ਗਤੀ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

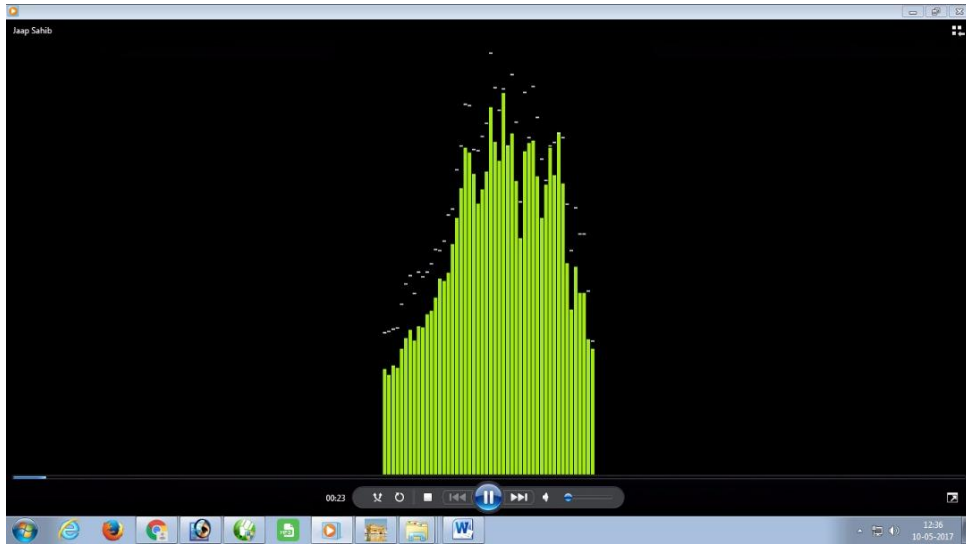
ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਛੰਦ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਜਿਹੜੇ Screen Shot ਲਏ ਗਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਭਾਈ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ, ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ (2007) ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੈਲਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਦੇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਿਊਜ਼ਿਕ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਪਾਠ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ Screen Shot ਨੂੰ ਲੈਣ ਲਈ ਹਰ ਛੰਦ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੇ ਤੁਕਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਲੀਆਂ ਦੇ ਤੁਕਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗਤੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਤੁਲਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਉਤੇ ਛੰਦ ਦੇ ਭਾਵ ਸੰਚਾਰ ਨੂੰ ਮਾਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਛੰਦ ਵਿਧਾਨ ਬਾਰੇ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪਹਿਲੇ

ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਛੰਦ ਵਿਧਾਨ ਵਿੱਚ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਨਾਲ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਵੇਖਣਾ ਵੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਗਤੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਤੋਂ ਇੰਝ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਸਤਰ ਚੱਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਅਦੁੱਤੀ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ; ਛੋਟੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਗਤੀ ਛੋਟੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹੀ ਛੰਦ ਚੁਣੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇਕ ਸੁਰਤਾ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਛੰਦ ਦੀ ਗਤੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਛੰਦਾਂ ਦੇ Screen Shot ਲਏ ਗਏ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਛੰਦ ਦੇ ਨਾਲ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

5.1.1 ਛਪੈ ਛੰਦ: ਛਪੈ ਇਕ ਮਾਤ੍ਰਕ ਛੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਖਟਪਦ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖਟਪਦ ਸ. ਸੰਗਯਾ - ਛੀ ਪੈਰਾਂ ਵਾਲਾ ਭ੍ਰਮਰ ਭੇਰਾ।"। ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਛਪੈ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਛੇ ਤੁਕਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਛੰਦ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਇਹ ਛੇ ਤੁਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਲਈ ਜੇ Screen Shot ਲਏ ਗਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਛਪੈ ਛੰਦ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਨੂੰ ਛੰਦ ਦੀ ਗਤੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਹੈ। ਛਪੈ ਛੰਦ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਛੰਦ ਦੀ ਗਤੀ ਮੱਧਮ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਉੱਚੀ, ਫਿਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਇਹ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਛਪੈ ਛੰਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਅਤੇ ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚੀ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਛਪੈ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਗਤੀ ਨੀਵੀਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਛੰਦ ਦੀ ਗਤੀ ਮੱਧਮ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਛਪੇ ਛੰਦ (ਸੁਰੂ)

ਚਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ॥ = 13 + 10 = 23

॥ III ॥ III SI ॥ SI III ॥

ਰੂਪ ਰੰਗ ਅਰੁ ਰੇਖ ਭੇਖ ਕੇਉ ਕਹਿ ਨ ਸਕਤਿ ਕਿਹ॥ = 14 + 11 = 25

SI SI ॥ SI SI SI ॥ I III ॥

ਛਪੇ ਛੰਦ (ਅੰਤ)

ਤ੍ਰਿਭਵਣ ਮਹੀਪ ਸੁਰ ਨਰ ਅਸੁਰ ਨੇਤਿ ਨੇਤਿ ਬਨ ਤ੍ਰਿਣ ਕਰਤ॥ = 15 + 13 = 28

IIII ISI ॥ ॥ III SI SI ॥ ॥ III

ਤ੍ਰ ਸਰਬ ਨਾਮ ਕਥੈ ਕਵਨ ਕਰਮ ਨਾਮ ਬਰਣਤ ਸੁਮਤਿ॥ = 15 + 13 = 28

S III SI IS III III SI IIII III

5.1.2 ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ: ਇਹ ਇੱਕ ਗਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਗਣਾਂ ਦਾ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭੁਜੰਗ. ਸੰ. ਸੰਗਯਾ - ਜੋ ਭੁਜ (ਟੇਢਾ) ਹੋਏ ਗਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਸਰਪ. ਭੁਜੰਗ ਮ।"2 ਇਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਸੱਪ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੇਢਾ ਮੇਢਾ ਹੋ ਕੇ ਗਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਰਧ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਪਰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਰਧ ਭੁਜੰਗ ਦੀ ਥਾਂ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਛੰਦ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਅਰਧ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਤੋਂ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਛੰਦ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਚਾਰ ਚਾਰ ਚਰਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਦੇ ਯਗਣ (ISS, ISS) ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਦਾ ਅਰਧ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਭੇਦ ਪੂਰੀ ਸੁਚੱਜਤਾ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਚਾਰਾਂ ਚਰਣਾਂ ਦਾ ਤੁਕਾਂਤ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਦੀ ਗਤੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਬੰਦ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਬੰਦ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

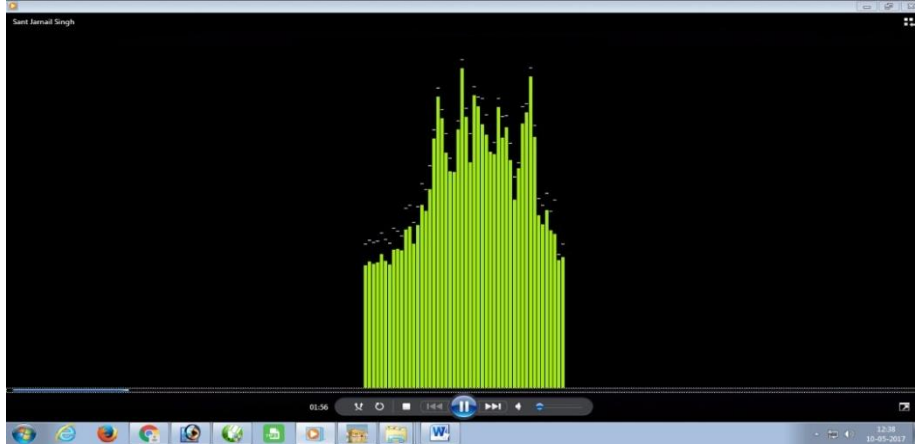
- ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥
ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਰੂਪੇ॥ ਨਮਸਤ੍ਰੰ ਅਨੂਪੇ॥੨॥
- ਨਮੇ ਜੋਗ ਜੋਗੇ॥ ਨਮੇ ਭੋਗ ਭੋਗੇ॥
ਨਮੇ ਸਰਬ ਦਿਆਲੇ॥ ਨਮੇ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਜਦੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਗਤੀ ਮੱਧਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਉੱਚੀ, ਫਿਰ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉੱਚੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗਤੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਧੀਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਉੱਚੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਇਸ ਛੰਦ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਬੰਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਇਸਦੀ ਗਤੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਧੀਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮੱਧਮ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਉੱਚੀ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਧੀਮੀ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਉੱਚੀ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਧੀਮੀ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਉੱਚੀ, ਫਿਰ ਮੱਧਮ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਇਸ

ਤਰਾਂ ਹੀ ਸੱਪ ਵਾਂਗ ਟੇਢੀ ਮੇਢੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਧੀਮੀ, ਕਦੇ ਮੱਧਮ, ਫਿਰ ਉੱਚੀ, ਫਿਰ
ਥੋੜ੍ਹੀ ਨੀਵੀਂ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਉੱਚੀ, ਫਿਰ ਨੀਵੀਂ, ਫਿਰ ਧੀਮੀ, ਫਿਰ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਸੁਰੂ)

ਨਮਸਤੁੰ ਅਕਾਲੇ॥ ਨਮਸਤੁੰ ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ॥

ISS ISS ISS ISS

ਨਮਸਤੁੰ ਅਰੂਪੇ॥ ਨਮਸਤੁੰ ਅਨੂਪੇ॥

ISS ISS ISS ISS

ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ (ਅੰਤ)

ਨਮੇ ਜੋਗ ਜੋਗੇ॥ ਨਮੇ ਭੋਗ ਭੋਗੇ॥

IS SI SS IS SI SS

ਨਮੇ ਸਰਬ ਦਿਆਲੇ॥ ਨਮੇ ਸਰਬ ਪਾਲੇ॥

IS SI ISS IS SI SS

5.1.3 ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ: ਚਾਚਰੀ ਇੱਕ ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ। ਸੰ. ਚਾਚਲਿ. ਅਤਿ ਚੰਚਲ, ਟੇਢਾ ਜਾਣ ਵਾਲਾ, ਸੰਗਯਾ ਤਲਵਾਰ, ਖੜਾਗ ਜਿਸ ਦੀ ਢਾਲ ਤਿਰਛੀ ਹੈ।³ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜੋ ਛੰਦ ਦਾ ਚਾਚਰੀ ਰੂਪ ਵਰਤਿਆ ਹੈ, ਉਹਦੇ ਸ਼ਬਦ ਛੋਟੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਗਤੀ ਛੋਟੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ ਸਿੱਧਾ ਵਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ ਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ:

1. ਪਹਿਲੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਚਰਣ, ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਜਗਣ ਤੇ ਗੁਰੂ (ISI, S) ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
2. ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਚਾਰ ਚਰਣ, ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਇੱਕ ਯਗਣ (ISS) ਹੈ।

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ ਦੀ ਗਤੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਬੰਦ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ:

- ਅਰੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਲੇਖ ਹੈਂ॥ ਅਭੇਖ ਹੈਂ॥੨੯॥
- ਅਮਾਨ ਹੈਂ॥ ਨਿਧਾਨ ਹੈਂ॥ ਅਨੇਕ ਹੈਂ॥ ਫਿਰਿ ਏਕ ਹੈਂ॥੪੩॥

ਇਸ ਛੰਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਹੋਰ ਉੱਚੀ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨੀਵਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚੀ, ਫਿਰ ਇਹ ਦੁਬਾਰਾ ਸਿਖਰ ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨੀਵਾਂ, ਫਿਰ ਇਕਦਮ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨੀਵਾਂ, ਫਿਰ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਗਤੀ ਮੱਧਮ ਅਤੇ ਉੱਚੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਅੰਤਲੇ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਗਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਧੀਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

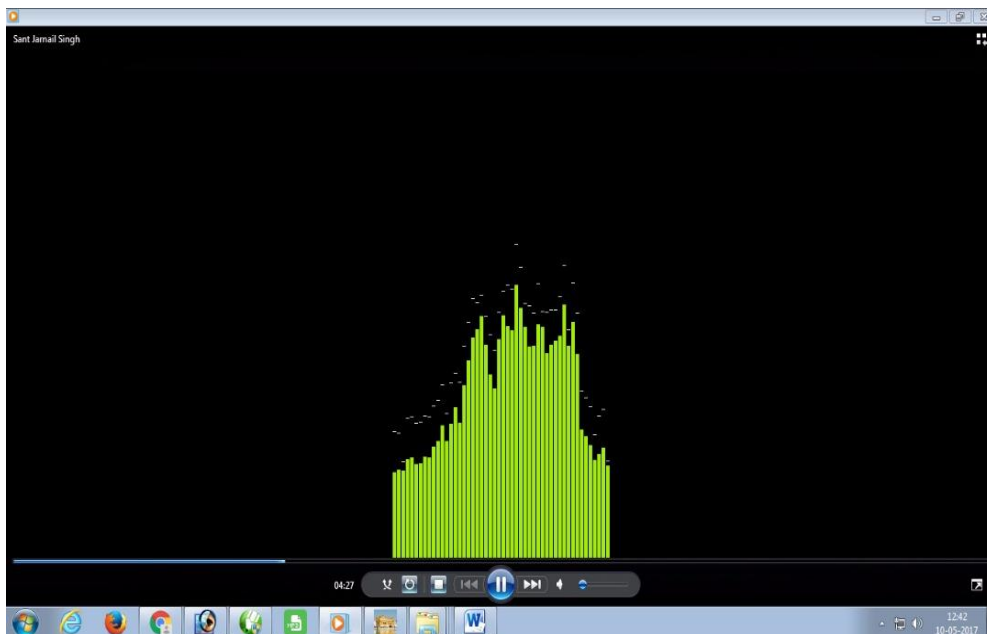
ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (ਸੁਰੂ)

ਅਰੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਨੂਪ ਹੈਂ॥ ਅਜੂ ਹੈਂ॥ ਅਭੂ ਹੈਂ॥

ISI S ISI S IS S IS S

ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ (ਅੰਤ)

ਅਮਾਨ ਹੈਂ॥ ਨਿਧਾਨ ਹੈਂ॥ ਅਨੇਕ ਹੈਂ॥ ਫਿਰਿ ਏਕ ਹੈਂ॥

ISI S ISI S ISI S II SI S

5.1.4 ਚਰਪਟ ਛੰਦ: ਚਰਪਟ ਛੰਦ ਇਕ ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸਦੇ ਦੋ ਰੂਪ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

1. ਚਾਰ ਚਰਣ, ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਇਕ ਭਗਣ ਤੇ ਦੋ ਗੁਰੂ। (SII, S, S)
2. ਚਾਰ ਚਰਣ, ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਸਗਣ, ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ (IIS, S, S)

ਇਸ ਛੰਦ ਦੀ ਗਤੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਇਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਬੰਦ ਅਤੇ ਅੰਤਲੇ ਬੰਦ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਰਮੇ॥ ਅੰਬ੍ਰਿਤ ਧਰਮੇ॥

ਅਖਿਲ ਜੇਗੇ॥ ਅਚਲ ਭੋਗੇ॥੧੪॥

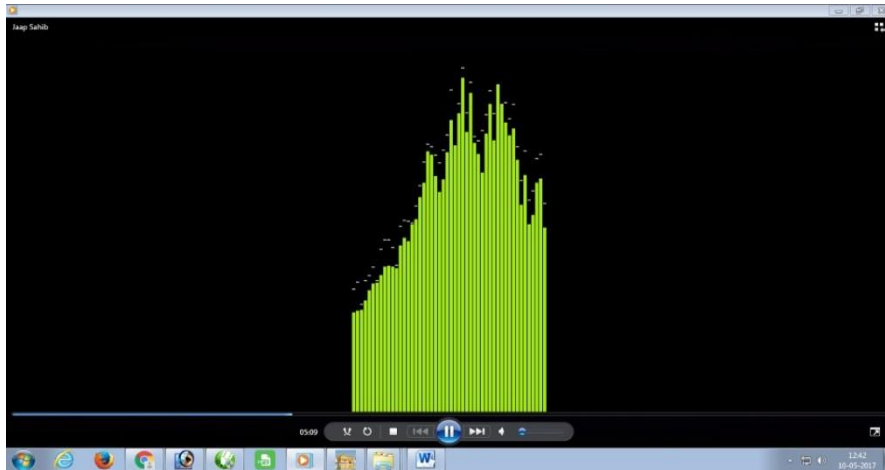
ਸਰਬੰ ਦੇਵੰ॥ ਸਰਬੰ ਭੇਵੰ॥

ਸਰਬੰ ਕਾਲੇ॥ ਸਰਬੰ ਪਾਲੇ॥੧੮॥

ਜਦੋਂ ਇਸ ਛੰਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਥੋੜ੍ਹੀ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨੀਵਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਉੱਚੀ ਫਿਰ ਸਿਖਰ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚੀ, ਜਿਆਦਾ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਛੰਦ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਬੰਦ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਗਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨੀਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾਂ ਨੀਵੀਂ ਗਤੀ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨੀਵਾਂ, ਫਿਰ ਉੱਚੀ, ਫਿਰ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਨਾਲ ਚੱਲਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਉੱਤੇ ਇਹ ਨੀਵੀਂ ਗਤੀ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਚਰਪਟ ਛੰਦ (ਸੁਰੂ)

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕਰਮੇ॥ ਅੰਬ੍ਰਿਤ ਧਰਮੇ॥

SII SS SII SS

ਅਖਿਲ ਜੋਗੇ॥ ਅਚਲ ਭੋਗੇ॥

III SS III SS

ਚਰਪਟ ਛੰਦ (ਅੰਤ)

ਸਰਬੰ ਦੇਵੰ॥ ਸਰਬੰ ਭੇਵੰ॥

IIS SS IIS SS

ਸਰਬੰ ਕਾਲੇ॥ ਸਰਬੰ ਪਾਲੇ॥

IIS SS IIS SS

5.1.5 ਰੂਆਲ ਛੰਦ: ਇਹ ਇਕ ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਧਾਤੂ 'ਰੂਆ' ਦੇ ਸ਼ਾਬਦਿਕ ਅਰਥ ਰ੍ਹ: ਆਵਾਜ਼, ਧੁਨੀ, ਗਮਨ ਕਰਨਾ, ਜਾਣਾ, ਰੋਮਾਵਲਿ, ਰੋਂਗਟੇ।⁴ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੂਆਲ ਛੰਦ ਦਾ ਭਾਵ ਇਹ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰੋਂਗਟੇ ਖੜੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਛੰਦ ਹੈ। ਇਹ ਸਰੋਤੇ ਦੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸਰੋਤੇ ਦੇ ਸਿੱਧਾ ਮਨ ਅੰਦਰ ਇਸਦਾ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਕੁੱਲ ਚਾਰ ਚਰਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਰਗਣ, ਸਗਣ, ਜਗਣ, ਭਗਣ, ਗੁਰੂ ਤੇ ਲਘੂ (SIS, IIS, ISI, ISI, SII, S, I)। ਇਸ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾ ਬਿਸਰਾਮ ਦਸ ਅੱਖਰਾਂ/ਵਰਣਾਂ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਬਿਸਰਾਮ ਸੱਤ ਵਰਣਾਂ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਰੂਆਲ ਛੰਦ ਦੀ ਗਤੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਬੰਦ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਬੰਦ ਨੂੰ ਗਤੀ ਲਈ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

- ਆਦਿ ਰੂਪ ਅਨਾਦਿ ਮੂਰਤਿ ਅਜਨਿ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥

ਸਰਬ ਮਾਨ ਤ੍ਰਿਮਾਨ ਦੇਵ ਅਭੇਵ ਆਦਿ ਉਦਾਰ॥੭੯॥

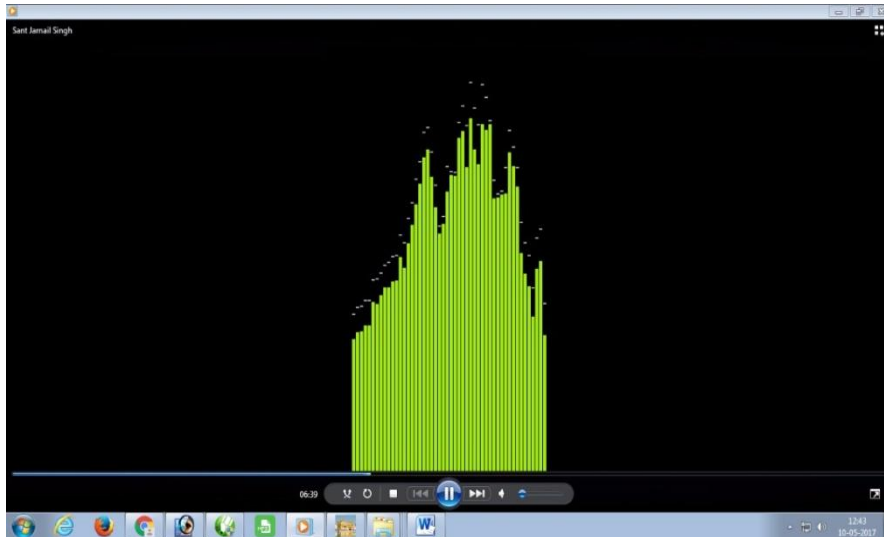
- ਪਰਮ ਬੇਦ ਪੁਰਾਣ ਜਾਕਹਿ ਨੇਤਿ ਭਾਖਤ ਨਿਤ॥

ਕੇਟਿ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਪੁਰਾਨ ਸਾਸਤ੍ਰ ਨ ਆਵਈ ਵਹੁ ਚਿਤਿ॥੮੬॥

ਜਦੋਂ ਇਸ ਛੰਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਗਤੀ ਮੱਧਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਸਦੀ ਗਤੀ ਇਕਦਮ ਸਿਖਰ ਤੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਠਕ/ਸਰੋਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅੰਤ ਤੇ ਇਹ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰੂਆਲ ਛੰਦ ਅੰਤ ਤੇ ਨੀਵੀਂ ਗਤੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚਾ ਉਠਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਸਦੀ ਗਤੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮੱਧਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਿਰ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚਾ ਉਠਦਾ ਹੈ, ਅੰਤ ਤੇ ਇਸਦੀ ਗਤੀ ਮੱਧਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਰੂਆਲ ਛੰਦ (ਸੁਰੂ)

ਆਦਿ ਰੂਪ ਅਨਾਦਿ ਮੂਰਤਿ ਅਜੋਨਿ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ॥

SI SI ISI SII ISI SII ISI

ਸਰਬ ਮਾਨ ਤ੍ਰਿਮਾਨ ਦੇਵ ਅਭੇਵ ਆਦਿ ਉਦਾਰ॥

SI SI ISI SI ISI SI ISI

ਰੂਆਲ ਛੰਦ (ਅੰਤ)

ਪਰਮ ਬੇਦ ਪੁਰਾਣ ਜਾਕਹਿ ਨੇਤਿ ਭਾਖਤ ਨਿਤ॥

III SI ISI SII SI SII II

ਕੇਟਿ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਪੁਰਾਨ ਸਾਸਤ੍ਰ ਨ ਆਵਈ ਵਹੁ ਚਿਤ॥

SI SII ISI SII I SII II II

5.1.6 ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ: ਮਧੁਭਾਰ ਇਕ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਛੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਛੰਦ ਦਾ ਇੱਕ ਹੋਰ ਨਾਮ 'ਛਬਿ' ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ। ਛਬਿ. ਸੰ.ਛਬਿ. ਸੰਗਯਾ-ਸ਼ੋਭਾ, ਸੁੰਦਰਤਾ, ਪ੍ਰਭਾ, ਚਮਕ।"⁵ ਮਧੁਭਾਰ ਦੇ ਧਾਤੂ ਮਧੁ ਦੇ ਅਰਥ ਸੰ. ਸੰਗਯਾ ਸਹਦ, ਚੇਤ ਦਾ ਮਹੀਨਾ, ਮਿੱਠਾ ਰਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤ।"⁶ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲਾ ਇਹ ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ ਪਾਠਕ/ਸਰੋਤੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਦ ਵਾਂਗ ਰਸ ਸੁਆਦ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਚਮਕ/ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਾਠਕ/ਸਰੋਤੇ ਨੂੰ ਕੀਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦੇ ਕੁੱਲ ਚਾਰ ਚਰਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਅੱਠ ਮਾਤਰਾ ਅਤੇ ਚਾਰ ਮਾਤਰਾ ਪਿੱਛੋਂ ਜਗਣ (ISI) ਇਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਲੱਛਣ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਛੰਦ ਦਾ ਨਿਭਾਉ ਪੂਰੀ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ ਦੀ ਗਤੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਇਸਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਆਖਰੀ ਬੰਦ ਨੂੰ ਗਤੀ ਲਈ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

- ਗੁਨ ਗਨ ਉਦਾਰ॥ ਮਹਿਮਾ ਅਪਾਰ॥
ਆਸਨ ਅਭੰਗ॥ ਉਪਮਾ ਅਨੰਗ॥੮੭॥
- ਆਡੀਠ ਧਰਮ॥ ਅਤਿ ਢੀਠ ਕਰਮ॥
ਅਣਬ੍ਰਣ ਅਨੰਤ॥ ਦਾਤਾ ਮਹੰਤ॥੧੭੦॥

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਇਸ ਛੰਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚੀ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਤਾਂ ਇਸਦੀ ਗਤੀ ਇਕਦਮ ਸਿਖਰ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਗਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨੀਵਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਨੀਵਾਂ, ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਇਕਦਮ ਇਸਦੀ ਗਤੀ ਤੇਜ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਿਖਰ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨੀਵਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਗਤੀ ਮੱਧਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਛੰਦ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਗਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨੀਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ, ਥੋੜ੍ਹੀ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਨੀਵਾਂ,

ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚੀ, ਫਿਰ ਨੀਵਾਂ, ਫਿਰ ਉੱਚੀ, ਫਿਰ ਨੀਵਾਂ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਥੋੜ੍ਹੀ ਧੀਮੀ ਜਿਹੀ ਗਤੀ ਤੇ
ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ (ਸੁਰੂ)

ਗੁਨ ਗਨ ਉਦਾਰ॥ ਮਹਿਮਾ ਅਪਾਰ॥

॥ ॥ ISI IIS ISI

ਆਸਨ ਅਭੰਗ॥ ਉਪਮਾ ਅਨੰਗ॥

SII ISI IIS ISI

ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ (ਅੰਤ)

ਆਡੀਠ ਧਰਮ॥ ਅਤਿ ਢੀਠ ਕਰਮ॥

SSI SI ॥ SI III

ਅਣਬੁਣ ਅਨੰਤ॥ ਦਾਤਾ ਮਹੰਤ॥

SSI ISI SS ISI

5.1.7 ਭਗਵਤੀ/ਭਗਉਤੀ ਛੰਦ: ਇਹ ਇੱਕ ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ। ਭਗਵਤੀ ਵਿ-ਗਿਆਨ ਆਦਿ ਗੁਣਾਂ ਵਾਲੀ ਐਸ਼ੁਰਯ ਵਾਲੀ। 2. ਸੰਗਯਾ-ਦੁਰਗਾ ਦੇਵੀ। 3. ਤਲਵਾਰ।"7 ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ ਦਾ ਅਰਥ ਬੀਰ ਰਸ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਬੀਰ ਰਸ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਸ਼ਬਦ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ ਤਿੱਖੇ ਹਨ, ਜੋ ਪਾਠਕ/ਸਰੋਤੇ ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਅਸਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਪਰਿਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਨਤਾ ਵਿੱਚ ਬੀਰ ਰਸ ਭਰਨ ਲਈ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੀ ਮੰਗ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਜੋਸ਼ ਭਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਨਾਲ ਲੜਨ ਲਈ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਦੱਸਿਆ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਨਾਸਵਾਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਸਕੇ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਉੱਚੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਹੀ ਸਭ ਨੂੰ ਪਾਲਣ ਅਤੇ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ।

ਇਸ ਛੰਦ ਦੀ ਗਤੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਇਸ ਛੰਦ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਬੰਦ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

- ਕਿ ਜਾਹਿਰ ਜਹੂਰ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਹਾਜਿਰ ਹਜੂਰ ਹੈਂ॥
ਹਮੇਸੁਲ ਸਲਾਮ ਹੈਂ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਕਲਾਮ ਹੈਂ॥੧੫੦॥
- ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਪਸਾ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਆਤਮ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈਂ॥
ਕਿ ਅਚਲੰ ਅਨੰਗ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਅਭੰਗ ਹੈਂ॥੧੬੦॥

ਇਸ ਛੰਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਮੱਧਮ ਜਿਹੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਫਿਰ ਇਕਦਮ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਹੌਲੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨੀਵੀਂ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਇਕਦਮ ਦੁਬਾਰਾ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਚਲਦਾ-ਚਲਦਾ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਹੌਲੀ ਗਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਛੰਦ ਦੇ ਅੰਤਲੇ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਗਤੀ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਬਿਲਕੁਲ ਨੀਵੀਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਗਤੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਤੇ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ (ਸ਼ੁਰੂ)

ਕਿ ਜਾਹਿਰ ਜਹੂਰ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਹਾਜਿਰ ਹਜੂਰ ਹੈਂ॥

I SII IS S I SII ISI S

ਹਮੇਸੁਲ ਸਲਾਮ ਹੈਂ॥ ਸਮਸਤੁਲ ਕਲਾਮ ਹੈਂ॥

ISII ISI S ISII ISI S

ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ (ਅੰਤ)

ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਪਸਾ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਆਤਮ ਪ੍ਰਭਾ ਹੈਂ॥

I IIS IS S I SII IS S

ਕਿ ਅਚਲੰ ਅਨੰਗ ਹੈਂ॥ ਕਿ ਅਮਿਤੇ ਅਭੰਗ ਹੈਂ॥

I IIS ISI S I IIS ISI S

5.1.8 ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ: ਰਸਾਵਲ ਇੱਕ ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਧਾਤੂ ਰਸ ਦਾ ਅਰਥ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਰਨਾ, ਸ਼ਬਦ ਕਰਨਾ, ਸ੍ਰਾਦ ਲੈਣਾ, ਮਿਠਾਸ, ਪ੍ਰੇਮ, ਪਿਆਰ, ਪਾਰਾ।⁸ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਕਿ ਸਰੋਤੇ/ਪਾਠਕ ਨੂੰ ਸੁਹਜ ਸੁਆਦ ਦੇ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਬੀਰ ਰਸ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ-ਰੂਪ ਦੇ ਛੰਦ ਵਿਧਾਨ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਰੂਪ ਚਾਰ ਚਰਣ, ਪ੍ਰੀਤਿ ਚਰਣ ਦੇ ਯਗਣ (ISS, ISS) ਅਰਥਾਤ ਅਧਿਕਤਰ ਅਰਧ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਵਾਲਾ ਰੂਪ ਹੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਛੰਦ ਦੀ ਗਤੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਬੰਦ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਬੰਦ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਨਮੋ ਨਰਕ ਨਾਸੇ॥ ਸਦੈਵੰ ਪ੍ਰਕਾਸੇ॥

ਅਨੰਗੰ ਸਰੂਪੇ॥ ਅਭੰਗੰ ਬਿਭੂਤੇ॥੧੪੫॥

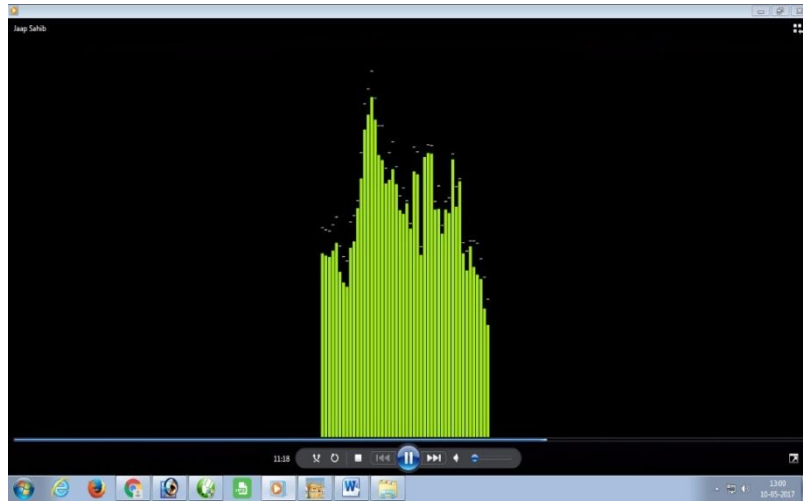
ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਮੇ॥ ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਤ੍ਰਿਕਾਮੇ॥

ਨ੍ਰਿਭੰਗੀ ਸਰੂਪੇ॥ ਸਰਬੰਗੀ ਅਨੂਪੇ॥੧੪੭॥

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ ਦਾ ਜਦੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਗਤੀ ਕਾਫੀ ਤੇਜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਹੀ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਨਾਲੋਂ ਉੱਪਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨੀਵਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹ ਇਕਦਮ ਸਿਖਰ ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੇਠਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸ ਦੀ ਗਤੀ ਤੇਜ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨੀਵੀਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਕਦਮ ਉੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਛੰਦ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਗਤੀ ਪਹਿਲਾਂ ਥੋੜ੍ਹੀ ਧੀਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਕਸਾਰ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ (ਸੁਰੂ)

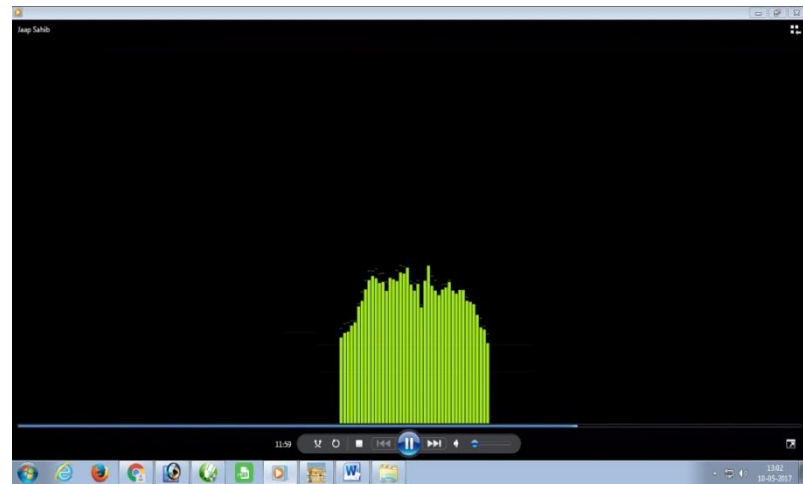
ਨਮੋ ਨਰਕ ਨਾਸੈ॥ ਸਦੈਵੰ ਪ੍ਰਕਾਸੈ॥

IS SI SS ISS ISS

ਅਨੰਗੰ ਸਰੂਪੇ॥ ਅਭੰਗੰ ਬਿਭੂਤੇ॥

ISS ISS ISS ISS

ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ (ਅੰਤ)

ਅਨੰਗੀ ਅਨਾਮੇ॥ ਤ੍ਰਿਭੰਗੀ ਤ੍ਰਿਕਾਮੇ॥

ISS ISS ISS ISS

ਨ੍ਰਿਭੰਗੀ ਸਰੂਪੇ॥ ਸਰਬੰਗੀ ਅਨੂਪੇ॥

ISS ISS ISS ISS

5.1.9 ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ: ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਵੀ ਇੱਕ ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਕੁਲ ਚਾਰ ਚਰਣ ਅਤੇ ਪ੍ਰਤਿ ਚਰਣ ਦੇ ਸਗਣ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਦਾ ਸਰੂਪ (IIS, IIS) ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਦੀ ਵਰਣਿਕ ਚਾਲ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਚਾਰਾਂ ਤੁਕਾਂ ਦਾ ਤੁਕਾਂਤ ਮੇਲ ਵੀ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ।

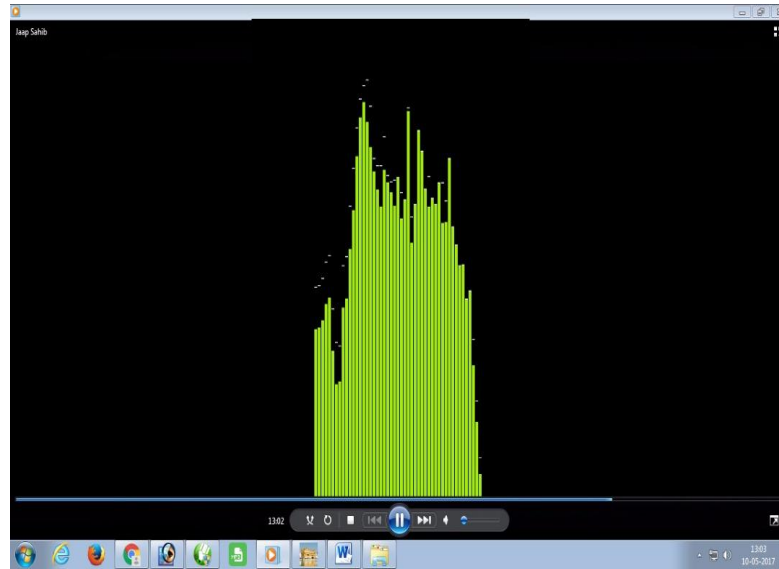
ਛੰਦ ਦੀ ਗਤੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਛੰਦ ਦੇ ਮੁੱਢਲੇ ਬੰਦ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਬੰਦ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

- ਕਰੁਣਾਲਯ ਹੈਂ॥ ਅਰਿ ਘਾਲਯ ਹੈਂ॥
ਖਲ ਖੰਡਨ ਹੈਂ॥ ਮਹਿ ਮੰਡਨ ਹੈਂ॥੧੭੧॥
- ਪਰਮਾਤਮ ਹੈਂ॥ ਸਰਬਾਤਮ ਹੈਂ॥
ਆਤਮ ਬਸ ਹੈਂ॥ ਜਸ ਕੇ ਜਸ ਹੈਂ॥੧੮੪॥

ਜਦੋਂ ਇਹ ਛੰਦ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦੀ ਗਤੀ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੇਠਾਂ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਕਦਮ ਇਸਦੀ ਗਤੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਹ ਸਿਖਰ ਤੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਹੌਲੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਦੁਬਾਰਾ ਇਕਦਮ ਗਤੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਸਿਖਰ ਤੇ ਉੱਚਾ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਸ ਦੀ ਗਤੀ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਇਹ ਉੱਚੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਬੰਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਗਤੀ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਮੱਧਮ ਤੇ ਧੀਮੀ ਅਤੇ ਬਿਲਕੁਲ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਛੰਦ ਦੇ ਅੰਤਿਮ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਉੱਚੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਫਿਰ ਇਹ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸ ਦੀ ਗਤੀ ਹੌਲੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਕਦਮ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਵੇਂ ਹੀ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸਦੀ ਗਤੀ ਬਿਲਕੁਲ ਧੀਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ (ਸੁਰੂ)

ਕਰੁਣਾਲਯ ਹੈਂ॥ ਅਰਿ ਘਾਲਯ ਹੈਂ॥

॥S॥ S ॥ S॥ S

ਖਲ ਖੰਡਨ ਹੈਂ॥ ਮਹਿ ਮੰਡਨ ਹੈਂ॥

॥ S॥ S ॥ S॥ S

ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ (ਅੰਤ)

ਪਰਮਾਤਮ ਹੈਂ॥ ਸਰਬਾਤਮ ਹੈਂ॥

॥S॥ S ॥S॥ S

ਆਤਮ ਬਸ ਹੈਂ॥ ਜਸ ਕੇ ਜਸ ਹੈਂ॥

S॥ ॥ S ॥ S ॥ S

5.1.10 ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਛੰਦ: ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਇੱਕ ਵਰਣਿਕ ਛੰਦ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਏਕ ਅੱਖਰੀ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਇਯ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਆਦਾਤਰ ਵਾਕ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਅੱਖਰ ਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਸ ਛੰਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਬੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਲਗਭਗ ਵਾਕ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਅੱਖਰੀ ਹੀ ਹਨ। ਇਹ ਛੰਦ ਇੱਕ ਲੈਅ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਾਠਕ/ਸਰੋਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਜੋਸ਼ ਭਾਵ ਬੀਰ ਰਸ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਛੰਦ ਦੀ ਗਤੀ ਵੇਖਣ ਲਈ ਇਸ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਬੰਦ ਅਤੇ ਅੰਤਿਮ ਬੰਦ ਨੂੰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

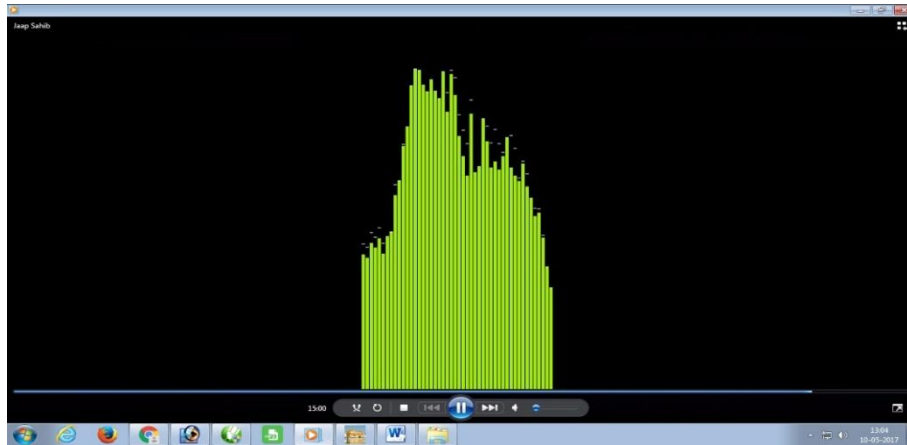
ਅਜੈ॥ ਅਲੇ॥ ਅਭੈ॥ ਅਬੈ॥੧੮੯॥

ਅਕਰਮੰ॥ ਅਭਰਮੰ॥ ਅਗੰਜੇ॥ ਅਲੇਖੇ॥੧੯੬॥

ਜਦੋਂ ਇਸ ਛੰਦ ਦਾ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਗਤੀ ਤੇਜ਼ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਇਕਦਮ ਉੱਚੀ ਸਿਖਰ ਤੇ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਸ ਦੀ ਗਤੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਹੌਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਨੀਵੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਉੱਚਾ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨੀਵਾਂ, ਫਿਰ ਉੱਚੀ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਚਲਦਾ ਚਲਦਾ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਛੰਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਗਤੀ ਤੇਜ਼ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਚਲਦਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਗਤੀ ਧੀਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਇਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨੀਵਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਇਹ ਥੋੜ੍ਹੀ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਚਲਦਾ ਹੈ।

ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਛੰਦ (ਸੁਰੂ)

ਅਜੈ॥ ਅਲੈ॥ ਅਭੈ॥ ਅਬੈ॥

IS IS IS IS

ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਛੰਦ (ਅੰਤ)

ਅਕਰਮੰ॥ ਅਭਰਮੰ॥ ਅਗੰਜੇ॥ ਅਲੇਖੇ॥

ISS ISI ISS ISS

ਉਪਰੋਕਤ ਸਰਵੇਖਣ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਇਹ ਇੱਕ ਮੁਢਲਾ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਉੱਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕੰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੀਮਤ ਸਾਧਨਾਂ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਇਸਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਮਾਪਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਛੰਦਾਬੰਦੀ ਵਿੱਚ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੇਖਣਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਦੇਖਣਾ ਵੀ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਛੰਦ ਦੀ ਇੱਕ ਗਤੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਹੀ ਛੰਦ ਚੁਣੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸੁਰਤਾ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਛੋਟੇ ਸ਼ਬਦ ਹਨ। ਗਤੀ ਛੋਟੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਗਤੀ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹਰ ਛੰਦ ਦਾ Content ਵੱਖਰਾ-ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਪਰ ਗਤੀ ਲਗਭਗ ਇੱਕ ਸਮਾਨ ਹੀ ਹੈ। ਕੁਝ ਕੁ ਛੰਦ ਹੀ ਹਨ ਜੋ ਬਿਲਕੁਲ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਾਕੀ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਛੰਦ ਧੀਮੀ ਗਤੀ ਤੋਂ ਚਲਦੇ ਹਨ ਫਿਰ ਉੱਚੀ, ਫਿਰ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਤੋਂ ਇੰਝ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸ਼ਸਤਰ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ।

ਹਵਾਲੇ ਤੇ ਟਿੱਪਣੀਆ

1. ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ 365
2. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 919
3. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 461
4. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1043
5. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 487
6. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 947
7. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 902
8. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ 1013

ਅੰਤਿਕਾ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ: ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸਰੋਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ

ਸ਼ਬਦ	ਸਰੋਤ ਭਾਸ਼ਾ	ਕੋਸ਼
ਉਦਾਰ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 10
ਉਬਾਰਣ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 15
ਉਰਧ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 17
ਓਅੰ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 21
ਓਅੰਕਾਰ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 21
ਓਘ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 22
ਅਸਤ੍ਰ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 26
ਅਸੰਭ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 30
ਅਸਰਗ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 28
ਅਸੂਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 1071
ਅਸੋਕ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 30
ਅਕਰਮ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 35
ਅਨਾਮ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 36
ਅਕਾਮ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 36
ਅਕ੍ਰਿਸ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 357
ਅਕਾਏ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 36
ਅਕਾਲ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 11

ਅਖਲ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 13
ਅਕ੍ਰਿਤਾਕ੍ਰਿਤ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 37
ਅਗੰਭ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 43
ਅਗੰਮ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 43
ਅਗਾਧ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 14
ਅਘੰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 16
ਅਚਲ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 19
ਅਛੇਦ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 45
ਅਜਨਮ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 46
ਅਜਬ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 46
ਅਜੰਮ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 20
ਅਜਾ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 21
ਅਜਾਇਬ	ਫ਼ਾ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 47
ਅਜਾਏ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 394
ਅਜਾਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 21
ਅਜੀਜ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 48
ਅਜੀਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 21
ਅਜੀਮ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 48
ਅਜੂਪ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 48
ਅਜੇ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 20
ਅਜੇਨਿ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 48
ਅਤਿ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 52

ਅਦ੍ਰਿਸ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 30
ਅਕੀਸ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 54
ਅਦੇਸ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 30
ਅਦੇਵ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 30
ਅਧਰਮ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 31
ਅਨੰਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 37
ਅਨਾਥ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 23
ਅਨਾਤਮ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 40
ਅਧੇ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 56
ਅਧੂਤ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 56
ਅਧੀਨ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰ. ਹਿੰ. ਪੰ. 34
ਅਨਬ੍ਰਣ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 58
ਅਨਾਦਿ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 23
ਅਨਾਮ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 40
ਅਨਿਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 41
ਅਨੀਲ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 24
ਅਨੁਰਾਗ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 27
ਅਨੂਪ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 29
ਅਨੇਕ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 29
ਅਪਾਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 39
ਅਪਾਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 39
ਅਬਾਧ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 42

ਅਭਖ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 75
ਅਭੂਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 84
ਅਪਾਲ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 67
ਅਬੰਧ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 70
ਅਬਰਨ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 70
ਅਬੈ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 71
ਅਭੰਗ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 73
ਅਭਗਤ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 71
ਅਭਿਜ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 72
ਅਭੰਜ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 73
ਅਭਰਨ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 102
ਅਭੂ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 920
ਅਭੀਤ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 918
ਅਭੁਗਤ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 919
ਅਭੇਖ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 73
ਅਭੇਦ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 94
ਅਮਜਬੇ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 94
ਅਮੰਡ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 88
ਅਮ੍ਰਿਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 53
ਅਮਾਨ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 75
ਅਮਿਤੇਜ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 75
ਅਮੀਕ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 76

ਅਰਧ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 104
ਅਹਿ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 98
ਅਰੂਪ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 58
ਅਲਖ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 107
ਅਲੰਕਾਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 107
ਅਲੰਕੇ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 107
ਅਲਾਮ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 85
ਅਲਿਖ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 107
ਅਲੋਕ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 62
ਅਵਯੂਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 114
ਆਸ਼ੋਕ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 125
ਆਕਿਲ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 93
ਆਜਿਜ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 96
ਆਦਿ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 150
ਆਦਿਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 75
ਆਦਿਸਯ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 55
ਅਦੀਸ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 54
ਆਭਾ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 80
ਆਲਿਸਯ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 106
ਇਸਟ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 97
ਇੰਦ੍ਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 96
ਈਸ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 181

ਇਮਾ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 129
ਸਕਤਿ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 1009
ਸਚਿਦਾਨੰਦ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 144
ਸਤ੍ਰ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 150
ਸਦੈਵ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 1042
ਸਨਾਨੇ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 1095
ਸਮਸਤੰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 1029
ਸਮਸਤੀ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 158
ਸਰਬ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 1041
ਸਰਬੰਗੀ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 168
ਸਰਬਤ੍ਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 1042
ਸਰਬਦਾ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 1042
ਸਰਬਾਤਮ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 167
ਸਲਾਮ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 171
ਸਲੀਖਤ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 171
ਸਾਹ	ਫ਼.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 176
ਸਾਹਾਣ	ਫ਼.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 176
ਸਾਹਿਬ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 177
ਸਾਜ	ਫ਼.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 180
ਸਾਂਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 968
ਸਾਂਤਿ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 968
ਸਾਥੇ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 182

ਸਿਕਸਤ	ਫ਼.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 191
ਸਿਕੰਨ	ਫ਼.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 191
ਸਿਧਿ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 196
ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 198
ਸੁ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 1061
ਸੁਜੇਗੇ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 211
ਸੁਧਰਮ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 213
ਸੁਧਾ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 1067
ਸੁਭੰ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 217
ਸੁਮਤਿ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 217
ਸੂਰਜ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 1072
ਸੇਕੇ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 231
ਸੇਖੰ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 231
ਹਜੂਰ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 258
ਹਰਤਾ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 263
ਹੰਤਾ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 284
ਹਰੀਫ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 268
ਹਾਜਰ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 270
ਹਿਰਾਸੁਲ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 276
ਹਮੇਸੁਲ	ਫ਼.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 261
ਕਰਤਾ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 302
ਕ੍ਰਿਸੰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 295

ਕ੍ਰਿਤੀ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 293
ਕ੍ਰਿਪਾਲ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 294
ਕਰੀਮ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 306
ਕਰੁਣਾਲਯ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 248
ਕੂਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 308
ਕਲਹ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 254
ਕਲੰਕ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 311
ਕਲਾਮ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 310
ਕਲਿ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 254
ਕਲੀਮ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 310
ਕਾਏ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 264
ਕਾਮ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰ. ਕੇ. ਪੰ. 262
ਕਾਮਲ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 321
ਕੁਕਰਮ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 276
ਕਿਰਾ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 330
ਕੁਨਿੰਦ	ਫ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 239
ਖੰਡ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 318
ਖੰਡਨ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 318
ਖਲ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 319
ਖਿਆਤਾ	ਸੰ.	ਸੰ. ਪੰਜਾ. ਕੇ. ਪੰ. 322
ਖਿਆਲ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 378
ਖਿਰਾਜ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 368

ਗਜਾਇਬ

ਗਣਿਜੇ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 325
ਗੰਗ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 326
ਗਤਿ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 326
ਗਨ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 324
ਗਨੀਮ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 396
ਗਰਬ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 333
ਗਵੰਨ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 330
ਗਾਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 335
ਗਿਆਤਾ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 401
ਗਿਆਨੰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 400
ਗੁਨ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 340
ਘਾਇਕ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 356
ਘਾਲਕ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 356
ਚਕ੍ਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 359
ਚਤ੍ਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 362
ਚੰਦ੍ਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 363
ਚਿਹਨ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 376
ਚਿਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 373
ਚਿਤ੍ਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 373
ਛੰਤ੍ਰੰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 380
ਜਹੂਰ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 498

ਜੀਤਾ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 395
ਜਮਾਲ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 508
ਜੀਵ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 397
ਜੁਗਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 803
ਜਮਾ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 508
ਜੇਗ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 805
ਜੇਗੇ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 805
ਜਰਾਰੰ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 510
ਜਮਾਨ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 508
ਤਰੰਗ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 412
ਤ੍ਰਾਣ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 428
ਤ੍ਰਿਬਰਗੰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 429
ਤਾਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 415
ਤਮਾਮੇ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 377
ਤਾਨ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 415
ਤਮੀਜ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 572
ਤਾਪਨ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 416
ਤਾਮਸੰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 416
ਦ੍ਰਿਸੰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 459
ਦਲੀ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 439
ਦਾਇਕ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 44
ਦਾਨੇ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 443

ਦਿਆਲ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 438
ਦਿਸਾ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 448
ਦਿਹੰਦ	ਫ਼ਾ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 632
ਦਿਮਾਗ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 634
ਦੁਕਾਲੰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 450
ਦੇਵ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 460
ਧਰਣੀ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 475
ਧਰਨ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 475
ਧ੍ਰਿਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 476
ਧਰਮ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 476
ਧਾਮੰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 481
ਧੁਰਾਸ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 484
ਨਹਿਨ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 500
ਨਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 497
ਨ੍ਰਿਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 533
ਨ੍ਰਿਕਾਮ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 503
ਨ੍ਰਿਨਾਥ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 502
ਨਾਮ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 503
ਨਾਇਕ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 504
ਨਾਸਯ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 505
ਨਾਦ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 502
ਨਿਸ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 525

ਨਿਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 509
ਨਿਧਾਨ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 570
ਨਿਰੁਕਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 524
ਨਿਧਾਨ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 708
ਨ੍ਰਿਘਾਤ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 711
ਨਿਵਾਜ	ਫ਼ਾ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 715
ਪਸਾ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 728
ਪਰਸਤੈ	ਫ਼ਾ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 743
ਪ੍ਰਚੰਡ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 621
ਪ੍ਰਣਾਸੀ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 624
ਪਰਮ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 558
ਪ੍ਰਮਾਥੰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 646
ਪ੍ਰਤਿਹਾਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 630
ਪ੍ਰਭਾ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 644
ਪ੍ਰਭੂ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 644
ਪ੍ਰਾਣ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 662
ਪ੍ਰੀਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 670
ਪਰੇ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 556
ਪਵਿਤਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 577
ਪਾਸਯ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 589
ਪਾਣ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 581
ਪਾਨ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 584

ਪਾਲੰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 589
ਪੁੜ੍ਹ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 600
ਪੁਨਿ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 600
ਪੁਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 601
ਪੇੜ੍ਹ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 615
ਫਹੀਮ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 807
ਫਿਕੰਨ	ਫਾ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 815
ਬੰਕੇ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 853
ਬਕ੍ਹ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 853
ਬਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 862
ਬਰਣਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 865
ਬਰਨ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 865
ਬਿਸ੍ਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 918
ਬਿਸ੍ਰੰਭਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 919
ਬਿਭੂਤੀ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 906
ਬਿਰਕਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 909
ਬਿਹੀਨ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 925
ਬਿਖੈ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 889
ਬਾਦ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 686
ਭਉਣ	ਸੰ.	ਪੰ. 692
ਭਰ	ਸੰ.	ਪੰ. 703
ਭਰਣਾਢਯ	ਸੰ.	ਪੰ. 703

ਭਰਤੀ	ਸੰ.	ਪੰ. 704
ਭਵ	ਸੰ.	ਪੰ. 705
ਭਾਹ	ਸੰ.	ਪੰ. 708
ਭਾਨ	ਸੰ.	ਪੰ. 708
ਭਿਤ੍ਰ	ਸੰ.	ਪੰ. 715
ਭੀਤੰ	ਸੰ.	ਪੰ. 714
ਭਗਤਾ	ਸੰ.	ਪੰ. 716
ਭੇਗੇ	ਸੰ.	ਪੰ. 724
ਭੇਜ	ਸੰ.	ਪੰ. 726
ਮਹੰਤ	ਸੰ.	ਪੰ. 753
ਮਹਿ	ਸੰ.	ਪੰ. 753
ਮਹਿਮਾ	ਸੰ.	ਪੰ. 758
ਮੰਡਨ	ਸੰ.	ਪੰ. 733
ਮੰਤ੍ਰੰ	ਸੰ.	ਪੰ. 744
ਮਨਿ	ਸੰ.	ਪੰ. 741
ਮਾਨ	ਸੰ.	ਪੰ. 763
ਮਾਨਯ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 765
ਮਿਤ੍ਰ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 769
ਮਿਤਿ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 796
ਮੁਕਤ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 772
ਮੁਨਿ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 776
ਯਕੀਨ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 1005

ਰੰਮ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 814
ਰਹੀਮ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 1015
ਰਹਿੰਦ	ਫ਼ਾ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 1015
ਰਜਾਕ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 1018
ਰਜਾਇਕ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 1018
ਰਵੰਨ	ਫ਼ਾ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 1025
ਰਾਗ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 1027
ਰਾਜਕ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 1028
ਰਿਹਾਕ	ਫ਼ਾ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 1038
ਰਿਪੁ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 1040
ਰੇਖ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 1046
ਰੇਗ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 1049
ਰੇਜੀ	ਫ਼ਾ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 1049
ਲੇਕ	ਸੰ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 1072
ਵਜੂ	ਅ.	ਮਹਾ. ਕੇ. ਪੰ. 1080
ਵਰਤੀ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 866
ਵਾਸੇ	ਸੰ.	ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ. ਪੰ. 884

ਸਾਰ

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਤ ਭਾਸ਼ਾ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗਿਆਨ, ਬੌਧਿਕਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਉਪਜਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਾਸਾਰ ਹੋਇਆ। ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਹੋਏ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮੇਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਿਆਂ ਅਤੇ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਵਰਤਿਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਨਿਰੰਤਰ ਅਮੋੜ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਚੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਸਾਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, ਧੁਨੀਆਂ, ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਵਿਚਰਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਪੱਧਰ, ਰੂਪਾਤਮਕ ਪੱਧਰ, ਵਾਕ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਅਰਥ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਉਪਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ, ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਾ ਚੁਣਨ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਤਰਕ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਰੂਪਕ ਅਤੇ ਬਣਤਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਮਝਣਾ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਖ ਤੋਂ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਬਹੁ-ਪਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ, ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ, ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਧੁਨੀਆਤਮਕ, ਰੂਪਾਤਮਕ, ਅਰਥਗਤ ਪਰਿਪੇਖ ਤੋਂ ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਲੋਕਿਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਵਾਲੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਤਨੇਮ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇੱਕ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ', 'ਸ਼ਬਦ ਹਜਾਰੇ' ਅਤੇ ਤੀਜੀ 'ਚੋਪਈ ਸਾਹਿਬ'। 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਗੀਤਮਈ, ਲੈਅਮਈ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਭਾਵ ਵਾਲੀ ਅਲੋਕਿਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁੱਲ ਬੰਦ 199 ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ 10 ਛੰਦ ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ ਆਪਣੇ ਲੇਖ 'ਬਾਬਾ-ਏ-ਫਾਰਸੀ' (ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 2002, ਐਤਵਾਰ) ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਧਾਤੂਆਂ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾ ਕੇ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਤਜਰਬਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਹਨ- ਅਨੇਕੁਲ ਤਰੰਗ, ਸਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਵਾਸੀ, ਸਦੈਵਉਲ ਅਕਾਮ, ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਨਾਮੇ ਆਦਿ।

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਪੰਜ ਅਧਿਆਇ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਆਇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ, ਕਿੱਥੇ, ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ ਆਦਿ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ 199 ਬੰਦ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਛੰਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਦੱਸ ਛੰਦਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਵਰਤ ਕੇ 22 ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਗੁਰੂ ਕਵੀ ਨੇ ਹਰ ਭਾਗ ਦਾ ਛੰਦ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਭਾਗ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਸੰਬੰਧਤ ਛੰਦ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਹਿਲੇ, ਤੀਸਰੇ, ਸੱਤਵੇਂ, ਅੱਠਵੇਂ ਨੌਵੇਂ, ਦਸਵੇਂ, ਤੇਰਵੇਂ, ਪੰਦਰਵੇਂ,

ਸੇਲ੍ਹਵੇਂ, ਅਠਾਰਵੇਂ, ਉਨੀਵੇਂ ਭਾਗ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ 'ਤ੍ਰ੍ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਹੈ ਵੀ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਭਾਗ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ 'ਤੇਰਾ ਜੇਰੁ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਕਰਮ ਨਾਮਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਮਾਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਰਚਨਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਛਪੈ ਛੰਦ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਕ੍ਰਾਂ, ਚਿਹਨਾਂ, ਬਰਨਾ, ਜਾਤਾਂ, ਪਾਤਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪਰਮਸੱਤਾ ਰੂਪ, ਰੇਖ, ਰੰਗ, ਭੇਖ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਗ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਭਾਗ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਨਮਸਤੰ ਸੁ ਏਕੈ, ਨਮਸਤੰ ਅਨੇਕੈ॥' ਕਹਿ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਬਾਕੀ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ 22 ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਸਾਰੇ ਭਾਗ ਅੰਤਰ-ਸਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਹਰ ਭਾਗ ਭਾਵੇਂ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਪਰ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਜਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲੜੀਵਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੱਬੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੱਸ ਬੰਦ ਦੇ-ਦੇ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਇਕ (ਪਹਿਲਾ) ਛੇ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲਾ ਬੰਦ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ (188 ਬੰਦ) ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ

ਇੱਕ ਸ਼ਬਦੀ, ਦੋ ਸ਼ਬਦੀ, ਦੋ/ਤਿੰਨ, ਚਾਰ/ਪੰਜ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕੰਸ਼ੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ, ਛੇ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ ਹਨ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕਾਵਿ ਰੂਪ 'ਸਤੋਤਰ' ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ, ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਸਤੋਤਰ' ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਬ੍ਰਿਜ ਅਤੇ ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਮਿਲਭੇਗਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਪ੍ਰੋਮ ਪ੍ਰਕਾਸ ਸਿੰਘ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਵਾਮਨ ਸ਼ਿਵਰਾਮ ਆਪਟੇ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਹਿੰਦੀ ਕੋਸ਼, ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਵਰਮਾ, ਮਾਨਕ ਹਿੰਦੀ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਅਮਰਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ (ਸਰੋਤ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ) ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ (ਸੰਪਾ) ਫਾਰਸੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼ (ਛੇ ਜਿਲਦਾਂ), ਜੀ.ਐਸ ਰਿਆਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਾਰਕੀ ਪਰਸਰਗ ਵਾਕ (ਕੇ, ਕੇ) ਵਰਤੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਰਤੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸਰੋਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਤਿਮਕਾ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਾਵਿ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਿੰਬਾਂ, ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਸਹਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਿੰਬਾਂ, ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਖੂਬ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਸ਼ੈਲੀ, ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ, ਨਿਖੇਧਾਤਮਕਸ਼ੈਲੀ, ਪੁਨਉਕਤੀ ਸ਼ੈਲੀ, ਦੁਹਰਾਓਮੂਲਕ ਸ਼ੈਲੀ, ਨਮਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ, ਸਮਾਨੰਤਰਤਾ ਮੂਲਕ ਸ਼ੈਲੀ।

ਵਿਆਕਰਨਕ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ

ਸਤੋਤਰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਤੋਂ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਾਂਵ, ਕਿਰਿਆ, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਸੰਬੰਧਕ, ਯੋਜਕ, ਨਿਪਾਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਦਿੱਖ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ (ਗੁਰਮੁਖੀ) ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਜਿਹੜਾ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਅਧਿਆਇ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਹੈ। ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਦਿੱਖ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ ਰਚਨਾ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਹੋਈ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਦਸ ਦੇ ਦਸ ਸਵਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਇ' ਸਵਰ ਦੀ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਪਰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਾਂਗ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 'ਉ' ਸਵਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਆ' ਸਵਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਓ' ਸਵਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 'ਅ' ਸਵਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। 'ਊ' ਅਤੇ 'ਐ' ਸਵਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਪਰ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ

ਹੈ। ਸਵਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਉਂਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਵਰਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੰਡ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਨਾਸਕੀ ਸਵਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਐਂ (ਹੈਂ), ਅੰ (ਸਦੈਵੰ, ਅਕਾਮੰ, ਅਨਾਮੰ) ਆਂ (ਸਾਂਤਿ)।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੰਠੀ /ਙ/ ਅਤੇ ਤਾਲਵੀ /ਞ/ ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਕੁਝ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। /ਞ/ ਵਿਅੰਜਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਯ/ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਵਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। /ੜ/ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਉਂਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ /ਯ/ ਵਿਅੰਜਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /ਜ/ ਧੁਨੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੰਕਿਤ /ਯ/ ਧੁਨੀ /ਜ/ ਧੁਨੀ ਵੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ

ਸੂਰਯ-ਸੂਰਜ, ਅਯੋਨਿ-ਅਜੋਨਿ, ਯੋਗ-ਜੋਗ, ਯੋਗੀ-ਜੋਗੀ, ਯੁਕਤ-ਜੁਗਤ।

/ਨ/ ਘੁਨੀ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ /ਣ/ ਹੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਪਾਨੀ-ਪਾਣ (ਪਾਣੀ), ਇਦ੍ਰਾਨਿ-ਇੰਦਾਣਿ, ਸਾਹਾਨ-ਸਾਹਾਣਿ, ਵਰਨਨ-ਬਰਣਨ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਮਲਵਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ /ਵ/ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ /ਬ/ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਬਰਨ (ਵਰਨ), ਸਰਬ(ਸਰਵ), ਬੇਦ(ਵੇਦ), ਬਿਸ੍ਰ(ਵਿਸ੍ਰ) ਆਦਿ।

ਅਰਬੀ/ਫਾਰਸੀ ਦੀਆਂ ਸ(ਸੀਨ) ਹ (ਹਾ) ਕ (ਕਾਫ) ਕ਼ (ਕਾਫ਼) ਖ਼ (ਖ਼ਾ) ਗ਼ (ਗਈਨ) ਦ (ਦਾਲ) ਫ਼ (ਫ਼ਾ) ਯ (ਯਾਏ) ਰ (ਰਾ) ਲ (ਲਾਮ) ਵ (ਵਾਉ) ਪ (ਪੇ) ਬ (ਬੇ) ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇ (ਜੇਰ) ਉ (ਪੇਸ਼) ਊ (ਪੇਸ਼ + ਵਾਉ) ਏ (ਯਾਏ) ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਬਿੰਦੀ (ਨੂਨ ਗੁੰਨਾ) ਅੱਧਕ (ਤਸਦੀਦ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਤੀਜਾ ਅਧਿਆਇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹੈ। ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ, ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ, ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ, ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ, ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੀਆਂ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

(1) ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ (ਜਿਹੜੇ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ) ਬੰਧੇਜੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ (ਜਿਹੜੇ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ)

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:-

1. ਅਛੇਦੀ:	ਅ	+	ਛੇਦ	+ਈ
	ਬੰਧੇਜੀ		ਸੁਤੰਤਰ	ਬੰਧੇਜੀ
	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ
2. ਅਨਾਤਮ:	ਅਨ	+	ਆਤਮ	
	ਬੰਧੇਜੀ		ਸੁਤੰਤਰ	
	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ	

2. ਵਿਉਤਪਤੀਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਅਤੇ ਵਿਭਕਤੀਮੂਲਕ (ਰੂਪਾਂਤਰੀ) ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਉਤਪਤੀਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨਾਂ:

ਆ ਅਗੇਤਰ

ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	ਅ	+	ਕਾਲ	= ਅਕਾਲ
	ਅ	+	ਜਾਤ	= ਅਜਾਤ
	ਅ	+	ਛੂਤ	= ਅਛੂਤ
	ਅ	+	ਧਾਮ	= ਅਧਾਮ
	ਅ	+	ਜੋਨਿ	= ਅਜੋਨਿ

ਏ ਪਿਛੇਤਰ

ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	ਸੇਖ	+	ਏ	= ਸੇਖੇ
ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	ਕਾਲ	+	ਹੀਨ	= ਕਾਲਹੀਨ

3. ਵਿਭਕਤੀਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ:- ਇਹ ਵਿਆਕਰਣਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਬਹੁਵਚਨ, ਭੂਤਕਾਲ, ਕਾਰਕੀ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਜੋ ਵਾਕਾਤਮਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਣਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਭਕਤੀਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

ਬਹੁ-ਵਚਨ: ਸਾਹਾਨ, ਬਾਲਾਨ, ਇੰਦਾਨ ਵਿਚ /ਆਨ/: ਬਹੁਵਚਨੀ ਵਿਭਕਤੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹਨ।

ਵਰਤਮਾਨ: ਸਾਜੈ, (ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ) ਲੀਨੈ (ਲੈਂਦਾ ਹੈ) ਵਿੱਚ /ਐ/: ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲਿਕ ਵਿਭਕਤੀਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹਨ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਨਾਂਵੀ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ; ਜਿਹੜੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਧੇਤਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਦੁਆਰਾ ਰੂਪਾਂਤਰੀ, ਵਿਉਤਪਤੀ, ਸੰਧੀ ਅਤੇ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਵੇਪਤਰ (ਅਗੇਤਰ ਤੇ ਪਿਛੇਤਰ) ਹੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹਿਚਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ:

1. ਮੂਲ
2. ਮੂਲ + ਕਾਰਕੀ ਪਿਛੇਤਰ
3. ਮੂਲ + ਵਿਉਤਪਤੀ ਵਧੇਤਰ

1. ਮੂਲ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ: ਪਾਨ, ਪਾਤ, ਪਾਣ, ਤਾਤ, ਮਾਤ, ਤਾਨ, ਚਿਤ, ਠਾਮ, ਗੁਨ, ਗਾਤ, ਨਾਦ, ਨਿਸ, ਧੁਜਾ, ਨਰ, ਪ੍ਰਾਣ, ਮੁਕਤ, ਭਵ, ਭਾਨ, ਭੂਪ, ਭੇਖ, ਭੇਵ, ਭੇਜ, ਬਾਦ ਆਦ

2. ਮੂਲ + ਕਾਰਕੀ ਪਿਛੇਤਰ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਲਈ 11 ਕਾਰਕੀ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਅੰ, ਉ, ਇ, ਈ, ਏ, ਐ, ਈ, ਓ, ਇਯੈ, ਆਇ, ਆਨ।

ਅੰ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ:

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ:

ਕਲੰਕੰ ਬਿਨਾ ਨੇਹ ਕਲੰਕੀ ਸਰੂਪੇ॥੫੦॥ 'ਕਲੰਕ ਤੋਂ

ਸਧਾਰਨ ਕਾਰਕ:

ਨ ਕਰਮੰ ॥ ਨ ਕਾਏ॥

ਸਰਬੰ ਪ੍ਰਾਣੰ॥ ਸਰਬੰ ਤ੍ਰਾਣੰ॥੧੧

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

ਕਿ ਜਗਤੰ ਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ॥ ਕਿ ਛਤ੍ਰੰ ਛਤ੍ਰੀ ਹੈ॥੧੦

'ਜੰਗਤ ਦਾ 'ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ

ਨਮੋ ਸਾਹ ਸਾਹੰ ਨਮੋ ਭੂਪ ਭੂਪੇ॥੫੫

'ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸ਼ਾਹ'

3. ਮੂਲ + ਵਿਉਤਪਤ ਵਿਧੇਤਰ

ਅਗੋਤਰ	+ ਨਾਂਵ	ਨਾਂਵ
ਕੁ	+ ਕਰਮ	ਕੁਕਰਮ
ਅਨੁ	+ ਰਾਗ	ਅਨੁਰਾਗ
ਅਗੋਤਰ	+ ਨਾਂਵ	+ ਪਿਛੇਤਰ ਨਾਂਵ
ਦ	+ ਕਾਲ	+ ਅੰ ਨਾਂਵ
ਨਾਂਵ	+ ਪਿਛੇਤਰ	ਨਾਂਵ
ਰਾਜ	+ ਕ	ਰਾਜਕ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾ, ਪੜਨਾਵਾਂ, ਕਿਰਿਆ, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਸੰਬੰਧਕ, ਯੋਜਕਾਂ, ਨਿਪਾਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵੀ ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। (1) ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ (2) ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ

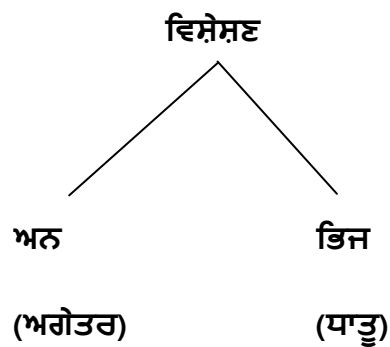
ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਾਧਾਰਨ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

1. ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ: ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਸਾਰਥਕ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਧਾਤੂ ਰੂਪ, ਯੋਜਕ, ਸੰਬੰਧਕ, ਨਿਪਾਤ, ਪੜਨਾਂਗ (ਤੂੰ, ਮੈਂ, ਉਹ) ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ: ਪਾਨ, ਤਾਨ, ਪਾਣ, ਭਵ, ਤਾਤ, ਧਰ, ਚਿਤ, ਗੁਨ, ਗਾਤ, ਠਾਮ, ਧਾਮ, ਨਿਸ, ਨਰ, ਭਾਨ, ਰੂਪ, ਭੇਖ, ਭੇਵ, ਬਾਦ, ਪੜਨਾਂਵ (ਤ੍ਰ, ਸੁ, ਵਰੁ, ਕਿਹ) ਨਿਧਾਨ (ਨ, ਨਾ) ਯੋਜਕ (ਕਿ, ਪਰ, ਅਰ) ਸੰਬੰਧਕ (ਕੇ, ਕੇ, ਤੇ) ਆਦਿ।

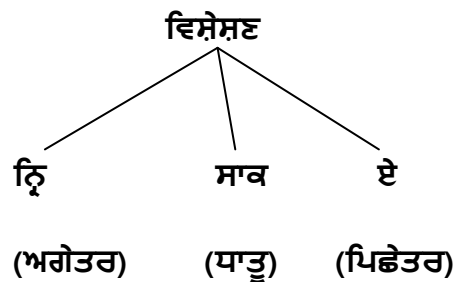
ਮਿਸ਼ਰਤ ਸ਼ਬਦ: ਮਿਸ਼ਰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ, ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਤੱਤ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਧਾਤੂ, ਵਿਧੇਤਰ (ਅਗੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ) ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੈ, ਧਾਤੂ, ਵਿਧੇਤਰ (ਅਗੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ) ਤੱਤ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

1. ਅਨਭਿਜ

2. ਨ੍ਰਿਸਾਕੇ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਭੇਦ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ।

(1) ਵਿਉਤਪੱਤੀ (2) ਸਮਾਸੀਕਰਣ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦੋਨਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਿਉਤਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਧਾਤੂਆਂ, ਵਧੇਤਰਾਂ (ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ) ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਿਉਤਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਅਗੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 'ਅ'

ਅਗੋਤਰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। 'ਅ' ਅਗੋਤਰ ਅਜੇਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਿਓ ਦਾ ਤਿਉਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਕਾਰਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 'ਅ' ਅਗੋਤਰ ਨਾਕਾਰਤਮਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅ + ਨਾਂਵ	- :	ਅ + ਕਾਲ = ਅਕਾਲ
		ਅ + ਜਾਤ = ਅਜਾਤ
		ਅ + ਰੂਪ = ਅਰੂਪ
		ਅ + ਭੂਤ = ਅਭੂਤ
		ਅ + ਪਾਤ = ਅਪਾਤ
		ਅ + ਨਾਮ = ਅਨਾਮ ਆਦਿ

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ 'ਅ', 'ਅਨ', 'ਸੁ', 'ਪ੍ਰ', 'ਨਿ', ਅਗੋਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਹ ਅਗੋਤਰ ਵੀ ਅੱਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂ ਦੇ ਤਿਉਂ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਮਾਸੀ ਕਰਣ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੈ। "ਸਮਾਸੀਕਰਣ" ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦੇ-ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨਾਂਵ + ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	- :	ਪ੍ਰੇਛ + ਪਾਲੰ = ਪ੍ਰੇਛਪਾਲੰ
		ਕਰੁਣਾ + ਆਲਯ = ਕਰੁਣਾਲਯ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸਮੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ/ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਰਚਨਾ ਲਈ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਹਨ:

- ਫ਼ਾਰਸੀ/ਅਰਬੀ + ਉਲ/ਅਲ + ਫ਼ਾਰਸੀ/ਅਰਬੀ
 1. ਗਨੀਮੁਲ ਖਿਰਾਜ = (ਗਨੀਮ-ਉਲ-ਖਿਰਾਜ)

2. ਹੁਸਨਲ ਚਿਰਾਗ = (ਹੁਸਨ-ਅਲ-ਚਿਰਾਗ)

2. ਫ਼ਾਰਸੀ + ਉਲ/ਅਲ + ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ

ਰੁਜੂਅਲ ਨਿਧਾਨੇ = (ਰੁਜੂ - ਅਲ - ਨਿਧਾਨੇ)

3. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ + ਉਲ/ਅਲ + ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ

ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਸੀ = (ਨਮਸਤ -ਉਲ -ਪ੍ਰਣਾਸੀ)

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ 'ਏ' ਪਿਛੇਤਰ ਲਗਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨੀ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅਕਾਲ-ਅਕਾਲੇ, ਕ੍ਰਿਪਾਲ-ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ, ਅਲੇਖ-ਅਲੇਖੇ, ਅਭੇਖ-ਅਭੇਖੇ ਆਦਿ।

ਚੌਥਾ ਅਧਿਐਨ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥਗਤ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ (1) ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ (2) ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨੀ ਜੇਫਰੀ ਲੀਫ ਦੀ ਪੁਸਤਕ Semantics ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦੱਸੇ ਗਏ ਅਰਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ (3) ਅਪੇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ।

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ:

(1) ਸਮਾਨਅਰਥਕ:

ਕਿਰਪਾਲੂ : ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ, ਉਦਾਰੇ, ਰਹੀਮੇ, ਕਰੁਣਾਲਯ, ਕਰੁਣਾਕਾਰ, ਕਰੁਣਾਕ੍ਰਿਤ,
ਦਿਆਲੰ, ਦਿਆਲੇ।

ਨਿਰਭਉ : ਅਭੈ, ਨ੍ਰਿਬਾਕੇ, ਅਭੀਤੇ, ਭ੍ਰਿਤੈ, ਅਨਭਉ, ਨਿਰਭੈ

ਪਵਿੱਤਰ : ਪਵਿੱਤ੍ਰੈ, ਪੁਨੀਤ, ਪਾਕ

ਅਥਾਹ : ਅਗਾਧੇ, ਅਗਾਹ, ਅਨੰਤੇ, ਅਮਿਤੇ, ਆਮੀਨ, ਅਪਾਰੇ, ਅਗਾਹ।

ਇਹ ਤੇ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨ ਮਾਤਰ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸਮਾਨਅਰਥਕ ਹੈ।

(2) ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਸ਼ਬਦ:

ਕਰਤਾ-ਹਰਤਾ, ਖਾਪੇ-ਥਾਪੇ, ਪਾਲਕ-ਘਾਲਕ, ਅੰਧਕਾਰੇ-ਤੇਜ ਤੇਜੇ, ਏਕੈ-
ਅਨੇਕੈ, ਦੀਨੇ-ਲੀਨੇ। ਆਦਿ

ਇਹ ਤੇ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨ ਮਾਤਰ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ
ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਹੈ।

(3) ਬਹੁਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ
ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

'ਚੱਕ੍ਰ' ਸ਼ਬਦ ਤਿੰਨ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ੳ. (ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ) ਗੋਲ ਰੇਖਾ/ਲਕੀਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜੋਤਸ਼ੀ ਲੋਕ ਬਹੁ ਭਲੇ
ਨਤੀਜੇ ਕੱਢਦੇ ਹਨ।

ਚੱਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ॥੧

ਅ. (ਕੂਟ, ਦਿਸ਼ਾ)

ਚੱਤ੍ਰ, ਚੱਕ੍ਰ ਕਰਤਾ॥੯੬

ੲ. ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸ਼ਸਤ੍ਰ

ਚੱਕ੍ਰ ਬੱਕ੍ਰ ਫਿਰੈ ਚਤੁਰ ਚਕ ਮਾਨਹੀ ਪੁਰਿ ਤੀਨਿ॥੮੨

ਇਹ ਸਿਰਫ ਉਦਾਹਰਨ ਮਾਤਰ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ
ਸਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬਹੁ ਅਰਥੀ ਹੈ।

(4) ਸਮਨਾਮੀ ਸ਼ਬਦ: (ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਸਰੂਪ ਇਕੋ ਜਿਹਾ, ਅਰਥ ਵੱਖ-ਵੱਖ)

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਸਮਨਾਮੀ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

(1) ੳ. ਸਾਂਤ (ਸਤੋ ਗੁਣ)

ਨਮੇ ਰਾਜਸੰ ਤਾਮਸੰ ਸਾਂਤ ਰੂਪੇ॥੧੮੬

- ਅ. ਸਾਂਤਿ (ਸਾਂਤੀ ਰੂਪ)
ਨਮੋ ਸਾਂਤਿ ਰੂਪੇ॥੧੮
- (2) ਓ. ਅਭਰਨ (ਜਿਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਪਰਵਰਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ)
ਅਭੂਤ ਹੈ॥ ਅਭਰਨ ਹੈ॥੩੪
- ਅ. ਆਭਰਨ (ਗਹਿਣਾ)
ਕਿ ਸਰਬਾ ਆਭਰਨੈ॥੧੦੫

ਇਹ ਸਿਰਫ ਉਦਾਹਰਨ ਮਾਤਰ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸਮਨਾਮੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਪੋਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਅਪੋਹ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ 'ਨਿਕਾਰਨਾ'। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਨਾਕਾਰਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਨ ਸਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥੯੯

ਨ ਪੇਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਪੁਤ੍ਰੈ॥੧੯੫

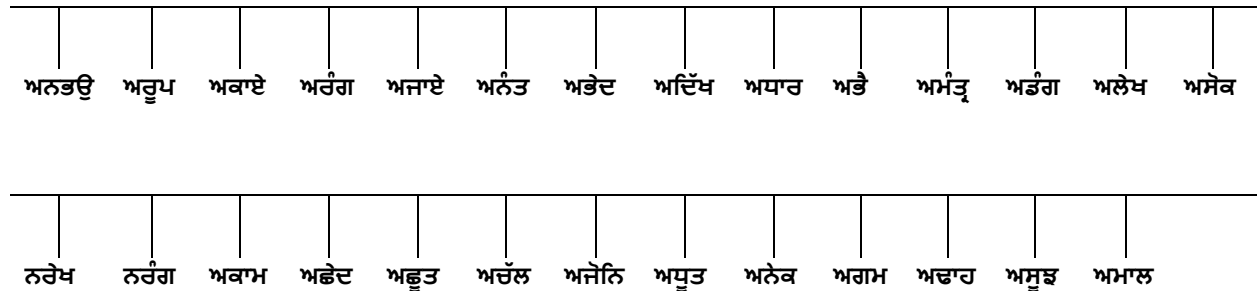
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨੀ ਜੈਫਰੀ ਲੀਚ ਦੀ ਪੁਸਤਕ (Semantics) ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦੱਸੇ ਗਏ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਰਥ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

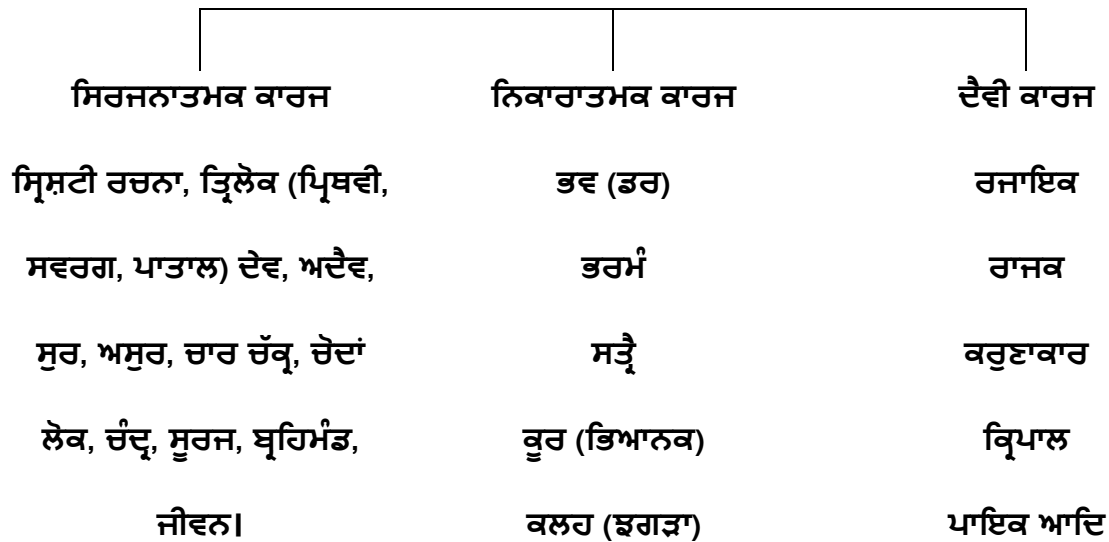
ਸੱਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅਰਥ (1) ਸੰਕਲਪਾਤਮਕ ਅਰਥ (2) ਭਾਵਾਤਮਕ ਅਰਥ (3) ਵਿਸ਼ੇਗਤ ਅਰਥ (4) ਸ਼ੈਲੀਗਤ ਅਰਥ (5) ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਅਰਥ (6) ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਅਰਥ (7) ਸਹਿਸੰਬੰਧਤ ਅਰਥ।
ਸੰਕਲਪਾਤਮਕ ਅਰਥ: ਜਿਹੜੇ ਅਰਥ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਸੰਕੇਤਕ ਹੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਕਲਪਾਤਮਕ ਅਰਥ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ/ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਚਰਚਾ

ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਰੂਪ, ਕਾਰਜ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮੁਕਤਤਾ ਬਾਰੇ ਬੜੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨਾਲ ਬੜੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੱਧਰ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸਰੂਪ

ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਕਾਰਜ

ਇਹ ਸਿਰਫ ਉਦਾਹਰਨ ਮਾਤਰ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵੀ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਛੰਦਾਂ ਦੇ Sound System ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ (ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ, 2007) ਦੇ 16 ਮਿੰਟ ਦੇ ਪਾਠ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। Winamp Media Player ਰਾਹੀਂ ਇਸਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਤੀ

ਵੇਖਣ ਲਈ ਹਰੇਕ ਛੰਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੇ ਬੰਦ ਦੇ ਦੋ-ਦੋ Screen Shot ਲੈ ਕੇ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਵੀ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗਤੀ ਛੋਟੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਹੀ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਂਗ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ ਤਿੱਖੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਵੀ ਕਿਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਤੇ ਧੀਮੀ ਕਿਤੇ ਮੱਧਮ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧੀਮੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਤੱਕ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ

ਪੰਜਾਬੀ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਅਗਨੀਹੋਤਰੀ, ਵੇਦ, ਪਰਿਚਾਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਦੀਪਕ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਜਲੰਧਰ, 1981

ਅਗਰਵਾਲ, ਚਮਨ ਲਾਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1979

ਅਰੁਣ, ਵਿਦਿਆ ਭਾਸਕਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 1956

ਅਚਾਰੀਆ, ਮੰਮਟ, ਕਾਵਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸ਼ਾਸਤਰੀ, ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਅਨੁ.), ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1981

ਅਸ਼ੋਕ, ਸ਼ਮਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਤੇ ਹੋਰ ਰਚਨਾਵਾਂ: ਇਕ ਅਧਿਐਨ, ਭਾਈ ਫਕੀਰ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਸੰਨਜ਼ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵਾਲੇ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1966

ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਲ ਕੌਰ (ਡਾ.), ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਣੀ ਸੰਚਾਰ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1999

ਸੰਘਾ, ਸੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਕਾਦਮੀ, ਜਲੰਧਰ, 1977

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰੋ.), ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਆਕਰਣ, ਸਿੰਘ ਬਰਦ੍ਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2004 (1939)

ਸਿੱਧੂ, ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਮਾਨਵ ਵਿਗਿਆਨ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1988

-, ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕੰਸ਼-ਜੁਗਤ, ਕਸਤੂਰੀ ਲਾਲ ਐਂਡ ਸੰਨਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1991

-, ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ, ਖੇਜ ਦਰਪਣ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1994

ਹਸਰਤ, ਸੁਖਪਾਲਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੀਰ ਸਾਹਿਤ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ, 1970

ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਸ਼ਾ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 1974

-, ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਤੇ ਸ਼ਬਦ-ਜੋੜ ਕੋਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1988

-, ਪੰਜਾਬੀ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ 1970

ਹਰਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗਿਆਨੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਕਾਲਜ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਣ, ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਟੈਕਸਟ ਬੁੱਕ ਬੋਰਡ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1980

ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ (ਪ੍ਰਿੰ.), ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਰੇ ਚੋਣਵੇਂ ਲੇਖ, ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਰਿਟਾ.), ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1996

ਹਰੀ ਜੀ, ਭਾਈ, ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਤੁਕ ਤਤਕਰਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, ਮਿਤੀਗੀਣ

-, ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਣੀ ਬਿਓਰਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1981

ਕੰਵਲਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ, ਸੋਲ੍ਹਵੀਂ ਤੇ ਸਤਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਅਤੇ ਕਿਸਾ ਕਾਵਿ ਦੀ ਸ਼ਬਦ-ਬਣਤਰ (ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ. ਖੇਜ ਪ੍ਰਬੰਧ), ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2003 (ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ)

ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ: ਸਾਧਨਾ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ, ਗੋਬਿੰਦ ਸਦਨ, ਗਦਾਈਪੁਰ, ਮਹਿਰੌਲੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1999

ਖਹਿਰਾ, ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ : ਵਿਆਕਰਨ ਤੇ ਬਣਤਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1990

ਗੰਗਾਵਾਲਾ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਨਵੀਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਣ, ਪੰਜਾਬ ਲਿਟਰੇਰੀ ਪ੍ਰੈਸ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1936

ਗਿੱਲ, ਮਹਿੰਦਰ ਕੌਰ (ਸੰਪਾ.) ਦਸਮ ਗੁਰੂ ਰਚਨਾ ਸੰਸਾਰ, ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ-ਜਲੰਧਰ, 1999

ਗੁਪਤਾ, ਬਲਦੇਵ ਰਾਜ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਣਤਰ, ਪੈਪਸੂ ਬੁੱਕ ਡਿਪੂ, ਪਟਿਆਲਾ, 1981

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀ ਦੀ ਵਾਰ : ਇਕ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ, ਪੈਪਸੂ ਬੁੱਕ ਡਿਪੂ, ਪਟਿਆਲਾ, 1977

ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਕੋਸ਼ (ਜਿਲਦ-2), ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2002

ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਸੂਫੀ ਸਾਹਿਤ ਸੰਦਰਭ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1989

ਗੁਲਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕੋਸ਼, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 1988

ਚੀਮਾ, ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ (ਤਕਨੀਕੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ-ਕੋਸ਼), ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2000

-, ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਕ ਪ੍ਰਬੰਧ: ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਕਾਰਜ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 2005

ਜੱਸਲ, ਕਵਲਜੀਤ ਕੌਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਂਵ-ਵਾਕੰਸ਼ (ਰੂਪ ਅਤੇ ਕਾਰਜ), ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਹਾਲ ਬਾਜ਼ਾਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1998

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ: ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਅਤੇ ਇਕਾਈਆਂ, ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ, ਜਲੰਧਰ, 1988

ਜੱਗੀ, ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪੈਰਾਫ਼ਿਕ ਅਧਿਐਨ, ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ, ਜਲੰਧਰ, 1965

-, ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਕਰਤ੍ਰਿਤਵ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਸਭਾ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1966

-, ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਪਰਿਚਯ, ਗੋਬਿੰਦ ਸਦਨ, ਗਦਾਈਪੁਰ, ਮਹਿਰੌਲੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1990

ਜੱਗੀ, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ (ਡਾ.), ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ: ਪਾਠ ਸੰਪਾਦਨ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ, ਗੋਬਿੰਦ ਸਦਨ, ਗਦਾਈਪੁਰ, ਮਹਿਰੌਲੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1999

ਢਿਲੋਂ, ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਛੰਦ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਨੈਸ਼ਨਲ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ, ਦਿੱਲੀ, 2002

ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ: ਰੂਪ ਤੇ ਰਸ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਫ਼ਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1967

ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਸਿੰਘ, "ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸੰਕਲਨ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਿੱਖ ਰੀਵਿਊ (ਅਪ੍ਰੈਲ-ਜੁਲਾਈ), ਕਲਕੱਤਾ, 1955, ਉਧਰਿਤ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, 1966, ਪੰਨਾ 15

ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਕੋ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1967

ਦੁਨੀ ਚੰਦ੍ਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ,
1959

ਦੁਨੀ ਚੰਦ੍ਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1964

ਨਰੈਣ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸਟੀਕ (ਸੈਂਚੀ 1 ਤੋਂ 16), ਭਾਈ ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ
ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 1980

ਨਾਭਾ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ,
1930

ਨੂਰ, ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਸਭਿਆਚਾਰ, ਸਾਹਿਤ ਅਕਾਦਮੀ, ਨਵੀਂ
ਦਿੱਲੀ, 2000

ਪਦਮ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ, ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਸ਼ਨ, ਕਲਮ ਮੰਦਿਰ, ਪਟਿਆਲਾ, 1990

ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, "ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ", ਖੇਜ ਦਰਪਣ, ਅੰਕ 40, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ,
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1997, ਪੰਨੇ 45-58

ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦਾ ਨਿਕਾਸ ਤੇ ਵਿਕਾਸ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਲੁਧਿਆਣਾ, 1955

-, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2000

-, ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਰਚਨਾ, ਮਦਾਨ ਬੁੱਕ ਹਾਊਸ, ਪਟਿਆਲਾ, ਜਲੰਧਰ, 1988

-, ਭਾਰਤੀ ਕਾਵਿ ਸ਼ਾਸਤਰ, ਪਟਿਆਲਾ, ਮਦਾਨ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 2012

-, ਸਿਧਾਂਤਕ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਪਟਿਆਲਾ, ਮਦਾਨ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, 2002

-, ਫ਼ਾਰਸੀ ਅਮੇਜ਼, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਲਾਹੌਰ ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, ਮਿਤੀਹੀਣ

ਪੁਆਰ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ: ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਕਾਦਮੀ,
ਜਲੰਧਰ, 1988

ਪੁਆਰ, ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਆਕਰਨ (ਭਾਗ 1,2,3), ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ
ਅਕਾਦਮੀ, ਜਲੰਧਰ, 1991-92

ਪੁਰੀ, ਬਿਹਾਰੀ ਲਾਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ, ਲਾਹੌਰ, 1883

ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼ (ਜਿਲਦ ਛੇ), ਪਟਿਆਲਾ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, 1990

ਬਰਾੜ, ਬੂਟਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਆਕਰਨ, ਸੋਹੀ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਪਟਿਆਲਾ, 1995

-, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ: ਸ਼੍ਰੋਤ ਅਤੇ ਸਰੂਪ, ਵਾਰਿਸ ਸ਼ਾਹ ਫ਼ਾਊਂਡੇਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2004

ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ), ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਕਿਸ ਨੇ ਬਣਾਇਆ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੁਸਤਕਾਲਯ, ਪਟਿਆਲਾ
(ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਨੰ: 284), ਉਧਰਿਤ ਡਾ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਗੀ, 1966

ਬੇਦੀ, ਸੋਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵਣਜਾਰਾ, ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕਧਾਰਾ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼, (ਜਿਲਦ ਸੱਤ) ਦਿੱਲੀ, ਨੈਸ਼ਨਲ
ਬੁੱਕ ਸ਼ਾਪ, 1978

ਬੇਦੀ, ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਭਗਉਤੀ ਕੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਬੁੱਕ ਸਟੋਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1965

-, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ, 1971

ਭੁਪਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕਿਰਿਆ-ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਜੁਗਤ (ਪੀ.ਐੱਚ.ਡੀ. ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ), ਗੁਰੂ
ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਅਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ), 2007

ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚ ਮਿਥ ਰੂਪਾਂਤਰਣ, ਲੋਕ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1997

ਰਣ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਨਿਰਣਯ, ਪੁਸਤਕ ਭੰਡਾਰ, ਪੰਚਖੰਡ, ਭਸੰੜ, 1918

ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ, ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਸਿੱਖ ਹਿਸਟਰੀ ਸੁਸਾਇਟੀ,
ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1955

-, ਸ਼ਬਦਾਰਥ ਗੁਰੂ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1985

ਰਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ, ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ: ਪਾਠ ਤੇ ਪ੍ਰਵਚਨ, ਰਵੀ ਸਾਹਿਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 2002

ਰਾਮ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਵਿਆਕਰਣ (ਭਾਗ ਦੂਜਾ), ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1930

-, ਵਿਆਕਰਣ, ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1974

ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਿਰਜਨਾ-ਸੰਸਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਅਕਾਦਮੀ, ਦਿੱਲੀ, 2000

ਰਿਆਲ, ਜੀ.ਐਸ., ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼, ਪਟਿਆਲਾ, ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, 2006

ਲਾਲ ਸਿੰਘ (ਗਿਆਨੀ), ਕੋਸ਼ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਜਨਕ ਪੁਸਤਕ ਭੰਡਾਰ, ਸੰਗਰੂਰ, 1949

ਲਾਂਬਾ, ਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਪਾ.), ਫ਼ਾਰਸੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ, 1966

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ (ਭਾਈ), ਦਸਮੇਸ਼ ਦਰਪਣ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਕੁੰਜੀ, ਸਿੱਖ ਰਿਲੀਜ਼ਸ ਟੈਕਸਟ
ਸੋਸਾਇਟੀ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ, 1935

ਹਿੰਦੀ ਪੁਸਤਕਾਂ

ਉਪਾਧਯਾਯ, ਲਾਲ ਮਨੋਹਰ (ਡਾ.), ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਐਂਡ ਉਨ ਕਾ ਕਾਵਯ (ਪੀ.ਐੱਚ.ਡੀ. ਖੇਜ
ਪ੍ਰਬੰਧ) ਬਨਾਰਸ ਹਿੰਦੂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਬਨਾਰਸ, 1968

ਆਪਟੇ, ਵਾਮਨ ਸ਼ਿਵਰਾਮ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਹਿੰਦੀ ਕੋਸ਼, ਦਿੱਲੀ, ਮੇਤੀਲਾਲ ਬਨਾਰਸੀਦਾਸ ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ,
1969

ਸਹਗਲ, ਮਨਮੋਹਨ ਸਿੰਹ (ਡਾ.), ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੀ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ, ਗੋਬਿੰਦ
ਸਦਨ, ਗਦਾਈਪੁਰ, ਮਹਿਰੌਲੀ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1999

ਸਕਸੇਨਾ, ਬਾਬੂਰਾਮ (ਡਾ.), ਅਵਧੀ ਕਾ ਵਿਕਾਸ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਏਕੇਡੇਮੀ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ, 1972

ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਗੁਰਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਮੇ ਉਪਲਬਧ ਹਿੰਦੀ ਕਾਵਯ ਕਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ
(ਪੀਐੱਚ.ਡੀ. ਖੇਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ) ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਦਿੱਲੀ, 1959

ਕੇਸ਼ਲ, ਕਮਲਾ (ਡਾ.), ਰਾਮ ਵਾਕਯ ਕੀ ਪ੍ਰਿਸ਼ਠ ਭੂਮੀ ਮੇਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੀ ਰਾਮਾਯਣ
(ਰਾਮਾਵਤਾਰ) ਕਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ (ਪੀਐੱਚ.ਡੀ. ਖੇਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ), ਆਗਰਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ,
ਆਗਰਾ, 1974

ਗੁਪਤਾ, ਕੁਸਮ (ਡਾ.), ਹਿੰਦੀ ਐਂਡ ਗੁਜਰਾਤੀ ਵਯਾਕਰਣ ਕਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ, ਨਿਰਮਲ
ਪਬਲੀਕੇਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ, 1994

ਗੁਪਤਾ ਨਿਰਮਲ (ਡਾ.), ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਮੇਂ ਵੀਰ ਰਸ ਕਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ (ਪੀਐੱਚ.ਡੀ. ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ), ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1982

ਚੈਟਰਜੀ, ਸੁਨੀਤੀ ਕੁਮਾਰ, ਭਾਰਤੀ-ਆਰੀਯ ਭਾਸ਼ਾ ਔਰ ਹਿੰਦੀ, ਰਾਜਕਮਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਦਿੱਲੀ-ਪਟਨਾ 1977 (1954)

ਜਾਯਸਵਾਲ, ਮਾਤਾਬਦਲ, ਮਾਨਕ ਹਿੰਦੀ ਕਾ ਏਤਿਹਾਸਿਕ ਵਯਾਕਰਣ, ਮਹਾਪਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ, 1979

ਦੇਵੀ, ਸੁਸ਼ੀਲਾ (ਡਾ.), ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਮੇਂ ਮੱਧਯੁਗੀਨ ਸਮਾਜ ਔਰ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ (ਪੀਐੱਚ.ਡੀ. ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ), ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ, 1974

ਨਰੇਂਦਰ ਨਾਥ (ਆਚਾਰੀਯ), ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾਓਂ ਕਾ ਉਦਭਵ ਔਰ ਵਿਕਾਸ, ਰਾਮਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਨਜੀਰਾਬਾਦ, ਲਖਨਊ, 1977

ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਸ਼ਯਾਮ (ਡਾ.), ਬ੍ਰਜਭਾਸ਼ਾ ਕੀ ਕ੍ਰਿਆਪਦ: ਸੰਰਚਨਾ, ਸਨੇਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਲਖਨਊ, 1986

ਬਾਹਰੀ, ਹਰਦੇਵ (ਡਾ.), ਗ੍ਰਾਮੀਣ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲੀਆਂ, ਕਿਤਾਬ ਮਹਲ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਿਮਟਿਡ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ, 1966

ਬਾਲ ਮੁਕੰਦ (ਡਾ.), ਹਿੰਦੀ ਕ੍ਰਿਆ: ਸਵਰੂਪ ਔਰ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਆਨੰਦ ਪੁਸਤਕ ਭਵਨ, ਵਾਰਾਣਸੀ, 1970

ਭਾਰਦਵਾਜ, ਓਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਡਾ.), ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥਾਤਰ-ਰਾਮਾਵਤਾਰ ਔਰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ:ਕਾਵਯ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੀਯ ਅਧਿਐਨ (ਪੀਐੱਚ.ਡੀ. ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ) ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ, 1969

ਮਹੀਪ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਔਰ ਉਸ ਕੀ ਹਿੰਦੀ ਕਵਿਤਾ (ਪੀਐੱਚ.ਡੀ. ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ), ਆਗਰਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਆਗਰਾ, 1967

ਮਿਸ਼੍ਰ, ਰਾਧਾਕਾਂਤ, ਪੂਰਵੀ ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ, ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਦਿਆਲਯ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਵਾਰਾਣਸੀ, 1993

ਮੈਨੀ, ਧਰਮਪਾਲ (ਡਾ.), ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ ਕਾ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਿਕ ਅਧਿਐਨ (ਪੀਐੱਚ.ਡੀ. ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ), ਭਾਲਪੁਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਆਗਰਾ, 1973

ਮੇਹਨਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕੀ ਹਿੰਦੀ ਰਚਨਾਓ ਕਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ
(ਪੀਐੱਚ.ਡੀ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ) ਉਸਮਾਨੀਆ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਉਸਮਾਨੀਆ, 1976

ਰਾਜਕਿਸ਼ੋਰ ਸਿੰਹ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ-ਵਿਗਿਆਨ, ਵਿਨੋਦ ਪੁਸਤਕ ਮੰਦਿਰ, ਆਗਰਾ, 1971

ਰਾਜਗੁਰੂ, ਗੋਵਿੰਦ ਨਾਥ, ਸ੍ਰੀ ਦਸਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਸ਼ਨ, ਗੋਬਿੰਦ ਸਦਨ, ਗਦਾਈਪੁਰ, ਮਹਿਰੌਲੀ, ਨਵੀਂ
ਦਿੱਲੀ, 1999

ਰਾਮਕੁਵੰਰ ਸਿੰਹ (ਡਾ.), ਪੰਜਾਬੀ ਭੋਜਪੁਰੀ ਐਂਰ ਗੁਜਰਾਤੀ ਕੀ ਕ੍ਰਿਯਾਏਂ, ਪੰਚਸ਼ੀਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਜਯਪੁਰ,
1979

ਵਰਮਾ, ਰਾਮ ਚੰਦ੍ਰ (ਸੰਪਾ.), ਮਾਨਕ ਹਿੰਦੀ ਕੋਸ਼ (ਜਿਲਦ-5), ਪ੍ਰਯਾਗ, ਹਿੰਦੀ ਸਾਹਿਤਯ ਸੰਮੇਲਨ,
1966

ਵਰਮਾ, ਧੀਰੇਂਦ੍ਰ, ਬ੍ਰਜਭਾਸ਼ਾ ਵਯਾਕਰਣ, ਰਾਮ ਨਾਰਾਇਣ ਲਾਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਤਥਾ ਪੁਸਤਕ ਵਿਕ੍ਰੇਤਾ,
ਇਲਾਹਾਬਾਦ, 1954

ਵਿਨੋਕ ਕੁਮਾਰ (ਡਾ.), ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਕਾ ਕਾਵਯ ਤਥਾ ਦਰਸ਼ਨ (ਪੀਐੱਚ.ਡੀ. ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ), ਜੰਮੂ
ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਜੰਮੂ, 1971

ਸ਼ਮੀਰ ਸਿੰਘ (ਡਾ.), ਦਸਮ-ਗ੍ਰੰਥ ਮੇਂ ਉਲਿਖਤ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ ਕਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ
(ਪੀਐੱਚ.ਡੀ. ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ), ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1975

ਸ਼ਰਮਾ, ਓਅੰਕਾਰ ਚੰਦ੍ਰ (ਡਾ.), ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਕਾ ਸਵਰੂਪ, ਰੂਪਕਮਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਜਵਾਹਰ ਨਗਰ, ਦਿੱਲੀ,
1966

ਸ਼ਰਮਾ, ਗੋਂਦਾ ਲਾਲ (ਡਾ.), ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾ ਐਂਰ ਖੜੀ ਬੋਲੀ ਕੇ ਵਯਾਕਰਣ ਕਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਅਧਿਯਨ,
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾਨ, ਮੇਰਠ, 1965

ਸ਼ਰਮਾ, ਦੇਵੀਦੱਤ (ਡਾ.), ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਕਾ ਏਤਿਹਾਸਿਕ ਏਵੰ ਸੰਰਚਨਾਤਮਕ ਪਰਿਚਯ, ਹਰਿਆਣਾ ਹਿੰਦੀ
ਗ੍ਰੰਥ ਅਕਾਦਮੀ, 1974

ਸ਼ਰਮਾ, ਰਾਜਮਣਿ, ਹਿੰਦੀ ਭਾਸ਼ਾ: ਇਤਿਹਾਸ ਐਂਰ ਸਵਰੂਪ, ਵਾਣੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1998

ਸ਼੍ਰੀਵਾਸਤਵ, ਵੀਰੇਂਦ੍ਰ, ਅਪਭ੍ਰੰਸ਼ ਭਾਸ਼ਾ ਕਾ ਅਧਿਯਨ, ਐਸ ਚੰਦ ਐਂਡ ਕੰਪਨੀ ਲਿਮ., ਰਾਮਨਗਰ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ, 1976

ਸੁਕਦੇਵ ਸਿੰਹੂ (ਡਾ.), ਭੋਜਪੁਰੀ ਐਂਡ ਹਿੰਦੀ, ਭਾਵਨਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰਪੁਰ, 1967

-, ਭੋਜਪੁਰੀ ਐਂਡ ਹਿੰਦੀ ਕਾ ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਵਯਾਕਰਣ, ਨੀਲਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ, ਇਲਾਹਾਬਾਦ, 1968

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੁਸਤਕਾਂ

Adrienne and Keith Ledrer, **Theory of Meaning**, Practice Mall Inc, England, California, New Jersey, 1970

Ashta, Dharam Pal, **Poetry of Dasam Granth**, Arun Parkashan, New Delhi, 1959

Bloomfield, Leonard, **Language**, Motilal Banarasidas, Delhi, 1964

Dulai, Narinder K., **A Pedagogical Grammar of Punjabi**, Indian Institute of Languages Studies, Patiala, 1989

Eaton Trevor, **The Semantics of Literature**, Menton and Hauge, 1966

Gill, H.S. and H.A. Gleason (jr.), **A reference Grammar of Punjabi**, Punjabi University, Patiala, 1969

Gill, H.S., **Jaap Sahib: The Casmology of Guru Gobind Singh**, Bahri Publication, New delhi, 1999

Haspelmath, Martin, **Understanding Morphology**, Oxford University Press Inc., New York, 2002

Leech, Geoffery, **Semantics**, Peaguine Books Ltd, Harmandas Worth Middlesex, England, 1975

Lyons, John, **Introduction to Theoretical Linguistics**, Cambridge University Press, 1971

Semantics (Vol. 2), London: Cambridge University Press, 1977

Minhas, Ajmer Singh, **Semiological Patterns in Dasam Granth** (M.Lit. Thesis), Punjabi University, Patiala (Unpublished), 1975

Napoli, Donna Jo., **Linguistics : The Cambridge Survey** (Vol. I), Cambridge University Press, Cambridge, 1988

Ramanpreet Kaur and P.S. Sidhu, "The Jaap of Sada Ang-Sange (Formal and Semantic Co-relates of Jaap Sahib)", **Perspectives on Guru Granth Sahib** (Vol. I), (Ed. Balwant Singh Dhillon), Guru Nanak Dev University, Amritsar, 2003

Shopen, Timothy (Ed.), **Language Typology and Syntactic Discription** (Vol. I, II, III), Cambridge University Press, Cambridge, 1985

Sidhu, Paramjit Singh, **The Semiological Structure of Akal Ustat** (Ph.D Thesis), Punjabi University, Patiala (Unpublished), 1977

Trask, R.L., **A Student's Dictionary of Language and Linguistics**, Arnold, London

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ
ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਫੈਕਲਟੀ ਅਧੀਨ ਪੀਐੱਚ.ਡੀ.
(ਮਾਨਵ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ)
ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਹਿਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤ
ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ
2018

ਨਿਗਰਾਨ

ਡਾ. ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਹਿਰਾ (ਰਿਟਾ.)

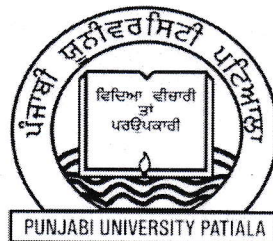
ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

ਪਟਿਆਲਾ

ਖੋਜਾਰਥਣ

ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ
ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ

ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਭਾਗ
ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਸਾਰ

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਤ ਭਾਸ਼ਾ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗਿਆਨ, ਬੌਧਿਕਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਉਪਜਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਾਸਾਰ ਹੋਇਆ। ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਹੋਏ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮੇਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਿਆਂ ਅਤੇ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਵਰਤਿਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਨਿਰੰਤਰ ਅਮੋੜ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਚੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਆਧਾਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਸਾਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, ਧੁਨੀਆਂ, ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਵਿਚਰਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣੂ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਪੱਧਰ, ਰੂਪਾਤਮਕ ਪੱਧਰ, ਵਾਕ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਅਰਥ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਉਪਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ, ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਾ ਚੁਣਨ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਤਰਕ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਰੂਪਕ ਅਤੇ ਬਣਤਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਮਝਣਾ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਖ ਤੋਂ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਬਹੁ-ਪਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ, ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ, ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਧੁਨੀਆਤਮਕ, ਰੂਪਾਤਮਕ, ਅਰਥਗਤ ਪਰਿਪੇਖ ਤੋਂ ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਲੋਕਿਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਵਾਲੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਤਨੇਮ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਇੱਕ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ', 'ਸ਼ਬਦ ਹਜਾਰੇ' ਅਤੇ ਤੀਜੀ 'ਚੋਪਈ ਸਾਹਿਬ'। 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਗੀਤਮਈ, ਲੈਅਮਈ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਭਾਵ ਵਾਲੀ ਅਲੋਕਿਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁੱਲ ਬੰਦ 199 ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ 10 ਛੰਦ ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਹਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂ ਆਪਣੇ ਲੇਖ 'ਬਾਬਾ-ਏ-ਫਾਰਸੀ' (ਪੰਜਾਬੀ ਟ੍ਰਿਬਿਊਨ, 2002, ਐਤਵਾਰ) ਵਿੱਚ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਾਰਸੀ ਅਤੇ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਧਾਤੂਆਂ ਜਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਜੋੜ ਕੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਬਣਾ ਕੇ ਇੱਕ ਵਿਲੱਖਣ ਤਜਰਬਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਿਸੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਦਾਹਰਨ ਵਜੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦ ਹਨ- ਅਨੇਕੁਲ ਤਰੰਗ, ਸਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਵਾਸੀ, ਸਦੈਵਉਲ ਅਕਾਮ, ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਨਾਮੇ ਆਦਿ।

ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਪੰਜ ਅਧਿਆਇ ਬਣਾਏ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਵੇਰਵੇ ਹੇਠਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਆਇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ, ਕਿੱਥੇ, ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ ਆਦਿ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਫਿਰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ 199 ਬੰਦ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਛੰਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਦੱਸ ਛੰਦਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਵਰਤ ਕੇ 22 ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਗੁਰੂ ਕਵੀ ਨੇ ਹਰ ਭਾਗ ਦਾ ਛੰਦ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਭਾਗ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਸੰਬੰਧਤ ਛੰਦ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਹਿਲੇ, ਤੀਸਰੇ, ਸੱਤਵੇਂ, ਅੱਠਵੇਂ ਨੌਵੇਂ, ਦਸਵੇਂ, ਤੇਰਵੇਂ, ਪੰਦਰਵੇਂ,

ਸੇਲ੍ਹਵੇਂ, ਅਠਾਰਵੇਂ, ਉਨੀਵੇਂ ਭਾਗ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ 'ਤ੍ਰ੍ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਹੈ ਵੀ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਭਾਗ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ 'ਤੇਰਾ ਜੇਰੁ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਕਰਮ ਨਾਮਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਮਾਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਰਚਨਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਛਪੈ ਛੰਦ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਕ੍ਰਾਂ, ਚਿਹਨਾਂ, ਬਰਨਾ, ਜਾਤਾਂ, ਪਾਤਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਦੱਸਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਪਰਮਸੱਤਾ ਰੂਪ, ਰੇਖ, ਰੰਗ, ਭੇਖ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ। ਇਹ ਭਾਗ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਭਾਗ ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ ਵਿੱਚ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ 'ਨਮਸਤੰ ਸੁ ਏਕੈ, ਨਮਸਤੰ ਅਨੇਕੈ॥' ਕਹਿ ਕੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਰਬ ਵਿਆਪਕਤਾ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਬਾਕੀ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ 22 ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਸਾਰੇ ਭਾਗ ਅੰਤਰ-ਸਬੰਧਿਤ ਹਨ। ਹਰ ਭਾਗ ਭਾਵੇਂ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਪਰ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਜਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲੜੀਵਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੱਬੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਣਾਵਟ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੱਸ ਬੰਦ ਦੇ-ਦੇ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਇਕ (ਪਹਿਲਾ) ਛੇ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲਾ ਬੰਦ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ (188 ਬੰਦ) ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ

ਇੱਕ ਸ਼ਬਦੀ, ਦੋ ਸ਼ਬਦੀ, ਦੋ/ਤਿੰਨ, ਚਾਰ/ਪੰਜ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕੰਸ਼ੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ, ਛੇ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ ਹਨ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਬਾਰੇ ਵੀ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕਾਵਿ ਰੂਪ 'ਸਤੋਤਰ' ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ, ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਸਤੋਤਰ' ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਰਚਨਾ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਬ੍ਰਿਜ ਅਤੇ ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਮਿਲਭੇਗਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਲਈ ਪ੍ਰੋਮ ਪ੍ਰਕਾਸ ਸਿੰਘ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਵਾਮਨ ਸ਼ਿਵਰਾਮ ਆਪਟੇ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ-ਹਿੰਦੀ ਕੋਸ਼, ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਵਰਮਾ, ਮਾਨਕ ਹਿੰਦੀ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਅਮਰਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ (ਸਰੋਤ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ) ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ (ਸੰਪਾ) ਫਾਰਸੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼ (ਛੇ ਜਿਲਦਾਂ), ਜੀ.ਐਸ ਰਿਆਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਹੈ। ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕਾਰਕੀ ਪਰਸਰਗ ਵਾਕ (ਕੇ, ਕੇ) ਵਰਤੋਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਰਤੀ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀ ਪੂਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸਰੋਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਘੋਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਤਿਮਕਾ ਵਿੱਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਕਾਵਿ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਿੰਬਾਂ, ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਸਹਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਿੰਬਾਂ, ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਖੂਬ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਸ਼ੈਲੀ, ਨਾਕਾਰਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ, ਨਿਖੇਧਾਤਮਕਸ਼ੈਲੀ, ਪੁਨਉਕਤੀ ਸ਼ੈਲੀ, ਦੁਹਰਾਓਮੂਲਕ ਸ਼ੈਲੀ, ਨਮਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ, ਸਮਾਨੰਤਰਤਾ ਮੂਲਕ ਸ਼ੈਲੀ।

ਵਿਆਕਰਨਕ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ

ਸਤੋਤਰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਤੋਂ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਨਾਂਵ, ਕਿਰਿਆ, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਸੰਬੰਧਕ, ਯੋਜਕ, ਨਿਪਾਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਦਿੱਖ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ (ਗੁਰਮੁਖੀ) ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹਿਲੂ ਹੈ ਜਿਹੜਾ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜਾ ਅਧਿਆਇ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਹੈ। ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਦਿੱਖ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ ਰਚਨਾ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਹੋਈ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਦਸ ਦੇ ਦਸ ਸਵਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ 'ਇ' ਸਵਰ ਦੀ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਪਰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਾਂਗ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 'ਉ' ਸਵਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਉਚਾਰਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਆ' ਸਵਰ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਓ' ਸਵਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਤਿੰਨਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 'ਅ' ਸਵਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਂਗ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਅਤੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ। 'ਊ' ਅਤੇ 'ਐ' ਸਵਰ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਪਰ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ

ਹੈ। ਸਵਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਉਂਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਸਵਰਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੰਡ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਤਿੰਨ ਨਾਸਕੀ ਸਵਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਐਂ (ਹੈਂ), ਅੰ (ਸਦੈਵੰ, ਅਕਾਮੰ, ਅਨਾਮੰ) ਆਂ (ਸਾਂਤਿ)।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੰਠੀ /ਙ/ ਅਤੇ ਤਾਲਵੀ /ਞ/ ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਇਹ ਕੁਝ ਗਿਣਤੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਉਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। /ਞ/ ਵਿਅੰਜਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਉਚਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤਲੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਯ/ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਵਿਚਕਾਰ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਸਵਰ ਵਿੱਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਅਤੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। /ੜ/ ਵਿਅੰਜਨ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਉਂਤ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਵੰਡ ਵੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ /ਯ/ ਵਿਅੰਜਨ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ /ਜ/ ਧੁਨੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੰਕਿਤ /ਯ/ ਧੁਨੀ /ਜ/ ਧੁਨੀ ਵੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ

ਸੂਰਯ-ਸੂਰਜ, ਅਯੋਨਿ-ਅਜੋਨਿ, ਯੋਗ-ਜੋਗ, ਯੋਗੀ-ਜੋਗੀ, ਯੁਕਤ-ਜੁਗਤ।

/ਨ/ ਘੁਨੀ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ /ਣ/ ਹੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਪਾਨੀ-ਪਾਣ (ਪਾਣੀ), ਇਦ੍ਰਾਨਿ-ਇੰਦਾਣਿ, ਸਾਹਾਨ-ਸਾਹਾਣਿ, ਵਰਨਨ-ਬਰਣਨ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਮਲਵਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ /ਵ/ ਦੀ ਥਾਂ ਤੇ /ਬ/ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਬਰਨ (ਵਰਨ), ਸਰਬ(ਸਰਵ), ਬੇਦ(ਵੇਦ), ਬਿਸ੍ਰ(ਵਿਸ੍ਰ) ਆਦਿ।

ਅਰਬੀ/ਫਾਰਸੀ ਦੀਆਂ ਸ(ਸੀਨ) ਹ (ਹਾ) ਕ (ਕਾਫ) ਕ਼ (ਕਾਫ਼) ਖ਼ (ਖ਼ਾ) ਗ਼ (ਗਈਨ) ਦ (ਦਾਲ) ਫ਼ (ਫ਼ਾ) ਯ (ਯਾਏ) ਰ (ਰਾ) ਲ (ਲਾਮ) ਵ (ਵਾਉ) ਪ (ਪੇ) ਬ (ਬੇ) ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ

ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇ (ਜੇਰ) ਉ (ਪੇਸ਼) ਊ (ਪੇਸ਼ + ਵਾਉ) ਏ (ਯਾਏ) ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਬਿੰਦੀ (ਨੂਨ ਗੁੰਨਾ) ਅੱਧਕ (ਤਸਦੀਦ) ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਤੀਜਾ ਅਧਿਆਇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਹੈ। ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ, ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ, ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ, ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ, ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੀਆਂ ਉਹ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿਸਮਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਪਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

(1) ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ (ਜਿਹੜੇ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ ਹਨ) ਬੰਧੇਜੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ (ਜਿਹੜੇ ਸੁਤੰਤਰ ਤੌਰ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵਿਚਰ ਸਕਦੇ)

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੋਨੋਂ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਮਿਲਦੇ ਹਨ:-

1. ਅਛੇਦੀ:	ਅ	+	ਛੇਦ	+ਈ
	ਬੰਧੇਜੀ		ਸੁਤੰਤਰ	ਬੰਧੇਜੀ
	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ
2. ਅਨਾਤਮ:	ਅਨ	+	ਆਤਮ	
	ਬੰਧੇਜੀ		ਸੁਤੰਤਰ	
	ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ		ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ	

2. ਵਿਉਤਪਤੀਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਅਤੇ ਵਿਭਕਤੀਮੂਲਕ (ਰੂਪਾਂਤਰੀ) ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਨਾਲ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਉਤਪਤੀਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨਾਂ:

ਅ ਅਗੇਤਰ

ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	ਅ	+	ਕਾਲ	= ਅਕਾਲ
	ਅ	+	ਜਾਤ	= ਅਜਾਤ
	ਅ	+	ਛੂਤ	= ਅਛੂਤ
	ਅ	+	ਧਾਮ	= ਅਧਾਮ
	ਅ	+	ਜੋਨਿ	= ਅਜੋਨਿ

ਏ ਪਿਛੇਤਰ

ਕਿਰਿਆ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	ਸੇਖ	+	ਏ	= ਸੇਖੇ
ਨਾਂਵ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	ਕਾਲ	+	ਹੀਨ	= ਕਾਲਹੀਨ

3. ਵਿਭਕਤੀਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ:- ਇਹ ਵਿਆਕਰਣਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੇ ਸੂਚਕ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਬਹੁਵਚਨ, ਭੂਤਕਾਲ, ਕਾਰਕੀ ਵਿਭਕਤੀਆਂ ਜੋ ਵਾਕਾਤਮਕ ਸੰਦਰਭਾਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਕਰਣਕ ਸੰਬੰਧਾਂ ਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਵਿਭਕਤੀਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

ਬਹੁ-ਵਚਨ: ਸਾਹਾਨ, ਬਾਲਾਨ, ਇੰਦਾਨ ਵਿਚ /ਆਨ/: ਬਹੁਵਚਨੀ ਵਿਭਕਤੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹਨ।

ਵਰਤਮਾਨ: ਸਾਜੈ, (ਸਿਰਜਦਾ ਹੈ) ਲੀਨੈ (ਲੈਂਦਾ ਹੈ) ਵਿੱਚ /ਐ/: ਵਰਤਮਾਨ ਕਾਲਿਕ ਵਿਭਕਤੀਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਹਨ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਨਾਂਵੀ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ; ਜਿਹੜੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਧੇਤਰਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਦੁਆਰਾ ਰੂਪਾਂਤਰੀ, ਵਿਉਂਤਪਤੀ, ਸੰਧੀ ਅਤੇ ਸਮਾਸੀ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਹ ਵੇਪਤਰ (ਅਗੇਤਰ ਤੇ ਪਿਛੇਤਰ) ਹੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪਹਿਚਾਣ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਵਿਆਕਰਣ ਨੂੰ ਉਲੀਕਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੇ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ:

1. ਮੂਲ

2. ਮੂਲ + ਕਾਰਕੀ ਪਿਛੇਤਰ

3. ਮੂਲ + ਵਿਉਤਪਤੀ ਵਧੇਤਰ

1. ਮੂਲ ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ: ਪਾਨ, ਪਾਤ, ਪਾਣ, ਤਾਤ, ਮਾਤ, ਤਾਨ, ਚਿਤ, ਠਾਮ, ਗੁਨ, ਗਾਤ, ਨਾਦ, ਨਿਸ, ਧੁਜਾ, ਨਰ, ਪ੍ਰਾਣ, ਮੁਕਤ, ਭਵ, ਭਾਨ, ਭੂਪ, ਭੇਖ, ਭੇਵ, ਭੇਜ, ਬਾਦ ਆਦ

2. ਮੂਲ + ਕਾਰਕੀ ਪਿਛੇਤਰ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਨਾਵਾਂ ਦੇ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਲਈ 11 ਕਾਰਕੀ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਅੰ, ਉ, ਇ, ਈ, ਏ, ਐ, ਈ, ਓ, ਇਯੈ, ਆਇ, ਆਨ।

ਅੰ ਪਿਛੇਤਰ ਦੁਆਰਾ:

ਅਪਾਦਾਨ ਕਾਰਕ:

ਕਲੰਕੰ ਬਿਨਾ ਨੇਹ ਕਲੰਕੀ ਸਰੂਪੇ॥੫੦॥ 'ਕਲੰਕ ਤੋਂ

ਸਧਾਰਨ ਕਾਰਕ:

ਨ ਕਰਮੰ ॥ ਨ ਕਾਏ॥

ਸਰਬੰ ਪ੍ਰਾਣੰ॥ ਸਰਬੰ ਤ੍ਰਾਣੰ॥੧੧

ਸੰਬੰਧ ਕਾਰਕ

ਕਿ ਜਗਤੰ ਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ॥ ਕਿ ਛਤ੍ਰੰ ਛਤ੍ਰੀ ਹੈ॥੧੦

'ਜੰਗਤ ਦਾ 'ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ

ਨਮੋ ਸਾਹ ਸਾਹੰ ਨਮੋ ਭੂਪ ਭੂਪੇ॥੫੫

'ਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸ਼ਾਹ'

3. ਮੂਲ + ਵਿਉਤਪਤ ਵਿਧੇਤਰ

ਅਗੋਤਰ	+ ਨਾਂਵ	ਨਾਂਵ
ਕੁ	+ ਕਰਮ	ਕੁਕਰਮ
ਅਨੁ	+ ਰਾਗ	ਅਨੁਰਾਗ
ਅਗੋਤਰ	+ ਨਾਂਵ	+ ਪਿਛੇਤਰ ਨਾਂਵ
ਦ	+ ਕਾਲ	+ ਅੰ ਨਾਂਵ
ਨਾਂਵ	+ ਪਿਛੇਤਰ	ਨਾਂਵ
ਰਾਜ	+ ਕ	ਰਾਜਕ

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾ, ਪੜਨਾਵਾਂ, ਕਿਰਿਆ, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਸੰਬੰਧਕ, ਯੋਜਕਾਂ, ਨਿਪਾਤਾਂ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਵੀ ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰਾਂ ਦਾ ਵਿਸਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। (1) ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ (2) ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ

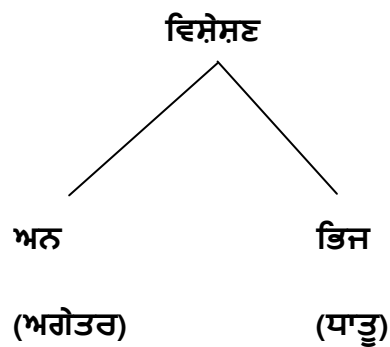
ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਸਾਧਾਰਨ ਅਤੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

1. ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ: ਜਿਹੜੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਹੋਰ ਸਾਰਥਕ ਟੋਟਿਆਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਧਾਤੂ ਰੂਪ, ਯੋਜਕ, ਸੰਬੰਧਕ, ਨਿਪਾਤ, ਪੜਨਾਂਗ (ਤੂੰ, ਮੈਂ, ਉਹ) ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵੀ ਸਾਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ: ਪਾਨ, ਤਾਨ, ਪਾਣ, ਭਵ, ਤਾਤ, ਧਰ, ਚਿਤ, ਗੁਨ, ਗਾਤ, ਠਾਮ, ਧਾਮ, ਨਿਸ, ਨਰ, ਭਾਨ, ਰੂਪ, ਭੇਖ, ਭੇਵ, ਬਾਦ, ਪੜਨਾਂਵ (ਤ੍ਰ, ਸੁ, ਵਰੁ, ਕਿਹ) ਨਿਧਾਨ (ਨ, ਨਾ) ਯੋਜਕ (ਕਿ, ਪਰ, ਅਰ) ਸੰਬੰਧਕ (ਕੇ, ਕੇ, ਤੇ) ਆਦਿ।

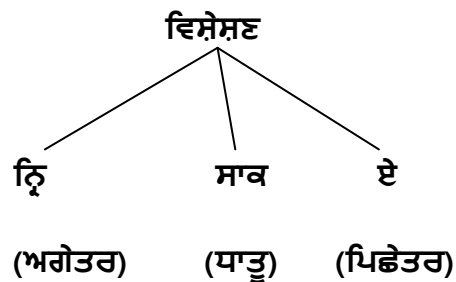
ਮਿਸ਼ਰਤ ਸ਼ਬਦ: ਮਿਸ਼ਰਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦੋ-ਦੋ, ਤਿੰਨ-ਤਿੰਨ ਤੱਤ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਅੰਦਰੂਨੀ ਬਣਤਰ ਵਿੱਚ ਧਾਤੂ, ਵਿਧੇਤਰ (ਅਗੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ) ਪਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ ਵੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਾਂਗ ਹੀ ਹੈ, ਧਾਤੂ, ਵਿਧੇਤਰ (ਅਗੇਤਰ, ਪਿਛੇਤਰ) ਤੱਤ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ:

1. ਅਨਭਿਜ

2. ਨ੍ਰਿਸਾਕੇ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਦੇ ਦੋ ਮੁੱਖ ਭੇਦ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ।

(1) ਵਿਉਤਪੱਤੀ (2) ਸਮਾਸੀਕਰਣ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦੋਨਾਂ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ। ਵਿਉਤਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਧਾਤੂਆਂ, ਵਿਧੇਤਰਾਂ (ਅਗੇਤਰਾਂ, ਪਿਛੇਤਰਾਂ) ਦੁਆਰਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਿਉਤਪਤੀ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਅਗੇਤਰਾਂ ਅਤੇ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। 'ਅ'

ਅਗੋਤਰ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਹੈ। 'ਅ' ਅਗੋਤਰ ਅਜੇਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਜਿਓ ਦਾ ਤਿਉਂ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਕਾਰਤਮਕ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ 'ਅ' ਅਗੋਤਰ ਨਾਕਾਰਤਮਕ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

ਅ + ਨਾਂਵ	- :	ਅ + ਕਾਲ = ਅਕਾਲ
		ਅ + ਜਾਤ = ਅਜਾਤ
		ਅ + ਰੂਪ = ਅਰੂਪ
		ਅ + ਭੂਤ = ਅਭੂਤ
		ਅ + ਪਾਤ = ਅਪਾਤ
		ਅ + ਨਾਮ = ਅਨਾਮ ਆਦਿ

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ 'ਅ', 'ਅਨ', 'ਸੁ', 'ਪ੍ਰ', 'ਨਿ', ਅਗੋਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਇਹ ਅਗੋਤਰ ਵੀ ਅੱਜ ਦੀ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂ ਦੇ ਤਿਉਂ ਹੀ ਵਰਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸਮਾਸੀ ਕਰਣ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ ਹੋਈ ਹੈ। "ਸਮਾਸੀਕਰਣ" ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਦੇ-ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਮੇਲ ਕਰਕੇ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਨਾਂਵ + ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ	- :	ਪ੍ਰੇਛ + ਪਾਲੰ = ਪ੍ਰੇਛਪਾਲੰ
		ਕਰੁਣਾ + ਆਲਯ = ਕਰੁਣਾਲਯ

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਠ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸਮੇਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਹਨ, ਜਿਵੇਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਫ਼ਾਰਸੀ/ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦ-ਰੂਪ ਰਚਨਾ ਲਈ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਹਨ:

- ਫ਼ਾਰਸੀ/ਅਰਬੀ + ਉਲ/ਅਲ + ਫ਼ਾਰਸੀ/ਅਰਬੀ
 1. ਗਨੀਮੁਲ ਖਿਰਾਜ = (ਗਨੀਮ-ਉਲ-ਖਿਰਾਜ)

2. ਹੁਸਨਲ ਚਿਰਾਗ = (ਹੁਸਨ-ਅਲ-ਚਿਰਾਗ)

2. ਫ਼ਾਰਸੀ + ਉਲ/ਅਲ + ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ

ਰੁਜੂਅਲ ਨਿਧਾਨੇ = (ਰੁਜੂ - ਅਲ - ਨਿਧਾਨੇ)

3. ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ + ਉਲ/ਅਲ + ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ

ਨਮਸਤੁਲ ਪ੍ਰਣਾਸੀ = (ਨਮਸਤ -ਉਲ -ਪ੍ਰਣਾਸੀ)

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ 'ਏ' ਪਿਛੇਤਰ ਲਗਾਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨੀ ਰੂਪ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਅਕਾਲ-ਅਕਾਲੇ, ਕ੍ਰਿਪਾਲ-ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ, ਅਲੇਖ-ਅਲੇਖੇ, ਅਭੇਖ-ਅਭੇਖੇ ਆਦਿ।

ਚੌਥਾ ਅਧਿਐਨ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅਰਥਗਤ ਅਧਿਐਨ ਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ (1) ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ (2) ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨੀ ਜੇਫਰੀ ਲੀਫ ਦੀ ਪੁਸਤਕ Semantics ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦੱਸੇ ਗਏ ਅਰਥਾਂ ਅਨੁਸਾਰ (3) ਅਪੇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ।

ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਪਾਏ ਗਏ ਹਨ:

(1) ਸਮਾਨਅਰਥਕ:

ਕਿਰਪਾਲੂ : ਕ੍ਰਿਪਾਲੇ, ਉਦਾਰੇ, ਰਹੀਮੇ, ਕਰੁਣਾਲਯ, ਕਰੁਣਾਕਾਰ, ਕਰੁਣਾਕ੍ਰਿਤ,
ਦਿਆਲੰ, ਦਿਆਲੇ।

ਨਿਰਭਉ : ਅਭੈ, ਨ੍ਰਿਬਾਕੇ, ਅਭੀਤੇ, ਭ੍ਰਿਤੈ, ਅਨਭਉ, ਨਿਰਭੈ

ਪਵਿੱਤਰ : ਪਵਿੱਤ੍ਰੈ, ਪੁਨੀਤ, ਪਾਕ

ਅਥਾਹ : ਅਗਾਧੇ, ਅਗਾਹ, ਅਨੰਤੇ, ਅਮਿਤੇ, ਆਮੀਨ, ਅਪਾਰੇ, ਅਗਾਹ।

ਇਹ ਤੇ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨ ਮਾਤਰ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸਮਾਨਅਰਥਕ ਹੈ।

(2) ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਸ਼ਬਦ:

ਕਰਤਾ-ਹਰਤਾ, ਖਾਪੇ-ਥਾਪੇ, ਪਾਲਕ-ਘਾਲਕ, ਅੰਧਕਾਰੇ-ਤੇਜ ਤੇਜੇ, ਏਕੈ-
ਅਨੇਕੈ, ਦੀਨੇ-ਲੀਨੇ। ਆਦਿ

ਇਹ ਤੇ ਕੁਝ ਉਦਾਹਰਨ ਮਾਤਰ ਸ਼ਬਦ ਹਨ, ਜਦਕਿ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ
ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਹੈ।

(3) ਬਹੁਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ: ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸ਼ਬਦ ਅਜਿਹੇ ਹਨ, ਜਿਹੜੇ
ਇੱਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ।

'ਚੱਕ੍ਰ' ਸ਼ਬਦ ਤਿੰਨ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ੳ. (ਹੱਥਾਂ ਪੈਰਾਂ ਉੱਤੇ) ਗੋਲ ਰੇਖਾ/ਲਕੀਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਜੋਤਸ਼ੀ ਲੋਕ ਬਹੁ ਭਲੇ
ਨਤੀਜੇ ਕੱਢਦੇ ਹਨ।

ਚੱਕ੍ਰ ਚਿਹਨ ਅਰੁ ਬਰਨ ਜਾਤਿ ਅਰੁ ਪਾਤਿ ਨਹਿਨ ਜਿਹ॥੧

ਅ. (ਕੂਟ, ਦਿਸ਼ਾ)

ਚੱਤ੍ਰ, ਚੱਕ੍ਰ ਕਰਤਾ॥੯੬

ੲ. ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਸ਼ਸਤ੍ਰ

ਚੱਕ੍ਰ ਬੱਕ੍ਰ ਫਿਰੈ ਚਤੁਰ ਚਕ ਮਾਨਹੀ ਪੁਰਿ ਤੀਨਿ॥੮੨

ਇਹ ਸਿਰਫ ਉਦਾਹਰਨ ਮਾਤਰ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤ
ਸਾਰੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬਹੁ ਅਰਥੀ ਹੈ।

(4) ਸਮਨਾਮੀ ਸ਼ਬਦ: (ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਸਰੂਪ ਇਕੋ ਜਿਹਾ, ਅਰਥ ਵੱਖ-ਵੱਖ)

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਸਮਨਾਮੀ ਵੀ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ:

(1) ੳ. ਸਾਂਤ (ਸਤੋ ਗੁਣ)

ਨਮੇ ਰਾਜਸੰ ਤਾਮਸੰ ਸਾਂਤ ਰੂਪੇ॥੧੮੬

- ਅ. ਸਾਂਤਿ (ਸਾਂਤੀ ਰੂਪ)
ਨਮੋ ਸਾਂਤਿ ਰੂਪੇ॥੧੮
- (2) ਓ. ਅਭਰਨ (ਜਿਸਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਪਰਵਰਸ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ)
ਅਭੂਤ ਹੈ॥ ਅਭਰਨ ਹੈ॥੩੪
- ਅ. ਆਭਰਨ (ਗਹਿਣਾ)
ਕਿ ਸਰਬਾ ਆਭਰਨੈ॥੧੦੫

ਇਹ ਸਿਰਫ ਉਦਾਹਰਨ ਮਾਤਰ ਸ਼ਬਦ ਹਨ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕਾਫੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਸਮਨਾਮੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਪੋਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਅਪੋਹ' ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ 'ਨਿਕਾਰਨਾ'। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਨਾਕਾਰਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਰੂਪ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਲਈ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ :

ਨ ਸਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਮਿਤ੍ਰੈ॥੯੯

ਨ ਪੇਤ੍ਰੈ॥ ਨ ਪੁਤ੍ਰੈ॥੧੯੫

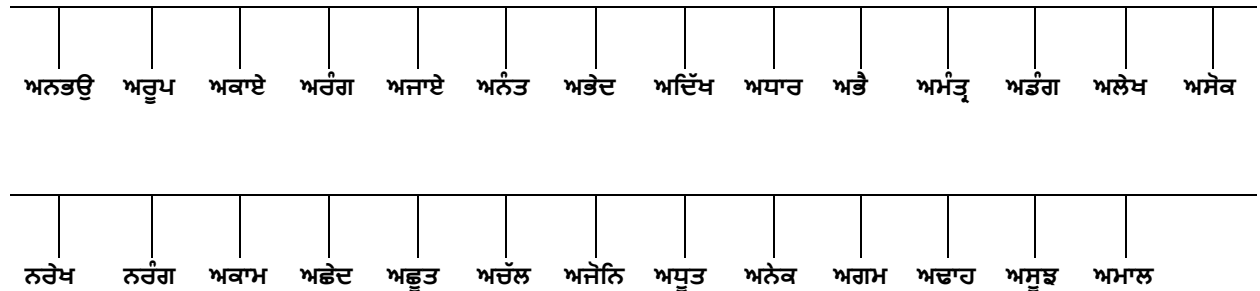
ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਉਘਾੜਨ ਲਈ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਕਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨੀ ਜੈਫਰੀ ਲੀਚ ਦੀ ਪੁਸਤਕ (Semantics) ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦੱਸੇ ਗਏ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਰਥ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

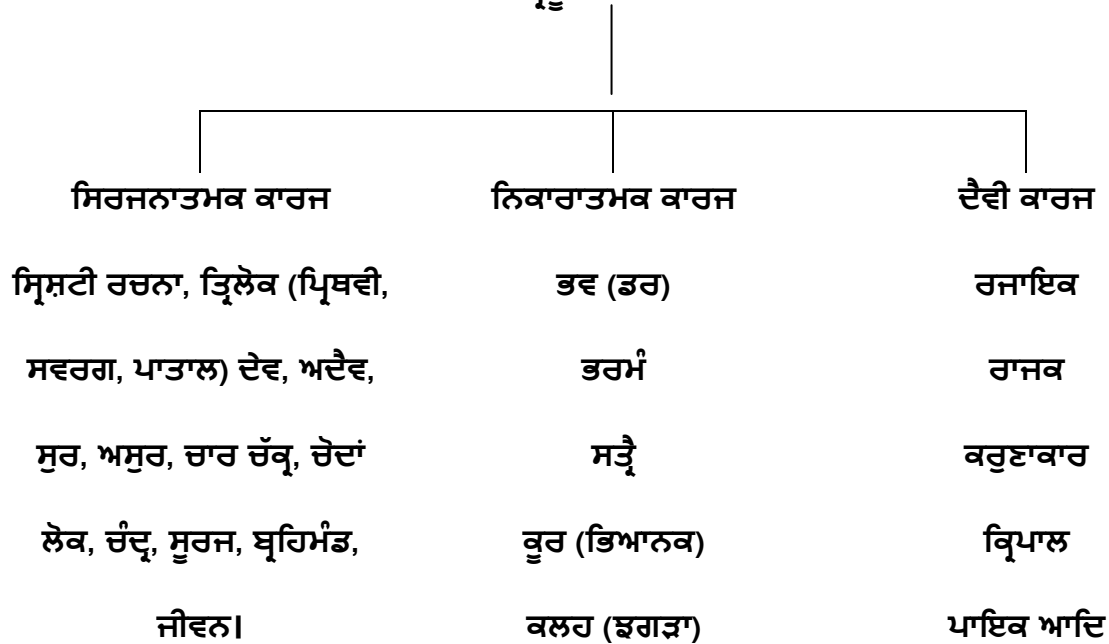
ਸੱਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਅਰਥ (1) ਸੰਕਲਪਾਤਮਕ ਅਰਥ (2) ਭਾਵਾਤਮਕ ਅਰਥ (3) ਵਿਸ਼ੇਗਤ ਅਰਥ (4) ਸ਼ੈਲੀਗਤ ਅਰਥ (5) ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਅਰਥ (6) ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਅਰਥ (7) ਸਹਿਸੰਬੰਧਤ ਅਰਥ। ਸੰਕਲਪਾਤਮਕ ਅਰਥ: ਜਿਹੜੇ ਅਰਥ ਕਿਸੇ ਵਸਤੂ ਦੇ ਸੰਕੇਤਕ ਹੋਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਕਲਪਾਤਮਕ ਅਰਥ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ/ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਚਰਚਾ

ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਰੂਪ, ਕਾਰਜ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਮੇਂ ਵਿੱਚ ਮੁਕਤਤਾ ਬਾਰੇ ਬੜੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਨਾਲ ਬੜੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਪੱਧਰ ਤੇ ਚਰਚਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸਰੂਪ

ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਕਾਰਜ

ਇਹ ਸਿਰਫ ਉਦਾਹਰਨ ਮਾਤਰ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵੀ ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਛੰਦਾਂ ਦੇ Sound System ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ (ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ, 2007) ਦੇ 16 ਮਿੰਟ ਦੇ ਪਾਠ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। Winamp Media Player ਰਾਹੀਂ ਇਸਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਤੀ

ਵੇਖਣ ਲਈ ਹਰੇਕ ਛੰਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਅਤੇ ਅਖੀਰਲੇ ਬੰਦ ਦੇ ਦੋ-ਦੋ Screen Shot ਲੈ ਕੇ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਵੀ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗਤੀ ਛੋਟੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਛੋਟੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਹੀ ਵਰਤੇ ਹਨ। ਇਹ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਾਂਗ ਚਲਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਵਾਂਗ ਤਿੱਖੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਵੀ ਕਿਤੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਤੇ ਧੀਮੀ ਕਿਤੇ ਮੱਧਮ। ਪਰ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਧੀਮੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਮੱਧਮ ਗਤੀ ਤੱਕ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ।

The basic premise is the language of human development and progress. The language created by man makes it possible to communicate to man, to reach the depth of knowledge, intellectual, and spirituality. Gyan Vignyan was developed by language and it was later revived. The language itself has been synonymous with the knowledge of great men who lived thousands of years ago. The language continued to be used according to the times and circumstances and has been carried out according to the needs. Language is a continuous flow.

Linguistics was born to understand the structure of the language. Linguistics approves the principles of language creation, sound formation and distribution based on scientific methods. In this way, linguistics studies at the phonetic level of language, rhetorical level, sentence level and meaning level.

The subject of this research is Japu Sahib's linguistic study. Japu Sahib is a supernatural work of Guru Gobind Singh ji. This poem places a Sriman place in the compositions of Bhagti Bharti Guru. Three of the Guru's Banis are included by the Sikhs in their nineteen, a 'Japu Sahib', 'Shabad Hazare', Third 'Chopai Sahib'. Japu Sahib is read in Amrit early in the morning. It is also recited at the time of giving baptism. It is a supernatural work of musical, lyrical, and spiritual sense. Japu Sahib has a total close to 199 and it has 10 verse forms. As Chappay Chhand, Bhujang Exports Chhand, Chachari, Charpat, Roald, Madhu Bharwat, Bhagwati, Raswal, Haribolmana and an Awakhi. In the tradition of Gurbani these verses are a unique experience. All the words of Sri Guru Granth Sahib are edited in the ragas. But Jaap Sahib has been edited in different quarters.

In this work, in spite of the many words used by the Gurū, the wording of the language associated with Sanskrit, Braj languages, on the other hand, Arabic and Persian languages are also used in the glossary of words. Thus in this composition the attributes of God are collected from many traditions, emotions, religions, beliefs in one place. In this symposium, it has become a universal peace speech representing all the religions.

Whether Japu Sahib's vocabulary is multi-lingual, it cannot be denied to accept the creation of Punjabi. Because the appearance of 'Japu Sahib' has been realized only by the modern Punjabi language alphabet (Gurmukhi). So Japu Sahib, of course, offers different opinions and it is considered as linguistically multilingual, sub-linguistic. This aspect makes it the mainstay of Punjabi's great work and Punjabi Studies analysis.

The main objective of this research arrangement was to make a scientific study of 'Japu Sahib'. In choosing the Japu Sahib language's scientific subject, this argument was working that 'Japu Sahib' is a multicultural composition. The purpose of this research was to make them aware of these expansions. To highlight these three main branches of linguistics have been based on acoustics, morphology and semantics. Thus, the phonetic, rational, meaningful perspective analysis of the language was part of this objective.

ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਅਤੇ ਤਰੱਕੀ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖ ਦੁਆਰਾ ਸਿਰਜਤ ਭਾਸ਼ਾ, ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੰਚਾਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਗਿਆਨ, ਬੌਧਿਕਤਾ ਅਤੇ ਅਧਿਆਤਮਕਤਾ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਨਾਲ ਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨ ਉਪਜਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਾਸਾਰ ਹੋਇਆ। ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਹੀ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਾਲ ਪਹਿਲੇ ਹੋਏ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਸਮੇਂਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਸਮਿਆਂ ਅਤੇ ਪਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਰਵਰਤਿਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ ਅਤੇ ਲੋੜਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਚਲਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਭਾਸ਼ਾ ਨਿਰੰਤਰ ਅਮੋੜ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੈ।

ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਜਗਿਆਸਾ ਚੋਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, ਧੁਨੀਆਂ ਬਣਤਰ ਅਤੇ ਵਿਚਰਨ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਪੱਧਰ, ਰੂਪਾਤਮਕ ਪੱਧਰ, ਵਾਕ ਪੱਧਰ ਅਤੇ ਅਰਥ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਲੇਕਿਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਵਾਲੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਤਨੇਮ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਇੱਕ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ', 'ਸ਼ਬਦ ਹਜਾਰੇ', ਤੀਜੀ 'ਚੋਪਈ ਸਾਹਿਬ'। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਗੀਤਮਈ, ਲੈਅਮਈ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਭਾਵ ਵਾਲੀ ਅਲੇਕਿਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁੱਲ ਬੰਦ 199 ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚ 10 ਛੰਦ ਰੂਪ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਛਪੈ ਛੰਦ, ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ, ਚਾਚਰੀ, ਚਰਪਟ, ਰੂਆਲ, ਮਧੁਭਾਰ, ਭਗਵਤੀ, ਰਸਾਵਲ, ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਅਤੇ ਏਕ ਅੱਛਰੀ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਇਹ ਬਾਣੀ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਨਿਵੇਕਲਾ ਤਜਰਬਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵੱਖੋ-ਵੱਖਰੇ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਸੰਪਾਦਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਨੇਕ ਭਾਸ਼ੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਵੀ ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਅਨੇਕ ਪਰੰਪਰਾਵਾਂ, ਭਾਵਨਾਵਾਂ, ਧਰਮਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਤੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਥਾਂ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਬਦ-ਸੰਯੋਗ ਨਾਲ ਇਹ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧਤਾ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਸਰਬ ਸ਼ਾਂਤੀ ਬਾਣੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ।

ਚਾਹੇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬਹੁ ਭਾਸ਼ਾਈ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਦਿੱਖ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਐਰਥੋਗਰਾਫੀ (ਗੁਰਮੁੱਖੀ) ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਬੇਸ਼ੱਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਰਾਵਾਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਬਹੁ ਭਾਸ਼ਾਈ, ਉਪ ਭਾਸ਼ਾਈ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲੂ ਇਸਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨਾ ਸੀ। 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਾ ਚੁਣਨ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਤਰਕ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਬਹੁ-ਪਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ, ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ, ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਧੁਨੀਆਤਮਕ, ਰੂਪਾਤਮਕ, ਅਰਥਗਤ ਪਰਿਪੇਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸੀ।

ਖੋਸ਼ਣਾ ਪੱਤਰ

ਮੈਂ ਖੋਸ਼ਣਾ ਕਰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ 'ਜਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ' ਵਿਸ਼ੇ ਉੱਤੇ ਇਹ ਮੇਰਾ ਮੌਲਿਕ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਹੈ। ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਡਿਗਰੀ ਜਾਂ ਡਿਪਲੋਮੇ ਲਈ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਖੋਜਾਰਥਣ

ਮਿਤੀ: 25. 01. 2018

ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ
(ਅਮਨਦੀਪ ਕੌਰ)

- ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅਪਾਰ ਰਹਿਮਤ ਦੀ।
ਜਿਸ ਸਦਕਾ ਮੈਨੂੰ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੀ ਇਹ ਕਿਰਤ ਬਖਸ਼ੀ ਗਈ ਅਤੇ ਇਹ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਸਫਲਤਾਪੂਰਵਕ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਸਕਿਆ।
- ਮੈਂ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਨਿਗਰਾਨ ਡਾ. ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਹਿਰਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮੁਖੀ ਡਾ. ਸੁਮਨ ਪ੍ਰੀਤ ਜੀ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਯੋਗ ਅਗਵਾਈ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਆਪਣੇ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਸਮੂਹ ਸਟਾਫ ਦੀ ਵੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਪੂਰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮੇਰੀ ਹੱਸਲਾ ਅਫਜ਼ਾਈ ਕੀਤੀ।
- ਮੈਂ ਬੇਹੱਦ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਅਤਿ ਪਿਆਰੇ, ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਹੱਸਲਾ ਅਫਜ਼ਾਈ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਮੁਕਾਮ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।
- ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਭੈਣ ਡਾ. ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਕੌਰ ਅਤੇ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਦੀ ਜਿਸਨੇ ਮੈਨੂੰ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਵਿੱਚ ਬਹੁਤ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ।
- ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਭਾਣਜੀ ਗੁਰਨੂਰ ਦੀ ਜਿਸਦੀ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਮਾਸੂਮ ਮੁਹੱਬਤ ਮੈਨੂੰ ਬੇਇੱਤਹਾ ਖੁਸ਼ੀ ਬਖਸ਼ਦੀ ਹੈ।
- ਮੈਂ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਡਾ. ਵੀਰਪਾਲ ਕੌਰ ਸਿੱਧੂ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੋ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਸੁਖਾਵਾਂ ਮਾਰੇਲ ਦਿੱਤਾ।
- ਮੈਂ ਤਹਿ ਦਿਲੋਂ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੇ ਮੇਰੇ ਖੋਜ ਵਿਸ਼ੇ ਸਬੰਧੀ ਗਹਿਨ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਰਾਹਨੁਮਾਈ ਕੀਤੀ।
- ਮੈਂ ਹਰ ਉਸ ਇਨਸਾਨ, ਇਸ ਕਾਇਨਾਤ ਦੇ ਜੱਰੇ-ਜੱਰੇ ਦੀ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਜੋ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਚੰਗੇ ਮਾੜੇ ਵਕਤ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਸਹਾਰਾ ਬਣਿਆ।

ਤਤਕਰਾ

ਭੂਮਿਕਾ	1-6
ਅਧਿਆਇ ਪਹਿਲਾ	7-152
ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਬੰਧ	
1.1	ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਜਾਣ ਪਛਾਣ
1.1.1	ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ (ਸੰਖੇਪ)
1.1.2	ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭਾਵ
1.1.3	ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਸਤੋਤ੍ਰ ਕਾਵਿ
1.1.3.1	ਸਤੋਤ੍ਰ ਕਾਵਿ : ਜਾਣ ਪਛਾਣ
1.1.3.2	ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ: ਸਤੋਤ੍ਰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ
1.1.3.2.1	ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਅਕਾਲ ਸਹੰਸਰਨਾਮਾ
1.1.4	ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਬੰਦ ਵਿਧਾਨ
1.1.4.1	ਬੰਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ
1.1.4.2	ਬੰਦਾਂ ਵਿਚਲਾ ਪਦਾਂ ਦਾ ਮੇਲ
1.1.5	ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਨਾਵਟ
1.1.5.1	ਇਕ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕ ਵਾਲੇ ਬੰਦ
1.1.5.2	ਇਕ/ਦੋ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ
1.1.5.3	ਦੋ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ
1.1.5.4	ਦੋ/ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ
1.1.5.5	ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ
1.1.5.6	ਚਾਰ/ਪੰਜ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ

- 1.1.5.7 ਵਾਕੰਸ਼ੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ
- 1.1.5.7.1 ਦੋ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ
- 1.1.5.7.2 ਤਿੰਨ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਵਾਕ
- 1.1.5.7.3 ਚਾਰ ਵਾਕੰਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਵਾਕ
- 1.1.5.8 ਛੇ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ
- 1.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਬੰਧ
- 1.2.1 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਅਤੇ ਬ੍ਰਿਜ ਭਾਸ਼ਾ
- 1.2.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਭਾਸ਼ਾ
- 1.2.2.1 ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ
- 1.2.2.2 ਅਰਬੀ ਅਲਫ਼ ਲਾਮ 'ਉਲਾ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ
- 1.2.2.2.1 ਨਿਰੋਲ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ
- 1.2.2.2.2 ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੇ ਮਿਲਵੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ
- 1.2.2.2.3 ਨਿਰੋਲ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਨਾਲ
- 1.2.2.3 ਫ਼ਾਰਸੀ ਵਿਆਕਰਨਕ ਅੰਸ਼ 'ਅਲਾ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ
- 1.2.2.4 'ਉਲਾ' ਅਤੇ 'ਅਲਾ' ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸੰਬੰਧਕੀ ਅਤੇ ਯੋਜਕੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿੱਚ
- 1.2.3 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਔਰਥੋਗਰਾਫੀ : ਗੁਰਮੁਖੀ
- 1.2.4 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਸ਼ੈਲੀ
- 1.2.4.1 ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਸ਼ੈਲੀ
- 1.2.4.2 ਨਾਕਾਰਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ
- 1.2.4.3 ਨਖੇਧਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ
- 1.2.4.4 ਤੁਲਨਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ
- 1.2.4.5 ਨਮਸਕਾਰਾਤਮਕ ਸ਼ੈਲੀ

- 1.2.4.6 ਦੁਹਰਾਓਮੂਲਕ ਸ਼ੈਲੀ
- 1.2.4.7 ਪੁਨਰੁਕਤੀਮੂਲਕ ਸ਼ੈਲੀ
- 1.2.4.8 ਸਮਾਨੰਤਰਤਾ ਮੂਲਕ ਸ਼ੈਲੀ
- 1.2.4.8.1 ਧੁਨੀ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ
- 1.2.4.8.2 ਰੂਪੀਮ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ
- 1.2.4.8.3 ਵਾਕ ਦੀ ਪੱਧਰ ਤੇ
- 1.2.5 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ
- 1.2.5.1 ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ : ਜਾਣ ਪਛਾਣ
- 1.2.5.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਦੁਹਰਾਓ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ
- 1.2.5.3 ਵਿਆਕਰਨਕ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ
- 1.2.5.3.1 ਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ
- 1.2.5.3.2 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਸ਼ਬਦ
- 1.2.5.3.2.1 ਗੁਣਵਾਚਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
- 1.2.5.3.2.2 ਸੰਖਿਆਵਾਚਕ
- 1.2.5.3.3 ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ
- 1.2.5.3.4 ਕਿਰਿਆ ਸ਼ਬਦ
- 1.2.5.3.5 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
- 1.2.5.3.5.1 ਕਾਲ ਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
- 1.2.5.3.5.2 ਸਥਾਨਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
- 1.2.5.3.6 ਸੰਬੰਧਕ ਸ਼ਬਦ
- 1.2.5.3.7 ਯੋਜਕ
- 1.2.5.3.8 ਨਾਂਹ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ

- 1.2.5.4 ਤਤਸਮ ਅਤੇ ਤਦਭਵ ਸ਼ਬਦ
- 1.2.5.5 ਅਰਬੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ
- 1.2.5.6 ਅਗੇਤਰਾਂ ਤੇ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
- 1.2.5.7 ਸੰਜੁਗਤ ਸ਼ਬਦ
- 1.2.5.8 ਪ੍ਰਤੀਕਾਤਮਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ
- 1.2.5.9 ਪਰਿਵਾਰਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ
- 1.2.5.10 ਯੁੱਧ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ
- 1.2.5.11 ਕੇਮਲ ਕਲਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ
- 1.2.5.12 ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ
- 1.2.6 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਛੰਦ ਵਿਧਾਨ
 - 1.2.6.1 ਛੰਦ : ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ
 - 1.2.6.2 ਛੰਦ ਦੀ ਬਣਤਰ
 - 1.2.6.3 ਛੰਦ : ਵਰਗੀਕਰਨ
 - 1.2.6.4 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਬਣਤਰ
 - 1.2.6.4.1 ਛਪੈ ਛੰਦ
 - 1.2.6.4.2 ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ
 - 1.2.6.4.3 ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ
 - 1.2.6.4.4 ਚਰਪਟ ਛੰਦ
 - 1.2.6.4.5 ਰੂਆਲ ਛੰਦ
 - 1.2.6.4.6 ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ
 - 1.2.6.4.7 ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ
 - 1.2.6.4.8 ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ

- 1.2.6.4.9 ਭਗਵਤੀ/ਭਗਉਤੀ ਛੰਦ
- 1.2.6.4.10 ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਛੰਦ
- 1.2.7 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਅਲੰਕਾਰ ਵਿਧਾਨ
 - 1.2.7.1 ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਅਲੰਕਾਰ
 - 1.2.7.1.1 ਛੇਕਾਨੁਪ੍ਰਾਸ
 - 1.2.7.1.2 ਵਿੱਤਿਨੁਪ੍ਰਾਸ
 - 1.2.7.1.3 ਸਰਵਾਤਯਨੁਪ੍ਰਾਸ
 - 1.2.7.2 ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਅਲੰਕਾਰ
- 1.2.8 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਬਿੰਬ ਵਿਧਾਨ
 - 1.2.8.1 ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਬਿੰਬ
 - 1.2.8.1.1 ਦ੍ਰਿਸ਼ ਜਾਂ ਰੂਪ ਬਿੰਬ
 - 1.2.8.1.2 ਨਾਦ ਬਿੰਬ
 - 1.2.8.1.3 ਗੰਧ ਬਿੰਬ
 - 1.2.8.1.4 ਸਵਾਦ ਬਿੰਬ
 - 1.2.8.1.5 ਸਪਰਸ਼ ਬਿੰਬ
 - 1.2.8.2 ਨਿਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬ
 - 1.2.8.3 ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਰਗੁਣ ਸਰੂਪ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬ
 - 1.2.8.4 ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਕ ਬਿੰਬ
 - 1.2.8.5 ਅਮੂਰਤ ਬਿੰਬ
 - 1.2.8.6 ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬ
 - 1.2.8.7 ਰਾਜਸੀ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬ
 - 1.2.8.8 ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬ

- 1.2.8.8.1 ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬ
- 1.2.8.8.2 ਮੁਸਲਿਮ ਧਰਮ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬ
- 1.2.8.8.3 ਜੋਗ ਮੱਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਿਤ ਬਿੰਬ
- 1.2.8.9 ਮਿਥਿਹਾਸਕ ਬਿੰਬ
- 1.2.9 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪੁਨਰੁਕਤੀ
- 1.2.10 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ

ਅਧਿਆਇ ਦੂਜਾ

153-224

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਅਧਿਐਨ

- 2.1 ਧੁਨੀ : ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸਰੂਪ
 - 2.1.1 ਭਾਸ਼ਾ ਧੁਨੀ ਅਤੇ ਧੁਨੀਮ
 - 2.1.2 ਧੁਨੀ ਵਿਉਂਤ : ਜਾਣ ਪਛਾਣ
- 2.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ
 - 2.2.1 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ
 - 2.2.1.1 ਸਵਰ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ
 - 2.2.1.1.1 ਜੀਭ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ
 - 2.2.1.1.1.1 ਅਗਲੇਰੇ ਸ੍ਵਰ
 - 2.2.1.1.1.2 ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸ੍ਵਰ
 - 2.2.1.1.1.3 ਪਿਛਲੇਰੇ ਸ੍ਵਰ
 - 2.2.1.1.2 ਜੀਭ ਦੀ ਉਚਾਈ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ
 - 2.2.1.1.2.1 ਉੱਚੇ ਸ੍ਵਰ
 - 2.2.1.1.2.2 ਅਰਧ ਉੱਚੇ ਸ੍ਵਰ
 - 2.2.1.1.2.3 ਅਰਧ ਨੀਵੇ ਸ੍ਵਰ

- 2.2.1.1.2.4 ਨੀਵੇ ਸ੍ਰਰ
- 2.2.1.1.3 ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ
 - 2.2.1.1.3.1 ਗੋਲਾਈਦਾਰ ਸ੍ਰਰ
 - 2.2.1.1.3.2 ਗੋਲਾਈ ਰਹਿਤ ਸ੍ਰਰ
- 2.2.1.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਸ੍ਰਰਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਉਂਤ
- 2.2.1.3 ਸ੍ਰਰ ਸੰਜੋਗ
- 2.2.1.4 ਨਾਸਕੀ ਸ੍ਰਰ
- 2.2.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ
 - 2.2.2.1 ਉਚਾਰਨ ਸਥਾਨ ਤੇ ਆਧਾਰ ਤੇ
 - 2.2.2.2 ਵਿਅੰਜਨ ਧੁਨੀਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਉਂਤ
 - 2.2.2.3 ਸੰਜੁਕਤ ਵਿਅੰਜਨ
 - 2.2.2.4 ਨਾਸਕੀ ਵਿਅੰਜਨ
 - 2.2.2.5 ਵਿਅੰਜਨ ਗੁੱਛੇ
 - 2.2.2.6 /ਤ੍ਰਿ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਤ/ ਦੀ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
 - 2.2.2.7 ਮਧ ਵਿਅੰਜਨ /ਦ/ ਧੁਨੀ ਦਾ ਲੇਪ
 - 2.2.2.8 ਅੰਤ ਵਿਅੰਜਨ /ਯ/ ਧੁਨੀ ਦਾ ਲੇਪ
 - 2.2.2.9 /ਤਯ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਚ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
 - 2.2.2.10 /ਯ/ ਧੁਨੀ ਦੀ /ਜ/ ਵਿੱਚ ਵਰਤੋਂ
 - 2.2.2.11 /ਵ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਥਾਂ /ਬ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
 - 2.2.2.12 /ਙ/ ਅਤੇ /ਞ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਸਬੰਧੀ
 - 2.2.2.13 /ਵ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਭ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
 - 2.2.2.14 /ਸ਼/ ਦੀ ਥਾਂ /ਖ/ ਦ ਵਰਤੋਂ

- 2.2.2.15 /ਗਯ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਗ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
- 2.2.2.16 /ਕ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਗ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
- 2.2.2.17 /ਗ/ ਦੀ ਥਾਂ /ਘ/ ਧੁਨੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ
- 2.3 ਅਰਬੀ/ਫ਼ਾਰਸੀ ਧੁਨੀਆਂ

ਅਧਿਆਇ ਤੀਜਾ

225-306

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ

- 3.1 ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ : ਜਾਣ ਪਛਾਣ
 - 3.1.1 ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ
 - 3.1.1.1 ਵਿਉਤਪੱਤੀ-ਮੂਲਕ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ
 - 3.1.1.2 ਵਿਭਕਤੀ-ਮੂਲਕ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ
 - 3.1.2 ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ 'ਸ਼ਬਦ' ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ
 - 3.1.3 ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ
 - 3.1.3.1 ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ
 - 3.1.3.1.1 ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਬੰਧੇਜੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ
 - 3.1.3.1.2 ਕੇਸ਼ੀ ਅਤੇ ਵਿਆਕਰਣਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ
 - 3.1.3.1.3 ਵਿਉਤਪੱਤੀ-ਮੂਲਕ ਅਤੇ ਵਿਭਕਤੀ ਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ
 - 3.1.4 ਰੂਪਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਧੀਆਂ
 - 3.1.4.1 ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ (Word Structure)
 - 3.1.4.2 ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ (Word Formation)
 - 3.1.4.2.1 ਸਮਾਸੀਕਰਣ (Compounding)
 - 3.1.4.2.2 ਵਿਉਤਪੱਤੀ (Derivation)
 - 3.1.4.3 ਵਿਭਕਤੀ ਰੂਪਾਂਤਰਣ/ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ (Inflection)

- 3.1.4.3.1 ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ
 - 3.1.4.3.1.1 ਨਾਂਵੀ ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ (Nominal Inflection)
 - 3.1.4.3.1.2 ਕ੍ਰਿਆਵੀ ਵਿਭਕਤੀਕਰਣ (Verbal Inflection)
- 3.1.5 ਕਾਰਕ ਦਾ ਸੰਕਲਪ
- 3.1.6 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ (Morpheme)
 - 3.1.6.1 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਰੂਪਗ੍ਰਾਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ (Kinds of Morphemes)
 - 3.1.6.1.1 ਸੁਤੰਤਰ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਅਤੇ ਬੰਧੇਜੀ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ
 - 3.1.6.1.2 ਵਿਉਤਪੱਤੀ-ਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ ਅਤੇ ਵਿਭਕਤੀ-ਮੂਲਕ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ
- 3.1.7 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ
 - 3.1.7.1 ਨਾਂਵੀ ਸ਼ਬਦ - ਰੂਪ
 - 3.1.7.1.1 ਮੂਲ
 - 3.1.7.1.2 ਮੂਲ + ਕਾਰਕੀ ਪਿਛੇਤਰ
 - 3.1.7.1.3 ਮੂਲ + ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਵਧੇਤਰ
 - 3.1.7.2 ਪੜਨਾਂਵ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ
 - 3.1.7.2.1 ਪੁਰਖਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ
 - 3.1.7.2.2 ਅਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪੜਨਾਂਵ
 - 3.1.7.2.3 ਸੰਬੰਧਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ
 - 3.1.7.2.4 ਨਿਜਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ
 - 3.1.7.2.5 ਪ੍ਰਸ਼ਨਵਾਚਕ ਪੜਨਾਂਵ
 - 3.1.7.3 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
 - 3.1.7.3.1 ਮੂਲ
 - 3.1.7.3.2 ਮੂਲ + ਵਿਧੇਤਰ

- 3.1.7.3.2.1 ਮੂਲ + ਪਿਛੇਤਰ
- 3.1.7.3.2.2 ਅਗੇਤਰ + ਮੂਲ
- 3.1.7.3.2.3 ਅਗੇਤਰ + ਮੂਲ + ਪਿਛੇਤਰ
- 3.1.7.4 ਕਿਰਿਆ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ
 - 3.1.7.4.1 ਮੂਲ ਧਾਤੂ
 - 3.1.7.4.2 ਧਾਤੂ + ਪਿਛੇਤਰ
- 3.1.7.5 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
 - 3.1.7.5.1 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਬਣਤਰ
 - 3.1.7.5.1.1 ਮੂਲ
 - 3.1.7.5.1.2 ਮੂਲ + ਪਿਛੇਤਰ
 - 3.1.7.5.1.3 ਸਮਾਸੀ ਰੂਪ
 - 3.1.7.5.2 ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਰਗੀਕਰਨ
 - 3.1.7.5.2.1 ਕਾਲਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
 - 3.1.7.5.2.2 ਸਥਾਨਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
 - 3.1.7.5.2.3 ਪਰਿਮਾਣਵਾਚਕ ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ
- 3.1.7.6 ਸਬੰਧਕ
- 3.1.7.7 ਯੋਜਕ
- 3.1.7.8 ਨਾਂਹ ਵਾਚਕ ਸ਼ਬਦ
- 3.1.8 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਸ਼ਬਦ ਸੰਰਚਨਾ
 - 3.1.8.1 ਸਧਾਰਨ ਸ਼ਬਦ (ਛਜਠਬ;ਕ ਰੁਰਗਦ)
 - 3.1.8.2 ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਸ਼ਬਦ (ਛਰਠਬ;ਕਘ ਰੁਰਗਦ)
- 3.1.9 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ

- 3.1.9.1 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਵਿਉਤਪੱਤੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿਉਤਪੰਨ ਸ਼ਬਦ
- 3.1.9.1.1 ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਰੱਖਿਅਕ ਵਧੇਤਰ
- 3.1.9.1.2 ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਬਦਲੂ ਵਧੇਤਰ
- 3.1.9.1.3 ਵਿਉਤਪਤ ਅਗੇਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ
- 3.1.9.1.4 ਵਿਉਤਪਤ ਪਿਛੇਤਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ
- 3.1.9.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਸਮਾਸੀਕਰਣ ਦੁਆਰਾ ਉਤਪਤ ਸ਼ਬਦ
- 3.1.10 ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ
- 3.1.10.1 ਫ਼ਾਰਸੀ/ਅਰਬੀ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ
- 3.1.10.1.1 ਫ਼ਾਰਸੀ/ਅਰਬੀ ਉਲ/ਅਲ + ਫ਼ਾਰਸੀ/ਅਰਬੀ
- 3.1.10.1.2 ਫ਼ਾਰਸੀ/ਅਰਬੀ + ਉਲ/ਅਲ + ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
- 3.1.10.1.3 ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ + ਉਲ/ਅਲ + ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
- 3.1.10.2 ਸੰਬੋਧਨੀ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਾਂ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ

ਅਧਿਆਇ ਚੌਥਾ

307-361

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ

- 4.1 ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ : ਜਾਣ ਪਛਾਣ
- 4.2 ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਅਰਥ ਦਾ ਸਬੰਧ
- 4.2.1 ਅਪੇਹ ਸਿਧਾਂਤ
- 4.2.2 ਸਫੇਟ ਸਿਧਾਂਤ
- 4.2.3 ਧਵਨੀ ਜਾਂ ਧੁਨੀ ਸਿਧਾਂਤ
- 4.3 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਅਰਥ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ
- 4.3.1 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਅਪੇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਤੋਂ
- 4.3.2 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਅਰਥ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਵਰਗੀਕਰਨ

- 4.3.2.1 ਸਮਾਨਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ
- 4.3.2.2 ਵਿਰੋਧਾਰਥਕ ਸ਼ਬਦ
- 4.3.2.2.1 ਇੱਕੇ ਵਾਕ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਵਿਰੋਧਾਤਮਕ/ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ
- 4.3.2.2.2 ਅਲੱਗ-ਅਲੱਗ ਵਾਕਾਂ ਵਿੱਚ ਮਿਲਦੀ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ਼ਿਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ
- 4.3.2.3 ਬਹੁਅਰਥਕ ਸ਼ਬਦ
- 4.3.2.4 ਸਮਨਾਮ ਸ਼ਬਦ
- 4.3.3 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਰਜਾਤਮਕ ਅਰਥ ਸੰਰਚਨਾ
- 4.3.3.1 ਸੰਕਲਪਨਾਤਮਕ ਅਰਥ
- 4.3.3.2 ਭਾਵਾਰਥਕ ਅਰਥ
- 4.3.3.3 ਸ਼ੈਲੀਯੁਕਤ ਅਰਥ
- 4.3.3.4 ਪ੍ਰਭਾਵੀ ਅਰਥ
- 4.3.3.5 ਪ੍ਰਤੀਬਿੰਬਕ ਅਰਥ
- 4.3.3.6 ਸਹਿਸੰਬੰਧਤ ਅਰਥ
- 4.3.3.7 ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਅਰਥ

ਅਧਿਆਇ ਪੰਜਵਾਂ

362-384

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ

- 5.1 ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ : ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਪੱਖ
- 5.1.1 ਛਪੈ ਛੰਦ
- 5.1.2 ਭੁਜੰਗ ਪ੍ਰਯਾਤ ਛੰਦ
- 5.1.3 ਚਾਚਰੀ ਛੰਦ
- 5.1.4 ਚਰਪਟ ਛੰਦ
- 5.1.5 ਰੂਆਲ ਛੰਦ

- 5.1.6 ਮਧੁਭਾਰ ਛੰਦ
- 5.1.7 ਭਗਵਤੀ ਛੰਦ
- 5.1.8 ਰਸਾਵਲ ਛੰਦ
- 5.1.9 ਹਰਿਬੋਲਮਨਾ ਛੰਦ
- 5.1.10 ਏਕ ਅੱਛਰੀ ਛੰਦ

ਅੰਤਿਕਾ	385-399
ਸਾਰ	400-416
ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ	417-426

ਸੰਖੇਖ ਸੰਕੇਤ ਸੂਚੀ

ਅ	-	ਅਰਬੀ
ਇਵਪੁ	-	ਇਕ ਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ
ਇਵ ਇਲਿ	-	ਇਕ ਵਚਨ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ
ਬਵ ਇਲਿ	-	ਬਹੁ ਵਚਨ ਇਸਤਰੀ ਲਿੰਗ
ਸੰ	-	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ
ਸੰ. ਹਿੰ. ਕੇ	-	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹਿੰਦੀ ਕੇਸ਼
ਸੰ. ਪੰਜਾ	-	ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਕੇਸ਼
ਪੰ	-	ਪੰਨਾ
ਫ਼	-	ਫ਼ਾਰਸੀ
ਬਵਪੁ	-	ਬਹੁ ਵਚਨ ਪੁਲਿੰਗ
ਮਹਾ. ਕੇ	-	ਮਹਾਨ ਕੇਸ਼

ਭੂਮਿਕਾ

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ (1666 ਈ. ਤੋਂ 1708 ਈ.) ਪੰਜਾਬੀ ਬੀਰ ਕਾਵਿ ਦੇ ਸ਼ਿਰੋਮਣੀ ਕਵੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਪਟਨੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਿਤਾ ਨੈਵੇਂ ਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਹੋਇਆ। ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜਨ ਵਾਲੇ, ਮਹਾਨ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ, ਕਰਮਯੋਗੀ, ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ, ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਲਾਸਾਨੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਮਾਲਕ, ਚੜ੍ਹਦੀਕਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ, ਦੂਰਦਰਸ਼ੀ, ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਦੇ ਸਮਰੱਥਕ, ਸੰਤ ਤੇ ਸਿਪਾਹੀ, ਮਹਾਂ ਕਵੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੱਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਹੋਏ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਅਤੇ ਕਵੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੰਦ ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੇ ਪੂਰਨ ਮੁਹਾਰਤ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾ ਪੱਖੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਬੜੀ ਅਮੀਰ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਬ੍ਰਜ, ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਆਦਿ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਗਿਆਤਾ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਸੁਮੇਲ ਹੈ।

ਸਬੰਧਤ ਖੇਜ-ਕਾਰਜ ਦਾ ਮੁੱਖ ਉਦੇਸ਼ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ' ਕਰਨਾ ਸੀ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਅਧਿਐਨ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਭਾਸ਼ਾ ਜਾਂ ਉਪਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਮਾਧਿਅਮ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ, ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ 'ਨਿਤਨੇਮ ਤੇ ਹੋਰ ਬਾਣੀਆਂ ਗੁਟਕਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਸ਼ਾ ਚੁਣਨ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਤਰਕ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਰੂਪਕ ਅਤੇ ਬਣਤਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਸਮਝਣਾ। ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਪੱਖ ਤੋਂ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਬਹੁ-ਪਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਪਸਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਗੋਚਰ ਕਰਨਾ ਹੀ ਇਸ ਖੇਜ-ਕਾਰਜ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਮੁੱਖ ਸ਼ਾਖਾਵਾਂ ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨ, ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨ, ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਧੁਨੀਆਤਮਕ, ਰੂਪਾਤਮਕ ਅਤੇ ਅਰਥਗਤ ਪਰਿਪੇਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਇਸ ਉਦੇਸ਼ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ।

ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਮਿਸ਼ਰਿਤ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਤ ਕੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਬਹੁ ਭਾਸ਼ਾਈ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਫਿਰ ਵੀ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸਤਹੀ ਪੱਧਰ ਤੇ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪ ਅਤੇ ਗਹਿਨ ਪੱਧਰ ਤੇ ਵਿਆਕਰਨਕ ਨੇਮ ਵਿਚਰਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਤਹੀ ਅਤੇ ਗਹਿਨ ਵਰਤਾਰੇ ਦਿੱਖ ਪੱਧਰ ਤੇ ਐਰਥੋਗਰਾਫੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਸਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਿੱਖ ਪੱਧਰ ਤੇ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਐਰਥੋਗਰਾਫੀ (ਗੁਰਮੁਖੀ) ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਹੋਈ ਹੈ। 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਗੁਰਮੁਖੀ ਐਰਥੋਗਰਾਫੀ ਅਤੇ ਅਜੋਕੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਵਿਆਕਰਣਕ ਨੇਮ ਵਿੱਚ ਰਚੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੇਸ਼ੱਕ ਬਹੁ ਭਾਸ਼ਾਈ ਹੈ ਪਰ ਇਹੀ ਪਹਿਲੂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਕਿਰਤ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਆਧਾਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਹਿਲੂ ਵੀ ਇਸ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਰਿਹਾ ਹੈ।

'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਲੋਕਿਕ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਬਾਣੀ ਭਗਤੀ ਭਾਵ ਵਾਲੀਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀਆਂ ਤਿੰਨ ਬਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਤਨੇਮ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇੱਕ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ', 'ਸ਼ਬਦ ਹਜਾਰੇ' ਅਤੇ ਤੀਜੀ 'ਚੌਪਈ ਸਾਹਿਬ'। 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਉਣ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਸ ਦਾ ਪਾਠ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਗੀਤਮਈ, ਲੈਅਮਈ ਅਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਭਾਵ ਵਾਲੀ ਅਲੋਕਿਕ ਰਚਨਾ ਹੈ।

'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਨੂੰ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੋਂ ਵਾਚਦਿਆਂ ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਨੂੰ ਪੰਜ ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਧਿਆਵਾਂ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗਹਿਨ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ੇ ਦੀ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਲਈ ਹਰ ਅਧਿਆਇ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਉਪ ਅਧਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਖੇਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਧਿਆਇ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜਾਣ ਪਛਾਣ ਅਤੇ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਕਦੋਂ, ਕਿੱਥੇ, ਕਿਹੜੀਆਂ-ਕਿਹੜੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜੀਆਂ ਆਦਿ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਅਧਿਆਇ ਵਿੱਚ ਦੂਸਰਾ ਪੱਖ ਜੋ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵਜੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਹੈ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੇ 199 ਬੰਦ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਦਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਛੰਦ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਦਸ ਛੰਦਾਂ ਨੂੰ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਵਰਤ ਕੇ 22 ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਾਵਿ ਕਲਾ ਵਿੱਚ ਨਿਪੁੰਨ ਕਵੀ ਨੂੰ ਹਰ ਭਾਗ ਦਾ ਛੰਦ ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਸਿਰਲੇਖ ਵਜੋਂ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਹਰ ਭਾਗ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਸਬੰਧਤ ਛੰਦ ਹੈ, ਉਥੇ ਪਹਿਲੇ, ਤੀਸਰੇ, ਸੱਤਵੇਂ, ਅੱਠਵੇਂ, ਨੌਵੇਂ, ਦੱਸਵੇਂ, ਤੇਰਵੇਂ, ਪੰਦਰਵੇਂ, ਸੋਲ੍ਹਵੇਂ, ਅਠਾਰਵੇਂ, ਉਨ੍ਹੀਵੇਂ ਭਾਗ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਤ੍ਰਿਪ੍ਰਸਾਦਿ ਹੈ। ਪੰਜਵੇਂ ਭਾਗ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ 'ਤੇਰਾ ਜੇਰਾ' ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਕਰਮ ਨਾਮਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਮਾਤਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦੀ ਆਪਣੀ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸੰਰਚਨਾ ਹੈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਛੰਦਾਂ ਵਿੱਚ ਰਚੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਲੜੀ ਨੂੰ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਰਚਨਾ ਇੱਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ 22 ਭਾਗਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡੀ ਹੋਈ ਇੱਕ ਅਜਿਹੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਸਾਰੇ ਭਾਗ ਅੰਤਰ ਸਬੰਧਤ ਹਨ। ਹਰ ਭਾਗ ਭਾਵੇਂ ਰੂਪ ਵਜੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ ਪਰ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵਜੋਂ ਇੱਕ ਮੁੱਖ ਵਿਚਾਰ ਅਰਥਾਤ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸਰੂਪ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਰਚਨਾ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲੜੀਵਾਰ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਰੱਬੀ ਹੋਂਦ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪੱਖਾਂ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਪਾਈ ਗਈ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਨਾਵਟ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਦਸ ਬੰਦ ਦੇ-ਦੇ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਇੱਕ ਛੇ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲਾ ਬੰਦ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਬੰਦ ਚਾਰ ਤੁਕਾਂ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ਬੰਦ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ, ਵਾਕਾਂਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਵਾਕਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ

ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਸ਼ਬਦੀ, ਦੋ ਸ਼ਬਦੀ, ਦੋ/ਤਿੰਨ, ਤਿੰਨ/ਚਾਰ ਸ਼ਬਦੀ, ਚਾਰ/ਪੰਜ ਸ਼ਬਦੀ ਵਾਕੰਸ਼ੀ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ, ਛੇ ਵਾਕਾਂ ਵਾਲੇ ਬੰਦ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਪੂਰੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਕਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਕਾਵਿ ਰੂਪ 'ਸਤੋਤਰ' ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ, ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। 'ਸਤੋਤਰ' ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ 'ਸਹੰਸਰਨਾਮਾ' ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਵਾਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿੱਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਦੀ ਆਧਾਰ ਸਰੋਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਆਧਾਰ ਸਰੋਤ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਬ੍ਰਜ, ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਵਾਮਨ ਸ਼ਿਵਰਾਮ ਆਪਟੇ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਹਿੰਦੀ ਕੋਸ਼, ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਵਰਮਾ, ਮਾਨਕ ਹਿੰਦੀ ਕੋਸ਼, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਗੁਰਸ਼ਬਦ ਰਤਨਾਕਰ ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਅਮਰਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਅਰਬੀ ਫਾਰਸੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ (ਸਰੋਤ ਤੇ ਵਿਆਖਿਆ) ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲਾਂਬਾ (ਸੰਪਾ.), ਫਾਰਸੀ-ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼, ਪੰਜਾਬੀ ਕੋਸ਼ (ਛੇ ਜਿਲਦਾਂ), ਜੀ.ਐਸ. ਰਿਆਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਨਿਰੁਕਤ ਕੋਸ਼ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਨੂੰ ਬਿੰਬ ਅਤੇ ਅਲੰਕਾਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਾਚਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਕਾਵਿ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬਿੰਬਾਂ, ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਸਹਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਇਸ ਰਚਨਾ ਵਿੱਚ ਬਿੰਬਾਂ, ਅਲੰਕਾਰਾਂ ਦੀ ਖੂਬ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵੀ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਉਸਤਤ ਕਰਨ ਲਈ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵਰਤਿਆ ਹੈ।

ਵਿਆਕਰਨਕ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਦੀ ਪੱਖ ਤੋਂ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ' ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਵਿਆਕਰਨ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਪ੍ਰਧਾਨ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਤੋਤਰ ਕਾਵਿ ਰੂਪ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਲਈ ਅਨੇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ

ਕਿਰਿਆ, ਕਿਰਿਆ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ, ਸੰਬੰਧਕ, ਯੋਜਕ, ਨਿਪਾਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਸ਼੍ਰੇਣੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿੱਚ ਵੀ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਫਿਰ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀਆਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾਵਾਂ ਨੂੰ ਡੂੰਘੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਐਰਥੋਗਰਾਫੀ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਐਰਥੋਗਰਾਫੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਬੇਸ਼ੱਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ, ਬ੍ਰਜ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਨਕਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਦਿੱਖ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਐਰਥੋਗਰਾਫੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੁਆਰਾ ਸਾਕਾਰ ਹੋਈ ਹੈ।

ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਦੂਸਰਾ ਅਧਿਆਇ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਧੁਨੀਆਤਮਕ ਅਧਿਐਨ' ਦਾ ਹੈ। ਧੁਨੀ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਦਿੱਖ ਪੱਧਰ ਤੇ ਇਹ ਰਚਨਾ ਅਜੋਕੀ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਐਰਥੋਗਰਾਫੀ ਗੁਰਮੁਖੀ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਸਾਕਾਰ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅਰਬੀ, ਫਾਰਸੀ ਧੁਨੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਵਰਾਂ ਅਤੇ ਵਿਅੰਜਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਉਂਤ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵੰਡ, ਧੁਨੀਆਂ ਦੇ ਪਰਿਵਰਤਨ, ਨਾਸਕੀ ਸਵਰ ਆਦਿ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਤੀਜਾ ਅਧਿਆਇ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ' ਹੈ। ਰੂਪ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਰੂਪਗ੍ਰਾਮ (ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਬੰਧੇਜੀ) ਸ਼ਬਦ ਬਣਤਰ, ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ, ਸ਼ਬਦ ਰਚਨਾ, ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਰਚਨਾ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਰੂਪ ਦੇ ਪੱਖ ਤੋਂ ਇਹ ਰਚਨਾ ਬਹੁਤ ਅਦਭੁਤ ਹੈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਅਨੇਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਹੋਏ।

ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਚੌਥਾ ਅਧਿਆਇ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਰਥਗਤ ਅਧਿਐਨ' ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਅਰਥ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਤਿੰਨ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। (1) ਅਰਥ ਪੱਖੋਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਵਰਗੀਕਰਨ

ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ (2) ਅਰਥ ਵਿਗਿਆਨੀ ਜੇਫਰੀ ਲੀਚ ਦੀ ਪੁਸਤਕ 'Semantics' ਵਿੱਚ ਸੱਤ ਕਿਸਮ ਹੀ ਦੱਸੇ ਗਏ ਅਰਥਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ (3) ਅਪੋਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿੱਚ।

ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਅਧਿਆਇ 'ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ' ਹੈ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੰਪਿਊਟਰੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਵਰਤੇ ਗਏ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਭਾਈ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ (ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ, 2007) ਦੇ 16 ਮਿੰਟ ਦੇ ਪਾਠ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। Winamp Media Player ਰਾਹੀਂ ਇਸਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਨੂੰ ਵਾਚਣ ਲਈ ਹਰ ਛੰਦ ਦੇ ਦੇ-ਦੇ ਸਕਰੀਨ ਸਾਰਟ (Screen Shot) ਲਏ ਗਏ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਛੰਦਾਂ ਦੀ ਗਤੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਪੰਜਵਾਂ ਅਧਿਆਇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਤਿਕਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚਲੀ ਬਹੁ-ਭਾਸ਼ਾਈ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਨੂੰ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵਰਣਮਾਲਾ ਅਨੁਸਾਰ ਲੜੀਵਾਰ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਖੋਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਨੂੰ ਉਪਰੋਕਤ ਵਰਣਿਤ ਪੰਜ ਅਧਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਕੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੁੱਚੇ ਅਧਿਐਨ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਉਪਰੰਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਿੱਟੇ ਅਤੇ ਸਥਾਪਨਾਵਾਂ ਨੂੰ 'ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ਾ ਸਿਰਲੇਖ ਅਧੀਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਖੋਜ ਦੇ ਖੇਤਰ ਦੇ ਅਥਾਹ ਪਸਾਰੇ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਅੰਤਿਮ ਸਿੱਟੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਕੋਈ ਦਾਅਵਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਸਿਰਫ ਵਿਸ਼ੇ ਅਨੁਸਾਰ ਕੁੱਝ ਪੱਖਾਂ ਨੂੰ ਛੋਹਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਮਾਤਰ ਹੈ।

ਸਬੰਧਤ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਰਸਾਲਿਆਂ, ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸੂਚੀ ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿੱਚ ਪੁਸਤਕ ਸੂਚੀ ਸਿਰਲੇਖ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਖੋਜ-ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨਤਾ ਲਈ ਖੋਜਾਰਥਣ ਨੇ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਤਰੁੱਟੀਆਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਪਰੰਤੂ ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਰਗੀ ਅਲੈਕਿਕ ਰਚਨਾ ਦਾ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਧਿਐਨ ਜਿਹੇ ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਖੋਜ-ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਦੌਰਾਨ ਖੋਜਾਰਥਣ ਦੁਆਰਾ ਕੁੱਝ ਖਾਮੀਆਂ ਦਾ ਰਹਿ ਜਾਣਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੈ।